

ალექსანდრე ახატუნელი

გავკასიონთა
მთრობენეზი
(მოყლოდ მიმოხილოჯა)

თბილისი
2013

კავკასიონის მკვიდრ ეთნოსთა ისტორია მხოლოდ ნაწილობრივ შესწავლილ პრობლემებს განეკუთვნება. იქაც არაერთი დაუზუსტებელი ან არა სწორად გაშუქებული საკითხია. შესაბამისად კვლევა კიდევ ბევრ საიდუმლოს ახდის ფარდას. მხოლოდ ამ გზით შეიძლება კავკასიური ერთობის ტაძრისაკენ წინსვლა.

წინამდებარე ნაშრომი საკითხების წარმოჩენას ემსახურება და მათი ღრმა, ყოველმხრივი ანალიზის პრეტენზია არ გააჩნია. იგი ერთგვარად ეხმაურება და აგრძელებს ადრე გამოცემულ ნაშრომს „ქართველთა ეთნოგენეზი. მოკლე მიმოხილვა.“

რედაქტორი:

იულონ ბოლიაშვილი,

დამუშავდონებული:

აოზა ბაღოიძე

კომპიუტერული უზრუნველყოფა:

ქეთევან გრძალიშვილი

©ალექსანდრე ახატნელი

©„ეთნოპოლიტიკა“

კავკასია და კავკასიონი

ბრძნული ნათქვამია: ყოველ დიდ საქმეში, ყველაზე რთული და-საწყისია.

„ბიბლია“ გვასწავლის: უფალი დიდხანს დაჰქროდა გაურკვეველ ვითარებაში. ალბად ფიქრობდა ისეთი დიადი წამოწყების შესახებ, როგორიცაა სამყაროს შექმნა. დარწმუნებით თქმა ძნელია, მაგრამ თუ დედამიწის მოწყობის მაკეტი წარმოედგინა, ეს უეჭველად კავკასიას შეეხება.

თავისი ბუნებით, რელიეფით, გეოლოგიური მონაცემებით, ფლორით, ფაუნით აქ მართლაც ყველაფერია პატარა სივრცეში თავმოყრილი. სიამის ტყუპებით განუყრელ ერთობას ქმნიან ვაკე-დაბლობები და მთაგრები, ყველაზე მაღალი მწვერვალებით ევროპაში, ყველაზე ნესტიანი და უაღრესად მშრალი კონტინენტური კლიმატით, უდაბნოებით და ჯუნგლივით გაუვალი მცენარეულით. ძვირფას ბეჭედში ჩასმული თვალივითაა შავ და კასპიის ზღვებს, ბებერ აზიასა და ახალგაზრდა ევროპას შორის მოქცეული კავკასია.

დღეს კავკასიად ძალზე ვრცელ მიდამოს განიხილავენ ჩრდილოეთის განედის 37,2 და 38,5 შორის. დაინტერესებულ მკვლევართა შორის აზრთა სხვაობაცაა, მისი ფართი 440 ათასი კმ , თუ 468 ათასი კმ . ჩვენ შემთხვევაში ამას არსებით მნიშვნელობა არა აქვს.

კავკასიას ოთხ ძირითად ნაწილად ყოფენ: ჩრდილოეთის ვრცელი დაბლობი; საკუთრივ კავკასიონი; კოლხეთის, ქართლ-კახეთის, მდ.

მტკვარ-არაქსის დაბლობი; მცირე კავკასიად წოდებულ აჭარა-მესხეთის, მასის-არარატის მთები, რომლებიც სამხრეთიდან საზღვრავენ მთლიანად კავკასიას.

კავკასიაში საკუთრივ კავკასიონის მთაგრეხილია მუდმივი ინტერესის ობიექტი. უძველეს დროში მხოლოდ მას ეძახდნენ კავკასიას.

მთაგრეხილი უწყვეტ ჯაჭვადაა გაბმული შავი ზღვიდან კასპიის ზღვამდე. 1500 კმ. გოლიათი არსად არ გადაიკვეთება მდინარის ხეობით. თავად წარმოადგენს წყალგამყოფს ჩრდილოეთით და სამხრეთით დაქანებული მდინარეებისა. იწყება იგი დღევანდელი მდ. ყუბანის ზღვასთან შესართავთან და წყდება აფშერონის ნახევარკუნძულის ჩრდილოეთით.

კავკასიონის სიგანეს საშუალოდ 50-150 კმ. შორის ანგარიშობენ. მიჩნეულია, რომ იგი კავკასიის 28-30% მოიცავს. ძირითად მთაგრეხილს აქვს განშტოებები: ჩრდილოეთით ანდის, სამხრეთით გაგრა-კოდორის, სვანეთ-ლეჩხუმის, რაჭის, ქართლის, კახეთის. მაგრამ მთავარი მაინც ლიხის მთაგრეხილია, რომელიც კავკასიონს მესხეთის მთებთან აერთიანებს და საქართველოს ორ ნაწილად ყოფს.

კავკასიონის დასავლეთი ნაწილი მუდმივად თოვლით დაფარულ მწვერვალთა ერთიან რიგს ქმნის. აქაა: უშბა (4700 მ), თეთნულდი (4855 მ.), შხარა (5065 მ.), დიხთაუ (5204 მ.), მყინვარწვერი (5035 მ.) და რაც მთავარია იალბუჯი (5642 მ.). აღმოსავლეთი ნაწილი კი შედარებით მოკრძალებული სიდიდის მწვერვალებით ხასიათდება, თებულოს (4493 მ.) აღმოსავლეთით მწვერვალთა სიმაღლე კლებულობს და კასპიის ზღვასთან ცნობილ დერბენტის (აღრე ალბანეთის) კარიბჭეს ქმნის.

კავკასიონს აქვს რამდენიმე უღელტეხილი: ჯვრის (2379 მ.), მამისონის (2819 მ.), ქლუხორის (2813 მ.), არხოტის (2750 მ.), ბურსაჭირის (2340 მ.). ამას გარდა ბევრია საცალფეხო გადასასვლელი ბილიკები.

კავკასიონის მთაგრეხილის სიდიადემ მისცა სათავე გადმოცემების სიმრავლეს მისი და მისი მოსახლეობის შესახებ. ესაა ამ შემთხვევაში ძირითადი ინტერესის საგანი.

კავკასიელები

კავკასიონი კავკასიის მოსახლეობას სამ ძირითად ჯგუფად ყოფს: ჩრდილოეთის მაცხოვრებლები, კავკასიონის მაცხოვრებლები და სამხრეთ კავკასიის მაცხოვრებლები. ის ეთნოსები, რომლებიც უშუალოდ კავკასიონის მიდამოს ჩასჭიდებიან, მათ ჩრდილოეთით და სამხრეთით მობინადრე ეთნოსები. მოსახლეობის ამგვარად დაყოფა ამ შემთხვევაში გარდუვალია, რადგან სხვანაირად მიზანი ვერ დაკონკრეტდება.

კავკასიონის სამხრეთით ასეთად სომხები, ბორჩალოელები გვევლინებიან. ისინი კავკასიელებს მიეკუთვნებიან, მაგრამ არა კავკასიონელებს. ჩრდილოეთით კიდევ უფრო რთულადაა საქმე. იქ მოსახლეობის უმრავლესობას სლავები წარმოადგენენ, მაგრამ კავკასიელებად თავს არა თვლიან და არც სხვები მიიჩნევენ მათ ასეთებად. პირიქით, სლავები ყველა კავკასიელს აერთიანებენ, გარკვეულ წილად აიგივებენ, კავკასიელი ეროვნების სახელით.

სლავების გარდა არც ზოგიერთი სხვა ეროვნების წარმომადგენელი არ ჩაითვლება კავკასიელად. ვთქვათ გერმანელები, ბერძნები, თათრები, რომელთა რაოდენობა ათეულ ათასებს ამეტებს, რამდენად წარმოადგენენ კავკასიელებს? კავკასიონელებად კი მათ მიჩნევაზე ფიქრიც არ შეიძლება.

რამდენადაც მთელი კავკასია რუსეთის მიერ იყო დაპყრობილი და რუსული მეთოდებით დაყოფილი, იქ მცხოვრებ ეთნოსებს სახელმწიფოებრივი გაერთიანების ტერიტორია, ფორმა, არსი შესაბამისი ჩამოუყალიბდათ. ამდენად, კავკასიელ ერებს ბოლო ორი საუკუნის მანძილზე მაინც, ყოფდნენ ჩრდილოეთ და სამხრეთ კავკასიელებად. ჩრდილოეთ კავკასიელები საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდეგაც რუსეთის შემადგენლობაში რჩებიან. სამხრეთ კავკასიელებმა ფორმალურ დამოუკიდებლობას მიაღწიეს.

სამხრეთ კავკასიაში სამი „დამოუკიდებელი“ სახელმწიფოა: აზერბაიჯანი, სომხეთი და საქართველო. დღევანდელი პირობებში მათ ემატება სამი თვითღიარებული „სახელმწიფო“: აფხაზეთი, ე.წ. სამხრეთ ოსეთი და ყარაბაღი. როგორ განვითარდება მათი ისტორია, სხვა პრობლემაა, მაგრამ ამ ერთეულებიდან კავკასიონელებს არც სასომხეთი და არც ყარაბაღი არ განეკუთვნებიან.

უფრო რთულადაა საკითხი ჩრდილოეთ კავკასიის ეთნოსებთან მიმართებაში. აღმოსავლეთით დაღესტნის რესპუბლიკაა. მისგან დასავლეთით ვაინახების ორი ე. წ. ჩეჩნეთისა და ინგუშეთის რესპუბლიკები. ინგუშების დასავლეთელი მეზობელია ისტორიული ოსეთი, რომელსაც რუსული პოლიტიზირებული მეცნიერება ჩრდილოეთ ოსეთს უწოდებს. ოსეთის დასავლეთით ყაბარდოა და ბალყარეთი, შემდეგ არის ყარაჩაეთი და ჩერქეზეთი. კავკასიელთა უკიდურესი დასავლელი წარმომადგენელია ადიღე, რომელიც რუსეთის კრასნოდარის მხარის მცირე ნაწილს შეადგენს, მოწყვეტილს დანარჩენი კავკასიელებისაგან, ირგვლივ შემოსაზღვრულს „რუსული“ ტერიტორიებით.

2002 წ. მონაცემებით, თვითეული ერთეულის საერთაშორისოდ აღიარებული ტერიტორიული და მოსახლეობითი მონაცემები ასეთია:

რესპუბლიკა	ტერიტორია ათას კმ	მოსახლეობა ათასებში
სომხეთი	29,8	3000
აზერბაიჯანი (ყარაბაღის ჩათვლით)	86,6	8300
საქართველო (აფხაზეთ, ე.წ. სამხ. ოსეთის ჩათვლით)	69,7	4602
დაღესტანი	50,3	2576
ჩეჩნეთი	17,0	627
ინგუშეთი	3,6	476
ოსეთი	8,0	710
ყაბარდო-ბალყარეთი	12,5	901
ყარაჩაი-ჩერქეზეთი	14,1	439
ადიღე	7,6	447

კავკასიას განეკუთვნება ასევე: სტავროპოლის მხარე 66,5 ათასი კმ . და 2735 ათასი მაცხოვრებლით; კრასნოდარის მხარე 76 ათასი კმ და 5125 ათასი მაცხოვრებლით. ამ მხარეების ტერიტორიაა კავკასიის ნაწილი, მოსახლეობა კი ბოლო საუკუნეებში ჩამოსახლებული ძირითადად არაკავკასიელია.

თუ გავითვალისწინებთ, რომ კავკასიური რესპუბლიკების მოსახლეობაც არაა ერთგვაროვანი, მაშინ საკითხის კვლევაც უფრო რთულდება. ვთქვათ თითოეულ რესპუბლიკაში სლავური მოსახლეობა თუ არა სჭარბობს აბორიგენებს, ბევრად არ ჩამოუვარდება. ამ შემთხვევაში დაღესტანი გამოიყოფა გარკვეული მოსაზრებით. ჩეჩნეთის რესპუბლიკაში სლავები მოსახლეობის 53,8% შეადგენენ; ოსეთში – 30%; ყაბარდო-ბალყარეთში – ბალყარები მოსახლეობის 10%-ა, სლავები კი 30%; ყარაჩაი-ჩერქეზეთში, ჩერქეზები მაცხოვრებელთა 9,7% აღწევენ. სლავები-42%; ადიღეში აბორიგენები 22% ოდენობითაა, სლავები 67% ოდენობით.

ჩრდილოეთ კავკასიის რესპუბლიკებში აბორიგენ ეთნოსთა მდგომარეობა საგანგაშოა. რუსეთის იმპერიული ზრახვებისა და პოლიტიკის ცოდნა ნათელყოფს ადგილობრივთა უიმედობას თუ ძირეული ცვლილებები არ განხორციელდა.

კავკასია მრავალფეროვანია თავისი გეოგრაფიულ-კლიმატოლოგიური პირობებით და უფრო მეტად მრავალ სახოვანი დემოგრაფიულ-ეთნიკური თვალთახედვით. ამას ემატება ენათა და დიალექტთა სიჭრელე და ეს კიდევ უფრო ართულებს კავკასიელთა საერთო მასისაგან გამოყოფას და საჭირობოროტო საკითხად აქცევს კავკასიელთაგან კავკასიონელთა განცალკევების პრობლემას: ვინ არიან კავკასიონელები?

კავკასიონელები

დღევანდელ პირობებში დაზუსტებასა და განსხვავების დადგენას საჭიროებს ტერმინები: კავკასია და კავკასიონი, კავკასიელი და კავკასიონელი. ზოგისთვის და საკითხში ჩაუხედავი ადამიანისათვის შეიძლება სხვაობაც შეუმჩნეველი იყოს, მაგრამ ამ საუკუნის ვითარებისათვის მას პრინციპული მნიშვნელობა აქვს. საიდუმლოს არ წარმოადგენს რუსული იმპერიული მცდელობა გათიშონ, ერთიმეორეს დაუპირისპირონ აქ მაცხოვრებელი ეთნოსები, ეთნოსებს შიგნით ცალკეულ დიალექტზე მეტყველი ტომები და ამ გზით მიაღწიონ საერთო მორჩილებას.

რომ არ გავიმეოროთ 19 ს. მრავალრიცხოვანი მაგალითები, სრულიად საკმარისია გავიხსენოთ, უფრო ზუსტად არ დავივიწყოთ, რუსეთის სამსახურების მიერ შექმნილი და ქართველებისათვის დაპირისპირებული ე. წ. კავკასიელთა კონფედერაციის „გმირული“ მოღვაწეობა. არც ზ. გამსახურდიას მიერ წამოწეული მეგრულ-სვანური მოტივები უნდა იქნეს დავიწყებული და ნათელი გახდება პრობლემის აქტუალობა.

შესაბამისად, ინტერესს იძენს კავკასიონელობის საკითხიც.

კავკასია ძველი პელაზგიურ-ბერძნული მითოლოგიის განუყრელი ნაწილია. მასთანაა დაკავშირებული პელაზგიურ ღმერთების ბრძოლისა და თაობათა მონაცვლეობის საკითხი. მასთან დაკავშირებით ბევრს მსჯელობდნენ ჰეროდოტე, სტრაბონი და მრავალი ცნობილი ისტორიკოს, გეოგრაფი, ლიტერატორი. სრულიად საკმარისია ესქილეს და მისი ტრაგედიების გახსენება. ამასთან, ვერ დავამტკიცებთ, რომ კავკასიის ტერმინის შიგნით მათ დღევანდელი გაგების კავკასია ესმოდათ. უფრო მეტი. კავკასიონის მწვერვალების იქით მათ ქვეყნის დასასრული ეგონათ. კავკასიას კი ზშირად ახსენებდნენ. საიდან იცნობდნენ, აინტერესებდათ და სწერდნენ მის შესახებ? ძველმა ბერძნებმა, რომ კავკასიის შესახებ ცოდნა მათი ბალკანეთის ნახევარკუნძულზე დამკვიდრების შემდეგ შეიძინეს (ძვ. წ. ა. XIII–XII სს.) გასაგებია, მაგრამ საიდან ჰქონდათ ეს ცნობა თავად პელაზგებს, ეს რთული და საინტერესო საკითხია, რომელსაც პასუხი უნდა გაეცეს.

პელაზგები და ძველი ბერძნები კავკასიას ახსენებდნენ ძვ. წ. ა. III–II ათასწლეულების მიჯნიდან მოყოლებული, როდესაც ღმერთების თაობათა ცვლა განხორციელდა. უსაზღვრო ღრონის ღმერთ კრონის

და მისი მეუღლე რეა-კიბელას თაობა ზევსისა და ჰაერის ქალღმერთის ჰერას თაობამ შეცვალა. ამ დიდი ბრძოლის დროს ზევსს მიეხმარა ტიტანი (ღმერთი) პრომეთე, მაგრამ დამსახურება არ დაუფასეს და ორი მძიმე „დანაშაულისათვის“ კავკასიაში მაღალ კლდეს მიაჯაჭვეს. პირველი „სისხლის სამართლის საქმე“ იგო ზევსის მეომარი ქალიშვილის, ათენას „მოტაცება“, ხოლო მეორე კუნძულ ლესბოსზე, მოსხოს მთის წვერზე ღმერთ ჰეფესტოს სამჭედლოდან ცეცხლის მოტაცება და ადამიანებისათვის „გადაცემა“ შესაბამის „ინსტრუქციასთან“ ერთად.

საიდან უნდა სცოდნოდათ პელაზგებს კავკასიის შესახებ? არის საინტერესო ცნობა იმის შესახებ, რომ ულუმბოს (ოლიმპოს) მთის კალთებზე ძველი ტომი კავკონებისა მოსახლეობდა. მითოლოგია, სამწუხაროდ, არ შიფრავს ვინ ან საიდან იყვნენ კავკონები. ცნობილი მხოლოდ ისაა, რომ კავკონების რაღაც ნაწილი მოსახლეობდა პაფლაგონიაში (მცირე აზიის დასავლეთ ნაწილში). გამოდის ჯაჭვი, ბალკანეთის ნახევარკუნძული, დასავლეთი თურქეთი, კავკასია.

კავკასიის, კავკასიანების, კავკონების ყველაზე ძველ ამბავს ლეონტი მროველი აღწერს. პირველი ხსენების პატივი კი „ბიბლიის“ ისტორიულ ნაწილს ეკუთვნის.

მკვლევარებს შორის აზრთა დაპირისპირებას არ იწვევს ის ცნობა, რომ ადამიანთა მოდგმას ადრეულ თაობებს შორის დასახელებული თუბალ-კაენი იბერიულ-კავკასიური ტომის სახელწოდებაა. კაენი მიწის მუშაკია (მიწათმოქმედი) და ამდენად ძლიერი, მეჯოგე-მომთაბარებელთან შედარებით. თუბალ-კაენი „ბიბლიის“ მიხედვით რვალისა და მეტალის საჭურველთა მჭედელია. იგი მიწათმოქმედი და ხელოსანია. ამასთან თეთრი ბრინჯაოსა და პირველი რკინა-ფოლადის შემოქმედი.

რის საფუძველზე ასკენიან, რომ ჯერ კიდევ „წარღვნამდე“ მოღვაწე თუბალ-კაენი კავკასიასთანაა დაკავშირებული? იქნებ სხვა თუბალი, იაფეთის ძე იგულისხმება? „ბიბლიაში“ ხომ ორ თუბალზეა მსჯელობა. პირველი ლამექის ძე თუბალ-კაენია: რვალისა და რკინის საჭურველთა მჭედელი“. მეორე კი იაფეტის ძეა — თუბალი. თან მეორე თუბალთან ერთად მეშექი იხსენიება.

თუბალისა და მეშექის სახელები, ეპოქებისა და მომგონებელი ტომების გამოთქმის მიხედვით, იცვლება. თუბალი, თაბალი, ტაბალი,

იბერი; მეშექი, მუსკი, მოსოქი, მოსხოი, მესხი. I ს. ებრაელი ისტორიკოსი იოსებ ფლავიუსი მიუთითებს: თუბალი ახლა იბერად იწოდება, ხოლო მეშექი კაპადოკიელთა წინაპრადო. თავად კაპადოკია (სპარსულად ცხენების ქვეყანა) გვიან ეწოდა მესხების სამოსახლოს.

ცხადია, „ბიბლიის“ ყველა დებულება და სახელი, ყველა თარიღი და ფაქტი, არ შეიძლება კრიტიკული განსჯის გარეშე იქნეს მიღებული. რომ არაფერი ითქვას მისი წაკითხვის დროს „აღმოჩენილ“ უზუსტობაზე, საკმარისია მიეთითოს იმ სიძნელეზე, რასაც ნოეს წინაპართა და შთამომავალთა ასაკობრივი გაანგარიშება ქმნის. როგორ მივიღოთ ამა თუ იმ პიროვნების ასაკი? სამოცობითი თვლის წესით თუ გვიან მიღებული ათობითი? მიზანი არაა „ბიბლიის“ ავ-კარგიანობის შეფასება. მხოლოდ მინიშნებაა იმაზე, რომ საჭიროა ბევრი და, ამ მხრივაც, უფრო მეტად ჩაღრმავება.

ამ შემთხვევაში ღირებულია ის ფაქტი, რომ არარატ-მასისის, ვანისა და ურმიის ტბების, ფურათუსა და იდიგნას (მდინარეების ევფრატისა და ტიგრის) მიდამოებიდან მოხდა მოსახლეობის სამ ოჯახად გაყოფა: იაფეტიდებად, ქამიტებად და სემიტებად (ნოეს სამი ვაჟის იაფეტის, ქამისა და სემის მიხედვით).

„ბიბლიაში“ ნოეს შთამომავლობის ორი ნუსხაა მოცემული სრული და არასრული. ამასთან, ნიშანდობლივია, რომ სახელები თითქოს ცალკეული პიროვნებებისაა, მაგრამ არსებითად ტომთა სახელს ატარებს. ამიტომ მნიშვნელოვანია მითითება: „...ამათგან განიფანტნენ ზღვისპირა ხალხები თავ-თავის ქვეყნებში, თითოეული თავისი ენის მიხედვით, თავისი ტომის მიხედვით...“ (ბიბლია. თბ. 1989, გვ 19).

ისმის კითხვა, რატომ უნდა გაჩენილიყო „ბიბლიაში“ ორი თუბალის ხსენება? ლამექის ძე თუბალ-კაენი ნოემდე ცხოვრობდა. იგი მიწათმოქმედი და ხელოსანი (მჭედელი). იაფეტის ძე თუბალი წარღვნის შემდეგაა დაბადებული. მათ შორის მთელი ეპოქაა. დასადგენია, „ბიბლიაში“ შემთხვევითაა მოხვედრილი ორი თუბალი თუ ისინი რეალობას ასახავენ? შეიძლება თუ არა დავუშვათ, რომ „ბიბლია“ არა ცდება. მაშინ რა გამოდის? ყოფილა ორი თუბალი, წარღვნამდე და წარღვნის შემდეგ. თუ დავეთანხმებით, რომ თუბალ-კაენი, ისევე როგორც თუბალი პიროვნებას კი არა ტომს ან ტომთა გაერთიანე-

ბას აღნიშნავს, მაშინ ყველაფერი ლოგიკურად ლაგდება. იყო ტომი თუბალებისა, რომელიც წარღვნამდე არსებობდა და რაღაც მიზეზებით წარღვნას გადაურჩა, არ დაიღუპა და იაფეთის მოღმას მიეკუთვნა, იაფეტიდი გახდა. ლოგიკის ძალით რთული არაა იმის დაშვება, რომ თუბალები (თუბალ-კენი), რომელიც კავკასიაში სახლობდა, წარღვნას (სტიქიურ უბედურებას) გადაურჩა (კავკასიონი არარატ-მასისის მთებზე მდებარეობდა) და განაგრძო არსებობა. იაფეთის დროს კი მოძრაულდა, მათ მეშენების ტომი გამოეყო და ასე მონათესავე ტომებმა ახალ პირობებში განაგრძეს არსებობა. არის ამ ლოგიკურ ხაზში რაიმე შეუძლებელი და მიუღებელი? რატომ არ შეიძლება მსჯელობა ძველ (წარღვნამდელ) თუბალებზე და წარღვნის შემდეგ მოძრაულებულ (გნებათ გაჩენილ) თუბალებზე ისევე, როგორც არის ცნობა მთის იბერებისა და ბარის იბერების შესახებ. თარგამოსიანელ ქართვეს (იბერებს) კავკასიაში მაცხოვრებელი ტომები (მთის იბერები) დახვდნენ და მათთან ურთიერთობის „გარკვევის“ შემდეგ მიიზომა ქართლოსმა მამის მიერ „მიზომილი“ სამფლობელო.

როდის უნდა მომხდარიყო არარატ-შუამდინარეთში მოსახლეობის სიჭარბე და გაყოფის აუცილებლობა, ამაზე პირდაპირი მითითება არ არის. არის შესაძლებლობა თარიღების დადგენისა შემოვლითი გზით. „ბიბლია“ არ იძლევა იაფეთისა და ქამის შთამომავლობის სრულ სიას. გამონაკლისს შეადგენს მესამე ძმის, სემის ხაზი.

იაფეტი (ბიბლიის მიხედვით იაფეთი) საბოლოო ანგარიშით მკვიდრდება მამის (ნოეს) მხარეში. აქ ამრავლებს შთამომავლობას. ბიბლიური თოგარმა (ლეონტი მროველის მიხედვით – თარგამოსი) იაფეთის შვილიშვილია. ნოედან. მეოთხე თაობაა.

ქამი (საშუალო ძმა) გაყრის შემდეგ სამხრეთით წავიდა თავისი მოღმით. ის ჯერ ქანაანში (დღევანდელი ისრაელის ტერიტორიაზე) დაეფუძნა, შემდეგ კი გადმოცემის თანახმად, აფრიკაში გადავიდა. ქამის შთამომავალთა ხაზი ასეა: ქამი, ქუში, ნებროთი. „ამან დაიწყო ძალის გამოჩენა ქვეყანაზე“ (ბიბლია. თბ. 1989, გვ 19). გადმოცემა ნებროთს უძლიერეს პიროვნებად, მოძალადედ და ბაბილონის გოდოლის შენების ინიციატორად ხატავს. ნებროთიც ნოედან მეოთხე თაობაა და შესაბამისად თარგამოსის მეტ-ნაკლებად თანატოლი-თანამედროვე.

„ბიბლია“ დეტალურად იძლევა სემის მოდგმის სახელსა და ასაკს. (აქ მხოლოდ იმის თქმა შეიძლება, რომ „ბიბლიის“ ამ ახალ გამოცემაში სემის შთამომავალთა სახელები ცოტა განსხვავებულადაა თარგმნილი).¹

„ბიბლიის“ შეფასება ამ ნარკვევის მიზანს სცილდება. აქ მხოლოდ დანახებით უნდა აღინიშნოს ისეთი უზუსტობის თუ დაუკვირებლობის შედეგი, როგორიცაა: ა. ნოეს 90 წლისას ეყოლა სემი, ქამი და იაფეთი; ბ. ნოე 600 წლის იყო როცა დაიწყო წარღვნა; გ. შესაბამისად, წარღვნის დროს ნოეს ვაჟები იაფეთი, ქამი და სემი, სულ მცირე 500 წლისანი მაინც იქნებოდნენ; დ. კიდობანში იყვნენ ნოე, სემი, ქამი, იაფეთი ცოლებით (ბიბლია, თბ. 1989, გვ. 17-18). შესაბამისად ნოეს ვაჟებს ამ პერიოდისათვის ან არ ჰყავდათ შვილები, ან ისინი კიდობანში ვერ მოხვდნენ და დაიღუპნენ; ე. იგივე ბიბლია გვეუბნება (გვ. 20,) „ასი წლის იყო სემი, როცა შვა არფაქჲდი, წარღვნიდან ორი წლის შემდეგ“.²

ამ შემთხვევაში საინტერესოა სემის შთამომავლებში ვინ რამდენი წლისამ დაუდო სამანი მომავალს.³ სემიდან აბრაამამდე რვა თაობა ცხოვრობდა. მიიღია 390 წელი. ყოველგვარი ეჭვის გარეშე დადგენილად ითვლება, რომ ებრაელთა მამამთავარი აბრაამი (აბრაამი) დაიბადა ძვ. წ. ა. 1813 წ. შესაბამისად სემიდან აბრაამამდე 390 წელი გასულა. 1813 წ. მიმატებული 390 წ. კი უკვე ძველი წელთაღრიცხვის მესამე ათასწლეულს მიაწვდის. (ძვ. წ. ა. 2203 წ.).

რას გვადლევს ასეთი დაანგარიშება? უმნიშვნელოვანეს დასკვნას: იაფეთი, ქამი და სემი ძმები იყვნენ და ერთ პერიოდში ცხოვრობდნენ. თუნდაც ორი, სამი ათეული წელი იყოს მათ ასაკში სხვაობა, მაინც ერთი ეპოქაა.

ვნახოთ რას აზუსტებს და რას გვეუბნება ამ პერიოდის შესახებ სულმნათი ლეონტი მროველი. ეს მით უფრო ყურადსაღებია, რომ ასეთ ძველ პერიოდს სხვა ისტორიკოსი არ შეხებიდა. კიდევ უფრო მნიშვნელობანია, რომ მროველის მონათხრობი ისტორიულ სინამდვილეს მისდევს და მისი დებულებების უარყოფის შემთხვევები არ არსებობს.

1 თარგმანის თავისებურება საკითხის არსს არა ცვლის.

2 არ შეიძლება მთარგმნელებს ყურადღება არ მიექციათ სრულიად თვალსაჩინო უზუსტობისათვის.

3 სემის შთამომავალთა ასაკობრივი გაანგარიშება, მოცემულია წიგნში: „ქართულთა ეთნოგენეზი“ და აქ განმეორება საკითხს სიცხადეს ვერ შემატებს.

აი, მროველის ნათქვამი: „პირველად ვახსენოთ ესე, რამეთუ სომეხთა და ქართველთა, რანთა და მოვაკენელთა, ჰერთა და ლეკთა, მეგრელთა და კავკასიანთა – ამათ თვისთა ერთი იყო მამა, სახელი თარგამოს. ესე თარგამოს იყო ძე თარშისი, ძისწული იაფეთისი, ძისა ნოესი. და იყო ესე თარგამოს კაცი გმირი“ (ქართლის ცხოვრება. თბ. 1955, ტ. 1, გვ. 3).

აქ სამი აზრია დასამახსოვრებელი: 1. ძველი კავკასიელები იაფეტიდები არიან და ერთი მამამთავრიდან მოდიან; 2. სტრაბონს შემოაქვს ტერმინი კავკასიელნი. მროველი ამბობს – კავკასიანთა, კავკასიანნი; 3. მროველი მკვეთრად გამოჰყოფს კავკასიანთა მოდგმას დანარჩენი კავკასიელებისაგან. კავკასიანნი არც სომეხები არიან, არც ქართველები, არც ალბანელები (რანთა და მოვაკენელთა), არც ჰერები, ლეკები ან მეგრელები.

მროველის ეს თვალსაზრისი უნდა იყოს საფუძველი კავკასიონთა რაობის დადგენის დროს.

ძალზე მნიშვნელოვანია მროველის იმ ნათქვამის გააზრება, რომლის მიხედვით: „და წამოვიდა ესე თარგამოს ნათესავითურთ მისით, და დაემკვიდრა ორთა მათ მთათა შუა კაც შეუვალთა, არარატსა და მასისსა“ (იქვე. გვ. 3.).

„ბიბლია“ გადმოგვცემს, რომ ნოე თავისი სახლობით და კიდობანის მგზავრებით არარატის მთას მიაღგა, იქ დაესახლა და გამრავლდა. მისი შთამომავლობა სამ შტოდ გაიყო: საშუალო ძე ქამი, გაყრისთანავე სამხრეთით წავიდა. უმცროსი – სემი ჯერ აღმოსავლეთით გაეშურა, შემდეგ კი სამხრეთით გადაინაცვლა და ბოლოს ქამიტებიც განდევნა ქანაანიდან. უფროსი იაფეტი დარჩა მამის მამულში, აქ იმრავლა და აქ დაუდო სათავე იაფეტიდების ტომმრავალ მოდგმას. თარგამოსი იყო თარშისის ძე, თარშისი თავის მხრივ იაფეტის ძე და შესაბამისად, პაპის მამულში საიდან უნდა მისულყო?

ორი ფაქტია გასათვალისწინებელი: 1. მროველი არ იმეორებს ბიბლიის მონათხრობს მექანიკურად. იგი აზუსტებს ბიბლიის სიების მონაცემებს და დაბეჯითებით ამტკიცებს: იაფეტის ძე არის თარშისი, თარშისის ძე არის თარგამოსი; . გადმოცემის თანახმად ქამის ძე ქუშს ჰყავდა ძე ნებროთი, რომელმაც „დაიწყო ძალის გამოჩენა ქვეყანაზე“.

სწორედ ნებრითი ითვლება ბაბილონის გოდოლის შენების ინიციატორად. მან აიძულა სხვა ტომები (მათ შორის იაფეტიდები) მიეღოთ მონაწილეობა ამ გრანდიოზულ ავანტიურაში. როდესაც გოდოლი დაინგრა, მშენებლები ქვეყნის ზურგზე გაიფანტნენ. თარგამოსმა თავისი მოდგმით და მომხრეებით საკუთარ მხარეს მიაშურა და იქ საბოლოოდ დამკვიდრდა.

თარგამოსის წილხვედრი ქვეყანა ძალზე დიდ ტერიტორიას მოიცავდა. მროველი შეგვახსენებს: „ხოლო ქუეყანა იგი, რომელი წილით ხდომოდა, ესე არს საზღვარი ქუეყანისა მისისა: აღმოსავლეთ ზღუა გურგენისა, დასავლით ზღუა პონტოსა და სამხრეთ ზღუა ორეთისა, და ჩრდილოთ მთა კავკასია“ (იქვე, გვ. 4). გურგენის (კასპიის), პონტოს (შავი) და ორეთის (ხმელთაშუა) ზღვებს შორის მოქცეული ტერიტორია მართლაც ძალზე დიდია. ჩრდილოეთით კი საზღვრად კავკასიის მთაგრეხილი ითვლებოდა. ამხელა ტერიტორიის მოცვა ბევრ ტომს და დიდ ხალხმრავლობას საჭიროებდა.

რომელი ტომები სახლობდნენ ამ მხარეში კონკრეტულად დაუდგენელია, მაგრამ უეჭველად იგულისხმებიან თუბალ-ტაბალი თაბალიბერული მოდგმისა. ყოველ შემთხვევაში არქეოლოგია ამ ტერიტორიებზე უწყვეტ კულტურულ განვითარებას აფიქსირებს. გასახსენებელია „ბიბლიის“ ის დებულება, რომელიც თუბალების გვერდით მეშეხებს ასახელებს. მკვლევართა აზრით თუბალები და მეშეხები უეჭველად მონათესავე ტომებია. თუ ასეა, მაშინ იმის განსაზღვრაც აუცილებელი ხდება თუბალების მეზობლად რომელი ტომები სახლობდნენ. „ბიბლია“ ტომთა ტერიტორიულ საზღვრებს არ ასახელებს. სანაცვლოდ ძველი წყაროები არაერთგზის უსვამენ ხაზს მეშეხების, აქედან მუშქების, მუსკების, მესხის, მოსხების ტომთა სიმძლავრესა და სიმრავლეს. ასურული წარწერა მოგვითხრობს მუსკების ლაშქრობის შესახებ ხუთი მეფის სარდლობით, სირიის დაბლობის დაკავების მიზნით. ამასთან ლაპარაკია მანამდე დაუმარცხებელ სამხედრო ძალაზე, ხუთი მეფე უკვე ტომთა სიმრავლეზე მითითებაა. ძველბერძნული წყაროები ასევე ასახელებენ მუშქებს, როგორც მცირე აზიის უძლიერეს და ამავე დროს განათლებულ მოსახლეობას. ეს მათ გადმოიღეს ასოთი დამწერლობა ფინიკიელებისაგან და გაავრცელეს ძველ ბერძნებში.

მეშენთა შთამომავლობაზე ბევრი რაიმეს თქმა შეიძლება. ამ შემთხვევაში საინტერესოა ტერიტორიული საზღვარი თუბალებთან. დასავლეთი მიმართულებით თითქოს ასე თუ ისე ნათელია. რადგან ისინი ასურეთის იმპერიას ებრძოდნენ სირიის ჩრდილოეთ ნაწილში, უნდა ვივარაუდოთ, რომ მათ ჰქონდათ ხმელეთის საზღვარი სირიასთან. თუ თარგამოსის დროს თუბალთა საზღვარი ორეთის ზღვამდე მიდიოდა (ხმელთაშუა ზღვამდე), უფრო მოგვიანებით პერიოდში მეშენებს შეეძლოთ მათთვის ტერიტორიის ნაწილი წაერთვათ. ეს არ გამოირიცხება. საინტერესოა სხვა ცნობა. ისტორიული წყაროები არაერთგზის ასახელებენ მეშენთა ჩამომავალ მესხურ მოსახლეობას კავკასიონის დასავლეთ და ჩრდილო-დასავლეთ ნაწილში. უფრო მეტი, თუშებს ახლაც მოსოხებს (მესხებს) უწოდებენ ლეკოსიანელები. შეიძლება თუ არა დაშვება იმისა, რომ ისტორიის ადრეულ პერიოდებში მეშენ-მესხური მოსახლეობა ფლობდა კავკასიის დასავლეთ ნაწილს? თუ არა, მაშინ საჭირო გახდება ახსნა, საიდან უნდა გაჩენილიყო მესხურთან დაკავშირებული ტერმინები დასავლეთ საქართველოსა და ჩრდილოეთ-კავკასიის მიდამოებში. არც ის უნდა იქნეს მხედველობიდან გაშვებული, რომ „ბიბლიის“ თანახმად ადამიანთა დიდი მასები არარატ-მასისის მხარეში გამრავლდნენ და აქედან გაიფანტნენ სხვადასხვა მიმართულებით. შეიძლება იმის დაშვებაც, რომ ერთ დროს კავკასია იყო თუბალებისა და მეშენების, შემდეგში ტაბალებისა და მუშქ-მუსკების თანაცხოვრების, მეზობლობის არეალი. ეს მათ შორის ბრძოლას სასიცოცხლო არეალისათვის არ გამორიცხავდა. ამიტომ მოხდა, რომ მოგვიანებით მთელი კავკასია თუბალების სამფლობელო გახდა. ესაც არ გამორიცხავდა მეშენ-მესხთა გარკვეული ნაწილის ადგილზე დარჩენისა და მოსულებში შერევის შესაძლებლობას.

რაც შეეხება მეშენთა ძირითად მასას, ისინი მოგვიანებით მცირე აზიის, ეგეოსის აუზისა და ბალკანეთის ნახევარკუნძულის ცხოვრებაში იღებდნენ აქტიურ მონაწილეობას.

წერილობითი ცნობები სხვა მოდემის (წარმომავლობის) ტომებს ამ არეალში (გარდა თუბალ-მეშენისა) არ ასახელებენ. შესაბამისად, როდესაც არქეოლოგია ადასტურებს ამ არეალში, ე. წ. მტკვარ-არაქსის ცივილიზაციის არსებობას ძველ წელთა აღრიცხვის IV–III ათასწლეულებში, რომელ ტომებს (ხალხებს) უნდა შეექმნათ იგი? კითხვა ლოგიკურია და ასეთსავე პასუხს საჭიროებს.

ძველი ცივილიზაციები

ძველი ცივილიზაციების პრობლემა არ ახალია, ძველია. ფილოსოფოს პლატონიდან მოყოლებული მათ აღწერასა და ახსნას არაერთი მოაზროვნე დასჭიდებია და დაეჭიდება. თვალსაზრისი მრავალია, დაზუსტებული დასკვნა არ არსებობს. საბოლოოდ ისაც არაა გარკვეული, ეგვიპტის პირამიდები ძველი ეგვიპტელების ნახელავია თუ წინა დათბობის დროს არსებული ცივილიზაციების ნაშთი.

ამ შემთხვევაში, მათი კვლევა არაა მიზანი. მხოლოდ მითითება იმაზე, რომ ძველი ცივილიზაციების ნაშთები ეგვიპტორის ახლო კლიმატურ ზონებშია შემორჩენილი, რაც არ ნიშნავს სხვა ზონებში მათ არ არსებობას. შეიძლება წინა დათბობის დროს სხვა განედებში მაღალი ცივილიზაციაც ჰყვოდა, მაგრამ გამყინვარების დროს, კილომეტრიანი სისქის ყინულის პირობებში მოისპობოდა. მხოლოდ შედარებისათვის: დღეს ჩრდილოეთის, ისევე როგორც სამხრეთის ქვეყნები, მოწინავე ცივილიზაციის მატარებლები არიან. გამყინვარების შემთხვევაში, თუ ყინული ალპების, კავკასიის, პამირის ჩრდილოეთს დაფარავს, ბუნებრივია იქ მაცხოვრებელი ეთნოსები სამხრეთით გადმოინაცვლებენ, ცივილიზაცია კი განადგურდება. ამიტომ ძნელია მტკიცება იმისა, რა იყო წინა დათბობის დროს, რა ისპობოდა და რა რჩებოდა. (თვალსაზრისი ამის შესახებ იხ. წიგნში „ქართველთა ეთნოგენეზი“).

ერთი რამ უდაოა. თარგამოსის კუთვნილ მხარეში ძვ. წ. ა. IV–III ათასწლეულში მაღალ დონეზე იყო ე. წ. მტკვარ–არაქსის კულტურა. მის გარშემო კი ისეთი ცნობილი ცივილიზაციები, როგორიც იყო ეგვიპტელების, შუმერების, ფინიკიელების, კრეტა-მიკენის. რაც შეეხება ხეთების სახელმწიფოს, იგი ნაწილობრივ თუბალების და ძირითადად მეშენ-ჰუსკი – მუშქების არეალში მძლავრობდა.

თითოეული, ამ ცივილიზაციის კერებიდან, ამყარებდა კავშირებს შორეულ მხარეებთან. მით უფრო უპრიანია ვამტკიცოთ, რომ მტკვარ–არაქსის ცივილიზაცია მოწყვეტილი, კარჩაკეტილი ვერ იქნებოდა დანარჩენი კულტურის ცენტრებისაგან. თუბალ-თობალ-ტაბალები თუ უშუალოდ არ მონაწილეობდნენ შუმერული ცივილიზაციის შექმნა-განვითარებაში, მისგან იზოლირებული მაინც ვერ დარჩებოდნენ.

კიდევ ერთი ფაქტორია საყურადღებო. როდის დაიწყო ძველი ცივილიზაციების ჩამოყალიბება და ინტენსიური განვითარება, უცნობია. დღევანდელი თურქეთის ტერიტორიაზე ძვ. წ. ა. VIII ათასწლეულის „ქალაქური“ დასახლების კერის აღმოჩენა, ბევრ დამაფიქრებელ კითხვას ბადებს. ცივილიზაციის აყვავება IV ათასწლეულში უცებ არ მოხდებოდა. მას უეჭველად უნდა გაეცლო განვითარების საფეხურები.

დამატებით კიდევ ერთი საფიქრალი. მტკვარ-არაქსის კულტურა III ათასწლეულის I ნახევარში დაცემას განიცდის და თანდათან კნინდება. სანაცვლოდ ამ კულტურის ნაწილები ჩნდება ჩრდილო კავკასიაში. ჩრდილოეთ კავკასიის როგორც დასავლეთ, ასევე აღმოსავლეთ მხარეებში ვრცელდება ამ კულტურის დამახასიათებელი ნიშნები. ამასთან დასავლეთ ნაწილში უფრო კოლხურ კულტურასთან მიახლოებული. ამავე პერიოდში ეტაპობრივ ცვლილებებს განიცდიან სხვა ცივილიზაციები. ეგვიპტეში იგი დინასტიურ ცვლილებებთანაა დაკავშირებული (მხოლოდ დინასტიური?). შუმერულ კულტურას აკადიური ცვლის. საპელაზგოში ღმერთების თაობათა ცვლასთან და მასთან დაკავშირებულ ცვლილებებთანაა ყოველივე კავშირში. ყალიბდება ხეთების იმპერია და ა. შ. ძველი ცივილიზაციების ხარისხობრივი ცვლილებების მეტ-ნაკლები ერთდროულობა რაღაც საერთო მიზეზით ხომ არ იყო განპირობებული? ასეთი „ერთდროულობა“ შემთხვევით არ მოხდებოდა. ამ პრობლემასაც დიდი ძალისხმევა დასჭირდება.

რაც შეეხება მტკვარ-არაქსის კულტურის დაცემას და შემდგომ ჩრდილო კავკასიაში მისი ელემენტების დამკვიდრებას, ეს შეიძლება იაფეტიდთა (თარგამოსიანელთა) მიგრაციულ პროცედურებს უკავშირდებოდეს. ყოველ შემთხვევაში ლეონტი მროველი ამ პრობლემის ასეთ ახსნას იძლევა: თარგამოსს მრავლად ჰყავდა ცოლები და შვილები. ეს მხოლოდ მისი მახასიათებელი არაა. „ბიბლია“ გვამცნობს, რომ იაფეტის შთამომავალნი ისე გამრავლდნენ, რომ მათგან წარმოიშვნენ „ზღვისპირა ხალხები“. (გასარკვევია, რომელი ზღვისპირა ხალხები, რომლებმაც სათავე მრავალ ეთნოსს და ქვეყანას მისცეს). თავად სემმა კიდევ იცოცხლა „...არფაშქადის დაბადებიდან ხუთასი წელი და შვა ძენი და ასულნი.“ (ბიბლია, თბ. 1989, გვ. 20). სემის მემკვიდრეების თაობები ასევე შობდნენ უამრავ ძენს და ასულებს. ამიტომ გასაკვირი

არაა, რომ თარგამოსსაც მრავლად ჰყავდა ძენი და ასულნი. მთავარია, ამბობს მროველი, რომ „...შვილთა შორის მისთა გამოჩნდეს კაცნი რვანი, გმირნი ძლიერნი და სახელოვანნი...“ (ქართლის ცხოვრება, თბ. 1955, ტ. 1. გვ. 3.).

მოსახლეობის სიჭარბემ, ვარაუდით სხვა პრობლემებთან ერთად, აიძულა თარგამოსი გაეტარებინა რადიკალური რეფორმები, დაკავშირებული მისი „გავლენის სფეროს“ ტერიტორიულ-ადმინისტრაციულ მოწყობასთან. მროველი ასე ხსნის ძვ. წ. ა. III ათასწლეულის აღნიშნულ რეფორმას: „ხოლო ვერღარა იტევდა ქუეყანა არარატიისა და მასისისა, განუყო თარგამოს ქუეყანა და ნათესავი თვისი რვათა ამათ გმირთა: ნახევარი ნათესავისა მისისა და ნახევარი და უმჯობესი ქუეყანისა მისისა მისცა ჰაოსს, ხოლო შვილთა ამათ მისცა ხუდრი მათი არძანგებისაებრ¹ მათისა.“ მროველი დიდი სიზუსტით აღწერს, რომელ მემკვიდრეს რა საზღვრებში გამოუყო საზრუნავი და დააკისრა „ნათესავთა“ ე. ი. თანატომელების ხელმძღვანელობა.

„მისცა ქართლოსს და უჩინა საზღვარი: აღმოსავლით ჰერეთი და მდინარე ბერდუჯისი;² დასავლით ზღუა პონტოსი; სამხრით მთა, რომელი მიჰყვება ბერდუჯის მდინარის თავსა, და მთა, რომელი მიჰყვების დასავლით კერძო, რომლისა წყალი გარდმოდის ჩრდილოთ კერძო და მიერთვის მტკუარსა, რომელ მიჰყვების მთა შორის კლარჯეთსა და ტაოს ვიდრე ზღუამდის; და ჩრდილოთ საზღვარი ღადო, მთა მცირე, რომელი გამოვლის შტოდ კავკასიისაგან და მოჰკიდავს წუერი დასასრულსა ღადოსა, რომელსა აწ ჰქვიათ ლიხი. და ამათ საზღვართა საშუად მისცა ყოველი ქართლოსს.“ (იქვე, გვ. 4).

ქართლოსის წილი ქვეყანა მროველს განსაკუთრებული სიზუსტითა

1 არძანგებისაებრ-არძანგი – სულხან-საბა-ორბელიანის ლექსიკონში (ტ. 1. თბ. 1991, გვ. 67. განმარტებულია, როგორც “სახლობელი პატივი”, როგორც პატივი „...კაცთათვის ღირსებისაებრ მათისა“...

2 მდ. ბერდუჯი – „ქართველთა ეთნოგრაფიკი“ – ში გაიპარა შცდომა. მინაწერი მდ. ბერდუჯი – მდ. ღებღაა, შვიდა წიგნში „ქართლის ცხოვრება“ ტ. 1. თბ. 1955 გვ. 4. არშიაზე მინაწერის მიხედვით მკვლევარები ფიქრობენ, რომ სინამდვილეში მდ. ბერდუჯის ბევრად აღმოსავლეთითაა, აზერბაიჯანის საზღვრებში, შამქორთან ერთვის მტკვარს.

აქვს აღწერილი. შედარებით სქემატურადაა მომდევნო ორი ძმის ბარდოსისა და მოვაკანის სამფლობელოები მოცემული. „ხოლო ბარდოსს მისცა მტკუარს სამხრით, ბერდუჯის მდინარითგან ვიდრე სადა შეკრებიან მტკუარი და რახსი. ამან ბარდოს ალაშენა ქალაქი ბარდავი და დაეშენა მუნ.

ხოლო მოვაკანს მისცა მტკუარსა ჩრდილოთ, მცირისა ალაზნისა შესართავითგან ვიდრე ზღუამდე. და ამან ალაშენა ქალაქი მოვაკნეთი, და დაემკვდრა მუნ. (იქვე. გვ. 5).

თარგამოსმა მისი წილი ქვეყნის დარჩენილი ტერიტორია ორ შემდეგ ძმებს გაუნაწილა: „ხოლო ჰეროსს მისცა ქუეყანა მტკუარისა ჩრდილოთ, მცირისა ალაზნისა შესართავითგან ვიდრე ტყეებამდე, რომელსა აწ ჰქვიათ გულგულა. და ამან ჰეროს ალაშენაპირველად ქალაქი შესაკრებელთა შორის ორთავე ალაზნათასა, და უწოდა სახელი თვისი ჰერეთი. და მის გამო ჰქვიათ ჰერეთსა ჰერეთი. და აწ მას ადგილსა ჰქვან ხორანთა.“ (იქვე. გვ. 5).

„ხოლო ეგროსს მისცა ქუეყანა ზღვის ყურისა, და უჩინა საზღვარი: აღმოსავლით მთა მცირე, რომელსა აწ ჰქვან ლიხი; დასავლით ზღუა; ჩრდილოთ მდინარე მცირისა ხაზარეთისა, სადა წარსწუთების წუერი კავკასისა. ხოლო ამან ეგროს ალაშენა ქალაქი და უწოდა სახელი თვისი ეგრისი. აწ მას ადგილსა ჰქვან ბეღია“ (იქვე. გვ. 5).

ამრიგად თარგამოსის ხვედრი ქვეყანა დანაწილდა მის ექვს ძეს შორის. არა და კიდევ ორი ძე ჰყავდა, რომელთა „დაკმაყოფილება“ მის მშობლიურ ვალს შეადგენდა.

სადაო არაა ის, რომ თითოეული ძე, სინამდვილეში ტომთა გაერთიანების, კრებისითი სახელის მატარებელია. უფრო მეტი, არსებულ ფარგლებში მოსახლეობის სიმჭიდროვე და სიჭარბე იმდენად საგრძნობი იყო, რომ მიგრაციული პროცესები გარდაუვალ ამოცანად იდგა.

მროველის¹ ცნობების მიხედვით უმაჰულოდ, მაგრამ მრავალრიცხოვანი ტომებრივი მოსახლეობის მეთაურები, დარჩნენ „არამანგები-საებრ“ უმცროსნი, ლეკოსი და კავკასოსი.

კავკასოსია ინტერესების ობიექტი. ვინ იყო ის, ვინ იყვნენ მისი

¹ მროველი — ლეონტი მროველი რუის-ურბნისის საეკლესიო წინამძღოლი. ლეონტის მსგავსად ამ ეპარქიის მეთაურებს მროველებს უწოდებდნენ.

მიმდევარი, მოსახელე, ერთგული, მორჩილი თუ ა. შ. ტომები, ესაა მოკლე მიკვლევის ძირითადი მიზანი.

რას გადმოგვცემს ამ საზით პროველი? იგი ამბობს: „ხოლო კავკასიათა ჩრდილოთ არა იყო ხუედრი თარგამოსისი, არამედ არცა იყო კაცი კავკასიასა ჩრდილოთ; და უმკვიდრო იყო ქუეყანა იგი კავკასიითგან ვიდრე მდინარემდე დიდად, რომელი შესდის ზღუასა დარუბანდისასა. ამისთვის გამოიყვანნა მრავალთა გმირთაგან ორნი გმირნი, ლეკან და კავკასი. და მისცა ლეკანს ზღვითგან დარუბანდისათ ვიდრე მდინარემდე ლომეკისა¹, ჩრდილოთ ვიდრე მდინარემდე დიდად საზარეთისად, და მისცა კავკასის ლომეკის მდინარითგან ვიდრე დასასრულამდე კავკასისა, დასავლით“. (იქვე, გვ. 506).

თარგამოსის მიერ კუთვნილი მხარის შვილებს შორის დანაწილება არ იქნებოდა უბრალოდ გადასაწყვეტი პრობლემა. თუ რეფორმა ჭარბმოსახლეობამ განაპირობა, ეს იმას ნიშნავს, რომ კავკასიონის მთაგრეხილის სამხრეთ ტერიტორიები მჭიდროდ იყო დასახლებული. ასეთ შემთხვევაში ადამიანთა ახალი ტალღის გამოჩენა უკონფლიქტოდ არ ჩაივლიდა. ხომ არ იყო ისე, რომ ქართლოსს მითითებული ტერიტორია სამმართველოდ იმიტომ გამოეყო, რომ აქ ისედაც ქართველები ცხოვრობდნენ, ჰეროსს ქართლოსის აღმოსავლეთი იმიტომ მისცა, რომ იქ ისედაც ჰერები სახლობდნენ? მაშინ საკითხავია: სად იყვნენ ლეკოსის და კავკასოსის მიმდევარი ტომები, რატომ უნდა გადასულიყვნენ ისინი მთების ჩრდილოეთით? ასევე გასარკვევია: ისტორიულად ცნობილია, რომ კარდუხები, (ქართუხები, ქართოსის მონათესავე ტომები) უკიდურეს სამხრეთში ცხოვრობდნენ ბევრად გვიან პერიოდშიც. სამხრეთიდან კავკასიის მთებამდე ტერიტორია მათ ეკავათ მუდმივად? ასევე ჰერები ვანისა და ურმიის ტბებს შორის სივრცეში მოსახლეობდნენ. იქიდან მოყოლებული ტყეებამდე სულ მათი იყო? თუ მიგრაციული პროცესების დროს გადაადგილდნენ ჩრდილოეთით? იგივე კითხვა ისმის მოვანელთა მისამართით. თუ მტკვარს ზევით კავკასიამდე ტერიტორიები მათი იყო, სად სახლობდნენ ლეკოსები, ნებაყოფლობით საიდან უნდა აყრილიყვნენ, გაეცლოთ სხვათა მიწები

1 მდ. ლომეკისა — მდ. თერგი (მდ. დერგი—მისი ძირი).

და უკაცრიელ ადგილას დასახლებულიყვნენ. უფრო სავარაუდოა, რომ კავკასოსის და ლეკოსის მონათესავე ტომები ადრე კავკასიის სამხრეთში ცხოვრობდნენ და ახლაც მოსულთა ძლიერებამ აიძულა არა მხოლოდ მთებში შეხიზნულიყვნენ, არამედ ჩრდილოეთის უკაცო, დაუსახლებელი სივრცეების ათვისებაც დაეწყოთ.

მომხდურთა ძალას უნდა აეშალა ადგილობრივთა აწყობილი ცხოვრება. შიშს უნდა აეძულებინა ლეკოსები და კავკასოსები მიეტოვებინათ „სამშობლო“ და თავშესაფარი უცხო მხარეში ეძებნათ. ლოგიკურია ვივარაუდოთ, რომ ქართების მოძალების გამო კავკასიანები გაიყვნენ, გაიფანტნენ და ძირითადი მასა თუ მთებს გადავიდა, გარკვეული ნაწილი დასავლეთით წავიდა. ასე მოხდა კავკასოსის (კაკონების) ტომი ჯერ დასავლეთ მცირე აზიაში (პაფლაგონიაში), ხოლო შემდეგ ბალკანეთის ნახევარკუნძულზე, ულუმბის (ოლიმპოს) მთის მდამოებში.

ამრიგად, კავკასიონი მთაგრეხილს ეწოდა მისი ძირითადი ნაწილის კავკასიანების მიერ დაკავების გამო. რაც შეეხება ჩრდილოეთ ნაწილს, მათ უნდა დაეკავებინათ ტერიტორია ლომეკიდან დასავლეთით ზღვამდე. თავისთავად ეს მათ მრავალრიცხოვნებასა და სიძლიერეზე მიუთითებს.

კავკასიონების არაქალი

კავკასოსის „კუთნელი“ ტომების გამოყოფა და ლოკალიზება კავკასიონელებს შორის, არა მხოლოდ ისტორიული პრობლემაა. იგი მწკვედ დგას მთაგრეხილს ჩაჭიდებულ ეთნოსებს შორის. ამ მხარის ყოველი მრისხანე დამპყრობი, ყოველთვის ცდილობდა მათ გათიშვას, დაპირისპირებას და ამ გზით წინააღმდეგობის უნარის შესუსტებას. თავის მხრივ ადგილობრივი ეთნოსებიც ცდილობდნენ მომხდურთა ძალის გამოყენებით მეზობლებზე გაბატონებას.

ძველ ისტორიულ ფაქტებს არაერთი მკვლევარი აშუქებდა და ამ შემთხვევაში მხოლოდ მისი გამოჩენა შეიძლება. რუსეთის იმპერიასთან დაკავშირებული პროცესებიც არაერთხელ გამხდარა გამოძიებების საგანი (მათ შორის „რევოლუციური ანექსია“ ფართოდ ეხება საბჭოთა კავშირის მამამთავრის ვ. ი. ლენინის შესაბამის თეორიასა და პრაქტიკას). აქ მხოლოდ იმ ფაქტზეა მითითება, რომ საბჭოთა კავშირში შექმნილი იყო სპეციალური სისტემა, რომელიც შემაჯალი ეთნოსების გათიშვასა და ურთიერთდაპირისპირებას ემსახურებოდა. მოკლედ სისტემა: მოსკოვში ფუნქციონირებდა სამი სპეციალური კომისია. 1. მსოფლიო ისტორიის ინსტიტუტში; 2. საზოგადოებრივ მეცნიერებათა აკადემიაში; 3. მარქსიზმ-ლენინიზმის ინსტიტუტში;

კომისიები დამოუკიდებლად „სწავლობდნენ“ მშრომელთა „ინტერნაციონალური“ აღზრდის საკითხებს (სინამდვილეში, რომელი ეთნოსი ვისთვის შეიძლება დაეპირისპირებინათ და რა დროს) და რეკომენდაციას დასცენას კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტის აგიტაცია-პროპაგანდის სექტორს გადასცემდნენ. ცკ-ში სამი დამოუკიდებელი წყაროს მონაცემებს აჯამებდნენ და შედეგს ცს-ს მდივარს აცნობებდნენ. იდეოლოგიის დარგში ცკ-ს მდივანი პოლიტბიუროს მოახსენებდა. ასე მზადდებოდა ჯანყი აფხაზეთში, შეტაკება ოსებსა და ინგუშებს შორის, ყარაბაღის საკითხი. „თურქი-მესხების“ ჟღერის საკითხი და ა. შ. (ავტორის მსგავსად, კომისიაში „სტაჟირებაზე“ მოხვედრილი ადამიანისათვის რთული არ იყო კომპარტიის „ბრძნული პოლიტიკის“ ჭეშმარიტი მიზნის დადგენა. სხვა ამბავია, რომ რესპუბლიკის „ბრძენი“ ხელმძღვანელები, „სირაქლემის პოზიციას“ იჭერდნენ ოღონდ თავი გადაერჩინათ. ზოგჯერ

ისედაც ხდებოდა, რომ თავისდაუნებურად ერსაც ემსახურებოდნენ: ე. შევარდნაძის პოლიტიკურის წევრად „არჩევამ“ და საბჭოთა კავშირის საგარეო საქმეთა მინისტრად გადაყვანამ, სასწრაფოდ, „დაამუხრუჭა“ აფხაზეთში „აგორებულ“ ანტიქართული მოძრაობა).

დღეს იმპერიული პოლიტიკის წყალობით, ისეა ეთნოსთა ურთიერთობა გართულებული, რომ მხოლოდ ბრძნული, ურთიერთკეთილმეზობლური დამოკიდებულებით შეიძლება მრავალი საჭირობოროტო-საკამათო საკითხის მშვიდობიანი მოგვარება. იმპერიული პოლიტიკა და პოლიტიზირებული „მეცნიერება“ ათასგვარ ბარიერს უქმნის ამ საქმეს. ამასთან, იმპერიული ზრახვების ორბიტაში მოქცეულია რამდენიმე ეთნოსი, რომლებიც ერთგული სამსახურის სანაცვლოდ ბევრ სასურველ შედეგს აღწევნენ და მეტს მოელიან. ჩრდილოეთ კავკასიაში ოსი ეთნოსი იყო და რჩება იმპერიის ერთგულ პარტნიორად. სამხრეთ კავკასიაში ეს „საპატიო“ მისია სომხებს აკისრიათ. სამწუხაროდ, მათ შორის აღმოჩნდნენ ე. წ. აფსუებიც.

იმისათვის, რათა მიზანი მიღწეული იქნეს, საჭიროა არსებული რეალობისა და საკმაოდ შორეული წარსულის ურთიერთ-მიმართების კანონზომიერების გათვალისწინება. ამ მიზნის გზაზე აუცილებელია კავკასიელთაგან კავკასიონელების განცალკევება. ეს პირველ რიგში. არა ნაკლებ საჭირობოროტო საქმეა კავკასიონელებისაგან კავკასოსების გამოყოფა. მხოლოდ ტერმინოლოგიული აღქმის სიადვილისათვის მივმართავთ პელაზგიურ-ძველ ბერძნულ სახელწოდებას— კავკონები და კავკასიანელებს კავკონების სახელით განვიხილავთ. მით უმეტეს, რომ მათი მოგვარებები მრავლად იყვნენ მცირე აზიაშიც და ბალკანეთის ნახევარკუნძულზეც და მათი იდენტურობა ეჭვს არ იწვევს.

იმისათვის, რათა კავკასიონელებისაგან (თავად კავკასიონი სიმრავლის აღმნიშვნელია: კავკასიონი, მხედრიონი, მაყრიონი, მდედრიონი და ა. შ.) კავკასიანნი (კავკონები-აღქმის სიადვილისათვის) გამოვყოთ, პირველ რიგში თავად კავკასიანთა დადგენა და უზოგადესად დასახი-ათებაა საჭირო. (კავკასიანნიც — სიმრავლის მატარებელია).

დღეს მკვლევარებისათვის კავკასიონნი გარკვეულ მეცნიერულ საფუძველზე და გარკვეულად სისტემატიზირებულნი არიან. ასევე დაჯგუფებულნი არიან კავკასიელები.

კავკასიის მაცხოვრებელთა გენეტიკურ-ენობრივი დაჯგუფება ასეთია: 1. კავკასიურ-იბერიული; 2. ირანული; 3. თურქული; 4. ინდოევროპული.

კავკასიურ-იბერიულს თავის მხრივ სამ ჯგუფად ყოფენ: ქართველური; ადიღური; ნახურ-დაღესტნური. ადიღურ ჯგუფში შედიან: ადიღელები, ჩერქეზები, ყაბარდოელები, აბაზინები, აფსუა-აფხაზები. ნახურ ჯგუფში: ინგუშები, ჩეჩნები, ბაცები. ყველაზე მრავალრიცხოვანი დაღესტნური ჯგუფია: ლეკები, ლაკები, ავარები, აგულები, ბუ-დულელები, დარგინები, რუტულები, კრიზები, ტაბასარანები, ცახურები, ხინალუგები. მათ მიაკუთვნებენ უდებსაც (უდინები).

ირანულ ჯგუფს მიეკუთვნებიან: აზერბაიჯანელები, ბალყარელები, ყარაჩაელები, კუმიკები, თურქმენები, თათრები, ნოღაელები.

ინდოევროპელები არიან სლავები და სომხები.

კავკასიონთა შემადგენლობაში შედიან ქართველები, ადიღელები, ნახურ-დაღესტნური, ირანული, თურქული წარმომავლობის ტომები. ამასთან, ირანული და თურქული მოსახლეობა ბევრად გვიან მოსულებად ითვლებიან. შესაბამისად შეიძლება მსჯელობა ძველ კავკასიონელებზე და ახალ კავკასიონელებზე.

სიცხადისათვის მიზანშეწონილია თვითიული მათგანის მოკლე ისტორიული დახასიათება.

გეოგრაფიის მამამთავარი სტრაბონი აღნიშნავდა, რომ კავკასიონის მთაგრეხილის მაღალი ნაწილი სამხრეთითაა მიმართული. მის კალთებზე მოსახლეობენ ალბანები, იბერები, კოლხები და ჰენიოხები. ეს აღწერა სრულიად ემთხვევა ლეონტი მროველის მიერ გადმოცემულ სურათს ბარდოს-მოვაკანისათვის (ალბანები), ჰეროს-ქართოსისათვის (იბერები), ეგროსისათვის (კოლხები-ჰენიოხები) სამამულე მიწების განაწილებისა.

კავკასიონის სამხრეთში ათასწლეულების მანძილზე ძირითადად იგივე მეორდება. ცვლილება მხოლოდ ბარდოსისა და მოვაკანის ტომებს შეეხო. ორივე მოდგმის ტომები კავკასიელებს მიეკუთვნებიან და მროველის მიხედვით თარგამოსიდან (იაფეტიდან) მომდინარეობენ. იაფეტები კავკასიის უძველესი და შორეული მოსახლეობაა. ეს ფაქტი არ გამორიცხავს იმას, რომ ბარდოსის მამული და მონათესავე ტომები, კავკასიონელებად არ ჩაითვლებიან. „ხოლო ბარდოსს მისცა

მტკუარს სამხრით, ბერდუჯის მდინარითგან ვიდრე სადა შეკრებიან მტკუარი და რახსი“. (ქართლის ცხოვრება. ტ. 1. თბ. 1955, გვ. 5). კავკასიონელად გვევლილება მოვაკანი, რომელსაც ერგო მამულები „...მტკუარსა ჩრდილოთ, მცირისა ალაზნისა შესართავითგან ვიდრე ზღუამდე“ (იქვე).

ბარდოსისა და მოვაკანის მონათესავე ტომებად მიჩნეული არიან: კუტიები (უტიები, უდინები), ლულუბაელები, ზურიტები, კასიტები. ამასთან, ძნელია ყოველი ტომის სამოსახლო საზღვრების ზუსტი დადგენა. კუტიები (უტიები, უდინები) ისტორიულად დაფიქსირებული არიან სევანის ტბის მიდამოებში, დღევანდელ განჯასა და სევანს შორის ტერიტორიაზე, ძველ-ქალაქ გარდმანის მიდამოებში, კავკასიონის მთებში და დღევანდელი დაღესტნის მიდამოებში. კუტიების მცირე ნაწილი (ერთი სოფელი უდინების სახელით) საქართველოშიც მოსახლეობს. (აქვე უნდა მიეთითოს, რომ დღევანდელი აზერბაიჯანელი მკვლევარების ნაწილი „შეცდომით“ ალბანეთის ქალაქ გარდმანს, საქართველოს ქალაქ გარდაბანთან აიგივებს და მიიჩნევს რომ ალბანელების „მემკვიდრე“ აზერბაიჯანელებს შეიძლება ჰქონდეთ ისტორიული პრეტენზიები. ეს ავტრები, როდესაც სომხების პრეტენზიებს პასუხობენ მდ. მტკვარსა და არაქსს შორის ტერიტორიების კუთვნილებაზე, დაბეჯითებით ეყრდნობიან ლეონტი მროველის ცნობას ამ ტერიტორიაზე ბარდოსის დაფუძნების შესახებ, მაგრამ როგორც კი საკითხი საქართველო-აზერბაიჯანის საზღვრებს შეეხება, მროველიც „იცვლება“ და ქ. გარდმანიც ქ. გარდაბანი „ხდება“. ქ. გარდმანი ქ. განჯის სამხრეთით მდობარეობდა, მდ. ბერდუჯის აღმოსავლეთით. ქ. გარდაბანთან ბევრით სიახლოვე არ შეიძლება დიდი შეცდომისა და თუნდაც სიტყვიერი პრეტენზიის საფუძველი გახდეს. ასე შეიძლება „პრეტენზია“ წაყენოს ევროპის ალბანეთს, კავკასიის ალბანეთთან სახელწოდების დამთვევის გამო. ცნობილია, რომ რომაელი მარკ იუნინ იუსტინი (II-III ს.) კავკასიულ ალბანებს იტალიის ალბანიის მთას უკავშირებდა. პომპეი — ამ იდეით „მოზიბლული“ აღნიშნავდა, რომ კავკასიის ალბანელები, პომპეუსის მეომრებს ძმურ-ნათესაურად „ხვდებოდნენო.“ ასევე დიდხანს ცდილობდნენ ქართველი „მკვლევარები“ კავკასიელი და პირინეის იბერების ნათესაობის „დამტკიცებას“.

ალბანური ტომების კავკასიონის მიდამოებში დამკვიდრების უძველესი პერიოდის შესახებ ცნობები ლეონტი მროველთანაა დაკავშირებული. ძირითად ცნობებს მისი მოსე კალაკატუელი იძლევა. მისი ნაშრომის „ალბანთა ისტორია“, სომხური თარგმანი, შედარებით გვიან პერიოდს ეხება. არის ინფორმაცია, რომ ალბანელებს ჰქონდათ თავისი დამწერლობა, რომელიც ალბანური მოსახლეობისა და ენის გაქრობის კვალობაზე არაბულით შეიცვალა.

დღევანდელი ზერბაიჯანის ტერიტორიაზე, ძველი ქვის ხანიდან მოყოლებული, მოსახლეობა და მისი კულტურა უწყვეტობის ნიშანს ატარებს. არქეოლოგია ადასტურებს III-II ათასწლეულების მანძილზე ბრინჯაოს იარაღების ფართე გავრცელებას. მკვლევარები მიიჩნევენ, რომ მტკვარ-არაქსის უძველესი ცივილიზაცია ამ ტერიტორიასაც მოიცავდა. თავის მხრივ, შემორჩენილი ასირიული და შემდეგ ურარტული წარწერები აღნიშნავენ აქ მჭიდრო დასახლებების არსებობას. ქალაქების არსებობა თავის მხრივ მიანიშნებს მიწათმოქმედებისა და ხელოსნობის მაღალ კულტურაზე.

ალბანეთი ჩართული იყო საერთო წინააზიური კულტურული ცხოვრების ფერხულში. ამიტომ საკვირველი და გამონაკლისი არაა ამ ტერიტორიაზე მატერიალური კულტურის ნაშთების არსებობა.

არც ის უნდა იყოს გასაკვირი, რომ კავკასიის უძველეს ტომებს ერთტიპიური გენოფონდი ჰქონდათ. ანტროპოლოგიური კვლევის შედეგი ამ მხრივ არც გაკვირვების და არც მცდარი დასკვნების საფუძველს არ უნდა წარმოადგენდეს. ამ მხრივ ზოგიერთი მკვლევარი ძალზე შორს მიდის და ამან შეიძლება ბარიერი შეუქმნას არა მხოლოდ ისტორიული წარსული შესწავლას, არამედ ეთნოსთა ურთიერთობის დარეგულირებასაც. კერძოდ, ა. ა. ვორონოვის მიერ გამოთქმული მოსაზრება (წიგნში „Антропология и геногеография“ 1974) კახეთისა და დასავლეთ ზერბაიჯანის მოსახლეობის გენეტიკური ერთტიპიურობის შესახებ არ უნდა იყოს იმის მამტიკიცებელი, რომ კახეთ-ჰერეთის ტერიტორია ალბანური წარმოშობის ტომების კუთვნილება იყო, აქ ერთი მოდგმის ხალხის ცხოვრობდა და გენური კავშირიც აქედან მოდის. ჯერ ერთი, არავის დაუმტკიცებია, რომ ალბანელები და აზერბაიჯანელები ერთი და

იგივე ეთნიკური წარმოშობის ხალხია. ის ფაქტი, რომ ალბანეთის ტერიტორიაზე დამკვიდრებული თურქულ ენოვანი ტომები, გარკვეულ წილად დამხდურ ელემენტებს შეითვისებდნენ, არ იძლევა იმის საფუძველს, რომ ალბანელები და თურქები (დღევანდელი აზერბაიჯანელები) ერთი და იგივე ეთნოსად იქნან მიჩნეული. კვლევა ალბანური ელემენტების და ალბანეთის ისტორიის საკითებისა, საჭიროა, დასკვნა იდენტურობის შესახებ ნაადრევ – ნაჩქარევი. მეორეც, სათუთა დასკვნა ჰერებისა და ალბანელების იგივეობის შესახებ. არავის უარყვია აზრი ჰეროსისა და ბარდოს-მოვაკანის, მათი ქართის, ეგროს ლეკოს, კავკასოსის ახლობლობის შესახებ. ლეონტი მროველი მათი და ჰაოსის ძმობის იდეასაც ხაზს უსვამს, მაგრამ ეს არც მათ შორის არსებულ სხვაობას გამორიცხავს. წინააღმდეგ შემთხვევაში მსჯელობა იქნებოდა არა ძმობასა და ნათესაობაზე, არამედ მათ იდენტურობაზე. მესამე, აზრი ჰერებისა და ალბანელების იგივეობის შესახებ, შეიცავს საფრთხეს ტერიტორიული პრეტენზიებისა. მით უფრო, რომ არის მცდელობა არა მხოლოდ აღმოსავლეთ კახეთი, არამედ ქართლის სამხრეთ-აღმოსავლეთიც ალბანურ მხარედ გამოცხადდეს. ამ ავტორებს ავიწყდებათ, რომ თავად აზერბაიჯანული მოსახლეობა იყოფა ეთნოგრაფიულ ჯგუფებად: შირვანი, ყუბა-ხაზმირი, აფშერონი, ჩრდილო-დასავლეთი (ე. წ. საინგილო), ლენქორანი, ასტარი, მტკვარ-არაქსის დაბლობი, ყარაბაღი, განჯა-დაშეკესანი, ნახჩევანი. შესაბამისად, თუ ჰერები და ალბანელები ერთი და იგივეა, ხოლო აზერბაიჯანული სხვა ჯგუფები ბევრად განსხვავებული, მაშინ რატომ ამ დანარჩენებმა უნდა განაცხადონ პრეტენზია ალბანელობაზე და ეძიონ შესაბამისი ტერიტორია და არა კახელებმა? შორს მიმავალი „დასკვნების“ ვარაუდი ძნელი არაა. ამიტომ დიდი სიფრთხილეა საჭირო „ვერსიების“ მოფიქრების დროს.

ანტროპოლოგია ალბანელების კავკასიელობას დამტკიცებულად მიიჩნევს. მთლიანობაში 26 ალბანურ ტომს ასახელებენ და მათ დაღესტნურ ენათა ჯგუფს მიაკუთვნებენ. უტების, უდინების არსებობა დაღესტნურ სივრცეში და აზერბაიჯანში, რამდენად იძლევა ამის საფუძველს, რთული დასადგენია, მით უფრო, რომ მათი უძველესი საცხოვრისი სევანის ტბის მიდამოებია, ცხოვრებით კი მათი ნაწილი საქართველოშიც სახლობს.

უძველეს ალბანურ გაერთიანებათა შესახებ ლეონტი მროველი გადმოგვცემს, ძირითადად კი ძვ. წ. ა. V საუკუნიდანაა ცნობილი. დადგენილადაა მიჩნეული, რომ ჯერ კიდევ ძვ. წ. ა. IX-VIII საუკუნეებში მიდია ახორციელებს დღევანდელი ზერბაიჯანის ტერიტორიის ათვისებას. VII ს-ში ამას მოსდევს ჩრდილოეთიდან სკვითური ტომების შემოჭრა. შედეგად მიდიის სამეფო სუსტდება და ქრება, მალე იგი აქემენიდების სპარსული სახელმწიფოს შემადგონლობაში მოექცა. სპარსელთა იმპერია დიდხანს უძლიერეს სახელმწიფო გაერთიანებად ითვლებოდა. ალექსანდრე მაკედონელის მიერ დარიოს II კოდომანის იმპერიის დასამარება ბევრ სხვა მოვლენას აძლევს სათავეს და ძალას. მათ შორისაა ალბანეთის (დღევანდელი ზერბაიჯანის) სამხრეთით, სპარსული აქემენიდების სატრაპ ატროპატის მიერ ახალი სახელმწიფო ერთეულის – ატროპატენას (სახელწოდება ბერძნულია) დაფუძნება.

უდიდესი გეოგრაფოსი (და პარალელურად ისტორიული გეოგრაფოსი) სტრაბონი აღნიშნავდა: მიდიის სახელმწიფო ორ ნაწილად იყოფა. ძირითადს დიდ მიდიას ეძახიან. მეორე, მცირე ნაწილია ატროპატენის მიდია, ატროპატი ამ მხარის ის წინამძღოლი იყო, რომელმაც შეძლო მისი „დაცვა“ ალექსანდრე მაკედონელის აგრესიისაგან, ამ უკანასკნელის ჰეგომონობის აღიარების საფასურად.

ატროპატენა აღიარებულია ალბანურ სახელმწიფო გაერთიანებად. მისი დედაქალაქი განზაკი (გეოგრაფიულად თავრიზის ახლოს მდებარეობდა) დღესაც სპარსეთის (ირანის) შემადგენლობაშია და სამხრეთ აზერბაიჯანის მნიშვნელოვან პუნქტად ითვლება აზერბაიჯანელი მკვლევარების მხრივ. ეს მხარე, ალექსანდრე მაკედონელის მეშვეობით კუთვნილება გახდა. ძვ. წ. ა. მეორე საუკუნეში კი მას პართია დაეუფლა და ასე გაგრძელდა ახ. წ. ა. მესამე საუკუნემდე.

ჩრდილოეთ ალბანეთის შესახებ ცნობები ძვ. წ. ა. IV ს-ან გვხვდება. იქ მაცხოვრებელ ტომებს კავკასიურ ტიპს განაკუთვნიებენ, ენას კი დაღესტნურ ენათა ჯგუფს. ამდენად ალბანელები (მროველის მიხედვით მოვაკენელები) კავკასიონელებს წარმოადგენდნენ ენით, გენეტიკით, ცხოვრების წესით. არქეოლოგია მრავლად პოულობს ალბანეთის მცირე აზიასთან და ეგეოსის ზღვის ცივილიზაციასთან კავშირების დამადასტურებელ ელემენტებს. შეიძლება ამ კავშირების გავლენით შეიქმნა

ცნობა ალბანელებისა და იბერების ბალკანეთის ნახევარკუნძულიდან (თესალიიდან) წარმომავლობის შესახებ. «Ибо ибери и альбаны обитая в лесистых горах, привыкли к тяжелым условиям существования и поэтому гораздо выносливее парфян; они утверждают, что происходят от фессалийцев, возводя свое происхождение к тому времени...» (Корнелий Тацит. Соч. в двух томах. Т. Л., 1969, стр. 170).»

ტაციტის ეს ცნობა ალბანელთა (იბერებთან ერთად) თესალიიდან წარმომავლობის შესახებ, იმ ეპოქაზე მიანიშნებს, რომელიც არგონავტების კავკასიაში ლაშქრობას უკავშირდება. ეს ცნობა გარკვეულწილად ეხმიანება მარკ იუნიუნ იუსტინესა და პომპეი ტროგას მიერ გადმოცემულ ამბებს ალბანელებისა და იტალიის ალბანიის კავშირის შესახებ.

აქვე უნდა მიეთითოს პოლიბიუსის (ძვ. წ. ა. III) მონათხრობზე, რომ ატროპატენასა და ალბანეთს შორის რამდენიმე მცირერიცხოვანი ტომი სახლობდა. ეს მათ სხვაობაზე მიუთითებდა. ლეონტი პროველი თავის თავის მხრივ, როდესაც ალბანურ ტომებს აცალკევებს ბარდოსსა და მოვაკანს შორის, მათ შორის ისეთსავე სხვაობას უნდა გულისხმობდეს, როგორიც იყო თარგამოსის დანარჩენ შვილებს შორის. ისედაც ლოგიკურია დასკვნა, რომ თუ ერთი მხრივ მსჯელობა იაფეტიდების (თარგამოსიანელების) ერთობაზე, მეორე მხრივ მათ შორის არსებული სხვაობა არ უნდა იქნეს მხედველობიდან გაშვებული. სწორედ ამიტომ „მოვაკნელები“, მდ. მტკვრის (კოროძეელი სახელი) ჩრდილოეთით მაცხოვრებელი ალბანელები ჩაითვლებიან კავკასიონელებად და თუ მათი ნაწილის გენეტიკური მონაცემები ახლოსაა ან ემთხვევა აღმოსავლეთ საქართველოს მოსახლეობის შესაბამის მონაცემებს, ეს მათ საერთო წარმომავლობაზე მიუთითება და ამ მხრივ შემდგომი კვლევა აუცილებელი ხდება. კერძოდ, გენოგეოგრაფიის რუკა არ იქნება სრულყოფილი თუ ფართე მასშტაბით არ მოხდა კავკასიის მოსახლეობის გენეტიკურ-ფსიქიკური, ლინგვისტური, ანტროპოლოგიური, ისტორიულ-გეოგრაფიული და ა. შ. შესწავლა, ახალი და განსაკუთრებით მათემატიკური მეთოდების გამოყენებით. ისტორიის მათემატიკა ჯერ კიდევ მომავლის საქმედ რჩება.

ამ შემთხვევაში მიზანი არაა კავკასიონელებისა და მათ შორის ალბანელების ისტორიის გადმოცემა. გარდა იმისა, რომ ეს სხვა თემაა, მნიშვნელოვანია მისი საკმაო შეუსწავლელობა. თავისი გეოგრაფიული მდებარეობის გამო ეს მხარე მუდმივი მიგრაციული პროცესებისა და გაუთავებელი ომების ეპიცენტრში იყო. შესაბამისად უწყვეტად მიმდინარეობდა მოსახლეობის რაოდენობრივი და თვისობრივი ცვლილება. შედეგად, განვითარებული ერი, რომელსაც ჰქონდა საკუთარი დამწერლობა, კულტურა, ქრისტიანული რელიგია, ტრადიციები, ადათ-წესები და ა. შ. ფიზიკური გაქრობის გზას დაადგა.

განსაკუთრებით დაჩქარდა ეს პროცესი ამიერკავკასიაში არაბების VII ს. შემოსვლის შემდეგ. სამხრეთიდან შემოსეული არაბებისა და ჩრდილოეთიდან მოთარეშე მომთაბარე ხაზარების ჭიდილმა კავკასიის დაუფლების მიზნით, გააჩანაგა კავკასიონელები როგორც ეკონომიკურად, ასევე ფიზიკურად. ცენტრალურ კავკასიაში დარიალის გადასასვლელის ჩაკეტვა უფრო შესაძლებელი იყო, ვიდრე დარუბანდის (დერბენტის, ალბანეთის) გზისა. ამიტომ ალბანეთი უფრო ზარალდებოდა ვიდრე იბერია (ქართლი).

მდ. მტკვარს ჩრდილოეთით ალბანეთი არ იყო ერთგვაროვანი და მტკიცედ შეკრული. იგი ცალკეული ტომების მიხედვით იყოფოდა ნახანგებად (პროვინციებად) და გავარებად (რაიონებად). არაბების შემოსვლის დრონისათვის ალბანეთის ეს მხარე 11 ოლქისაგან შედგებოდა: კაბალა, შაკი, კამბისენა და ა. შ. ამასთან ყველა ოლქი (ქვეყანა) ცდილობდა ავტონომიის შენარჩუნებას. ხოლო ისეთი ოლქები როგორებიც იყო ლპინია და ჩოლა (ჭოლა) ყოველთვის არ შედიოდნენ ალბანეთის სამეფოს შემადგენლობაში. არა და სწორედ ჩოლას ტერიტორიაზე მდებარეობდა ალბანეთის კარი. ისტორია გვამცნობს, რომ მხოლოდ მეფე გაჩაგან III მოახერხა ამ მხარის დამორჩილება. ეს მოხდა 488 წელს.

თავად ჩოლის მოსახლეობა ერთფეროვანი არ იყო. აქ ცხოვრობდნენ ტბასარანები, ჩოლები, ლეგები, ხეჩმატაკები, მასკუტები, ალბანები, ხაზარები, ჰუნები. ცხადია ტომთა ასეთი სიჭრელე ერთობის საქმეს ვერ წაადგებოდა. როცა მათ არაბობაც დაემატა თავისი რელიგიით, დამწერლობით, კულტურით, მდგომარეობა უფრო გართულდა. უკეთესი სურათი არც მეორე ოლქში ლპინიაში იყო. ასეთი ჭრელი ტომობრივი

შემადგენლობის ერთეულთა ავტონომიურობა, რაც VI-VII საუკუნეებში ფიქსირდება, ასუსტებდა ერთეულის შესაძლებლობას და მომხდურებს მათ დამორჩილებას უადვილებდა.

ყველა ამ „სიკეთეს“ ემატება VII ს. თურქენოვანი მომთაბარეების გამოჩენა ალბანეთის სივრცეში, რაც საბოლოო ანგარიშით ეთნიკური ცვლილების საფუძველი ხდება.

არაბების მიერ ალბანეთის ვრცელ და ტომძრავალ ქვეყანაში ისლამის დამკვიდრება ქრისტიანობისა და ზოროასტრისტიკის (ცეცხლ-თაყვანისმცემლობის) წინააღმდეგ რეპრესიებსაც გულისხმობდა, რაც თავის მხრივ ასუსტებდა ალბანურ ეთნიკურ სხეულს. ასეთ პირობებში ბუნებრივი იყო მომხდურთა (ხაზარების და არაბების) წინააღმდეგ სულიერად და სოციალურად შეჭირვებულთა აჯანყებები. IX ს. პირველ ნახევარში ფართოდ გავრცელდა ე. წ. ხურამიტების მოძრაობა უსამართლობის წინააღმდეგ. ფეოდალურ (უკვე VI-VII ს-ან) ალბანეთში მოძრაობას ეროვნული და სოციალური ხასიათი ჰქონდა. 816 წ. მოძრაობას ბაბეკი ჩაუდგა სათავეში. აჯანყებულებმა ხალიფატის შემოტევების მოგერიება შეძლეს. ამ მოძრაობას სომხები და ქართველებიც მიემხრნენ. აჯანყება 837 წ. მარცხით დამთავრდა. ბაბეკი კი ხალიფატში სიკვდილით დასაჯეს.

მომხდურებთან უთანასწორო ბრძოლაში ალბანური ორგანიზმი თანდათან სუსტდებოდა ფიზიკურად (რაოდენობრივად), სოციალურად (არსებობის პირობების მხრივ, ძარცვა-გლეჯასა და მძიმე გადასახადების გამო) და სულიერად (რელიგიურ-კულტურული, სოციალურ-პოლიტიკური რწმენის ხაზით). VII ს-ან ალბანეთი ხაზართა ენობრივი გავლენას განიცდის, ხოლო VIII ს-ში უკვე ალბანური დამწერლობა იცვლება არაბულით. შედეგად ალბანეთი რამდენიმე ერთეულად იშლება. (ალბანებს სპარსელები რან-ს ეძახდნენ, ალბანეთის ქვეყანას არანს).

IX ს. ალბანეთის ტერიტორიაზე შეიქმნა რამდენიმე პოლიტიკური ერთეული. პირველ რიგში შირვანი, რომელსაც საკმაოდ ვრცელი ტერიტორია ეკავა ალბანეთის (დერბენტის, ადარბადაგანის) კარიდან მტკვარ-არაქსის შესათავამდე და კასპიის ზღვიდან ჰერეთამდე. ეს ერთეული საკმაოდ მყარი აღმოჩნდა და მოხერხებული პოლიტიკის წყალობით საუკუნეებს გაუძლო. შირვან-შაჰების ბატონობა XVI საუ-

კუნემდე მყარად არსებობდა. (ალბანეთის სპარსული სახელი არანი იქცა შარვან-შირვანად).

მდ. არაქსის მარჯვენა მხარეს ჩამოყალიბდა სალარიდების სახელმწიფო, დედაქალაქით — არდებილი.

XI ს. ალბანეთის ტერიტორია თურქული ოგუზებისა და სელჯუკების ტომებმა დაიკავეს, რასაც არა მხოლოდ გადარჩენილი ალბანური ნაწილის ასიმილირება მოჰყვა, არამედ ერაყის სელჯუკთა სასულთნოში გაერთიანებაც. ამის შემდეგ ქრება ალბანი ეთნოსი და მის ადგილს თურქული ეთნოსი იკავებს.

ალბანური ენის თურქულით შეცვლა ოგუზების ტომების დომინირებასთანაა დაკავშირებული. ყივჩაღების და მონღოლების შერევას არსებით ცვლილება არ მოჰყოლია. შედეგად ალბანეთში (ახლა უკვე ტერიტორიის თვალსაზრისით ალბანეთში) დამკვიდრდა თურქული ეთნოსი, თურქული ენა, თურქული სახელმწიფოებრივი გაერთიანება. ცხადია გათურქებული ალბანელები გარკვეულ წილად არსებობას განაგრძობდნენ და ყოფით კულტურაზეც გარკვეულ გავლენას ახდენდნენ. ეს ალბანური სუსტი ფესვებიც გადაქედილი იქნა მონღოლების, ჯალალ ედ დინის, თემურ ლენგის ურდოების მიერ.

მხოლოდ სიცხადისათვის: 1385 წ. ოქროს ურდოს ხანი თოხთამიში შეიჭრა სამხრეთ კავკასიაში, თავრიზამდე ილაშქრა, ძარცვა და თესა სიკვდილი და უკან გაბრუნებულმა 200 ათასი ტყვე გაირეკა. აქ უკვე მსჯელობაა თურქებზე, თორემ ალბანური ელემენტი სადღა იყო. ამას მოჰყვა დაუნდობელი კოჭლი თემურის ლაშქრობა ჩრდილოეთით. მთლიანად კავკასიისა და რუსეთის ჩათვლით მისი რისხვა ვერავინ აიცილა. გვამცნობენ, რომ მის ლექსიკაში სიტყვა დანდობა, შენდობა არ არსებობდა.

ალბანეთს არაბები ცეცხლიანი მიწის ქვეყანას უწოდებდნენ. აქედან დამკვიდრდა ამ მხარის არაბული სახელწოდება — აზერბაიჯანი. გაქრნენ ალბანელები, გაქრა ალბანეთი, ეწოდა აზერბაიჯანი და ბოლოს 1935 წ. მ. კალინინის ხელმოწერილი დეკრეტით იქ (და არა მხოლოდ იქ) მაცხოვრებელ თურქებს აზერბაიჯანელები ეწოდათ. თუ ადრე ტერიტორიას ეწოდებოდა იქ მაცხოვრებელი ეთნოსის სახელი, ახლა ტერიტორიის სახელი ეწოდა იქ დასახლებულებს.

მიზანი არ არის დღევანდელი აზერბაიჯანის მთლიანი ისტორიის წარმოჩენა. მიზანია დადასტურება იმისა, რომ დღევანდელი აზერბაიჯანელი ერი, რომლის შიგნით ალბანური წარსული; თუნდაც მახსოვრობის სახით არსებობს, მიჩნეული იქნას არა მხოლოდ კავკასიელებად, არამედ კავკასიონელად. კავკასიონის იმ აღმოსავლეთ სამხრეთი ნაწილის მემკვიდრე მესაკუთრედ, რომელსაც სტრაბონის მიხედვით ალბანელები (პროველის თქმით მოვაკანები) ფლობდნენ.

ძვ. წ. ა. III-II ათასწლეულების მიჯნაზე კავკასიონის ჩრდილო-აღმოსავლეთი ნაწილის, ლეონტი პროველის მიხედვით, თარგამოსიანი ლეკოსის (ლეკანის) მოდგმა ეუფლება. სწორედ ამ დროიდან, III ათასწლეულიდან მოიპოვება ამ ტერიტორიაზე მტკვარ-არაქსის კულტურის ელემენტები. საერთოდ კი ადამიანის ცხოვრების მანიშნებელი ნაშთები 100 ათას წელს აღწევს.

კავკასოსთან ერთად, რატომ მაინც და მაინც ლეკოსს მოუწია კავკასიონის ჩრდილოეთით გადასვლა და იქ დამკვიდრება? თუ ბოლომდე უკრიტიკოდ ვენდობით ლეონტი პროველის ცნობას თარგამოსის მიერ რვა გმირი ვაჟისათვის კუთვნილი მხარის განაწილების შესახებ, ისმის კითხვა: რა დაუშავა ან რით გამოარჩია თარგამოსმა კავკასოსი და ლეკოსი, რომ მათ კუთვნილი მიწები კი არ მისცა, არამედ უცნობი, არავისი მამული. ცხადია, რომ აქ საქმე გვაქვს არა არსებული მამისეული ქონების განაწილებასთან მემკვიდრეებს შორის, არამედ რთულ მიგრაციულ პროცესებთან, რომელსაც ბევრი ფაქტორი განაპირობებდა. მათ შორის არსებითია ის, რომ ამ ორი მონათესავე მოდგმის ტომებს ისედაც ეკავათ ჩრდილოეთი მხარე (კავკასიონის მისადგომები) და თუ ჩრდილო კავკასიაში მუდმივად არ სახლობდნენ, ყოველ შემთხვევაში სეზონურად მაინც ათვისებული ჰქონდათ, სხვანაირად მტკვარ-არაქსის კულტურის ელემენტები განსახლებამდე (გაყოფამდე) ადრეულ პერიოდში აქ ვერ მოხვდებოდა. მესამე ათასწლეულში მიგრაციულმა პროცესებმა კი აიძულა ლეკოსიანების (არავინ უწყის რამდენი ტომი იყო) ძირითადი მასა

კავკასიონის ჩრდილოეთი მხარის საბოლოო ათვისება მოეხდინათ. მით უფრო, რომ სამხრეთიდან დიდი იყო იძულება, ზოლო ჩრდილოეთით ვოლგამდე მუდმივი მაცხოვრებელი ეთნოსი არ ჩანდა.

ლეონტი მროველის მიხედვით (სხვა წერილობითი წყარო, რომელიც ძვ. წ. ა. III ათასწლეულის მოვლენებს აღწერდა, სამწუხაროდ არ არსებობს) ლეკოსიანებს წილად ზედათ მთაგრეხილის ჩრდილოეთი კასპიის ზღვიდან მდ. ლომეკამდე (დერგი, თერგი) და ამ მანძილის ჩრდილოეთით, რამდენის ათვისებასაც შეძლებდნენ. და უკვე მეხუთე ათასწლეულია ლეკოსიანები კავკასიონის ჩრდილო აღმოსავლეთ ნაწილს ფლობენ მიმდებარე დაბლობთან ერთად.

კავკასიონის ეს ნაწილი თუმცა ტანმაღალი მწვერვალებით თავს ვერ მოიწონებს, მაგრამ სილამაზითა და სირთულით არ ჩამოუვარდება მთლიან მასივს. ღრმა ხეხეები, ძნელად მისადგომი აულები, ხეობების ჩაკეტილობა, ისტორიული თავგადასავალი, ხელს უწყობდა ერთ დროს შეკრული, ახლო ნათესაური ტომების დამორიშორებას, ეთნიკური და დიალექტური სიჭრელის ჩამოყალიბებას. ამიტომ გასაკვირი როდია, რომ დღევანდელი დაღესტნის ტერიტორია სამ ათეულამდე ეთნიკურ ჯგუფს აერთიანებს, რომლებიც (მკვლევართა საერთო დაანგარიშებით) შვიდ ათეულზე მეტ დიალექტზე მეტყველებენ. ამ შედარებით მცირე ტერიტორიაზე ათეულობით ეთნოსისა და დიალექტების მატარებელთა თანაცხოვრება ლეკოსიანების არც სოციალურ-ეკონომიკურ და არც სახელმწიფოებრივ გაერთიანება-განვითარებას ხელს ვერ შეუწყობდა.

დაღესტანში ოთხ ძირითად ეთნიკურ-ენობრივ ჯგუფს მოიაზრებდნენ: ლაკურ, ლეზგიურს, დარგუულს, ავარულს. აქ არის იბერიულ-კავკასიური ეთნოსების, ინდოევროპული და ალთაური ენების ოჯახები. ალთაურ-თურქული მოდგმისაა: თურქმენები, თათრები, ნოღაელები, ყუბუხები, აზერბაიჯანელები. იბერიულ-კავკასიურ ენათა ჯგუფს ქმნიან: ლეკები-დარგუულები, დიდოელ-ხუნძებ-ანდიურები, ლეზგიურები. აქედან ხუნძებ-ანდიელები დაღესტნის სამხრეთ-დასავლეთში მოსახლეობენ, საქართველოსთან ახლოს. მათი მცირე ნაწილი საქართველოში ჩამოსახლდა (ზოგი ძალით, ზოგი ნებართვით) და დღეს ზერბაიჯანის ბელაქან-ზაქათალის რაიონებში სახლობენ. საკმაოდ მოძველებული მონაცემებით, დაღესტნელებს შორის ყველაზე მრავალრიცხოვანი ავა-

რიელები თითქმის ნახევარ მილიონს აღწევდნენ, შემდეგ მოდიოდნენ 2,5 ასი ათასი დარგელი და ამდენივე ნოღაელი, მათ მცირედ ჩამორჩებოდნენ რაოდენობით ყუმიხები ორას ათასზე ცოტა მეტი. ლეკები ორას ათასამდე, რუტულები და აგულები თითქმის ას ორმოცდაათ ათასამდე თითოეული, ლაკები და ტაბალებ-სარანელები ას-ასი ათასი. ტატები და ცახურები ცოტა ნაკლები და ა. შ. აქ არ იანგარიშებიან არა მკვიდრი ეთნოსები, რომლებიც მრავლად სახლობენ ამ დალოცვილ მხარეში.

ქართველები ისტორიული ტრადიციით დაღესტნელებს ლეკებს უწოდებდნენ და ასეა დღესაც, ლეონტი მროველიდან მოდის ეს ტრადიცია. ისე, ხუნძები, ანდოელები, დარგუელები, ლაკები ლეკებთან ერთად მთიანი კავკასიონის უძველეს მოსახლეობად ითვლებიან.

თავად საერთო სახელწოდება დაღესტანი (როგორც მთების მხარე, მთების ქვეყანა) 15-16 ს. მკვიდრდება. მას დღევანდელი აზერბაიჯანისაგან მდ. სამური ყოფს და ჩრდილოეთით 540 კმ. გადაჭიმული. ამ საინტერესო ქვეყნის ისტორია და გეოგრაფია მიზანს არ წარმოადგენს. მხოლოდ მოკლე მითითება, რომ დერბენტის (ალბანეთის) კარი ბევრ დამპყრობს იზიდავდა. ყველა ცდილობდა მის დასაკუთრებას მონაცვლეობით, სხვათა დაპყრობისა თუ უსაფრთხოების უზრუნველყოფის მიზნით.

მკვლევართა დაანგარიშებით ძვ. წ. ა. V ათასწლეულში ლეკოსიანების ენა ჯერ კიდევ იბერიულ-კავკასიური დედა ენის თუ ფუძე ენის შემადგენელი იყო. ჯერ დიალექტის, შემდეგ კი ცაკლე ენაც, ამ ენის დედა ენად გადაქცევის, მისი დიალექტებად დაყოფისა და ენობრივ ოჯახად ჩამოყალიბების პროცესი უკვე მერვე ათასეულ წელს გადის და სადამდე მივა, უფალმა უწყის.

ამ შემთხვევაში მხოლოდ იმის მტკიცება შეიძლება, რომ: 1. თავდაპირველი დედა ენის ელემენტების ძიების საკითხი ძალზე მნიშვნელოვანია; 2. კავკასიონური ერთობის რაობის გარკვევისათვის ასევე მნიშვნელოვანია ლინგვისტური, გენეტიკური, ფსიქოლოგიური და ა. შ. ძიებანი; 3. არა ნაკლები ღირებულებისაა იმის კვლევა თუ რომელმა ეთნოსმა რა ზეგავლენა იქონია ლეკოსიანთა ენაზე და რა უკუერეგირებას ჰქონდა ადგილი. ამ მხრივ ძალზე დიდ ქართვენილებს გადაუვლია და ბევრი ცვლილებაც მოუტანია.

უძველესი, რის შესახებ უტყუარი ინფორმაცია არსებობს, არის სკვითების მასშტაბური შემოსევა ძვ. წ. ა. VIII საუკუნეში, ისტორიულად

ცნობილია, რომ სამხრეთ კავკასიაში ჩრდილოეთიდან მასობრივი შეშოჭრა კიპერიელებსა და სკვითებთანაა დაკავშირებული. ვოლგა-დონის აუზიდან გამოდგენილმა კიპერიელებმა კოლხეთის გავლით წინა აზიას უწიეს და იქაობა იავარყვეს. მათმა მადევარმა სკვითებმა კავკასიონთან დევნა შეწყვიტეს და მთების პარალელურად დაიდრნენ აღმოსავლეთით. ლეკოსიანელების დარბევისა და ჟღერის შემდეგ ალბანეთის (დერბენტის) კარი გაარღვიეს და ალბანეთში შეიჭრნენ. სკვითები მიდიელებმა შეცვალეს, მიდიელები აქაშენილთა სპარსეთმა. ცნობილია, რომ ლეკოსიანელები არა მხოლოდ აღიარებდნენ მომხდურთა უპირატესობას და ხარკს უხდიდნენ მათ, არამედ მათ ლაშქრობებშიც უწევდათ მონაწილეობა. დამპყრობთა ხანგრძლივი ყოფნა, ადგილობრივების გარკვეულ გადაგვარებასაც უწყობდა ხელს. მით უფრო, რომ დამპყრობლები ციხე-სიმაგრეთა დამცავ გარნიზონებს ტოვებდნენ და დასახელებებსაც ქმნიდნენ.

ძვ. წ. ა. IV საუკუნის ბოლოს ალბანურ ტომთა გაერთიანებამ იმძლავრა და საკუთრივ 26 ალბანურ ტომთან ერთად ლეკოსიანელთა ნაწილიც შეიერთა. ლეზგები, ლაკები, დიდოელები საკმაოდ ხანგრძლივი დროის მანძილზე იყვნენ ალბანეთის სამეფოს შემადგენლობაში. თუ ამას დაემატება ლეკოსიანთა ტერიტორიულ არეალში ალბანური წარმოშობის უტიების (უდინების) მკვიდრობა, გასაგები გახდება ამ ორი მოძმე წარმოშობის (მოვაკანელებისა და ლეკოსიანელების-ლეონტი მროველის მიხედვით) ხალხების მრავალმხრივი სიახლოვის გარდუვალობა. ეს კი უეჭველად გულისხმობდა ერთი მხრივ ურთიერთ გამდიდრებას, მეორე მხრივ კი ასიმილაციას.

ახ. წ. ა. IV ს. დაღესტნის ტერიტორიაზე მომთაბარე და მოთარეშე ჰუნები გამოჩნდნენ. ალბანეთის (დერბენტის) კარამდე მათ ყველაფერი გადათელეს და სიკვდილი თესეს. VII ს. ჰუნებს ხაზარები ჩაენაცვლნენ. ხაზართა ხაკანი (კაგანი) X ს. ბატონობდა ჩრდილოეთ კავკასიაში. იმავე VIII ს. შეიქმნა არაბთა სახალიფო და დაღესტნის მიდამოები ამ ორი მტაცებლის ქიშპის ასპარეზი გახდა. არაბთა ბატონობას მუსულმანობის გავრცელება და დამკარებული ასიმილაცია ახლდა. მხოლოდ 725 წ. ამირა მასლამამ არა მხოლოდ აიღო და დაარბია დერბენტი, არამედ იქ არაბული დასახლებაც შექმნა (24000 არაბი ჩაასახლა) და შემდგომი არაბიზაციის საფუძველი შექმნა. 732-739 წწ. მურვან იბნ მუჰამედმა (ქართველთა მიერ მურვან ყრუდ წოდებულმა) რამდენჯერმე

გაილაშქარა დაღესტანისაკენ, ხაზარები დაამარცხა და ლეკოსიანებს მძიმე ხარკი დაუწესა. მხოლოდ X ს. როცა ხალიფატი დაიშალა, შესაძლებელი გახდა დამოუკიდებლობის მოპოვება. ესეც იმ პირობით, რომ შირვან-დერბენტში არაბული დინასტია გახდა მმართველი ძალა.

XI ს. ძველი მჩაგვრელი ახალმა, თურქ-სელჯუკებმა შეცვალეს. ამას XIII ს-ან მონღოლთა ხანგრძლივი ბატონობა მოჰყვა. თუ საქართველოს ზეობის ხანაში ლეკოსიანელები სრულ ავტონომიას ინარჩუნებდნენ და მოკავშირეობის გზით ურთიერთკულტურას აზიარებდნენ, მათ შორის სამხედრო-პოლიტიკურ და ეკონომიკურ კავშირებსაც განამტკიცებდნენ, 1239 წ. შემდეგ (როცა მონღოლებმა დერბენტი აიღეს) ურთიერთობა მოიშალა. უფრო მეტი, მონღოლები ლეკოსიანებს საქართველოს მხრიდანაც უტევდნენ.

1395 წ. დაღესტნის ტერიტორიაზე, მდ. თერგთან მოხდა ოქროს ურდოს მბრძანებლის თოხთამიშის და კოჭლი თემურის გადამწყვეტი ბრძოლა. გამარჯვებული თემურ ლენგი უფრო დიდი სისასტიკით მიუბრუნდა ჩრდილოეთ კავკასიელ ტომებს და პირველ რიგში დაღესტნის მაცხოვრებლებს.

XV ს. უკვე მოძლიერებული სპარსეთი ცდილობს დერბენტის გასასვლელისა და ჩრდილოეთის ტომების დამორჩილებას. შემდეგ მას თურქეთი დაემატა, რამაც კავკასიონის ჩრდილოეთით მაცხოვრებელი ეთნოსების დამონება და განვითარების შეფერხება გამოიწვია. ამ ორ მტაცებელს შორის 1590 წ. დაიდო ზავი, რომლის ძალითაც დაღესტანი (და არა მხოლოდ ლეკოსიანები) თურქეთს ერგო. ამას 1606 წ. შაჰ აბას I (ბრწყინვალეს) ლაშქრობა მოჰყვა. სპარსელებმა აიღეს დერბენტი და მთლიანად დაღესტანის დაპყრობას შეუდგნენ. 1741 წ. ნადირ შაჰი 100 ათასიანი ჯარით შეესია ქვეყანას. ორი წლის უწყვეტი ბრძოლების დროს მისი არმია განახევრდა. ვინ იანგარიშა დაღესტნელთა ადამიანური დანაკარგი?

მიზანი არაა დაღესტნის მთლიანი ისტორიის გაშუქება, მიზანია ნათელი გახადოს, რომ გაუთავებელმა შემოსევებმა, განმათავისუფლებელმა ომებმა, მოსახლეობის მუდმივი, მრავალმხრივი ცვლილებების პროცესებმა განაპირობეს 5 ათასი წლის წინ ერთიანი ლეკოსიანური (ლეკური) ეთნოსის ცვლილებები. დღეს თუ იქ 30 ეთნიკური ჯგუფი

და 70 დიალექტია მოქმედებაში, რომელთაგან უმრავლესობა ლეკოსის ჩამომავალი არაა, ეს ისტორიის ბედუკუდმართობის შედეგია.

ამდენად მართებულია დასკვნა, რომ დაღესტნელების მხოლოდ მცირე ნაწილია ლეკოსიანი და ძირძველი კავკასიონელი, თუმცა ერთიანობაში აღებული დაღესტნელებიც ასეთად ითვლებიან. და ეს იმათთვის, ვისთვისაც კავკასიონი დედა სამშობლოა ან ვისთვისაც ისტორიული სამართლიანობა არსებობს. სხვაფრივ დაღესტანი ჯერ ხანობით მაინც რჩება რუსეთის შემადგენლობაში და გაუთვითცნობიერებელი მსოფლიოსათვის დაღესტნელებიც რუსები არიან. (მხოლოდ საილუსტრაციოდ: ერთ დროს საბჭოთა კავშირის მოჭიდავეთა ნაკრებში, რვა კაციდან ერთი ესტონელი ენგლასი იყო, ერთი მოსკოველი არსენ მეკოკიშვილი და ექვსი ქართველი. მათ წარმატებებზე, არა მხოლოდ მსოფლიო, არამედ რუსული პრესის ნაწილიც წერდა: გამარჯვება რუსმა დევებირებმა მოიპოვესო. ასეა დღესაც დაღესტნელები, ჩრდილოეთ კავკასიონელები და არა მარტო ისინი რუსეთის სახელით მოღვაწეობდნენ და ასეთებად ითვლებიან)...

ლეკოსიანელთა სამხრეთით, მოვაკნელებისა და ქართლოსიანელებს შორის ჰეროსის სამკვიდრო იყო.

ერთად-ერთი ისტორიკოსი რომელიც ჰეროსის დამკვიდრებას და ჰერთა ტომების საზღვრებს აღწერს ლეონტი მროველია. აი რას მოგვითხრობს იგი: „ხოლო ჰეროსს მისცა ქუეყანა მტკურისა ჩრდილოთ, მცირისა ალაზნისა შესართავითგან ვიდრე ტყეებამდე, რომელსა აწ ჰქვან გულგულა და ამან ჰეროს ალაშენა პირველად ქალაქი შესაკრებელთა შორს ორთავე ალაზნათასა და უწოდა სახელი თვისი ჰერეთი და მის გამო ჰქვიან ჰერეთსა ჰერეთი. და აწ მას ადგილსა ჰქვიან ხორანთა“ (ქართლის ცხოვრება, ტ. 1, თბ. 1955 გვ. 4).

ჰეროსისა და ჰერთა რაობის საკითხი ჯერ კიდევ საჭიროებს კვლევასა და ანალიზს. მკვლევარები აღნიშნავენ: ჰერების საკითხთან დაკავშირები არის ორი მოსაზრება. ა. ხახანაშვილი, ნ. ბერძენიშვილი,

ვ. ღონდუა, სტ. მენთეშაშვილი, თ. პაპუაშვილი ჰერებს ქართველების მონათესავედ მიიჩნევენ. გ. მელიქიშვილი, ი. იესენი, გ. ნიორაძე, დ. მუსხელიშვილი კი ალბანურ ტომად.

ამას ემატება თანამედროვე აზერბაიჯანელი მკვლევარების პოზიცია. ისინი თავს ალბანელთა სულიერ და ფიზიკურ მემკვიდრეებად აცხადებენ და შესაბამისად პრეტენზია აქვთ ყველაფერზე (მათ შორის ტერიტორიებზე), რაც ალბანელებს უკავშირდება. უფრო მეტი, ისინი მოვკანისა და ბარდოსის ალბანელობას „ამტკიცებენ“ და სამხრეთ აზერბაიჯანზე (ირანის აზერბაიჯანზე) გარკვეულ პრეტენზიას აცხადებენ. აღარა ითქმება იმაზე, რომ ქალაქი გარდმანი მათთვის დღევანდელი ქართული ქალაქი გარდაბანია და აქედან გამომდინარე, გარკვეული მცდარი დასკვნების შემცველი.

თუ ქართველ მეცნიერთა ნაწილი ჰერებს ალბანურ ტომად მიიჩნევს, მაშინ აღარ უნდა იყოს გასაოცარი აზერბაიჯანელი მესაზღვრეების დავით გარეჯის მიდამოებში შემოსვლა. მით უფრო, რომ „ჰერეთში მოღვაწეობდნენ ცნობილი სირიელი მამები: დავით გარეჯელი, იოსებ ალავერდელი, აბიბო ნეკრესელი“ (საქართველოს ისტორია, ტ. 2, თბ. 2012 წ. გვ. 181).

რა ლოგიკური დასკვნა გამოდის? ჰერები ალბანელები ყოფილან, ისინი მკვიდრობდნენ დღევანდელი ნეკრესის, ალავერდის, გარეჯის მიდამოებში. ე. ი. ეს ტერიტორიები თავისი კულტურული ძეგლებით ალბანურია, ბედის უკუღმართობით მოხვედრილი საქართველოს შემადგენლობაში. ამიტომ არ უნდა გვიკვირდეს, რომ ალბანელთა „მემკვიდრეები“ ამკარა პრეტენზიას მომავალშიც წამოაყენებენ.

ამ შემთხვევაში ბუნებრივია, რომ აზერბაიჯანელ მკვლევარებს ავიწყდებათ საკუთარი წარმომავლობა. მათთვის მთავარია, რომ ჰერები თვით ქართველების მიერაა ალბანურ ტომად მიჩნეული, ხოლო ჰერეთი ალბანეთის ტერიტორია. ისინი ამავე დროს ცდილობენ, მყარი მეცნიერული საფუძველი შეუქმნან ჰერების და მათთან არაპირდაპირ კახელების ალბანობას. აზერბაიჯანელი მკვლევარები უსაფუძვლოდ მიიჩნევენ ქართველი მეცნიერის დ. მუსხელიშვილის იმ მტკიცებას თითქოს ძვ. წ. ა. II-I სს. „...части албанских областей Камбасены

и Эрети вошли в состав Иберии.“ ხედავთ? ამას უმატებენ იმავე პერიოდის ალბანეთის ამსახველ რუკას, სადაც მთელი ქართლ-კახეთი თბილისიდან აღმოსავლეთით ალბანეთის ტერიტორიაა.

ყოველივეს აგვირგვინებენ რუსი მეცნიერი ა. ვორონოვის დასკვნით იმის შესახებ, რომ გენეტიკური კვლევების თანახმად კახეთისა და ჩრ. დასავლეთ აზერბაიჯანის მოსახლეობა მყარ ერთგვარობას ამჟღავნებს (Воронов А.А. Антропологические особенности распространения и групп крови в Закавказье. В кн: Антропология и геногеография М. 1974). აქედან უკვე ლოგიკურია დასკვნა, რომ ისტორიული ჰერეთის აზერბაიჯანელ და კახეთის ქართველ მოსახლეობას საერთო წინაპარი ჰყავდა. ვინ იყო ეს წინაპარი? ცხადია ალბანელი ე. ი. აზერბაიჯანელების წინაპარი. ამის შემდეგ, მათი აზრით, არა მხოლოდ ინგილოები (ისტორიული ჰერეთის მკვიდრნი) არამედ კახელებიც გაქართველებული ალბანელებია.

ახლა ვცადოთ მიკერძოების გარეშე საკითხში გარკვევა.

იაფეთიდების წარმოშობისა და განსახლების შესახებ მწირი, მაგრამ ერთიანი თვალსაზრისია შემორჩენილი. სომხური წყარო უთითებს თორგამის ჩამომავალ ჰაოსის შესახებ. სხვა მემკვიდრენი ჰაოსის გარდა სომეხ ისტორიკოსს არ აინტერესებს. ალბანეთის ისტორიის ფუძემდებელი (მოვაკანისა და ბარდოსის ჩამომავალთა ისტორიკოსი) მოისეი კალაკანტელი (წარმოშობით ალბანელად მიჩნეული) ალბანელთა უძველეს ისტორიას ისე აღწერს, რომ ლეონტი მროველის თვალსაზრისს ვერ ცვლის და არ ეწინააღმდეგება. ცნობილია, რომ ხაზართა ხაკანი, (კაგანი) იოსები, არაბთა ხალიფასადმი გაგზავნილ წერილში ამტკიცებდა მისი ხალხის იაფეტურ წარმომავლობას: ხაზარეთის მოსახლეობის დიდი ნაწილი თარგამოსიდან მოდისო.

ახლა მივუბრუნდეთ ლეონტი მროველს, რომელსაც ყველაზე უფრო ჩამოყალიბებული და ერთიანი თვალსაზრისი აქვს. მროველის მიხედვით, იაფეტის შთამომავალ თარგამოსს მრავალ შვილთაგან გამორჩეული რვა ძე ჰყავდა. „ან როგორც ამბობს მროველი: „სომეხთა და ქართველთა, რანთა და მოვაკნელთა, ჰერთა და ლეკთა, მეგრელთა და კავკასიანთა... ერთი იყო მამა, სახელით თარგამოს“. ზედმეტია განმარტება, რომ

ჰაოსის მონათესავე ტომებში სომხების თუბალ-ტაბალ-იბერი წინაპარი იგულისხმება, ეგროსის მონათესავე ტომებში მეგრელებს ასახელებს, ბარდოსის ნათესავებში რანის მაცხოვრებლებს. რანი კი ალბანთა სახელწოდებაა სპარსული „არანი“-დან ნაწარმოები.

ამ შემთხვევაში შევჩერდეთ პრინციპულ საკითხზე. მროველი ცალკე გამოყოფს მოვაკანის, ცალკე ბარდოსის და ცალკე ალბანელების კუთვნილ ტერიტორიებს. ისმის კითხვა: თუ სამივე ალბანელების ეთნარქები არიან, მაშინ რატომ ასახელებს მათ ცალ-ცალკე, რატომ აზუსტებს მათი ტერიტორიების საზღვრებს? თუ მხოლოდ იმიტომ რომ აქ ტომთა დიდი გაერთიანება და ფართე ტერიტორია იგულისხმება, მაშინ ჰაოსს ბევრად მეტი შეხვდა და რატომ იქ არა ჰყოფს? ხომ არ იყო ენობრივი სხვაობა, თუნდაც კარგაც განვითარებული დიალექტების ღონეზე და ყოველი მათგანი უკვე გაყოფამდე წარმოადგენდა ცალკე ერთეულს? წარმომავლობითი ერთობის გარდა სხვაობასაც უნდა ნიშნავდეს ძვ. წ. ა. III ს. მკვლევარის პოლიბიუსის მითითება იმის შესახებ, რომ ატროპატენასა და ალბანეთს შორის რამდენიმე წვრილი (მცირერიცხოვანი) ტომი მოსახლეობსო. რომ არ ყოფილიყო გარკვეული გაუცხოება, სხვაობა ბარდოსისა და მოვაკანის ჩამომავლებს შორის პოლიბიუსს სხვა ტომების არსებობაზე მითითება არ დასჭირდებოდა. მროველიც არ ჩამოთვლიდა ცალკ-ცალკე ძმებს. თუ ჰაოსის წილად ულაპარაკოდ აღიარა თარგამოსისგან მიცემული „...ნახევარი ნათესავისა მისისა და ნახევარი და უმჯობესი ქუეყანისა მისისა“ კანონიერად, რა დაუშლიდა ერთად ეთქვა მოვაკანი, ბარდოს, ჰეროსის სამფლობელო თუ სამივე ალბანური წამროშობის ტომების ეთნარქები (მამამთავრები) იყვნენ?

საქმე იმაშია, რომ ძვ. წ. ა. III ათასწლეულში, როდესაც უკვე თარგამოსიანელები და არა იაფეტიდები (თარგამოსიანელები უკვე მხოლოდ ნაწილია იფეტიდების) იყოფიან ცალკე ერთეულებად, ალბანეთი როგორც ასეთი (ისევე როგორც იბერია და სომხეთი) არ არსებობდნენ. თარგამოსიანელები ძალზე ვრცელ ტერიტორიაზე იყვნენ გაფანტულები და მათში უკვე იყო ცალკე ეთნოსებად ჩამოყალიბების პროცესი. ამის დასტურია ისტორიული ცნობა, ბევრად უფრო გვიან, ვანისა და ურმიის ტბებს შორის ჰერთა ტომის არსებობის შესახებ.

ეს ცნობა ამავე დროს დადასტურებაა ლეონტი მროველის მონათხრობის ჭეშმარიტებისა. თუ ჰერები ცხოვრობენ კავკასიონის

სამხრეთით ქართლოსიანთა და მოვაკნელებს შორის და ამავე დროს ცხოვრობენ ბევრად სამხრეთით, ვანისა და ურმიის ტბებს შორის, მაშინ ისმის კითხვა: ჰერთა ნაწილი საიდან საით არის წასული, სადაა მათი პირველსაცხოვრისი? მროველი გარკვევით აცხადებს რომ ყველა ეს „ძმა“ - ჰეროსიც, ქართლოსიც, ბარდოსიც და მოვაკოსიც მოვიდნენ სამხრეთიდან, მამისეული სამფლობელოს გაყოფის, მიგრაციული პროცესების შედეგად. ეს მოსვლა არ ნიშნავდა აუცხო მხარეში დამკვიდრებას. სავარაუდოა, რომ მათი ნაწილები ისედაც ფლობდნენ ამ მიდამოებს და მოხდა „დაკანონება“.

კარგადაა ცნობილი, რომ ქარღუხები (კარღუხები), ქარღები (კარღები) თარგამოსიანელთა განსახლების სამხრეთს ფლობდნენ. თუ არა გაყოფა და მასთან დაკავშირებული მიგრაციული პროცესები (რაზეც გარკვევით მიუთითებს მროველი), რას უნდა აეძულებინა სამხრეთში მაცხოვრებელი ტომები (ან ამ ტომების ნაწილი) მიეტოვებინათ სამკვიდრო და ახალი ადგილები აეთვისებინათ? ლეონტი მროველი გაყრის აუცილებლობას მოსახლეობის დიდი სიჭარბით ხსნის. თარგამოსის შთამომავლობა – ამბობს სულმნათი – იყო „...დიდი და ურაცხვ, რამეთუ ესხნეს ცოლმრავალ ძენი და ასულნი, და შვილნი და შვილიშვილნი ძეთა და ასულთა მისთანი, ... და ვერღარა იტევდა ქუეყანა არარატიისა და მასისისა“ (ქართლის ცხოვრება ტ. 1. თბ. 1955, გვ. 4).

ამავე დროს, თარგამოსის სამფლობელო იყო გადაჭიმული შავი ზღვიდან კასპიის ზღვამდე, კავკასიონიდან ხმელთაშუა (ორეთის) ზღვამდე.

იმ დროს თარგამოსიანელებს ერთადერთი მოქიშპე სამხრეთიდან ჰყავდათ ქამიტების (ნებროთიანების) სახით. მათ საწინააღმდეგოდ უფროს ძეს, ჰაოსს მისცა სამფლობელოს საუკეთესო ნახევარი და ტომთა (მაცხოვრებელთა) ნახევარი. ჰაოსის ნახევარზე მაცხოვრებელ ქართლოსიანებს და ჰეროსიანებს კი „დაუკანონა“ ახალი ტერიტორიები.

კითხვა ისმის: თუ ჰერები მოვაკნელების (შემდგომ აღბანელებად წოდებულების) ტომის ნაწილს წარმოადგენდნენ, რატომ ცალკ-ცალკე სამფლობელოები გამოუყო მათ? ლოგიკურია ვივარაუდოთ, რომ ჰერები ცალკე ერთეულს წარმოადგენდნენ, ისეთივე გაუცხოების გზაზე დამდგარს, როგორიც იყო მოვაკნელებსა და ქართვეს შორის, ქართვესა და ეგრებს შორის და ა. შ.

ამ ლოგიკური დასკვნის უარყოფილებმა უნდა მოიტანონ რაიმე დასაბუთება, რატომ მიიჩნევენ ჰერებს ან ქართველურ ან ალბანურ ტომად, სამწუხაროდ განცხადება, რომ ვინმეს ჰერების ალბანელობა სწამს, დასაბუთება არაა. თავის დროზე აფხაზებსაც სწამდათ, რომ წარმომავლობით ეგვიპტელები არიან, მაგრამ ვერ დაასაბუთეს და შეეშენენ.

ჰერებს და ჰერეთს თავისი სახელოვანი წარმომავლობაც აქვთ და ისტორიაც. ამ წარსულის კვლევისას უეჭველად იქნება გათვალისწინებული ისტორიულ-გეოგრაფიული ფაქტორები, რომელთა ერთობლიობამ განაპირობა მისი ნაწილის მოქცევა ჯერ ალბანეთის სამეფოს და შემდეგ აზერბაიჯანის შემადგენლობაში, ისევე, როგორც მეორე ნაწილის ქართიზაცია და საქართველოს განუყრელ ნაწილად გადაქცევა.

მხოლოდ შეხსენებისათვის ითქმება, რომ ერთი მდინარის სახელი ზოგჯერ მეორეზეც ვრცელდება. ვთქვათ არაგვის სახელი თერგის მისამართითაც ითქმოდა. ასევე ალაზანს უწოდებდნენ არა მხოლოდ იორს, არამედ ჰერეთის სამთავროს სხვა მდინარესაც. ამიტომ, როდესაც მსჯელობაა, უნდა გაირკვეს კერძოდ რომელზეა მითითება. ასევე, რაკი ჰერეთის უძველესი დედაქალაქი ჰერეთი, შემდეგ (მროვლის დროს), ხორანთად წოდებული დღეს აზერბაიჯანის შემადგენლობაში თოფრაზ-კალად იწოდება, არ უნდა იყოს ჰერების ალბანელობის დამამტკიცებელი. (ამ მხრივ საუკეთესო გამოსავალი იქნებოდა საკითხით დაინტერესებულ მკვლევართა ერთობლივი დასკვნა). თავად ამ მხარეს ერთი პერიოდი კაკ-ელისენი ერქმოდა და მას ელისენ-ში (ახლა ცნობილი სოფ. ალიაბადი) მყოფი მოურავი განაგებდა. თავად ეს მხარე, როგორც წესი, კახეთის ნაწილად ითვლებოდა და მხოლოდ საბჭოთა რუსეთის მიერ დემოკრატიული საქართველოს რევოლუციური ანექსიის შემდეგ (1921წ) გადაეცა აზერბაიჯანის მხარეს.

ის ფაქტი, რომ ალბანეთის სამეფო გარკვეული დრონის მანძილზე ზეობდა ჰერეთზე, ჰერების ალბანელობის საბუთად ვერ გამოდგება. ქართველებს ასევე შეუძლიათ იმის გახსენება რომ ჰერეთის ცენტრი ერთ დროს შაქი იყო, რომ ჰერები წმინდა ნინომ მოაქცია ქრისტიანობაზე და ა. შ.

ისტორიულად ცნობილია, რომ ალბანეთი და ქართლი ცვალებადი წარმატებით ცდილობდნენ ჰერეთის დაუფლებას და მოსახლეობის ასიმილაციას. ეს არაა დამამტკიცებელი ჰერების დამოუკიდებელ ეთნიკურ ერ-

თეულად არ არსებობისა. თუ საბოლოო ანგარიშით ჰერების ქართიზაცია მოხდა ან დღეს, უკვე ქართიზირებული ჰერების აზერბაიჯანიზაცია სწარმოებს, ეს ვერ წაშლის ისტორიულ წარსულს, ჰერები თავიდანვე არც ალბანელები (მოვაკნელები) იყვნენ და არც ქართლოსიანები.

ისტორიულმა ბედუკულმართობამ ბევრი ეთნოსის არსებობა წაშალა. თუ ძველი შუმერები, ეგვიპტელები, ფინიკიელები და ა. შ. გაქრნენ, მათთან შედარებით მცირერიცხოვანი ჰერები დევდმირებად ჩანან, რადგან შეძლეს და X–XI ს-დე შეინარჩუნეს მეობა.

იყო პერიოდი, როდესაც ალბანეთი ცდილობდა ჰერეთის მიერთებას. შემდეგ დადგა დრო, როდესაც გარეშე მტერთა მოძალეობა (სპარსელები, ხაზარები, არაბები და ბოლოს თურქ-სელჯუკები) ასუსტებს და ბოლოს უღებს ალბანეთის სამეფოს და თვით ალბანი ეთნოსის არსებობას. შეცვლილი ვითარების გამო უკვე ჰერეთი ცდილობს ალბანეთის დასავლეთ ნაწილზე ზეგავლენის მოპოვებას.

ჰერეთის საერისთაო, ქართლის კი არა თითქმის მთელი საქართველოს სამეფოს ნაწილად შეიქმნა სტეფანოზ ერისმთავარის ძის არჩილის დროს. მეფე არჩილ II თანხმობით მოიპოვეს ბაგრატიონებმა ჰერეთის ერისთაობა და თანამდებობის მემკვიდრეობითობა. მისი ძის ჯუანშერის, უმემკვიდროდ გარდაცვალებამ ხელი შეუწყო დასავლეთ საქართველოში აფხაზეთის მთავარ ლეონ II გამეფებას, უკიდურეს აღმოსავლეთში კი ჰერეთის სამთავროს შექმნას. ჰერეთი ცვალებადი წარმატებით ცდილობდა დამოუკიდებლობის მიღწევას. X ს. ბოლოს ბაგრატ III ჰერეთი მტკიცედ დაუკავშირა დანარჩენ ქართულ სამეფო-სამთავროებს, ხოლო დავით აღმაშენებლის დროს იგი ერთ ქართულ პროვინციად გადაიქცა. ამის შემდეგ ჰერეთი საქართველოს ტერიტორიას წარმოადგენდა, ჰერები კი გაქართველებულ ტომს.

ის ფაქტი, რომ ალბანეთის ისტორიის ასპარეზიდან გაქრობის შემდეგ ჰერეთი გაფართოვდა და მისი ცენტრი ხორანთადან (ყოფილი ქ. ჰერეთიდან) გადავიდა (IX–X სს) შაქში (ახლანდელი ნუხი), სულაც არ ნიშნავდა ჰერების გაალბანელებას, მაგრამ უეჭველად ნიშნავდა უკვე თურქულ თუ გათურქების გზაზე დამდგარი ალბანური ეთნოსისათვის ახალი გენეტიკურ-ფსიქიკური იმპულსის მიცემას. არ უნდა იქნას მხედველობიდან გაშვებული ის ფაქტი, რომ მოვაკოსიანები (ალბანელები)

და ჰერები ისედაც მოძმე ტომობრივი გაერთიანებები იყვნენ. და არა მხოლოდ ისინი, გასახსენებელია კორნელი ტაციტის მიერ შემონახული ცნობა, რომლის მიხედვით ალბანელები და იბერები იმდენად ახლობლად გრძნობდნენ ერთი-მეორეს, რომ ორთავე ეთნოსს თავისი წარმომავლობა ბალკანეთის ნახევარკუნძულის თესალიის მხარედან მიაჩნდათ.

ჰერეთი დიდი ხნის მანძილზე საქართველოს შემადგენლობაში კულტურულ ავტონომიას ინარჩუნებდა. ცნობილია რომ ამ მხარეში იყო თავისი კულტურულ-საგანმანათლებლო ცენტრები. სოფ. კაკში ხელნაწერთა გადამწერი სპეციალიზებული სკოლაც ყოფილა. არა მარტო ჰერეთში. დაღესტანშიც შვიდი სკოლა ყოფილა, რომლებსაც გადაწერილი წიგნები ეგზავნებოდათ.

უფრო მეტი, ისტორიამ იცის საქართველოში ლეკიანობის შესახებ. სამწუხაროდ, ნაკლებადაა ცნობილი კახელების, ჰერებისა და ავარელების (ქართველებისათვის ლეკების) ახლო მეგობრული და ნათესაური კავშირების შესახებ. ჰერები და კახელები სამუშაოდ (საშოვარზე) ჩამოსულ ლეკებს დასახლების საშუალებასაც აძლევდნენ. ცნობილია, რომ კახეთის მეფე ლევანმა ლეკებს ჩამოსახლების უფლება მისცა გარკვეული პირობით. ასე მომრავლებულმა ლეკებმა ჰერეთის ფიფინეთის მხარეს ჭარი (ლეკურად გზას ნიშნავს) უწოდეს. მრავლად იყო ლეკების ჰერებად და ქართველებად ქცევისა და პირუკუ შემთხვევები. ენათმეცნიერთა აზრით წახურელ ლეკთა მეტყველება უფრო ჰერულსა და ქართულს ჩამოჰგავს ვიდრე ლეკურს.

ჰერეთში ჰერთა და ლეკთა ბედი მრავალნაირად შეიცვალა. საბჭოთა პერიოდში „სოციალისტურმა“ აზერბაიჯანულმა ხელმძღვანელობამ დაჩქარებულ-ძულვებითი წესით მოახდინა ადგილობრივთა ასიმილირება. ჭარ-ბელაქანის მოსახლეობის მიმართ ეს შედარებით უმტკივნეულოდ მიმდინარეობდა რელიგიური ერთობის ნიადაგზე. გაძნელდა ჰერების ჯერ გამაჰმადიანება, შემდეგ კი გააზერბაიჯანელება. ვისაც შეხება ჰქონია აღნიშნულ პრობლემასთან, მას კარგად მოეხსენება რა ძალისხმევით ახერხებდნენ ჰერები მცირეოდენი კულტურული ავტონომიის ელემენტების შენარჩუნებას. არა და ვისაც ჭეშმარიტად შესტკივა გული ჰერებზე, მათი ალბანელობა ან ქართველობა კი არ უნდა ამტკიცონ, არამედ მათ რეალურ კულტურულ ავტონომიაზე უნდა იფიქრონ.

ამ პატარა მიმოხილვის მიზანი ჰერების ისტორიის გადმოცემა, მათი ეთნიკური კუთვნილების განსჯა კი არა, იმის თქმა იყო, რომ ისინი ძირძველ კავკასიონელებს განეკუთვნებიან და დიდ კავკასიურ ოჯახში სხვათა თანასწორად უნდა გრძნობდნენ თავს. დანარჩენმა კავკასიელებმა კი მათ ეთნიკურ კუთვნილებაზე კი არა, ფიზიკურ გადარჩენასა და სულიერ განვითარებაზე უნდა იზრუნონ.

ამრიგად გამოვიდა, რომ თარგამოსიანელებიდან ჰაოსისა და ბარდოსის მონათესავე ტომები თავიდანვე მოწყვეტილნი იყვნენ კავკასიონის მიდამოებს. ისინი უეჭველად იყვნენ კავკასიელები, მაგრამ არა კავკასიონელები. მათ და მათთან ერთად მოვაკნელებმა არა მხოლოდ ენა, არამედ ეთნიკური რაობაც ვერ შეინარჩუნეს. მათგან სხვაობით ლეკოსელებმა ნაწილობრივ ენაც და ეთნიკური რაობაც შეინარჩუნეს. მიუხედავად დიდი ქართვეილებისა, მათ ეს მოახერხეს თავად კავკასიონის წყალობით. ჰერებმა, ჰეროსის მოძმეებმა, მართალია, ენა (ჰერული დიალექტი) ვერ განავითარეს და დამოუკიდებელ ენად ვერ აქციეს, მაგრამ ფიზიკური არსებობა მაინც არ დაკარგეს. სწორედ ამაზე მიუთითებდა ცნობილი მკვლევარი ა. ვორონოვი, როცა ამბობდა, რომ აზერბაიჯანის დასავლეთი მხარის და საქართველოს აღმოსავლეთის ნაწილის მაცხოვრებელთა გენეტიკური მონაცემები, მტკიცე ერთობას ამჟღავნებსო.

კავკასიონის ჩრდილოეთი კალთები მრავალ ეთნოსს უკავია. სამხრეთით თუ მოვაკოს, ჰეროს, ქართოს და ეგროსის შთამომავლობას უნდა ეცხოვრა და ეთნოსთა სიმრავლე უნდა ყოფილიყო, ჩრდილოეთი ლეკოსსა და კავკასოსს ერგოთ. შესაბამისად იქ ორი ეთნოსი უნდა ყოფილიყო. ისტორიამ ინება და ჩრდილოეთი ისე არია, რომ ბევრი საკითხის გარკვევა დღემდე ვერ ხერხდება და სამომავლო კვლევების ობიექტად რჩება.

ლეკოსის მიმართ საკმაო სიცხადეა. აქ გამოკვეთილია საკუთრივ ლეკოსიანელები და მათთან ჩასახლებული და ცხოვრებისეულად გადაჯაჭვული ეთნოსები. ამ ხაზით კითხვის ნიშნის მხოლოდ მათთან

კავკასოსის შთამომავალთა მიმართება ქმნის. თუ ვიცით, რომ თერგის აღმოსავლეთი ლეკოსიანებს ერგოთ, დასავლეთი კი კავკასოსს, მაშინ როგორ გავიგოთ დღევანდელი ჩეჩენ-ინგუშების რაობა. ჩეჩენ-ინგუშები (სხვანაირად ვაინახები, სხვანაირად ქისტები, სხვანაირად ძურძუკები, და ლლიდგები) ვის განეკუთვნებიან ლეკოსიანებს თუ კავკასიანებს? კითხვა არაა უბრალო მნიშვნელობის ან უბრალოდ გადასაწყვეტი. ამ ორი მოძმე ტომის დღევანდელ ყოფაში ან მეზობლებთან ურთიერთობაში მას შეიძლება ყურადღებაც არ მიექცეს, მაგრამ ისტორიული წარსულის თვალთახედვით შეიძლება პრინციპული მნიშვნელობაც ჰქონდეს.

ამ პრობლემასთან დაკავშირებით შეიძლება ფრთხილი მოსაზრების გამოთქმა, რადგან მტკიცებას ბევრი ისეთი რამ სჭირდება, რაც მომავალ კვლევებთანაა დაკავშირებული.

დღევანდელი მონაცემები და მდგომარეობა ვაინახებისა დეტალურადაა მოცემული მკვლევარების მიერ. აქ მოტანილი ზოგიერთი მონაცემიც მათგან იქნება ნასესხები.

ის ცნობა, რომ დღევანდელ ჩეჩენ-ინგუშებს ერთი წარმომავლობა აქვთ, იმდენად ცხადია, რომ მტკიცებასაც არ საჭიროებს. განსჯას საჭიროებს ის ცნობა, რომლის მიხედვით ანთროპოლოგიური თვალსაზრისით ისინი ქართველებთან, დაღესტნელებთან ერთად და დამატებით ყარაჩაელებთან, ბალყარელებთან, ოსებთან ერთად ქმნიან კავკასიურ ტიპს. თუ გავითვალისწინებთ, რომ კავკასიური ტიპი განსაკუთრებულია, იგი არ მეორდება, მაშინ ისმის კითხვა: რამდენად დასაბუთებულია ამ ეთნოსების (ირანულ ენოვანი, თურქულ ენოვანი, და იბერიულ-კავკასიური ენოვანი) ერთტიპიურობის საკითხი, ამ ეთნოსთა რომელი ნაწილების შესწავლა მოხდა და ა. შ. კითხვა ზედაპირული არაა. ყარაჩაელები, ბალყარელები, ოსები სახლობენ იმ ტერიტორიაზე (კავკასიონის იმ ნაწილში) სადაც მათ მოსვლამდე კავკასოსის მონათესავე ტომები სახლობდნენ და თუ მათი ასიმილირება მოხდა, ბუნებრივია ერთტიპიურობის ელემენტები შემონახული იქნება. რაც შეეხება ვაინახებს და ქართველებს, ეს ორი ძირძველი კავკასიელი ეთნოსი არა მხოლოდ გეოგრაფიულად იყო დაკავშირებული, არა მხოლოდ წარმომავლობით იყო ერთიანი (ორივე თარგამოსიანელია) არამედ, როგორც თეიმურაზ ბატონიშვილი გადმოსცემს, ენობრივ-კულტურული კავშირებიც მტკიცე

ჰქონებიათ, თემურ-ლენგის შემოსევებამდე მაინც. ამ ცნობის თანახმად ღურძუკები და ღლიღვები, ღლეგანდელი ჩეჩნები და ინგუშები (ლეკების მსგავსად) ქართულს ფლობდნენ, დამწერლობაც ქართული ჰქონდათ და ქართულად აღავლენდნენ ლოცვას ქრისტიანულ ეკლესიებში.

მკვლევართა გაანგარიშებით ვაინახების ტერიტორია 19,3 ათასი კმ. აქედან ჩეჩნებს (თვითსახელი-ნახჩი) 17,3 ათასი კმ უკავიათ, ინგუშებს (თვითსახელი – ღიღლაი) 2 ათასი. საერთო მოსახლეობა რუსეთ-ჩეჩნეთის ომამდე 1270000 იყო. ომს რამდენი შეეწირა?

ისმის ლოგიკური კითხვა, მართალია ენობრივი დაყოფის მიხედვით მკვლევარები აერთიანებენ ვაინახურს და დაღესტნურს და ცალკე ჯგუფად მიიჩნევენ, მაგრამ რამდენად ბუნებრივია ეს დაყოფა? უფრო უპრიანი ხომ არ იქნებოდა ასე: ადიღეური, ვაინახური, დაღესტნური, ქართველური? ვაინახური ენა ხომ თავის მხრივ იყოფა: ინგუშები, ჩეჩნები, ბაცბები, (წოვა თუშები). დაღესტნურ ენათა და დიალექტთა სიმრავლეზე უკვე ითქვა.

ასეთ გამოცალკევებას თავისი ახსნა მოეძებნება. თუ ვაინახურ-დაღესტნური ერთ შტოდ (ოჯახად, მიმდინარეობად) განიხილება, მაშინ ლოგიკურად ისმის საკითხი ვაინახების ლეკოსიანობის შესახებ. თითქოს ასეც უნდა იყოს. ლეკოსის მონათესავე ტომებს მროველი მდ. ლომეკის (დერგის, თერგის) აღმოსავლეთ კავკასიაში ათავსებს და მიუთითებს, რომ აქ მხოლოდ ამ მოდგმის ტომების საცხოვრისია. თუ ეს ასეა, მაშინ ვაინახები ლეკოსიანები ყოფილან. მაგრამ ეს ასე არაა, მროველი არაორაზნოვნად მიუთითებს ვაინახთა კავკასოსის კუთვნილებაზე.

აი, როგორ აღწერს იგი: გაყოფისა და დიდი მიგრაციული პროცესების დროს „...კავკასის ლომეკის მდინარიტგან ვიდრე დასასრულამდე კავკასისი, დასავლით“ ერგო.

კავკასისა და ლეკოსის მონათესავე ტომებს ეტყობა ჩრდილოეთით ფართე მიწები აუთვისებიათ, რამაც სხვა (უცხო) ტომთა დაპირისპირება გამოიწვია. მროველი გადმოგვცემს: კავკასისა და ლეკოსის დაფუძნების დრონისათვის „...უმკვიდრო იყო ქუეყანა იგი კავკასიითგან ვიდრე მდინარემდე დიდად, რომელი შესდის ზღუასა დარუბანდისასა“. ამ ცნობის თანახმად, „მდინარემდე დიდად“ ე. ი. ვოლგამდე, იმ ხანისათვის მკვიდრი მოსახლეობა არ იყო. ეს სეზონურად მომთაბარე ტომების

არსებობას ვერ გამოირიცხავს. პირიქით, გულისხმობს შეტაკებებს ამა თუ იმ ადგილის ხელში ჩასაგდებად.

წინასწარი განმარტების მიზნით: მროველისათვის და საერთოდ ისტორიისათვის უცნობია იმ ტომთა სახელწოდებანი, რომლებიც ვოლგადონის ზოლში მომთაბარეობდნენ ან პერიოდულად გამოჩნდებოდნენ. ამიტომ ისტორიკოსი მათ მოიხსენიებს ყველაზე უფრო გავრცელებული სახელით-ხაზარნი. ამ შემთხვევაში დასადგენი არაა ამ მომთაბარე ტომებმა შექმნეს შემდეგ ხაზართა გაერთიანება თუ არა. არსებითია, რომ იმ ძველი პერიოდის მომხდურებს ხაზარების სახელით იხსენიებს.

მროველი ბრძანებს: „მას ჟამსა შინა განძლიერდეს ხაზარნი და დაუწყეს ბრძოლად ნათესავთა ლეკისათა და კავკასიონთა“ (ქართლის ცხოვრება, თბ. 1955. ტ.1. გვ. 11.).

ბრძოლა თარგამოსიანელებსა და მომხდურებს („ხაზარებს“) შორის იყო ხანგრძლივი და ცვალებადი ხასიათის. მროველის თანახმად, ბრძოლები ჩრდილოეთ კავკასიის დაუფლებისათვის გაგრძელდა, სანამ არ შეიქმნა სპარსეთი, რომელმაც დაიწყო ამ მხარის დახარკვა. ისტორიულად ცნობილია, რომ სპარსეთის სამეფო შექმნა კიროსმა ძვ. წ. ა. VI ს. მან და მისმა მემკვიდრეებმა ირგვლივ ყველა დაიმორჩილეს და ბოლოს ბერძნულ ათენისა და სპარტის ქალაქ სახელმწიფოებს უწიეს.

მანამდე? მანამდე, ცოტა ადრე, მას შემდეგ, რაც „და გამოხდეს ამას შინა ჟამნი მრავალნი“ (გვ. 13) „მაშინ ნაბუქოდონოსორ მეფემან წარმოსტყუენა იერუსალემი, და მუნით ოტებულნი ურიანი მოვიდეს ქართლს...“ (გვ. 15). ეს ისეთი ცნობაა, რომელიც ქართველთათვის და „ურიათათვის“ (ებრაელებისათვის) განმარტებას არ საჭიროებს, ძვ. წ. ა. VI ს.

მანამდე? მროველს მიახლოებით აქვს მითითებული თარგამოსიანელთა ბრძოლის დასაწყისი ჩრდილოეთის ტომებთან (ხაზარებთან, როგორც იგი უწოდებს). აი რას გადმოგვცემს სულმნათი: ბრძოლებიდან გავიდა ხანი და „...შემდგომად ამისა რამდენთამე წელიწადთა მოვიდა ამბავი, ვითარმედ მოსე განვლო ზღუა ისრაელთა“ (გვ.14). დღეს უკვე დადასტურებულად ითვლება ცნობა მოსეს მიერ ეგვიპტიდან ებრაელთა გამოყვანის შესახებ. ეს ამბავი ძვ. წ. ა. XIII ს. განეკუთვნება. აქედან შეიძლება ვარაუდი, რომ თარგამოსიანელებს, ყოველ შემთხვევაში,

თუ ძვ. წ. ა. 23-ე საუკუნეში ბრძოლებით არ დაიკავეს ჩრდილოეთ კავკასია, მის დასაცავად მაინც გადაუტანიათ მძიმე ომები ძვ. წ. ა. მე-13 საუკუნემდე.

რაც შეეხება საკუთრივ კავკასიის და ლეკოსის მოდგმას როცა მათ მძიმე ბრძოლები ჰქონდათ მომხდურებთან თუ დამხდურებთან, დანარჩენი ტომები მათგან დაცულნი იყვნენ. მროველი ასე აღწერს ამ მდგომარეობას: „და ესე თარგამოსიანთა ყოველნი მას ჟამსა იყვნეს მშვიდობით...“ (გვ. 11).

ეჭვობა ბრძოლა სასიცოცხლო სივრცისათვის ცვალებადი წარმატებით მიმდინარეობდა, რადგან თარგამოსიანებს ერთი მეორის დახმარება არაერთხელ დასჭირვებიათ. ამიტომ იყო, რომ „...შეკრბეს ყოველნი ნათესავნი თარგამოსიანნი და გარდავლეს მთა კავკასთა. და მოტყუენნეს ყოველნი საზღვარნი ხაზარეთისანი, და აღაშენნეს ქალაქნი პირსა ხაზარეთისასა, და წარმოვიდეს“ (გვ. 11).

გაძნელდა მოთარეშე ტომების შეკავება. დადგა დიდი მარცხის დრო. თარგამოსიანები მოძალადეებს ვეღარ უმკლავდებოდნენ შეერთებული ძალებითაც კი. მროველი გვამცნობს: „ხოლო ოდეს პირველ გამოვიდა ხაზართა მეფე და მოტყუენნა ქუეყანანი... და გარდავლო კავკასია. და იყო ძე მისი სახელით უბოს, და მისცა ძესა თვისსა ტყუე სომხითისა და ქართლისა. და მისცა ქუეყანა კავკასიის ნაწილი, ლომეკის მდინარისა დასავლით, დასავლეთამდე მთისა“ (გვ. 12).

როდის უნდა დაერბიათ ე. წ. ხაზარებს მთელი კავკასია? ისტორიულად ცნობილია, რომ მომთაბარეებმა სამხრეთ კავკასიაში შემოაღწიეს ძვ. წ. ა. VIII-VII სს. კიმერიელებმა დასავლეთ საქართველოს გავლით უწიეს მცირე აზიას, მიარბიეს იქ არსებული სახელმწიფოები, ბოლოს სამხრეთ თარგამოსიანელებს (ჰაოსიანებს) შეერივნენ და ამ ნიადაგზე ჩამოყალიბდა სომეხი ერი. კიმერიელების მადევარი სკვითები კავკასიონის პარალელურად წავიდნენ და ალბანეთის (დარუბანდის) კარით შემოვიდნენ სამხრეთში, დაარბიეს ურარტუს იმპერია ასურეთთან ერთად და სათავე მისცეს დიდ ცვლილებებს.

თანამედროვე კვლევითი მიღწევები არ იძლევიან ნათელ წარმოდგენას, როდის უნდა მომხდარიყო დიდი ცვლილებები ჩრდილოეთ კავკასიაში, კავკასიის საცხოვრებელ არეალში. თავად ეს არეალი არაა განსაზღვრული.

თუ გამოვალთ მროველის მიერ გადმოცემული სინამდვილიდან და მას კვლევით მონაცემებს შევადარებთ, დაახლოებით ასეთი სურათი იხატება: კავკასიონის დასავლეთი მხარე თარგამოსიანელ ეგროსს ერგო. მროველი გვამცნობს: „ხოლო ეგროსს მისცა ქუეყანა ზღვის ყურისა, და უჩინა საზღვარი; აღმოსავლით მთა მცირე, რომელსა აწ ჰქვია ლიხი; დასავლით ზღუა; ჩრდილოთ მდინარე მცირისა ხაზარეთისა, სადა წარსწუთების წუერი კავკასისა. ხოლო ამან ეგროს აღაშენა ქალაქი და უწოდა სახელი თვისი ეგრისი. აწ მას აღვილსა ჰქვან ბეღია“ (გვ. 5).

ამ შემთხვევაში საინტერესოა ეგროსის მონათესავე ტომთა ჩრდილო საზღვარი, ესაა მდინარე „მცირისა ხაზარეთისა“. მკვლევართა ერთი ნაწილი მას დღევანდელ მდ. ნოგოფსუხოდ მიიჩნევს (გელენჯიკთან). მეორე ნაწილი მას მდ. ყუბანს და ზღვასთან მის მარცხენა შესართავთან აიგივებს. საკითხი ბოლომდე დაუდგენელია, მაგრამ ერთი პატარა ფაქტი, რომ შავი ზღვის სანაპიროზე სამი ერთნაირი წარმომავლობის ძველი ტოპონიმი: ანაკლია, ანაკოფია (ახლა ახალი ათონი) და ანაპა, ამ უკანასკნელ ვერსიას ამყარებს.

თუ ჩრდილოეთით ეგროსის კუთვნილი მხარე ასე შორს იყო გაჭიმული, მაშინ კავკასის მხარე უფრო ჩრდილოეთით უნდა იგულისხმებოდეს. უფრო ჩრდილოეთით კი ტამანის ნახევარკუნძული და მდ. დონის მიდამოებია. შეიძლება იყო მეორე შესაძლებლობაც. კავკასის მონათესავენი თერგიდან ასე შორს ვერ სწვდებოდნენ.

რას მოგვითხრობს ისტორია?

მკვლევართა შეთანხმებული დასკვნის მიხედვით ძვ. წ. ა. III-II ათასწლეულებში ადგილი აქვს მტკვარ-არაქსის კულტურის ელემენტების გავრცელებას. ე. წ. ჩრდილო კავკასიური კულტურა, რომელიც კოლხურთან დიდ ახლოობლბას ამჟღავნებს II-I ათასწლეულების მიჯნამდე გრძელდება. მათი მატარებელი ტომები დანამდვილებით დადგენილი არაა. ცნობილი მხოლოდ ისაა, რომ ძვ. წ. ა. I ათასწლეულის VI-V სს. აქ სახლობენ მეოტების სახელწოდებით ცნობილი: სინდები, თორეტები, კერკეტები, ფატეები, დოსხები და სხვ. ცენტრალური კავკასიის მიდამოებში : ღარღარები, ისადიკები (სოდები), ჰამიკეთები. აღმოსავლეთ ნაწილში: ლეგები, გელები, კასპიები, დიდურები, ანდაკები და სხვა.

ისტორიისათვის ცნობილ ამ ტომთაგან რომელი განეკუთვნება კავკასის მოდემას, როდიდან სახლობენ აქ და რა სივრცე უკავიათ

უცნობია. არის მოსაზრება, რომ ჰამიკეები შეიძლება ვაინახების წინაპრები იყვნენ. ჯერ ხანობით მაინც მეცნიერებას სხვა მონაცემები არ გააჩნია.

ასევე დადგენილად ითვლება, რომ ძვ. წ. ა. V ს. ჩრდილოეთ კავკასიაში გამოჩნდნენ სკვითური წარმომავლობის დანდარები. რამდენად შეიძლება დანდარების, ღარღარების, გარგარების ურთიერთმიმართება დადგინდეს, ეს ჯერ კიდევ კვლევის თემაა. შეიძლება სახელწოდებების დამთვევაა, შეიძლება ერთი ტომის სახელწოდების ვარიაციებია.

მკვლევართა დასკვნის თანახმად ძვ. წ. ა. III-II სს. ჩრდილოეთ კავკასიაში ირანულენოვანი ტომები იწყებენ დამკვიდრებას. ეს სარმატული ტომები ორ მსხვილ გაერთიანებას ქმნიან. სირაკები იკავებენ კავკასიის დასავლეთ ნაწილს, აორსები კი აღმოსავლეთს. ახალი წ. ა. I ს. მოყოლებული აორსებს შორის წამყვან პოზიციებს აღნათა ტომი იკავებს. შემდეგ ეს სახელი სხვა ტომებზეც ვრცელდება.

დადგენილი არაა კავკასიის მოდგმის ტომები, რომლებიც თერგის დასავლეთით სახლობდნენ რა ტერიტორიებს ფლობდნენ და როდის იქნენ შევიწროებულნი.

ჩრდილოეთ კავკასიის დახასიათება უფრო ფართე არეალს მოიცავს, ვიდრე კავკასიონის ჩრდილოეთი ნაწილია. უძველესი ცნობები ამ უკანასკნელის შესახებ მროველთანაა საძებარი. იგი გარკვევით ამბობს, რომ კავკასიონის ჩრდილოეთი მხარე ლეკოსისა და კავკასის მოძმე ტომებს შორის გაიყო თერგზე. ეგროსის ჩრდილოეთი საზღვარი კავკასიონის დასასრული და მდინარეა მცირე ხაზარეთად წოდებული. მისი ჩრდილოეთი შეიძლება კავკასის მოდგმას დაეკავებინა. მაშინ გამოდის, რომ კავკასის ტომებს მთავრეხილიდან ჩრდილოეთით უსაზღვრო სივრცე ჰქონდათ.

ლეკოსი და ლეკოსიანები ცნობილია. აქ გასარკვევი მხოლოდ ვაინახებისა და ლეკოსიანების ურთიერთმიმართებაა. იყვნენ ვაინახთა წინაპრები ლეკოსიანები თუ არა. თუ ხო, დასადგენია არა მხოლოდ მათი ადგილი და მნიშვნელობა ლეკოსიანებს შორის, არამედ მათი მიმართებაც კავკასის ტომებთან: ხომ არ არიან ისინი შერეული ლეკოს-კავკასოსები?

მთავარი მაინც იმ ტომების დადგენაა, რომლებიც ლეკოს, ქართოს, ეგროსის ტომების მეზობლად სახლობდნენ. ვინ იყვნენ ისინი?

მკვლევართა უმეტესობა იმ აზრისაა, რომ თუ ძვ. წ. ა. III ათასწლეულის მონაცემები უცნობია, I ათასწლეულში წამყვანი ადგილი მეოტებსა და სინდების ტომებს ეკავათ, ისეთებს, როგორებიც იყვნენ: კერკეტები, ტორეტები, ზიქები.

მეოტების ადგილსამყოფელს ვარაუდის დონეზე თუ განსაზღვრავენ: სინდები, მკვლევართა აზრით, ცხოვრობდნენ ტამანის ნახევარკუნძულზე, დაახლოებით ანაჰამდე. თუ ვერწმუნებით იმ მკვლევარებს, რომელთა მიხედვით ეგროსის ჩრდილოეთ საზღვარი მდ. ყუბანის ზღვასთან შესართავის მარცხენა ტოტია, (მდ. ყუბანია მდ. მცირე ხაზარეთისა), მაშინ თანხვედრაში მოდის ეგროსიანელებსა და კავკასოსებს შორის საცხოვრისი არეალის განაწილება.

მკვლევართა ერთი ნაწილი ასევე ეთანხმება აზრს, რომლის მიხედვით სინდების მეზობლად სამხრეთ-აღმოსავლეთის მხარე ეკავათ: კერკეტებს, მოსხებს და ჰენიოხებს.

ამ შემთხვევაში არა აქვს მნიშვნელობა ტომთა ჩამონათვალის რიგითობას, რომლის მიხედვით განსაზღვრავენ, რომელს რა მხარე უნდა კუთვნებოდა. არ არსებობს არავითარი ცნობა ძვ. წ. ა. III-II ათასწლეულებში მათ შესახებ. არც ისაა ცნობილი ამ ტომთაგან, რომელს რა ტერიტორია ეკავა. გადაწყვეტით მათი კავკასის ტომებისათვის მიკუთვნებაც არ შეიძლება.

მკვლევარებისათვის მისაღებია მხოლოდ ის დებულება, რომ კავკასიური ტომების ჩრდილოეთი ძვ. წ. ა. VI-IV სს. სავრომატები მომთაბარეობენ მდინარეების დონსა და ვოლგას შორის.

დადგენილად ითვლება, რომ სავრომატები ჩრდილოეთ კასპიისპირეთიდან შემოდიან ჩრდილოეთ კავკასიაში. სტრაბონი აღნიშნავს სირაკებისა და აორსების ირანულენოვანი ტომების ბინადრობას ვოლგადონის მიდამოებში.

გასახსენებელია სტრაბონის მითითება იმის შესახებ, რომ კავკასიონის მთათა სისტემის მაღალი ნაწილი მიმართულია ალბანთა, იბერთა, კოლხთა და ჰენიოხთა მიწა-წყლისაკენ. ჩრდილოეთ კავკასიონის მცხოვრებ ტომთა შორისაც ჰენიოხებია დასახლებული. გამოდის, რომ კავკასიონის მფლობელ ტომთაგან ჰენიოხებს უკავიათ მთაგრეხილის სამხრეთი და ჩრდილოეთი კალთები. აქედან უკვე საინტერესო ზდება

მათი ვინაობა. ისინი კავკასოსის ის ნათესაობაა, რომელთაც სამხრეთი შეუნარჩუნებიათ? ვინ იყვნენ ისინი?

მეცნიერთათვის სადაოს არ წარმოადგენს ის, რომ მეოტებისა და სინდების საცხოვრისიდან აღმოსავლეთით მდ. არღუნის ხეობამდე და ნაწილობრივ კავკასიონის სამხრეთითაც ერთი კულტურაა. ეს ტომები ქმნიან ე. წ. მაიკოპის კულტურულ განშტოებას. იგი მოიცავს ჩრ. კავკასიის დასავლეთ და ცენტრალურ ნაწილებს და სამხრეთითაც იჭრება. მათი შექმნილია მრავალრიცხოვანი დოლმენები. მათი ნახელავი ცნობილია, შემქმნელების ირგვლივ ინტერესი, დავა და ჰიპოტეზები არ წყდება.

დადგენილად ითვლება მხოლოდ ის, რომ მათ ჩრდილოეთით სკვითები, შემდეგ კი სავრომატები მომთაბარეობდნენ. აქედან ძვ. წ. ა. VII ს. 70-ან წლებში სკვითები იწყებენ შეჭრას ჩრდილოეთ კავკასიაში, შემდეგ კი ალბანეთის (დერბენტის) კარის გავლით ურარტუს იმპერიას ესხმიან თავს. იმავე პერიოდში კიმერიელები, შავი ზღვის პირის გავლით იჭრებიან მცირე აზიაში.

ცხადია, რომ როგორც კიმერიელები, ასევე სკვითები ჩრდილოეთ კავკასიის მფლობელ ძველ ტომებს პირველ რიგში დაიმორჩილებდნენ, შეავიწროვებდნენ, ნაწილობრივ შეერეოდნენ, შეითვისებდნენ და ისე წამოვიდოდნენ კავკასიონის სამხრეთისაკენ. არც სამხრეთ კავკასიონელებს დაადგებოდათ უკეთესი დღე. მომხდურთა რისხვა არა მხოლოდ ადამიანებს, არამედ მათ მატერიალურ კულტურასაც დაასვადა დაღს.

კიმერიელებს და სკვითებს, რომლებიც კავკასიონის გავლით წინა აზიის, მათთან შედარებით, ბევრად მაღალი ცივილიზაციის მქონე ქვეყნებს დაერივნენ, მოჰყვნენ სავრომატები. ესენი ადგილობრივთა დარბევით არ დაემაყოფილებულან. დაიწყეს მათი შევიწროება, და გამოთავისუფლებული ტერიტორიების დაკავება, ადგილობრივების ასიმილირება და შერევა, სადაც ძველი ახლდებოდა და ახალი ძველდებოდა. ამიტომაც ეჭვები, გაურკვევლობა და დაუსრულებელი ძიება, სინამდვილეში ვინ იყვნენ მეოტები და სინდები. მიეკუთვნებიან კავკასოსის მოდგმას დანდარები, ტორეატები, ტარპეტები, კერკეტები, ზიგები და სხვა თუ არა? მით უფრო რომ მათი ლოკალიზება ხდება არა უშუალოდ კავკასიონის მიდამოებში, არამედ უფრო ჩრდილოეთით.

ლეონტი მროველი სამწუხაროდ არ ასახელებს არც ლეკოსიანებს და არც კავკასოსიანებს. მისთვის საკმარისია ამა თუ იმ მოდგმის გენეტიკური ერთობისა და ეთნარხოსის აღნიშვნა. ან შეიძლება ძვ. წ. ა. III ათასწლეულში არ იყო გამოკვეთილად დიფერენცირებული ლეკოსისა და კავკასის მონათესავე ტომები? შეიძლება თარგამოსის შვილების მიმდევარი ტომები არა ცალკე ენების, არამედ დიალექტების დონეზე იყვნენ დაცილებულნი? იქნებ იაფეტიდები ჯერ კიდევ ინარჩუნებდნენ ერთობას?

მხოლოდ დასაფიქრებლად: თუ თარგამოსის შთამომავლობა იყო „...დიდი და ურიცხვ“, თუ „ვერღარა იტევდა ქუეყანა არარატიისა და მასისისა“, (ქართლის ცხოვრება, თბ. 1955, ტ. გვ. 4). რატომ მხოლოდ რვა ძე გამოარჩია და მათ დაუყო არა მხოლოდ „წილათ“ ნახდომი, უზარმაზარი სამფლობელო კავკასიონიდან ხმელთაშუა ზღვამდე? ან რა აუცილებლობა იყო კავკასიონის ჩრდილოეთის ათვისება დაეკისრებინა ლეკოსისა და კავკასოსისთვის? რატომ არის, რომ მროველი არსად არ უხვევს ძვ. წ. ა. III ათასწლეულის ვითარებას და არ ასახავს შემდგომ დროში მომხდარ ცვლილებებს?

დასაფიქრებელია ისიც, რომ წარსულის ბევრი აღმწერელისაგან განსხვავებით, მროველი არ განადიდებს თარგამოსიანელთა ღვაწლს. მისთვის დამახასიათებელია ფაქტის დაფიქსირება შეფასების გარეშე. მშრალი მითითებაა იმის შესახებ, რომ გაყრის (გაყოფის) შემდეგ თარგამოსის მემკვიდრეები ქამის მემკვიდრეების (ქამიტების) მორჩილებაში რჩებოდნენ. აი, რას ამბობს მროველი: გაყრის მიუხედავად თარგამოსიანელები ინარჩუნებდნენ ერთობას და „...ერთობით ჰმონებდეს ნებროთს გმირსა, რომელი იყო პირველი მეფე ყოვლისა ქუეყანისა“ (გვ.6). და იმდენად ძლიერი იყო ნებროთი (ბაბილონის გოდოლის შენების ინიციატორი), რომ როდესაც თარგამოსიანელები აჯანყდნენ მისი ბატონობის წინააღმდეგ, უფროსმა ძმამ ჰაოსმა არა მხოლოდ ძმებს მოუწოდა დასახმარებლად და დარაზმა ყოველი ნათესავი, „თარგამოსისი“, არამედ, დახმარება სთხოვა საერთოდ იაფეტიდებს. მროველი გვამცნობს, რომ თარგამოსიანელებს „...შეწივნეს სხუანიცა ვინმე ნათესავნი დასავლეთისანი“ (გვ. 6). ნებროთის (ქამიტების) მხრივ საფრთხე იაფეტიდებმა მხოლოდ საერთო ძალით მოსპეს.

სრულიად განყენებული ფიქრისათვის: იაფეტის პელაგოური (ჩვენთვის ძველ ბერძნულად ცნობილი) მითოლოგიისათვის იაპეტის (პრომოთეს მამა) შთამომავლები იყვნენ ის „ვინმე ნათესავნი დასავლეთისანი“, რომელნიც არ კარგავდნენ ერთობის გენეტიკურ გრძნობას, შეძლების ფარგლებში ჰქონდათ ურთიერთობა და ქმნიდნენ ერთ ცივილიზაციას.

უფრო ახლო ფიქრისათვის: იაფეტიდები იყვნენ თუბალ-თაბალ-ტაბალი და მეშეხ-მოსოხ, მუსკ-მუშქ (მესხი) ტომები. სადაც თარგამოსიანელთა (ტაბალ-იბერთა) წილი სამფლობელო თავდებოდა, იქ იწყებოდა მეშეხ-მესხთა მიწები დასავლეთით და სადამდე?

ყოველივე ითქვა იმის დასამოწმებლად, რომ იაფეტიდები ათასწლეულების მანძილზე არ კარგავდნენ ერთობის გრძნობას, თუ შორდებოდნენ ტერიტორიულად, თუ დიალექტები ცალკე ენებად ყალიბდებოდა და შიგნით დიალექტები ჩნდებოდა, გენეტიკურ-ფსიქიკური მახსოვრობა ინარჩუნებდა არსებობას და საჭირო შემთხვევაში მიძინებულ გრძნობებს აღვიძებდა.

ივ. ჯავახიშვილი კავკასიონის ჩრდილოეთით მაცხოვრებლებს „საბეირებად თვლის და გვამცნობს „საბერ“ შენახულია ვითარცა სახელწოდება იმ ტომისა, რომელთაც კავკასიის მთები ეკავათ და ჯიქებს ზემოთ ცხოვრობდნენ „საბეირ“-ების სახელით პროკოპი კესარიელი მათ ჰუნების ტომადა თვლის“ (ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, ტ. 1. თბ. 1950, გვ. 403.). ასეთი კონსტატაცია სიცხადეზე მეტ კითხვებს ბადებს, სამწუხაროდ მათზე პასუხი დღემდე არ არსებობს. არსებული კი ნაკლოვანია.

საკითხში სიცხადე ვერც ძველ მკვლევარებს შეაქვთ და არც ახლებისაა უხარვეზო და უეჭველად მისაღები. პრობლემის გადაწყვეტის მიზნით XIX-XX სს. მკვლევარები არაერთგზის გარჯილან. წერილობითი წყაროების სიმწირის გამო ხშირად მიმართავდნენ დამხმარე მეთოდებს, მაგრამ დღემდე მხოლოდ ჰიპოთეზების დონემდეა წარმატებები. სიცხადისათვის. Красильников Ф.С. წიგნში „...Кавказ и его обитатели. М. 1919, ე გვ. წერს: «...существуют предания... что племя «адыге», как называют сами себя черкесы, переселилось с северных берегов Черного и Азовского морей и

заняло восточный берег, значительную часть обоих склонов Кавказского хребта и Кубанскую равнину.»

ფ. კრასილნიკოვის ეს დებულება არ ახალია და არც რაიმე უცნაურობის შემცველი. მკვლევართა ნაწილი დღესაც ასაბუთებს ადიღეელების ჩრდილოეთიდან სამხრეთისკენ და სამხრეთ აღმოსავლეთისაკენ (ყაბარ-დოელები) გადაადგილების ფაქტს, ამას შეეუპირისპიროთ სტრაბონის უტყუარი ცნობა ჰენიოზების შესახებ. სტრაბონის მიხედვით ჰენიოზებს ეკავათ კავკასიონის სამხრეთი და ჩრდილოეთის რაღაცა მონაკვეთი. ამავე აზრს თანამედროვე მკვლევართა დიდი ნაწილი იზიარებს.

ხომ არ არიან აზოვის მხრიდან სამხრეთით და კავკასიონის სამხრეთითაც დამკვიდრებული ადიღეები (ჩერქეზები ...სახელწოდება მრავალია), სტრაბონის მიერ აღნიშნული ჰენიოზები? კითხვა ლოგიკურია. არსებითია, რომ დასაბუთებული პასუხიც ლოგიკური იყოს, თორემ მოფანტაზიო-მომეცნიერო მკვლევარებს რა დალევს. საპირისპიროდ საკმარისია თუნდაც ისეთ აღიარებულ ავტორიტეტზე მითითება, როგორიცაა რისმაჟ გორდეზიანი. (მეცნიერი, რომლის კვლევითი ფესვები სულმნათ სიმონ ყაუხჩიშვილიდან მოდის). აი, რაზე მიუთითებს იგი ნაშრომში „ქართული თვითშეგნების ჩამოყალიბების პრობლემა“ თბ. 1993. 37-ე გვ. იგი წერს „ძვ. წ. ა. III ათასწლეულში საერთო ქართველური ერთიანობის არეალიდან სვანების ჩრდილოეთისაკენ გადაადგილების“ შედეგების შესახებ. მხედველობაშია სვანების მიერ არა კოდორ-რიონის მიდამოების ათვისება, არამედ კავკასიონის ჩრდილოეთ მხარეში დამკვიდრება.

ამრიგად, არის ისტორიულად „დასაბუთებული“ აზრი ჩრდილოეთიდან სამხრეთში (მათ შორის კავკასიონის სამხრეთში), ადიღეელებთან გადმოსვლის შესახებ და აზრი სამხრეთიდან ჩრდილოეთ კავკასიაში სვანების გადასვლა-დამკვიდრების შესახებ. ამასთან, თუ სვანების ჩრდილო კავკასიაში გადასვლის დრონი ცნობილია ძვ. წ. ა. III ათასწლეული, ადიღეელებთან სამხრეთ კავკასიაში გადმოსვლის დრონი უცნობია. ამ მხრივ ცნობილი მხოლოდ ისაა, რომ თავად ადიღეური წამოშობის ტომების ხსენება (მეოტები, სინდები და ა. შ.) მხოლოდ ძვ. წ. ა. IV-V სს, განეკუთვნება. ამდენად ეს ორი საპირისპირო

მოვლენა სამხრეთიდან ჩრდილოეთისაკენ და პირუკუ ჩრდილოეთიდან სამხრეთისაკენ მიგრაციის შესახებ დროთა და ვითარებათა მიხედვით შესაძლებელიც იყო და ისტორიულ ფაქტადაცაა მიჩნეული. აქ მხოლოდ ერთია გასარკვევი: კავკასოსის მოდგმას განეკუთვნებიან თუ არა სვანები და ადიღეელები? რას ნიშნავს ჰენიოზობა და ასეთებად შეიძლება ყოფილიყვნენ ადიღეელები და სვანები?

იმის დადგენა თუ ვინ შეიძლება კავკასოსის მოდგმას განეკუთვნებოდეს თითქმის შეუძლებელია. საკმარისია მიეთითოს სტრაბონის იმ ცნობაზე, რომ კავკასიაში 70 ტომი ცხოვრობდა, რომელთაც ერთი-მეორისი თარჯიმანის გარეშე არ ესმოდათ და ცხადი გახდება საკითხის სირთულე. არა მხოლოდ სტრაბონი IX ს. არაბი გეოგრაფი იბნ ალ ფაკიხ ალჰამადანი 72 ტომს ასახელებს. ის რაც ძვ. წ. ა. III ათასწლეულში ნათელი იყო, კავკასიაში ექვსი თარგამოსიანელი „ძმის“ მოდგმა სახლობდა, ათასი წლის შემდეგ გაურკვეველობას ბადებს. დიოსკურიაში ეგროსისა და კავკასოსის მოდგმა იყრიდა თავს ახ. წ. ა. დასაწყისისათვის. მათ ჩამოსახლებულები ემატებოდნენ და ურთიერთობის გარკვევისათვის 30 ენაზე მოსაუბრებს თარჯიმანი სჭირდებოდათ. ცხადია, რომ ეს ათეულობით ტომი ყველა კავკასოსის მოდგმისა არ იქნებოდა, იყვნენ ეგროსის და შეიძლება უკვე არა თარგამოსიანელი ტომები.

ძვ. წ. ა. VI ს. მოყოლებული შავი ზღვის მიმდებარე ქვეყნებში აღმოცენებას იწყებენ ბერძნული დასახლებები, რომელთა მიზანი ვაჭრობა, ეკონომიკურ-პოლიტიკური გავლენის გავრცელება და ბარბაროსების ბერძნულ სივრცეში მოქცევაა. ისინი თავის დასაყრდენს ქმნიან ყირიმის ნახევარკუნძულზე. ძვ. წ. ა. V ს. შეიქმნა ბოსფორის სამეფო. მისი დედაქალაქი პანტიკაპეა და ქ. ხერსონი გავლენას ავრცელებენ არა მხოლოდ ჩრდილოეთით მომთაბარე ტომებზე, არამედ ქერჩის სრუტის აღმოსავლეთ ტერიტორიებზე (სინდთა ტომების არეალზე). უფრო სამხრეთით, ეგროსის მონათესავე ტომთა ტერიტორიაზე იქნება ორი ცენტრი, დღევანდელი ბიჭვინთა (პიტიუტის, ახლა პიცუნდის) და სოზუმის (ადრეულ ცხუმის, გვიანდელი დიოსკურიის) სახით. სწორედ ამ სავაჭრო-კულტურულ ცენტრებში იყრიდა თავს 70 ტომის წარმომადგენლები.

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ტომთა სიმრავლე, არ ამტკიცებს მოსახლეობის სიმრავლეს, ვთქვათ თუ კავკასიის ერგო მთელი ჩრდილო კავკასია თერგამდე და უფრო ჩრდილოეთით განუსაზღვრელი, ახლა დაახლოებით ორი ათასამდე წლის შემდეგ ტომები გაბნეულია ხეობებში და პრაქტიკულად კარჩაკეტილ მეურნეობას მისდევენ, იგივე ითქმის ეგროსის, ლეკოსის და სხვათა მიმართ, ტომის ნაწილი, რომელიც რომელიმე ხეობაში ლოკალიზდება, დანარჩენებს მოწყვეტილი, ენობრივი და ფსიქოლოგიური გაუცხოების გზას ადგება, იძენს დამოუკიდებლობის ატრიბუტიკას და ბევრ შემთხვევაში იმ მთელის წინააღმდეგაც გამოდის, რომლის ნაწილი იყო ადრეულ ხანაში.

კავკასიანების შემთხვევაში ამ ადგილობრივ ტომებს ემატებოდა უცხო წარმომავლობის, ზოგჯერ ძალით და ზოგჯერ ნებით ჩამოსახლებული ტომები. მიმდინარეობდა ჭიდილი და იყო შეკავშირებაც. ურთიერთობების მანძილზე იცვლებოდა ორივე მხარე და ჩნდებოდა შერეული მოსახლეობა. ამდენად, გასაკვირი არაა ჩრდილოეთ კავკასიაში ტომთა სიმრავლე და სიჭრელე.

უკვე აღინიშნა, რომ ძვ. წ. ა. XIII ს-დე კავკასიის მონათესავე ტომებს გადატანილი ჰქონდათ მძიმე ბრძოლები ახალი ტერიტორიების დაკავებისა და მომთაბარე მომხდურთა მოგერიების მიზნით. ძვ. წ. ა. VII ს. ჩრ. კავკასიის დასავლეთ ნაწილს გადაქელავენ კიმერიელები, ცენტრალურ და აღმოსავლეთ ნაწილს სკვითები. ბუნებრივია წარმოვიდგინოთ რა ცვლილებებს მოახდენდნენ ისინი კავკასიის და ლეკოსის მონათესავე ტომებს შორის. და მაინც არ გაუნადგურებიათ ადგილობრივი ცივილიზაცია. მაინც „გავლით“ და არა „დაფუძნებით“ აღინიშნა კიმერიელების ეს შემოსევა.

მკვლევარების უმეტესი ნაწილი აღიარებს ჩრ. კავკასიის დასავლეთ ნაწილში V–IV სს. სინდთა ტომის გაერთიანების (თითქმის სახელმწიფოებრივი) არსებობის თვალსაზრისს. ასევე მიჩნეულია მისი მოსახლეობის კავკასიის ტომებთან კუთვნილება. ამ ნიადაგზეა დასაბუთებული ადიღურ ტომთა კავკასიურ-იბერიულ წარმოშობის ისტორია. შესაძლებელი იყო თუ არა კავკასიის მონათესავე ტომთა ასე ჩრდილოეთით განფენა?

მროველის მიხედვით (და არა მხოლოდ მისი თანამედროვე კვლევების თანახმადაც) ევროსის კუთვნილი მიწები ყუბანის (მდ. მცირე ხაზარეთისა) და ზღვასთან მიერთების მარცხენა მხარეს მოიცავდა. მის მეზობლად ჩრდილოეთით და აღმოსავლეთით კავკასოსის „წილი“ ქვეყანა იყო. ამდენად ამ ადგილებში დაფიქსირებული ტომები შეიძლება ბოდა ტომთა ამ გაერთიანების ნაწილი ყოფილიყო. ამ აზრს ამაგრებს პტოლემის ცნობა მდ. დონის მიდამოებში იაქსამატების ტომის არსებობის შესახებ. სომხური გეოგრაფია ამ ცნობაზე დაყრდნობით ავითარებს აზრს „ნახჩა მატიანების“ შესახებ. დონის აზოვის შესართავთან იაქსამატების არსებობა აღიარებულ ფაქტად ითვლება. ასევე კამათს არ იწვევს ვაინახების თვითსახელი „ნოხჩი-ნახჩა“. რამდენად მისაღებია უძველესი სომხური გეოგრაფიის ცნობა იაქსამატების ნახჩა მატიანელობის შესახებ, ეს მომავალი მსჯელობების საგანია. ვარაუდის ღონეზე მისი შესაძლებლობის უარყოფა არ გამოვა. მით უფრო რომ სახელწოდება „ნოხჩი“ სავარაუდოდ XII ს. მკვიდრდება. (შეიძლება მანამდე ბრუნვაში სხვა თვითსახელი იყო?) სომხური გეოგრაფიის უძველესი ტექსტი კი XIII ს-ა. შეიძლებოდა თუ არა ახალი სახელის ძველიდან გამოყვანა? ესაც კვლევის საგანია.

რა არის ცნობილი კავკასოსის არეალში მაცხოვრებელი ტომების შესახებ? ძალზე მცირედი. დღეს აქ სახლობს ქართველთა ნაწილი მოხვევების სახით, მათ მეზობლად არიან ე. წ. ალან-ოსები. მათ საკმაოდ დიდი ნაწილი უკავიათ ჩრდილოეთ ცენტრალურ კავკასიაში. მათი ნაწილი სახლობს კავკასიონის სამხრეთში და დღევანდელი მდგომარეობით ქმნის სამხრეთ ოსეთის რესპუბლიკას. ოსებ-ალანების დასავლეთით ყაბარდო-ბალყარეთია, შემდეგ ყარაჩაი-ჩერქეზეთი, უშუალოდ კავკასიონის გასწვრივ რუსეთის კრასნოდარის მხარე, მაგრამ კავკასოსის არეალში ადიღების კომპაქტური დასახლებაცაა, რომლის ისტორიული მიწები რუსეთის უშუალო კუთვნილებაა.

ვაინახები? ვაინახები (ჩეჩენ-ინგუშები) ისტორიული ცნობადობის მანძილზე თერგის აღმოსავლეთით, ლეკოსის წილ ქვეყანაში სახლობენ. ეს ბადებს ლოგიკურ კითხვებს: 1. ვაინახები თარგამოსიანელთა ლეკოსურ ნაწილს განეკუთვნებიან თუ კავკასიისას. თუ ლეკოსიას, მაშინ მათ ოდითგან კუთვნილ მიწაზე უცხოვრიათ და ლეკოსიანები არიან;

2. თუ ისინი კავკასის ტომებს განეკუთვნებოდნენ, მაშინ საკითხავია, როდის რა ტერიტორია ეკავათ მათ და როგორ მოხვდნენ თერგის აღმოსავლეთით. იქ სადაც ცხოვრობენ მინიმუმ ორი ათასწლეული წლის მანძილზე; 3. თუ ისინი კავკასიონის ნათესავ ტომებს განეკუთვნებიან, მათ გარდა ვინ ცხოვრობდა კავკასიონის ჩრდილოეთით, მეოტებისა და სინდების აღმოსავლეთით ლეკოსიანებამდე და რა ისტორიული ბედი ეწიათ? თუ ჭეშმარიტების შემოწმება პტოლემეოსის და ძველი სომხური გეოგრაფიის მონაცემები და ვაინახების (ნოხჩი-ნახჩების) ტომი იაქსამატების სახელით იყო ცნობილი (პტოლემეოსისთვის მაინც) და მათ ტანაისის მიდამოები ე. ი. კავკასიონის „წილი“ ქვეყნის ჩრდილოეთი მხარე ეკავათ, მაშინ ვინ სახლობდა მათ ქვევით (სამხრეთში) კავკასიონამდე?

ჯერ საკუთრივ ვაინახების შესახებ.

ეჭვის გარეშეა ვაინახური ჩეჩნებისა და ინგუშების გენეტიკურ-ფსიქოლოგიური ერთობა, სადაც ერთი ენა ურთიერთობის წესია და ერთი ტერიტორია ურთიერთობის არეალი. ის ფაქტი, რომ ჩეჩნები სხვადასხვა დიალექტებზე მეტყველებენ: ითონხალის, შაროს, შატოის, მითხოს, ტერელის და ა.შ. ვერ არღვევს და ამდიდრებს ამ ერთობას. საკუთრივ ინგუშებს შიდა დიალექტური დაყოფა არ ახასიათებთ.

რაც ქართველობა მეზობლობს და ურთიერთობს ვაინახებს, მათი ეთნოსახელი იცვლებოდა. ისტორიულად ისინი ცნობილი არიან დურძუკების(ძურძუკების), ლლიღვების, ქისტების სახელით. სტრაბონი მათ შესახებ ხმარობს ხამეკიტებისა და ისადეკების სახელს. მათი ლოგიკური გაგრძელება იყო ხამხი და სადოი თემების არსებობა. სტრაბონის ტრიგლოდიტები, ხამეკიტები და ისადეკები (ისადოკები) არაერთმა ცნობილმა მეცნიერმა აღიარა ვაინახების შორეულ წინაპრებად. ეს არ ნიშნავს რომ განსჯისათვის საკითხი დახურულია.

ასევე არაა შეწყვეტილი განსჯა ვაინახების კავკასიონის ჩრდილოეთ კალთებზე მაცხოვრებელ ტომებთან მიმართების ხასიათზე. კერძოდ, გამოთქმულია აზრი, რომ თუშები, ფხოველები (ხევსურები), წანარები (მოხევეები), დვალეები გაქართველებული კავკასიანებია. მეორე მხრივ არის ვაინახებში ქართლოსის მონათესავე ტომთა ნაშთების ძიების მცდელობა. პროცესი ურთიერთ გამამდიდრებელია, მაგრამ ჯერ ხანობით

მანც ბინდით მოცული. ამ და არა მხოლოდ ამ საკითხებს უეჭველია მომავალი გენეტიკურ-ფსიქოლოგიური, ლინგვისტური და მათემატიკური კვლევის შედეგები მოჰყენენ ნათელს.

უძველესი ბედი ვაინახებისა (და არა მხოლოდ მათი) კვლავ ლეონტი მროველის „შველას“ მოითხოვს. აი, მისი მონათხრობი: „ხოლო ოდეს პირველ გამოვიდა ხაზართა მეფე და მოტყუენა ქვეყანა“. და გარდავლო კავკასია. და იყო ძე მისი სახელით უობოს, და მისცა ძესა თესსა ტყუე სომხითისა და ქართლისა. და მისცა ქუეყანა კავკასიის ნაწილი, ლომეკის მდინარისა დასავლით, დასავლეთამდე მთისა“ (ქართლის ცხოვრება, ტ.1. თბ. 1955, გვ. 12).

უპირველეს ყოვლისა, რა პერიოდია ეს? ჩავლილია თარგამოსიანელთა ჩრდილოეთ კავკასიაში დამკვიდრებისა და მასთან დაკავშირებული ბრძოლების ხანა. ასევე ჩავლილია ის დრო, როდესაც დასავლეთი საქართველოს გავლით, ჩრდილო-დასავლეთი კავკასიიდან კიმერიელების ტალღამ წინა აზიას უწია, ხოლო სკვითურმა ძალამ ალბანეთის (დარუბანდის) კარის გავლით ურარტუს იმპერიას. ეს კი ძვ. წ. ა. VII-VI საუკუნეებია. იმ დროს ქართლი თითქოს არ დაზარალებულა და ქართლში არც „სომხითის მხარე“ არსებობდა. მაშ რა პერიოდია, როცა მომხდურებმა (მროველი მათ ხაზარებს ეძახის) კავკასიონის სამხრეთი ნაწილიც მოარბიეს და ჩრდილოეთ ნაწილშიც თავისი დასახლება შექმნეს?

უკვე ითქვა, რომ ძვ. წ. ა. V ს. ჩრდილოეთ კავკასიაში მოვიდნენ სკვითური წარმომავლობის დანდარები. მათ მალე მოჰყვნენ სკვითების მონათესავე სავრომატების ტომები. მათ შემოჭრას ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიაში მეოტები და სინდები ეწინააღმდეგებოდნენ. სავრომატებს ორი მძლავრი ტომთა გაერთიანება ჰქონდათ: სირაკები და აორსები. სირაკებმა შეძლეს აზოვის ზღვისთვის მიეჯავჯათ დამხვდურები და სამხრეთით წამოსულიყვნენ. მათგან აღმოსავლეთით მოქმედებდნენ აორსები. ამ ტომებს და ნაწილობრივ დამხვდურებსაც, მკვლევარებმა, სიცხადისათვის, სარმატები უწოდეს. არა კიმერიელები, არა სკვითები, არამედ სარმატები. ეს ირანულენოვანი ტომები ადგილობრივთა (კავკასიანთა და ლეკოსიანთა) დარბევით არ დაკმაყოფილებულან. მათ დაპყრობილ ტერიტორიებზე ჩასახლება იწყეს და არც სხვათა რბევას ანებებდნენ თავს.

მკვლევარების ერთი ნაწილის დასკვნის თანახმად დანდარები გამოჩნდნენ ძვ. წ. ა. V ს., სირაკები და აროსები კი დამკვიდრებას იწყებენ III ს-ან. არის აზრი მათი VI-IV სს. დამკვიდრების მცდელობის შესახებაც.

აქ ერთი ბუნდოვანი საკითხის განხილვაა საჭირო. მკვლევართა ნაწილი ფიქრობს, რომ აორსებიდან წარმოსდგა ოვსების ტომის სახელი. არის აზრიც იმის შესახებ, რომ ოსები ძველი კავკასიური ტომია და იგი სხვა კავკასიანებთან ერთად სკვით-სარმატების გამოჩენამდე მკვიდრობდა კავკასიონის ჩრდილოეთით. ასევეა გამოთქმული მოსაზრება, რომ ოსების ტომი კავკასოს-ჰეროსის ტომთა შერევის შედეგია. საფუძვლად მოაქვთ ოსების თვითსახელი ჰირ, ჰირისტონ. თქმა არ უნდა, ჰერ შეიძლება ჰირ-ად გადაქცეულიყო და ბოლოს ჰ-ც შეიძლება ჩამოსცილებოდა. აქ შეუძლებელი არაფერია. საკითხი მსჯელობისთვის ღიაა და კვლევის ახლებურ ხერხებს საჭიროებს.

და კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი მომენტი: სავრომატების, კერძოდ კი აორსების ტომთა გაერთიანების ჩრ. კავკასიაში დამკვიდრების დრო. არ შეიძლება არ გაჟღერდეს გალაქტიონის სიტყვები: „დრო, დრო აღნიშნე“. ისტორიაში დრონის განსაზღვრას პრინციპული მნიშვნელობა აქვს. თუ „ოსების, -ჰირ-ირისტინების“ კავკასიურ წარმომავლობას ვაღიარებთ, მაშინ მკვლევარების მიერ მიღებულ თარიღს ძვ. წ. ა. III-II სს. აორსების დაფუძნებისათვის კავკასიაში, საეჭვოს ვერ გავხდით. მეორე შემთხვევაში კი ეს თარიღი მიუღებელი ხდება. აი, რატომ.

1. მკვლევართა კამათს არ იწვევს ალექსანდრე მაკედონელის ბიოგრაფიის ძირითადი თარიღები. კერძოდ კი სპარსეთის მეფე დარიოს კოლომანის დამარცხება და მისი ოჯახის ტყვედ აყვანა. ამ ფაქტმა აიძულა ურარტუს გამოდევნილი მეფე, არიან ქართის მეფე იარედოსის ძე აზონი, ახალ დამპყრობს გასცლოდა და სამეფო ცენტრი მცხეთაში გადმოეტანა. ეს მოხდა ძვ. წ. ა. 332 წ. ამ დროს ფარნავაზი 3 წლის იყო და იგი ღელამ მთაში ღურბუკებში გახიზნა. აზონმა იპყრა ქართლი, ეგროსი და აღკვეთა ჩრდილოელი მეზობლების თარეში. როდესაც ფარნავაზი დავაჟცადა იყო ბრძოლა აზონის წინააღმდეგ. ამ ბრძოლაში სხვებთან ერთად მისი მოკავშირე იყო ოვსთა უფლისწული, რომელსაც შემდეგ და მიათხოვა კიდევ. ეს მოხდა ძვ. წ. ა. IV ს. თუ

ამ დროს აორსები (რომლებიც ქართველთათვის „ოვსების“ სახელით იყვნენ ცნობილი) ჯერ შემოსულები არ იყვნენ ჩრ. კავკასიაში, მაშინ ფარნავაზის დახმარებას როგორ შეძლებდნენ? 2. აზონ იარედლოსის ძემ არა მხოლოდ დააფუძნა ქართლის სამეფო, არამედ ქვეყანაც გაწმინდა მომხდური ძალებისაგან და იქით შეუტია ჩრდილოელ მეზობლებს. ფარნავაზმა კიდევ უფრო გააძლიერა, გააფართოვა და განამტკიცა სამეფო (აზონის, იარედლოსის, არიან ქართის შესახებ იხ. „იარედოსი“, ფარნავაზის შესახებ „არმაზი“ წიგნში „საჯილდაო“). ცხადია, რომ გაძლიერებულ სამეფოს „ხაზართა მეფე“ იოლად ვერ დაამარცხებდა და ვერც მისცემდა ტყვეებს „სომხითიდან და ქართლიდან“ ძეს უობოს, რომელიც დააფუძნა კავკასიის ქვეყნის ნაწილში, ლომეკის (თერგის) მდინარის „დასავლით“. არა და, მროველი გარკვევით ამბობს, რომ თერგიდან დასავლეთით, კავკასიონის მთის დასასხრულამდე, სამფლობელოდ მისცეს უობოს და შეიქმნა ახალი „სამეფო“, ახალი ქვეყანა. ეს ცვლილება უნდა მომხდარიყო ძვ. წ. ა. IV ს. შუა ხანებამდე. ამიტომაც გასარკვევი: ვინ, როდის, სად.

მროველი კი განაგრძობს თხრობას: „და დაეშენა უობოს და მათნი ნათესავნი არიან ოვსნი, და იგი არს ოვსეთი, რომელ ნაწილი იყო კავკასისა, ხოლო ღურძუკ, რომელი უწარჩინებულეს იყო შვილთა შორის კავკასისთა, მივიდა და დაჯდა ნაპრალსა შინა მთისასა და უწოდა სახელი თვისი ღურძუკეთი და მისცემდა ხარკსა მეფესა ხაზართასა.“ (იქვე, გვ. 12).

ცნობილია, რომ სავრომატებმა არა მხოლოდ კავკასიის კუთვნილი მიწების ნაწილი მიიტაცეს, ჩაესახლნენ და დახარკეს, უფრო მეტი, მათ „სომხითიდან“ (და არა სომხეთიდან) და ქართლიდან მოსახლეობის ნაწილი ტყვედ წაასხეს და ჩრდილოეთში შერეული მოსახლეობა შექმნეს (აორსები, კავკასოსები, ქართლოსიანები). ისეთი მძლავრი ძალა იყო შემოჭრილი, რომ ამ მონაპოვართ არ დაკმაყოფილებულან. ამავე ლაშქრობის დროს, „მასვე გზობასა მისცა მამის ძმისწულსა მისსა ხაზართა მეფემან ნაწილი ლეკანისა, აღმოსავლით ზღვითგან დარუბანდისით მდინარამდე ლომეკისა. და მისცა ტყუე რანისა და მოვაკანისა. და დაეშენა იგი მუნ, რომელ ნაწილი იყო ლეკანისი“ (იქვე, გვ.12).

და ასე გაგრძელდა, გვამცნობს მროველი, ვიდრე სპარსეთი არ შეიქმნა და არ დაიწყო ამ მხარის დახარკვა. ეს ცნობაც ეთანხმება იმას, რომ აღნიშნული მოვლენები უნდა მომხდარიყო ძვ. წ. ა. V-IV საუკუნეთა მანძილზე. (კიროსის მიერ შექმნილი VI ს. სპარსეთის იმპერია IV ს. ალექსანდრე მაკედონელმა გაანადგურა). აღარაა მსჯელობა გასაგრძელებელი იმის შესახებ როდის შეიქმნა ალბანეთისა და სომხეთის სამეფოები ძვ. წ. ა. III ს. და რა ხნით აღიკვეთა ჩრდილოეთიდან თარეში. ყოველივე მიუთითებს ძვ. წ. ა. V-IV საუკუნეებზე.

ამ შემთხვევაში არსებითია ის ცვლილება, რაც მოხდა კავკასოსის კუთვნილ ქვეყანაში და მოძმე ტომებში. მროველი გარკვევით აცხადებს, რომ კავკასიანი ღურძუკი, იძულებული შეიქმნა თავისი „ნათესაობით“ გადასულიყო თერგს გაღმა და მთის „ნაპრალსა შინა“ დამკვიდრებულიყო. ეჭვი არაა, მთის ნაპრალი დარიალის ხეობაა და თერგის მარჯვენა მხარე. ის მიდამო, რომელიც, „მემკვიდრეობით“ ლეკოსისა იყო, მაგრამ იძულებული გახდა ღურძუკისთვის (კავკასის ჩამომავლისათვის) დაეთმო. რთული არაა იმის განსაზღვრა, რომ არც ღურძუკი გადასახლებულა თავისი ნებით და არც ლეკოსიანებს დაუთმიათ უბრძოლველად. მროველის ცნობიდან გამომდინარე ნათელია, რომ მტრისაგან ძლეულ ლეკოსიანებს ღურძუკისათვის „არ ეცალათ“.

ჩრდილოეთ კავკასიაში გამოჩნდა ახალი ძალა, რომლის მიზანი ადგილობრივთა რბევა კი არ იყო, არამედ სასიცოცხლო არეალის მოპოვება.

სავრომატების შემოჭრამ და დაფუძნებამ ბიძგი მისცა ძირეულ ცვლილებებს ჩრდილოეთ კავკასიაში. მოგვიანებით ეს მთელ კავკასიონზე აისახა მეოტებისა და სინდებიდან მოყოლებული ლეკოსიანების ჩათვლით და ეგროსის „წილიდან“ მოყოლებული მოვაკოსის „წილის“ ჩათვლით.

ახალმა ვითარებამ ძალთა ახალი განლაგება განსაზღვრა. წინასწარ უნდა იქნეს აღიარებული, რომ მომხდურთა (სავრომატების) შეტევა ერთი მიმართულებით არ განხორციელებულა. კავკასიანთა ერთი ნაწილი აზოვისა და შავ ზღვებს მიაჯაჭვეს, ძვ. წ. ა. IV ს. სინდთა ტომები ბოსფორის სამეფოს შეუერთდა, სარმატებისაგან თავდაცვის მიზნით.

შემდეგ იგივე მეოტებმა გაიმეორეს. მეორე ნაწილი (ჩეჩენ-ინგუშების წინაპრები) აღმოსავლეთით განდევნეს და იძულებული გახადეს „მთის ნაპრალში“ შეეფარებინათ თავი, ცხადია ხელუხლებელი არც სამხრეთი მხარე არ გადარჩებოდა.

ვინ იყვნენ კავკასიონის ჩრდილოეთით და თერგიდან (ლომეკიდან) დასავლეთით მაცხოვრებელი ტომები ვაინახების (დურძუკების, ჩეჩენ-ინგუშების წინაპრების, ნოხჩო-ნახჩო, გარგარა, ღალღაი, ღლიღვი, ქისტი და სხვა. სახელი მრავალია, არსი — ერთი.) გარდა? საკითხი უალრესად რთული და ბევრის მომცველია.

გასახსენებელია ძველ ისტორიკოსთა და გეოგრაფოსთა ნათქვამი, რომ კავკასიონის ჩრდილოეთში და სამხრეთში ერთდროულად სახლობდნენ ჰენიოხები, კიდევ? წინასწარ გასათვალისწინებელია ძვ. წ. ა. I ს. ავტორის დიოდორე სიცილიელის ცნობა, რომ მომხდურებმა (სირაკებმა და აორსებმა) კავკასოსის „წილი“ ქვეყნის უმეტესი ტერიტორია უდაბნოდ აქციეს, ნაწილი მოსპეს, ნაწილი დაიმონეს, ნაწილი აიძულეს გახიზნულიყვნენ. სამხრეთ კავკასიონელები ცდილობენ მთაგრეხილის გადმოსასვლელების ჩაკეტვას და თავდაცვას, როგორც სავრომატებისაგან (მროველი იტყვის „ხაზარებისაგან“), ასევე კავკასოსის მონათესავე ტომებისაგან.

ძველი მკვლევარები ასევე მიუთითებენ ტომთა მსხვილი გაერთიანებების დაშლაზე და შედარებით წვრილ ერთეულთა მომრავლებაზე ძვ. წ. ა. დასასრულსა და ახალ წელთა აღრიცხვის I-II საუკუნეებში. ასე ჩნდებიან ისტორიის ასპარეზზე კერკეტები, ტორეტები, ზიხებ-ძიგებ-ჯიქები, ახელები, მოსხები, სანიგები, აბაზგები, აფშილები, მისიმილიანები და სხვა. რაც შეეხება ჩრ. კავკასიის ცენტრალურ ნაწილს, აქ სტრაბონი მხოლოდ გარგარებს ასახელებს, გარგარების ვაინახურ-დურძუკული ნაწილის შესახებ უკვე ითქვა. ისინი კავკასიონის ნაპრალში ჩაესახლნენ. დანარჩენები ან სხვები?

ყველაზე ავტორიტეტის მქონე სტრაბონი, პლინიუსი, პტოლომეი დანარჩენებში ან სხვებში იალბუზსა და მყინვარწყვრს (ელბრუსად და ყაზბეგად ცნობილ მწყერვალებს) შორის ასახელებენ ტალებს (ტალი), აკისი (აკინები), სოდი (სადოი). ტალების დასავლეთით ადრევე ცნობილები იყვნენ ჰენიოხები.

დღევანდელ მკვლევარებში საყოველთაოდ აღიარებული ტალეზია. მათ არაორაზროვნად მიაკუთვნებენ დვალებს. ეს ერთი ტომის სახელის ვარიანტებია. კარგა ხანია რაც გაუღერდა და მსჯელობის ობიექტი გახდა კიდევ ერთი ტომის – წანარების კუთვნილების საკითხი. ამ ორი ტომის წარმომავლობამ და რაობამ პრინციპული ხასიათი შეიძინა. დღეს მათი ვინაობის გარკვევასთანაა დაკავშირებული არა მხოლოდ ევროსის, კავკასოსის და ქართლოსის (უფრო ზუსტად ამ სახელებთან დაკავშირებულ ტომთა) ურთიერთმიმართების საკითხი, არამედ თანამედროვე ქართველობასა და ალან-ოსთა ურთიერთობების პრობლემაც.

დღევანდელი ბევრ ეთნოსის აღუძრავს მადას და უბიძგებს სხვისი ისტორიის მისაკუთრებისაკენ. ამას ხელს უწყობს ბევრ ტომთა შესახებ არსებული კონკრეტული ცნობების იგნორირება ამა თუ იმ პოზიციის დაფიქსირების დროს. განსაკუთრებულ სიმწვავეს ამ მხრივ დვალეების ეთნიკური რაობის საკითხი ქმნის.

დვალეების შესახებ ინფორმაცია სულ ცოტა ძვ. წ. ა. IV საუკუნიდან არსებობს. მიემართოთ კვლავ ლეონტი მროველს, რომლის არც ერთი დებულება არ არის უარყოფილი მეცნიერების მიერ. სულმნათი ჯერ კიდევ აზონ იარედოსის ძესთან დაკავშირებით მიუთითებს: აზონ „...დაიწერნა ყოველნი საზღვარნი ქართლისანი, ჰერეთითგან და ბერდუჯის მდინარითგან ვიდრე ზღუამდე სპერისა და დაიპყრა ქართლსა ზედა ეგრისიცა, და მოხარკე ყვნა ოსნი, ლეკნი და ხაზარნი“ (გვ. 19). აზონი ქართლის სამეფო ტახტზე ფარნავაზმა შეცვალა. მან ვრცელი სამეფო ადმინისტრაციულ ერთეულებად დაჰყო და შეეცადა მთის ტომებთან ურთიერთობის დარეგულირებას. მისი შემკვიდრე საურმაგის დროს ადმინისტრაციულმა ერთეულებმა მოინდომეს ცენტრალიზებული მმართველობის მოშლა. ისტორია გვამცნობს, რომ ერისთავები განუდგნენ საურმაგ მეფეს და აიძულეს თავი დედის ძმებისათვის შეეფარებინა ღურბუკეთში. საურმაგს ასევე მხარი დაუჭირა მამიდაშვილმა, ოვსეთის მეფის (მთავრის, ბელადის) შვილმა. გამარჯვებულმა საურმაგმა „...განმრავლებულ ყვნა ღუბუქნი. ნათესავნი კავკასისნი...“ პოზიციების გამყარებისა და ღურბუკებისადმი მადლობის ნიშნად, საურმაგმა „...წარმოაიყვანა ივინი ყოველთა კავკასის ნათესავთა ნახევარნი და რომელნიმე მათგანნი წარჩინებულ ყვნა, და სხუანი დასხნა მთიულეთს,

დიდოეთითგან ვიდრე ეგრისამდე, რომელ არს სუანეთი, და ესენი დაიპყრნა მისანდობელად თვსად, დუდულნი.“ (იქვე, გვ. 27).

ლეონტი მროველი ერთბაშად რამდენიმე საჭირობოროტო კითხვას სცემს პასუხს: 1. ღურძუენი (ვაინახები) მართალია ლეკოსიანთა „წილ“ ქვეყანაში ჩასახლდნენ, მაგრამ დარჩნენ კავკასიანებად; 2. ღურძუენი მართალია კავკასიანნი არიან, მაგრამ არა ერთად-ერთნი. ისინი მხოლოდ არიან „ნათესავნი კავკასისნი“. 3. ღურძუენი იმდენად ახლობელნი არიან ქართლოსის მოდგმისა, რომ აქ მათი „წარჩინებულად ყვნა“ სრულიად უმტკივნეულო (ბუნებრივი) მოვლენაა; 4. საურმაგმა ღურძუენი დიდოელებს (ლეკოსიანებს) კი არ ჩაუსახლა, არამედ „დიდოეთიდან ვიდრე ეგრისამდე“, ე. ი. იმ ტერიტორიებზე, სადაც მკვლევარნი დვალებს (ტალებს) და შეიძლება არა მხოლოდ მათ მოიაზრებდნენ; 5. მთავარი. მკვლევართაგან ცნობილი იყო, რომ სუანები (სვანები) ყველაზე ძლიერ ტომს წარმოადგენდნენ, ისინი ფლობდნენ კავკასიონის სამხრეთ და ჩრდილოეთ ნაწილს (ჰენიოხების მსგავსად), მათ მართავდა 300 არჩეულთა საბჭო, შეედოთ გამოყვანათ 200 000 მეომარი და ამისდა მიუხედავად მათი ცალკე აღნიშვნა გაყრის დროს არ მოხდა. უფრო მეტი, იგივე მროველი, როდესაც იწყებს თარგამოსიანელთა გაყრის პროცესის აღწერას, ამბობს არა ეგრისელთა ეთნარქი ეგროსი, არამედ მეგრელთა. ამით თითქოს ეჭვქვეშ აყენებს მეგრელთა გარდა სხვა ტომების ეგრისელობას. ამ დასკვნით ნაწილში კი ცხადყოფს, რომ ეგრისი (ეგროსის კუთვნილი მხარე) არის არა მხოლოდ მეგრელების, რადგან თავად ეგრისი „...არს სუანეთი“.

მროველის ეს დასკვნა კი თავისთავად მრავლის მეტყველია: 1. თუ ეგრისი სვანეთია, ეგროსი არა მხოლოდ მეგრელთა, არამედ სვანების ეთნარქსაც წარმოადგენს; 2. განმარტებას საჭიროებს დებულება, რომ თარგამოსი იყო – არა ეგროსელთა (ისევე როგორც ლეკთა, კავკასიანთა და სხვ.) არამედ მეგრელთა მამა (ქართლის ცხოვრება, ტ. 1. თბ. 1955, გვ.3) და რომ ეგრისი „... რომელ არს სუანეთი“ (იქვე, გვ. 27). ამ დებულებას პრინციპული მნიშვნელობა აქვს. თუ გამოირიცხება იმის დაშვება, რომ ტექსტში შეიძლება მოხვდა ცვლილება და უნდა ყოფილიყო არა „მეგრელთა“, არამედ „ეგროსელთა“ მამა, მაშინ საკითხი ნათელი ხდება. სხვა შემთხვევაში მხოლოდ იმის დაშვება შეიძლება,

რომ ძვ. წ. ა. III ათასწლეულში მეგრელები სვანებისაგან ბოლომდე გამოყოფილ (ენობრივად) ტომს წარმოადგენდნენ და მხოლოდ ისინი იგულისხმებიან ეგროსელებში. ასეთ შემთხვევაში სვანები უკვე აღარ იანგარიშებოდნენ ეგროსელებად და საჭირო გახდებოდა მათზე, როგორც კავკასიის მოღვმის ტომზე მსჯელობა. მროველი კი გარკვევით ამბობს, რომ საურმაგმა ღურძუკნი დასხა „ეგროსამდე, რომელ არს სუანეთი“, ე. ი. სვანეთი არის იგივე ეგროსი. ეს კი გარკვევით იმაზე მითითებაა, რომ როდესაც თარგამოსმა ეგროსის „წილი“ ქვეყანა შემოსაზღვრა, იქ მეგრელებისა და სვანების ერთობა იგულისხმებოდა და არა სხვაობა. აუცილებელია კიდევ ერთხელ იქნეს გახსენიებული მროველის ცნობა ეგროსის საცხოვრისის საზღვრის შესახებ. აღმოსავლეთით ეგროსის სამფლობელო ლიხის მთამდე ვრცელდებოდა, დასავლეთით ზღვამდე. ჩრდილოეთი ამ ორი წერტილის გაყოლებით უნდა გავრცელებულიყო და მისულიყო იმ წერტილამდე, სადაცაა მდ. მცირე ხაზარეთისა. მაგრამ საინტერესოა, რომ მროველი მთელ მდინარეს ასახელებს და არა მხოლოდ შესართავს, ან შუა წელს, ან სათავეს. ასევე მიიჩნევს რომ ამ მდინარესთან „წარსწუთების წუერი კავკასისა.“ კავკასიონს მრავალი არა მხოლოდ თოვლიანი მწვერვალი აქვს, არამედ წვერი-ც. შეიძლება მსჯელობა მის დასავლეთ ან აღმოსავლეთ, ჩრდილოეთ ან სამხრეთ წვერებზე ე. ი. მის დასაწყისზე ან დაბოლოებაზე (რაც იგივეა). ამ შემთხვევაში კი საუბარია მდ. მცირე ხაზარეთისა, რომელიც არის ეგროსელთა ჩრდილოეთი საზღვარი და სადაც „წარსწუთების წუერი კავკასისა.“ (ხომ არაა ეს „წუერი“ იალბუზი?)

ლიხის მთა, დასაწყისშივე ითქვა, რომ გამოდის კავკასიონიდან და თითქმის პერპენდიკულარულად მიემართება სამხრეთისაკენ. იგი კვეთს საქართველოს დასავლეთ და აღმოსავლეთ ნაწილებად არა მხოლოდ ბარში, არამედ მთაშიც. კავკასიონის მთაგრეხილი ასევე შეიძლება პირობითად გაიყოს დასავლეთ საქართველოს კუთვნილ და აღმოსავლეთის კუთვნილ ნაწილებად. შესაბამისად, ეგროსის „მამულების“ აღმოსავლეთი საზღვარი კავკასიონის მთაგრეხილის დასავლეთ ნაწილსაც მოიცავდა. შემდეგ იგი მისდევდა მდინარეს „მცირისა ხაზარეთისა“. მკვლევართა მნიშვნელოვან ნაწილს სადაოდ არ მიაჩნია, რომ ესაა დღევანდელი მდ. ყუბანი, რომელიც სათავეს იღებს კავკასიონის ერთ-ერთი „წუერის“ „წარსწუთების“ ადგილას, მიიმართება ჩრდილოეთით, უხვევს დასავლე-

თით და ორ ტოტად უერთდება ზღვას. მდინარის ზღვასთან შეერთებს ადგილიც არაა საკამათო. მროველი საზღვარს მდინარეზე დებს და არა მის ჩრდილოეთით.

ეს შედარებით ვრცელი განმარტება მოითხოვა ძირითადი საკითხის გარკვევის მცდელობამ: კავკასის მოდგმის რომელი ტომები სახლობდნენ კავკასიონის ჩრდილოეთ ნაწილში მდ. ყუბანსა და თერგს შორის? უკვე აღინიშნა, რომ სტრაბონი, პლინიუსი, პტოლემეი იალბუზსა და მყინვარწყერს შორის, სხვანაირად მდ. ყუბანსა და მდ. თერგს შორის, კავკასიონის ჩრდილოეთ ნაწილში ასახელებენ ტალებს ანუ დვალებს. დვალები კავკასის ჩამომავალი ტომია. მაგრამ მათ დასავლეთით? მსჯელობაც ევროსის მიწების ჩრდილოეთი საზღვრის შესახებ გამოწვეული იყო იმ აუცილებლობით, რომ იგი ერთად ერთი იყო რვა ძმას შორის, რომელსაც „მამისგან, თარგამოსისგან“ „მემკვიდრეობით ერგო“ კავკასიონის ჩრდილოეთი ნაწილი და შესაბამისად ევროსელებით დასახლებული. (გაეიხსენოთ, რომ ქართლოსის „წილის“ ჩრდილოეთ საზღვარი კავკასიონამდე ვრცელდებოდა, ჰეროსისა კი „ტყეობამდე“ ანუ გულგულამდე. გულგულა კი დღევანდელი თელავის რაიონია. ლოგიკურია ვივარაუდოთ, რომ თარგამოსიანელთა შორის მიწების ასეთი განაწილება იქ უკვე მაცხოვრებელი ტომების რაობის გათვალისწინებით მოხდებოდა და ხელალებით ძველებს ახალ ტომებს არ ჩაუსახლებდნენ, ამით „სამოქალაქო“ ომს სათავეს არ დაუდებდნენ.

ამრიგად, როდესაც ლეონტი მროველი შთამომავლობას ამცნობს ფარნავაზის მემკვიდრე მეფე საურმაგის მიერ დურძუკთა „მთიულეთს“ ჩასახლების ფაქტს, მას მხედველობაში აქვს სვანეთამდე (ევრისამდე) ტერიტორია, სადაც დვალები მოსახლეობდნენ. აქ კიდევ ერთი ცნობა იპყრობს ყურადღებას. მროველი დურძუკებზე საუბრობს, როგორც „... ყოველთა კავკასის ნათესავთა“ ნახევარ-ზე. იმ ნახევარზე, რომელიც მეტისმეტად იყო შევიწროებული ყოველი მხრივ და რიცხოვნობის კვალობაზე საარსებო არეალი არა ჰყოფნიდა. დურძუკნი ჩაასახლა დურძუკეთიდან სვანეთამდე, მაგრამ სამხრეთი და ჩრდილოეთი საზღვრები მხოლოდ ერთი სიტყვითაა განსაზღვრული – „მთიულეთს“. შესაბამისად საჭირო ხდება ამ „მთიულეთის“ სავარაუდო საზღვრების კვლევა.

არა დღევანდელი, არამედ მროველის მიერ მითითებული „მთიულეთი“ რა ფარგლებშია საძებარი? თუ დავეთანხმებით მოწოდებულ აზრს, იმის შესახებ, რომ „მთის ნაპრალში ჩაჯდომამდე“ ღურძუკები (ვაინახები) თერგის დასავლეთით სახლობდნენ, კავკასის ნათესავთა მხოლოდ ნაწილს წარმოადგენდნენ, მაშინ საძებარია, ვინ იყვნენ დანარჩენი. მროველი გარკვევით მიუთითებს „ხოლო შვილთა ზედა კავკასისთა იყო უფალ ღურძუკ, ძე ტირეთისი“ (იქვე, გვ. 11.), რა გამოდის ნათქვამიდან თუ არა ის, რომ ღურძნუკნი (ვაინახები) ტომთა დიდი გაერთიანების ნაწილს წარმოადგენდნენ. და როდესაც ვაინახები იძულებულნი გახდნენ სამშობლო მიეტოვებინათ და ახალი ეძებნათ, ბუნებრივია, რომ არც დანარჩენ ნაწილს ჰქონდა მშვიდობიანი ყოფა, ისინიც შევიწროებულნი, შეიძლება ნაწილობრივ მოსპობილნი და განდევნილნი იქნენ.

უკვე იყო მსჯელობა იმის შესახებ, რომ მეოტები და სინდები ზღვასთან გამაგრდნენ, ბოსფორის სამეფოს „მიეკედლნენ“, წვრილ ტომებად დაიყვნენ, ეგროსის წილ ქვეყანაში ჰპოვეს თავშესაფარი. სხვანაირად მთებში შეიკეტნენ, (ამ მხრივ მომავალი კვლევის საგნად რჩება ამ ტომთა კავკასიონის საკითხი: რამდენად იყვნენ ისინი კავკასიანნი, ხომ არაა მათში იბერიულ-კავკასიური შეძენილი და ა. შ.). ცხადია, იგივე პროცესები სამხრეთითაც განვითარდებოდა და გასაკვირი აღარაა დვალეების მთებში ჩაკეტვა.

ითქვამს, რომ თარგამსიანელთა (და არა მხოლოდ კავკასიანთა) დაცემა VI-IV სს. შორის უნდა მომხდარიყო. ძვ. წ. ა. IV ს. აზონმა შეიძლო და არა მხოლოდ ქართლის სამეფო დააარსა დედაქალაქით მცხეთა, არამედ „...დაიწყრნა ყოველნი საზღვარნი ქართლისანი, ჰერეთითგან და ბერდუჯის მდინარითგან ვიდრე ზღუამდე სპერისა და დაიპყრა ქართლსა ზედა ეგრისიცა, და მოხარკე ყვნა ოსნი, ლეკნი და ხაზარნი“ (იქვე, გვ. 19). ლოგიკურია ვივარაუდოთ, რომ როდესაც აზონმა მძლავრი სამეფო შექმნა (პრაქტიკულად ურარტუს სამეფოს გაგრძელება, რადგან თავად ამ მეფეთა შთამომავალი იყო და არიან ქართიდანაც ანუ ურარტუს ქართიდანაც მრავალი თანამემამულე ქართლში ჩამოსახლდა), მან ჩრდილოეთით კავკასიანებს დვალეების და ჩრდილოეთის ეგრისელებსაც განვითარების მეტი საშუალება მისცა.

თუ მან „მოხარკე ყვნა“ოვსები და ზოგადად „ხაზარნი“, მაშინ ცხადია დვალებს და სვანებს (ევრებს) კუთვნილ მამულებსაც დაუბრუნებდა. ასე, რომ როდესაც საურმაგმა ღურძუკები ჩაასახლა სვანეთამდე, ისე არ უნდა იქნეს გაგებული, თითქოს ეს მაღალ მთებში მოხდებოდა. რატომ არ უნდა ვივარაუდოთ რომ ეს კავკასიონის ჩრდილოეთ მხარეში მყოფ დვალებს შორის მოხდა?

ამრიგად, გამოკვეთილი კავკასიონის ჩრდილოეთით მოსახლე ტომებია ვაინახები და დვალები. დასავლეთით, ზღვასთან ახლოს, მდ. ყუბანის ქვემო წელზე დამკვიდრებული მეოტი და სინდი წარმოშობის(დღევანდელი გაგებით ადიღური) ტომების რაობის გარკვევის შემდეგ წარმოსდგება სრული სურათი. თუ დადასტურდა მათი კავკასიისგან წარმომავლობა, მაშინ ცხადი გახდება, რომ დონის მხრიდან შემოჭრილმასირაკებმა და აორსებმა ერთი-მეორეს დააშორეს მონათესავე ტომები და სათავე დაუდეს მათ გაუცხოებას. რაც შეეხება აღმოსავლეთში დარჩენილ კავკასიონებს, საურმაგ მეფის მიერ ვაინახების (ღურძუკების) დვალების საცხოვრისში ჩასახლება, პირიქით გააძლიერა მათი ერთობა და შეიძლება ამიტომაც შეიძლეს დვალებმა 18 ს. ბოლომდე თვითმყოფადობის შენარჩუნება, ხოლო ვაინახებმა თანამემკროვე პირობებშიც ორი სახელმწიფოებრივი გაერთიანების შექმნა.

არც ვაინახებს და არც დვალებს ისტორიის ბელეკუდმართობამ არ დააცალა სახელმწიფოებრივი ორგანიზაციის შექმნა. ამის მიუხედავად ვაინახებმა შეძლეს ენობრივ-კულტურული და ყოფაცხოვრებითი თვითმყოფადობის შენარჩუნება. მართალია მათ თერგის მარცხენა ნაპირზე ტერიტორიები დაკარგეს, მაგრამ აღმოსავლეთით ბარში და მთების ხეობებში განფენაც შეძლეს. როგორც წესი ხეობებში და სოფლებში ჩასახლება სისხლით ნათესაობის მიხედვით სწარმოებდა, რაც ხელს უწყობდა თემური მფლობელობის შენარჩუნებას. ამიტომაც, რომ ფეოდალიზმის ელემენტები გვიან IX ს. მკვიდრდება, ხოლო განვითარებული ფეოდალიზმის დონემდე ურთიერთობანი არასოდეს არ ასულა.

ვაინახების სახლობა სისხლით ნათესაობის მიხედვით, არ გამორიცხავდა შერეული ოჯახებისა და გვარების არსებობას. ასეთი დაყოფა, ერთიანი პოლიტიკური ცენტრის არ არსებობის პირობებში თითქოს თემებისა და ხეობების მაცხოვრებელთა არაორგანიზებულობაზე უნდა

მიუთითებდეს, მაგრამ იყო პირიქით. სწორედ მკაცრად განსაზღვრულმა ორგანიზებულობამ შეაძლებინა მცირერიცხოვან ვაინახებს გაეძლიათ და გადაეტანათ შეუწყვეტელი შემოტევები. აორსების, ალანების, ხაზარების, მონღოლების და სხვ. მომხდურთა მხრივ, მხოლოდ თემურ ლენგმა რვაჯერ ილაშქრა და ცეცხლითა და მახვილით მიაღებინა ისლამის რელიგია ქრისტიანობის გზაზე შემდგარ ვაინახებს. მიუხედავად სიმძლავრისა და სისასტიკისა ლენგ-თემურმა დარიალი ვერ აიღო. ვაინახებს შინაგანმა ორგანიზებულობამ გადაატანინა ეს საფრთხე.

საუკუნეთა მანძილზე ვაინახებს ბევრი ლაშქრობაც მოუწყიათ და საქართველოს ლაშქარში დაქირავებული მებრძოლების თუ მოკავშირეების სახით მონაწილეობა მათი შემოსავლის მნიშვნელოვანი წყაროც იყო.

მთაში ცხოვრების მკაცრი წესი თავისუფლებისმოყვარედ და მებრძოლად აყალიბებს ადამიანს. სუსტი ვერ ძლებს და მონად არ იბადებიან. ამიტომ იყო, რომ ყველა დამპყრობთა შორის ყველაზე მოხერხებულმა რუსებმაც ვერ დაიმორჩილეს და ვერ მოინადირეს ვაინახები. (დასამოწმებლად გასასწავლებელია რესეთის იმპერიის შემქმნელის პეტრე დიდის ნათქვამი: რუსის მუჟიკი ისეთი მოხერხებულია, რომ ერთი მუჟიკი ორ ებრაელს ყოველთვის მოატყუებსო. მამით ქართველი პეტრე დედით, აღზრდით, გაგებით რუსი იყო და კარგად იცოდა მათი ბუნება.

ერთი მხრივ მთიელთა (მათ შორის ვაინახთა) თავისუფლების მოყვარეობა და მეორე მხრივ რუსთა (მთავრობის ღონეზე მაინც) ვერაგობა და გაუტანლობა ორ საუკუნეზე მეტი ხნის მანძილზე იბრძვის კავკასიაში. სწორედ მათგან გავრცელდა დღევანდელი სახელმწიფოება: ჩეჩნები და ინგუშები. ქართველები კი არა მხოლოდ ჩრ. კავკასიაში მაცხოვრებელ ვაინახებს, არამედ თუშეთ-კახეთის მხარეში შემოიხიზნულესაც ქისტის სახელით იცნობდნენ, ემტროდნენ, ემოყვებოდნენ, შერეულ მოსახლეობასა და გვარებს ქმნიდნენ.

განსაკუთრებით განმტკიცდა ქართველთა და კავკასიელთა კავშირები ჯერ ყივჩაღების, შემდეგ კი მონღოლების წინააღმდეგ ბრძოლის დროს. იმასაც ადასტურებენ, რომ ეს კავშირები 15 ს. ჩათვლით იყო შეურყეველი და რომ არა თემურ ლენგის ამომძირკვაკი თარეში, რომელსაც მუსულმანობის დამკვიდრება მოჰყვა, შეიძლება ერთობა არც დაირღვეოდა. (ცნობისათვის: როცა ორი ეთნოსის წარმომადგენლები

ერთად აღნიშნავე დღესასწაულებს ეს სულიერი კავშირის მანიშნებელია. საერთოდაც უაღრესად საყურადღებოა ვაინახებში ათინავი-ს და ხევესურებში ათენაგენობის ფესვები და არსი. ხომ არაა ეს წარმართული ათენა ქალღმერთისადმი მიძღვნილი?).

თავისუფლებისათვის ბრძოლა უშედეგო არ რჩება ისეთი მცირერიცხოვანი ეთნოსისათვისაც კი როგორსაც ვაინახები წარმოადგენდნენ. საბჭოთა იმპერიის რღვევამ ვაინახების ინგუშურ ნაწილს საშუალება მისცა პირველად არსებობის ისტორიაში შეექმნათ სახელმწიფოებრივი გაერთიანება.

ისტორიისათვის კარგადაა ცნობილი ვაინახების საერთო ტრაგედია, რომელიც მათი სამშობლოდან გასახლებით დაგვირგვინდა. (სამწუხაროა, რომ ამ ტრაგედიას რუსეთის შოვინისტურ პროპაგანდას აყოლილები ი. სტალინის ან ლ. ბერიას, ანუ ქართველების ნამოქმედრად თვლიან და არ უკვირდებიან, რომ ეს რუსეთის იმპერიული პოლიტიკის მხოლოდ ერთი სადამსჯელო ოპერაცია იყო იმ წინააღმდეგობისათვის, რასაც ვაინახები უწევდნენ დამპყრობელს 1785 წ. მოყოლებული, როცა შეიხმა მანსურმა გაზავათის მოწოდება გაახმოვანა). ცნობილია, რომ ინგუშების ტერიტორიის ნაწილი 1957 წ. რეაბილიტაციის შემდეგ ოსეთის რესპუბლიკის შემადგენლობაში დარჩა. ინგუშების მოთხოვნას ამ სივრცის დაბრუნების შესახებ, რეალური შედეგი არ მოჰყოლია. პირიქით, გროზნოში გამართულ მიტინგებს წაგლეჯილი ტერიტორიების დაბრუნების შესახებ, მოსკოვისაგან წაქეზებულმა ოსებმა მათი ტერიტორიებიდან ინგუშების საერთო განდევნით უპასუხეს. 1981 წ. ოსებმა საგანგებო ზომების გატარება დაიწყეს. საბოლოო ანგარიშით ოსეთის დედაქალაქ ვლადიკავკაზიდან საერთოდ გაასახლეს რამდენიმე ათეული ათასი ინგუში. დედაქალაქის ის რაიონი, რომელიც ადრე ინგუშებს ეკუთვნოდათ, მათთვის აკრძალულ ზონად იქცა, საქმეს არც რუსეთის ფედერაციის უმაღლესი საბჭოს დადგენილებამ უშველა, რომლის მიხედვით ინგუშების რეაბილიტაცია ბოლომდე უნდა განხორციელებულიყო. 1992 წ. 4 ივნისს გადაწყდა ინგუშეთის რესპუბლიკის ფორმით რუსეთის ფედერაციაში გაერთიანება. არც ამან უშველა. ინგუშებმა ვაინახთა ჩეჩნურ ნაწილს შეგნებულად არ დაუჭირეს მხარი რუსეთ-ჩეჩნეთის ომის დროს, იმედი არ გამართლდა, მოსკოვმა მაინც ოსების მხარე დაიჭირა.

შემთხვევითია? არა, რადგან იმპერიის ცენტრმა კარგად უწყობდა, რომ ჩრდილოეთ კავკასიაში მისი პოლიტიკის ბოლომდე ერთგული მხოლოდ ოსები იქნებოდნენ. (ისევე, როგორც სამხრეთ კავკასიაში სომხები). ისტორიული ტენდენცია სხვა რაიმეზე არ მიუთითებს. ოსები ერთგულებდნენ ყველა მომხდურს, ვისაც კავკასიის დაუფლება სურდა. ასე იყო, ასე არის, ასე იქნება. ამიტომ დამთავრდა მარცხით ინგუშების ბოლო გაბრძოლება 1992 წ. ოქტომბრის ბოლოს.

ვაინახების ჩეჩნურ მხარესაც არ მოსვლია ნაკლები ზარალი. მოსკოვმა ვერ აპატია მცირერიცხოვან ეთნოსს ჯერ სუვერენიტეტის გამოცხადება 1990 წ. გროზნოში გამართულ ეროვნულ ყრილობაზე და შემდეგი წლიდან რეალური სუვერენიტეტის მოპოვების მცდელობა. 1991 წ. 10 ნოემბერს ჩეჩნეთის დამოუკიდებლობის გამოცხადებას სადამსჯელო ღონისძიებები უნდა მოჰყოლოდა და ასეც მოხდა. რუსეთ-ჩეჩნეთის ორი შეჯახება უკანასკნელთა მარცხით დასრულდა. ჩეჩნეთის მოსახლეობა განახევრდა.

ობიექტური შეფასებით, რუსეთ-ჩეჩნეთის ომი არ დასრულებულა არა 1992 წლიდან, არამედ 1785 წლიდან მოყოლებული. იგი საერთო კავკასიურ ომში გადაზრდის ტენდენციის შემცველია და ასეც მოხდება, რაც შემცირებული იმპერიის კიდევ უფრო დამცრობას გამოიწვევს. უეჭველად გამართლდება საბჭოთა იმპერიის შემქმნელის ვ. ლენინის ნათქვამი, რომ: იმპერიები ანაქრონიზმია და დასაღუპად განწირულები. ასე იყო, ასე არის, ასე იქნება.

მანამდე კი საჭიროა კავკასიონის მკვიდრთა წარსულის, აწმყოს, ურთიერთმიმართების განსაზღვრა. ეს არაა მარტივად გადასაწყვეტი პრობლემა. მათ შორის ერთი ცენტრალურთაგანია დვალეების ეთნიკური კუთვნილები საკითხი.

მკვლევართა შორის დვალეების ეთნიკური წარმომავლობის შესახებ აზრთა ერთობა არაა. ერთნი მიიჩნევენ, რომ დვალეები წარმოშობით, ყოფით, დღევანდელი ეროვნული კუთვნილებით, ოსებია. დადასტურებულად მიაჩნიათ ასეთი დებულება რუსი და საკუთრივ ოსი მკვლევარების დიდ ნაწილს. მეორეთა აზრით დვალეები ქართულ ეთნოსთან უნდა იყოს

ორგანულად დაკავშირებული. მესამენი (ლეონტი მროველი, ვახუშტი ბატონიშვილი და სხვ.), დვალელებს კავკასოსის უძველეს ტომთა გაერთიანებას მიაკუთვნებენ.

დვალელების ტომის ისტორია მწირ ცნობებს შეიცავს, მაგრამ საკმარისს, რათა ითქვას, რომ მათი წარსული კავკასიის ტომთა გაერთიანების გარდა სხვას არავის უკავშირდება. ყოველ შემთხვევაში არ არსებობს წყარო, რომელიც მათ ოსური (ალანური) ეთნიკურ წარმომავლობაზე მითითების შემცველი იქნებოდა. ეს ბუნებრივია, რადგან კავკასიანების ამ გეოგრაფიულ არეალში დამკვიდრება ძვ. წ. ა. მესამე ათასწლეულს განეკუთვნება, ოვსებისა კი ძვ. წ. ა. IV საუკუნეს. საწინააღმდეგოს მტკიცებულებად რამდენად გამოსადეგია ვახუშტი ბატონიშვილის აზრი ოსების სახელწოდების წარმომავლობაზე, ჯერ კიდევ დასადგენია. აი, რას ბრძანებს იგი: „ქუეყანა ესე, რომელსა აღვსწერთ, წილხდომილ არს კავკასისა, ძისა თარგამოსისა“ (ქართლის ცხოვრება. ტ. IV. თბ, 1973, გვ. 632). აღწერისას ვახუშტი ბატონიშვილი ამბობს: „ხოლო კავკასოს დაიპყრნა ქუეყანა ლეკანის საზღვრიდამ, ვიდრე პონტოს ზღუამდე, კავკასიის მთის ჩრდილოთი ველითურთ, და ამისგან ეწოდა მთასა კავკას და ველსა ოსი“ (იქვე, გვ. 632). რამდენად მისაღებია ასეთი მარტივი (უფრო პრიმიტიული) ახსნა, დასაფიქრებელია. ამ შემთხვევაში საინტერესო ისაა, რომ ავტორი არა მხოლოდ დვალელებს მიიჩნევს კავკასოსის მოდგმად, არამედ ოსებსაც. ამით გარკვეულად ეხმიანება ოსთა (ჰირ, ჰირისტინ, ირისტინების) ჰერ-კავკასიის მოდგმის ტომების შერევის შედეგად ჩამოყალიბების ვერსიას. ამ ვერსიას არა მხოლოდ არსებობის უფლება აქვს, არამედ ობიექტურ მკვლევართა ყურადღებასაც საჭიროებს.

ვახუშტი ბატონიშვილი კი ასეთ ახსნას იძლევა: შემოსეულმა მტერმა, (საფიქრალია, რომ მხედველობაში სავრომატების სირაკებისა და აორსების ტომები იგულისხმება) დაარბია არა მხოლოდ კავკასიონის ჩრდილოეთი, არამედ სამხრეთიც. ამ წყაროს მიხედვით „ურბანოსმა“, სადაო არაა, მხედველობაშია ლეონტი მროველის „უოზისი“, ტყვე ქართლ-სომხითარნი დაასახლა კავკასიის ტომთაგან წართმეულ ბარის ადგილებში და თავის სამფლობელოს „უწოდა ოვსეთი“ (იქვე, გვ. 632).

ასევე, დაპყრობილი მხარის მთიან ნაწილს „უწოდა დუალეთი“, რას მის მშობლიურ ენაზე ნიშნავდა „ორი წელიწადი“. წყაროში ნათქ-

ვამია: „...ხოლო არაგს დასავლით, რომელ არს მდინარე ლომეკი და აწ თერგი, რომელი დის ხევიდამ კავკასთა შინათა, უწოდა ღუაღეთი“ (იქვე, გვ. 633).

რამდენად დასაბუთებული და სარწმუნოა ოვსეთისა და დვალეთის ისტორიის ასეთი გადმოცემა ისეთივე დამაფიქრებელია, როგორც გამოყენებული წყაროების რაობა.

ვახუშტი ბატონიშვილი არაორაზროვნად მიუთითებს, რომ დვალეთი არ შედიოდა ოვსეთის შემადგენლობაში, საკუთრივ ოვსეთი კი ოსებთან (ან აორსებთან) ერთად ქართულ მოსახლეობასაც შეიცავდა. აი, როგორ ახასიათებს იგი შექმნილ ვითარებას: „ხოლო შემდგომად ფარნაოზის გამეფებისა, დარჩა ფარნაოზს ძურძუკეთი და ღუაღეთი, და სხვანი ხევნი იგი დაშთნენ მეფეთა ოსთასა და იწოდნენ ხევნი ივინი ოვსეთად, შემოსახლებითა და დამონებითა მათითა მათგანვე“. (იქვე, გვ. 633).

რა დასკვნა გამოდინარეობს ნათქვამებიდან თუ არა ის, რომ 1. საერომატებისაგან ოტებულნი კავკასიანნი (ღურძუკები, დვალეები), მონათესავე ქართთა ტომის (სამეფოს) გავლენის ქვეშ მოექცნენ და აქტიურ მონაწილეობას იღებდნენ მის ფუნქციონირებაში; 2. საკუთრივ ოვსეთი არ იყო მხოლოდ საერომატებით (აორსებით და არა ალანებით დასახლებული, რადგან უკანასკნელნი მხოლოდ რამდენიმე საუკუნის შემდეგ ჩნდებიან ჩრდილოეთ კავკასიონში) დასახლებული. აქ სავარაუდოა, რომ კავკასიანების ნაწილი დარჩა მონების თუ სხვათა ფორმით და რაც არსებითია ჩასახლებულ ტყვეთა რაოდენობა უკვე შერეულ მოსახლეობას ქმნიდა. ამასთან, რამდენადაც საყოფაცხოვრებო-სამეურნეო და ზოგადი კულტურის დონე შედრებით დაბალი იყო, დაპყრობილთა უკუშემოქმედება მნიშვნელოვანი ფაქტორი იქნებოდა შემდგომი განვითარების პროცესებში. დასტურად ნათქვამისა, მივმართოთ კვლავ ბატონიშვილს. მის მიერ მოცემული სურათი ასეთია: „არამედ ღუაღეთიცა განიყოფის ხევ-ხევებად და იწოდების ხევნი ესრეთ: კასრის ხევად, ზრამაგად, ჟღელედ, ნარად, ზროგოდ და ზახად. ხოლო რომელნი დაშთნენ მეფეთა ოვსთა, სახელნი მათნი არიან ესენი: ჩიმი, თაგაური, ქურთაული, ვალაგირი, ფაიქომი, დიგორი და ბასიანი, და სახელნი ესენი ეწოდნენ ანუ დაბებთაგან, გარნა უმეტეს შემოსულთა ოსთაგან.“ (იქვე, გვ. 633).

ამ შემთხვევაში საყურადღებოა არა საკუთრივ ოვსეთის „ხევთა“ ქართული წარმომავლობა, ბასიანი, ქურთაული, თაგაური და ა. შ.

საკმარისი იქნებოდა გახსენება იმისა, რომ კავკასიონის სამხრეთში არის დიდგორი, იქით კი დიგორი. საყურადღებოა დვალეთის ხეობათა სახელწოდებანი. რომელი არაა ქართული ტოპონიმი? არსს ვერ შეცვლის ის, რომ დვალეთში ხევს ეწოდება ზახა, ხოლო არაგვს ხეობაში ზემო თუ ქვემო ჯახა.

ის ფაქტი, რომ დვალეთი ძვ. წ. ა. IV საუკუნიდან მოკიდებული ქართოს, იბერიის სამეფოს, ქართლის სამეფოს, სამთავროს, შემდეგ საქართველოს სამეფოს დაუკავშირდა და გარკვეულწილად გაქართველდა არ ნიშნავს დვალთა გადაშენება-გადაგვარებას. უფრო მეტი, XVIII ს. დვალეები, ბატონიშვილის დახასიათებით „კუალად არიან, ვითარცა უწიგნონი, უცოდინარნი. ენა აქუთ ძუელი, დუალური, და აწ უზნობენ ოსურსა საკუთრად...“ (იქვე, გვ. 639). ნიშანდობლივია, რომ დვალეებმა ბოლომდე შეინარჩუნენ ენა „დუალური“, იმის მიუხედავად, რომ ფართოდ ვრცელდებოდა ოსური მეტყველება. ეს კი საკუთრივ ოსების ისტორიული ბელუკულმართობის შედეგი იყო, რადგან ოსეთის სამეფო-სამოსახლო დაკავებული იქნა ადიღური წარმომავლობის ყაბარდოელთა მიერ და ისტორიულ ოსეთს ეწოდა ყაბარდო, ხოლო საცხოვრისიდან აყრილმა ოსებმა მთის ხეობებს მიაშურეს, მეზობელი დვალეები და ქართველებიც შეავიწროეს და პრაქტიკულად ოსეთი ახალ საზღვრებში მოაქციეს. ამ ცვლილებებს იმ დრონის მკვლევარი ასე გადმოსცემს: „ხოლო შემდგომად მოოხრებისა ოვსეთისა და შემოსვლისა მათისა კავკასიას შინა, იწოდნენ: ოვსეთი ჩერქეზად ანუ ყაბარდად, და კავკასიასა შინა მყოფნი, მათ შემოსულთაგან ოვსეთად, რამეთუ აწცა გუარიანთა მათ უწოდებენ ოსად, ხოლო სხუათა უგუაროთა-კუალად დუალადვე“ (იქვე, გვ. 634).

ფარნავაზიდან მოყოლებული დვალეთი მტკიცედ დაუკავშირდა ქართლს და როგორც მისი მთიანი მხარე აქტიურად მონაწილეობდა სამეფო-ქვეყნის ცხოვრებაში. ამავე დროს დვალეები ავტონომიას ინარჩუნებდნენ კულტურულ-სამეურნეო ცხოვრებაში. მეორე მხრივ, დვალეები ციხე-სიმაგრეთა სისტემით იყვნენ გამოყოფილნი ოვსეთის ქვეყანას და საქართველოს ჩრდილოეთის მოთარეშეთაგან იცავდნენ. წყარო გვეუბნება, რომ აქ „...ძუელად არიან ციხენი, კოშკნი, ეკლესიანი ქვითკირისანი, მეფეთაგან ნაშენნი და უმეტეს იტყვიან თვით იგინივე, თამარ მეფისაგანა“ (იქვე გვ. 640). მხოლოდ ინტერესისათვის: ცნობილია, რომ გიორგი სააკაძე, ქართლის მოურავად დანიშვნისთანავე,

გადავიდა დვალეთს და ოსეთისაგან გამყოფი ციხე-კოშკების გამაგრება დაიწყო. აი საილუსტრაციოდ: „ხოლო კასრის კარი არს ქუეში ზრამაგას ქუეთ, სად მივიწროვდების ზოხის მთის ჩამოსულის კლდითა, და გლოლისა და ამის შორის კავკასის ჩამოსულის კლდითა. და არს აქ კარი კლდისაგან და ქვითკირით ქმნული, დიდ-კამაროვანი, მდინარესა ზედა ...რათა არა ვიდოდნენ თვინიერ მათსა ოვსნი“. (იქვე. გვ. 645). „ხოლო კასრის ხევის დასავლეთი არს დიგორი“ (იქვე. გვ. 649).

ამ მცირე მიმოხილვის მიზანია იმის დადასტურება, რომ დვალეები ეთნიკური წარმომავლობით თარგამოსიანელებია, მაგრამ არც ძირძველ ქართებს არ განეკუთვნებიან და მით უფრო არაფერი აქვთ საერთო ოსებთან. და კიდევ ერთი: ძვ. წ. ა. IV ს. მოყოლებული დვალეები საქართველოს შემადგენლობაში მოიაზრებოდნენ, მაგრამ ჰქონდათ იმხელა ავტონომია, რომ XVIII საუკუნეშიც საკუთარ ენას ინარჩუნებდნენ.

კიდევ ერთი საყურადღებო ცნობა: ბატონიშვილი ამბობს, რომ უწიგნო, უცოდინარი დვალეები სალაპარაკო ენად უკვე ოვსურს მიიჩნევენ განსხვავებით ჩრდილოეთის ოვსებისაგან „...ვინაითგან ჩერქესთა ენა სხუა არს“ (იქვე. გვ. 639). ვინ არიან ეს ოვსად წოდებულნი დვალეები? „ხოლო ესე ოვსნი განიყოფების ესოდენ გუარად: სიღამონად, ჭახილიძედ, თაგაურად, ქურთაულად, ბადელიძედ, ჩერქესიძედ, ბასიანად...“ (იქვე. გვ. 639).

ავად თუ კარგად დვალეთი ავტონომიურ ერთეულს წარმოადგენდა კავკასიაში რუსეთის იმპერიის შემოსვლამდე. შემდეგ მისი ბედი ისევე რადიკალურად შეიცვალა, როგორც სხვა კავკასიონელებისა. რამდენჯერმე შეცვალეს საქართველოს ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული დაყოფის სქემა. ბოლოს, არა ისტორიული კუთვნილების გამო, არამედ რუსთა ძირითადი სამხედრო ბაზიდან (ვლადიკავკაზი) სიახლოვის გამო, დვალეთი ჩამოაშორეს თბილისის გუბერნიას და ვლადიკავკაზის მმართველობაში გადასცეს. ეს მოხდა 1858 წელს. ასე დაიკარგა დვალეთის მეობა და გაწყდა კავშირი საქართველოსთან. დვალეები გაიყვნენ, გაიფანტნენ ოსებსა და ქართველებს შორის. ესაა სინამდვილე. მაგრამ რომ აღსდგეს დვალეთის ავტონომია? რომ შეიკრიბებოდნენ დვალეები?

ისტორიული დვალეთის ჩრდილოეთით დღეს ოსეთის სახელმწიფოა. იყო დრო, როდესაც აქ კავკასიონის მოდგმის ტომები სახლობდნენ. კაინახები და დვალეების გარდა მათ შორის ასახელებენ წანარებს.

ვინ იყვნენ თუ არიან წანარები?

საუკუნეზე მეტია წანარების ტომის საკითხმა აქტუალობა შეიძინა. შესაბამისად გამოითქვა სხვადასხვა ვერსია მათი ეთნიკური წარმომადგენლობის შესახებ. ერთნი დაბეჯითებით ამტკიცებენ წანარების ეგროსელობას და მათ ეგრისელთა სვანურ შტოდ განიხილავენ. მკვლევართა ეს ნაწილი ეყრდნობა ნიკო მარის აზრს იმის შესახებ, რომ სვანები ძველ დროს ორ დიდ ტომად იყოფოდნენ აბასხები და წანარები. სიმონ ჯანაშიაც მიიჩნევდა, რომ წანარები, წანები, ცანები, აცანები ერთი ფუძიდან მომდინარე სახელწოდებაა. ასევე არის აზრი ჭანი, სანი (სვანი), წანი (წანარი), შუანი (სვანურად – სვანთა მხარე, აქედან სტრაბონის სოანე. ბერძნულად შ, ს-თ იწერება), ერთი ფუძიდან მომდინარეობის შესახებ. განსაკუთრებული ნაყოფიერებით იკვლევდა წანართა საკითხს თ. მიბჩუანი ბევრი საგულისხმო მასალის მოშველიებით. მეორე ვერსიის თანახმად წანარები კავკასოსის ტომთა გაერთიანებაში შედიოდნენ ვაინახებთან და დვალეებთან ერთად. მათ სასარგებლოდ ბევრი ფაქტორი მეტყველებს, როგორც გეოგრაფიული, ასევე ეთნოგრაფიული. და მაინც ვინ არიან წანარები?

ისტორიულად ცნობილი მხოლოდ ისაა, რომ ადრეულ შუასაუკუნეებში წანარები თერგის ხეობაში სახლობდნენ. აქედან ისინი ერწოთიანეთს უწევდნენ და კახეთის სამთავროს ჩამოყალიბებაში იღებდნენ აქტიურ მონაწილეობას. თუ ეს ასეა, მაშინ მოხვედები, იქიდან მოყოლებული კახეთის მთიანეთში წანარების ტომს უცხოვრია. თვით თერგის ხეობას (დარიალს), წანარეთის ხევსაც უწოდებდნენ. რის დასტურიც ისაა, რომ ისტორიულ წყაროში არის მითითება, რომლის თანახმად სპარსელებმა შეძლეს და დაიპყრეს ქართლი, მთიანეთი და დაადგინეს მთავარი „წანარეთისა ხევსა“. სულმნათი ლეონტი მროველი მიუთითებს ვინმე წანართა მიერ ჩადენილ მკვლელობაზე. წანართა შესახებ მსჯელობაა სომხურ საისტორიო წყაროებშიც.

წანარების სახლობას ძალზე ფართე სივრცეში მოიაზრებენ. ისინი იგულისხმებიან სოფ. წილენის (წინკარის) ჩრდილოეთით დარიალის ხეობის ჩათვლით. მ. ბროსე მათ განფენას არაგვიდან აღმოსავლეთით ნუხამდე და დერბენტამდე ვარაუდობდა. თ. მიბჩუანი ვარაუდობს, რომ

წანარები სხვა ტომებისაგან სხვაობით კავკასიონის ჩრდილოეთ და სამხრეთ კალთებს ერთდროულად ფლობდნენ და სიძლიერით გამოირჩეოდნენ. ამ ვერსიის სასარგებლოდ უნდა მეტყველებდეს ორი ერწოს რეგიონის არსებობა: რაჭა-სვანეთის მიმართულებით და თიანეთის რაიონში. „ერწოს“ საკითხს ეხება ნიკო მარი ამ ტომის რაობასთან დაკავშირებით. წანარების სვანური წარმომავლობის სასარგებლოდ მიუთითებენ იმაზეც, რომ გაოსებული დვალეები მოხვევებს „ცონას“, „სონას“ ეძახდნენ, ისევე როგორც დარიალის ხეობას სონა-სენა-ს, ხოლო ყაზბეგის მთას სოენას-ს. რაც შეეხება ისტორიულ ოსებს, ე. წ. ოს-ალანებს, მათთვის ეს ტერმინები უცნობია.

და მაინც ვინ არიან წანარები?

მკვლევართა ნაფიქრ-ნააზრებს რა დალევს. ქრონოლოგიურად რომ დალაგდეს წარსული, დაახლოებით ასეთი ლოგიკური განვითარების სურათი იხატება: ძველი წელთა აღრიცხვის III ათასწლეულში ადგილი აქვს დიდ მიგრაციულ პროცესებს. სრულდება შუაქართული და მტკვარ-არაქსის კულტურების ეპოქა. იშლებიან ამ ცივილიზაციის ტომები და ცდილობენ ახალი არეალის დამკვიდრებას. მათ შორის დიდი ცვლილებები და მიგრაციებია მესხურ (მუსკ) –იბერიულ (ტაბალ) ტომებს შორის. ტაბალი თარგამოსიანელები მყარად მკვიდრდებიან კავკასიონის მიდამოებში და ავიწროებენ, რა აქ მოსახლე მონათესავე ტომებს, მათ ნაწილს იერთებენ, ნაწილს კი აიძულებენ სხვა საცხოვრისი ეძიონ. მთის იბერების ნაწილი გადადის კავკასიონის ჩრდილოეთ მხარეში. რ. გორდეზიანი (ნაშრომში „ქართული თვითშეგნების ჩამოყალიბების პრობლემა. თბ., 1993), ეთანხმება იმ აზრს, რომ ეს პროცესები ძვ. წ. ა. III ათასწლეულში უნდა განვითარებულიყო. მაშინ უნდა განხორციელებულიყო ლეკოსიანების, კავკასიანების და ეგრ-სვანების ჩრდილოეთით გადანაცვლება. ამ დროს, თუ უფრო ადრე არა, უნდა მომხდარიყო კავკასიანების (ცნობილი კავკონების) ტომთა ნაწილის დაფუძნება დღევანდელი თურქეთის ტერიტორიაზე და რაც უაღრესად საყურადღებოა ბალკანეთის ნახევარკუნძულზე, ულუმბოს (ოლიმპოს) მთის ძირში. სავარაუდოა, რომ მათი მეშვეობით უნდა წასულიყო მითი ამირანის (პრომეთეს) შესახებ.

უკვე იყო მსჯელობა კავკასიონს გადასულ ლეკოსიანებისა და კავკასოსის (კავკონების ბერძნული წყაროებით) შესახებ. ისიც აღინიშნა, რომ თუ ვაინახების შესახებ ძირითადად ერთი აზრი მიღწეულია, დვალეების ირგვლივ კამათობენ მხოლოდ თანამედროვე რუსი და ოსი მკვლევარები. მათი სურვილია დვალეები ოსებად წარმოადგინონ და ამით დაპყრობილი თავისად დაამტკიცონ. თავად ალან-ოსების საკითხი ქვევით იქნება განხილული. რაც შეეხება წანარებს, აქ ერთი აზრია იმის შესახებ, რომ ისინი მთის იბერებს განეკუთვნებიან. მათ ეკუთვნოდათ კავკასიონის ჩრდილოეთით დაბლობები ძვ. წ. ა. III ათასწლეულიდან, V-IV საუკუნეებამდე. იყვნენ წანარები სვანური წარმომავლობის თუ კავკასოსის წარმომავლობის, დღემდე მაინც გაურკვეველია, რადგან წანართა ენა (დიალექტი) უცნობია. რამდენადაც სვანური (ეგრისული) კვალი არის ქართლის ტერიტორიაზე, შეიძლება იმის დაშვება, რომ ძვ. წ. ა. III ათასწლეულამდე მათი განსახლების არეალი ამ ტერიტორიასაც ეხებოდა. ყოველ შემთხვევაში III ათასწლეულისათვის აქ კავკასოსის მოდგმის (დიალექტის) ტომები სახლობდნენ და მროველის თანახმად, სწორედ ისინი იკავებდნენ თერგის (ლომეკის) დასავლეთ კავკასიონის ჩრდილოეთს. შესაბამისად, როდესაც სავრომატები (სირაკები და აორსები) შეიჭრნენ კავკასიის ჩრდილოეთ ნაწილში და იავარჰყვეს სამხრეთიც, ვაინახებთან ერთად, დვალეებთან ერთად შეავიწროეს წანარები. თუ, როგორც ვარაუდობენ ეგროსელები (სვანების, ებზე-ს ნაწილი) მდ. ყუბანამდე სახლობდა (მდ. მცირისა ხაზარეთისა), ხოლო მის ჩრდილოეთით კავკასოსები, მაშინ ადვილი წარმოსადგენია, რომ აორსებს კავკასოსელებთან (ბერძნულად – კავკონებთან) ერთად ყუბანის მარცხენა ნაპირზე მაცხოვრებელი ეგროსელებიც განედევნათ და მათი ნაწილი (თუ დადასტურდა წანართა სვანური წარმომადგენლობა) დარიალის მიდამოებში მოხვედრილიყო. უფრო სავარაუდოა, რომ წანარები კავკონთა შემადგენლობაში შედიოდნენ დვალეებთან და ვაინახებთან ერთად. ჩაღრმავება ცალკეულ დეტალებს სიცხადეს ვერ შემატებს. მონათესავე ტომებს რომ არქეოლოგიური, ტოპონიმიური და ა. შ. მსგავსება ახასიათებდეთ-გასაკვირი არაა. მით უფრო, რომ ძველ და ახალ წელთაღრიცხვათა მიჯნაზე უკვე მთის იბერთა სავრო-

მატებით და სკვითებითან მსხგავსებაზეა მსჯელობა შესაძლებელი. არ უნდა დავივიწყოთ, რომ ასევე ადგილი ჰქონდა მსჯელობას კოლხებისა და ეგვიპტელების ერთობაზე, რაც აფხაზთათვის მცდარი დასკვნის საფუძველიც გახდა. აქვე უნდა ითქვას, რომ წანარების საბოლოო გაქართველება ვერ ჩრდილავს მათ ეთნიკურ-კულტურული ისტორიულობის მნიშვნელობას. ის რაც მიუღწეველია ან სადისკუსიოა დღევანდელი მეცნიერებისათვის, უეჭველად ხელმისაწვდომი გახდება მომავალში.

წანარები, ისევე როგორც დვალები და ვაინახები კავკასიონის ჩრდილოეთი ფერდობებისა და დაბლობის მფლობელები იყვნენ ათასწლეულების მანძილზე და მხოლოდ მომხდურთა სისასტიკემ აიძულა სამშობლო მიეტოვებინათ. ეს არ ნიშნავდა შექმნილ ვითარებასთან შეგუებას. შესაძლებლობის ფარგლებში ისინი ცდილობდნენ წართმეულის დაბრუნებას. წანარები დიდხანს ინარჩუნებდნენ სოფ. ალთა, სოფ. ბალთა და სოფ. ჩმის (ჩემი-ას) მიდამოებს და საბოლოოდ თემურ ლენგის შემოსევებმა აიძულეს მაღალ ხეობებში შემოხიზნულიყვნენ. ამ დრონისათვის დვალები და წანარები უკვე გაქართველებულ ტომებს წარმოადგენდნენ.

წანარებმა, უკვე მოხვევების სახელით დღემდე შეინარჩუნეს არსებობა და თუმცა ტერიტორიების მნიშვნელოვანი ნაწილი დაკარგეს, შეცვლილი და შემცირებული ოდენობითაც მნიშვნელობან როლს ასრულებენ საქართველოს ცხოვრებაში.

ნაკლებად გაუძარტლა დვალებს. ვახუშტი ბატონიშვილი აღნიშნავდა, რომ XVIII ს. პირველ ნახევარში დვალეთის ძირითადი ნაწილი კავკასიონის ქედის ჩრდილოეთით იყო, მაგრამ უკვე შერეული მოსახლეობით. რუსეთის იმპერიასთან მიერთების შემდეგ ოსების დიდი რაოდენობა საქართველოში გადმოღის საცხოვრებლად. მცირერიცხოვანი დვალი მოსახლეობა ან ოსდება, ან სამხრეთით იწევს და იფანტება. ახალი რეალობიდან გამომდინარე და მაღალი იმპერიული მოსაზრებებით გამყარებული ხელისუფლება ჯერ ოსეთის „ოკრუგს“ ქმნის დვალეთის ტერიტორიაზე (1842-3 წ.), შემდეგ კი ვლადიკავკაზის სამხედრო ოლქს მიუერთეს და თბილისის გუბერნიას ჩამოაცილეს (1858 წ.).

წანარების (მოხევეების) და დვალების ჩრდილოეთით კავკასიონის ქედი ოსებს უკავიათ საუკუნეთა მანძილზე. რუსეთის იმპერიის ხელშეწყობით მათ ასევე დაიკავეს კავკასიონის სამხრეთის მნიშვნელოვანი ნაწილი და ორი ოსური სახელმწიფო შექმნეს.

კავკასიონელების ოჯახს ეს არათარგამოსიანელი წარმომავლობის ეთნოსი საკმაოდ გვიან ჩაესახლა, მაგრამ ძალზე დიდი წარმატებით.

ისევე, როგორც სხვა ერების წარმომავლობა, ოსების წარსულიც შეიცავს უტყუარ და სადაო ელემენტებს. უკვე ითქვა, რომ არის აზრი ოსების (თვითსახელი ირი, ჰირი, ირისტონ...) ჰერებისა და კავკასიონის მონათესავე რომელიღაც ტომის შერევის შედეგად ჩამოყალიბების შესახებ. ასევე გაკვრით ითქვა ვახუშტი ბატონიშვილის მოსაზრებაზე, თითქოს კავკასიონელების ქედს გადალმა გადასახლების შემდეგ, მთებში დარჩენილებს ეწოდათ კავკასი, ხოლო ბარში ჩასახლებულებს – ოსი. არის ვერსიაც ძველი და ახალი ოსების შესახებ. ძველი ოსები კავკასიის (აქედან თარგამოსის) მოდგმის ტომია, ახალი ოსები კი ირანულ ენოვანი. განსაკუთრებული ყურადღებით სარგებლობს მტკიცებულება ოსების ალანურ-სკვითური წარმომავლობის შესახებ. ასეთ ვითარებაში გასარკვევია საკითხი: ოსებს, ბალყარებს, ყარაჩაელებს მიაჩნიათ, რომ ისინი ალანებისაგან წარმოსდგებიან, მათი ჩამომავლებია. ასეთი მტკიცება კი დამატებით განმარტებას საჭიროებს. სრულიად მართებულად სვამს კითხვას ალანთა პრობლემის მკვლევარი ვ. კოვალევსკაია. იგი მიიჩნევს, რომ ალანები თავის მხრივ სარმატების ტომთა გაერთიანებაში შედიოდნენ და ადრე ურალსა და ვოლგას შორის მომთაბარებოდნენ. სკვითების კვალდაკვალ გადმოლახეს ვოლგა, დაიყვნენ ორ ნაწილად, სირაკებად და აორსებად და დონ-აზოვიდან კასპიის ზღვამდე ტრამალებს შეესივნენ. იმ ტერიტორიებს, სადაც კავკასიონისა და ლეკონის მოდგმის ტომები საუკუნეებით სახლობდნენ. ალანები სარმატების ტომთა გაერთიანების აორსების ნაწილს შეადგენდნენ. შესაბამისად, როდესაც აორსებმა ჩრდილოეთი კავკასიის საგრძნობი ნაწილი დაიკავეს, ალანები მათი ლაშქრის მნიშვნელოვან ჯგუფს ქმნიდა. საკითხავია, ამ ალანებმა როგორ დაუდეს სათავე ირანულ და თურქულ ენებზე მოლაპარაკე

ეთნოსებს? ამიტომ სვამს საკითხს მკვლევარი: „Вклад исторических алан в этногенез того или иного народа Северного Кавказа еще требует всесторонней научной оценки...» (В. Б. Ковалевская. Кавказ и Аланы. М. 1984. с.7). ამასთან, მკვლევარი იქვე მეორე კითხვასაც აყალიბებს: «Как оценить удельный вес местного кавказского населения... в этногенезе...» მით უფრო, რომ იქ არსებული კულტურა (ყობანური) კოლხურ კულტურას არა მხოლოდ ჩამოგავს, არამედ არის აზრი «... о единой колхидско-кобанской культуре.» (გვ. 22). დამატებით: ჩრდილო-კავკასიაში იყო ერთიანი კოლხური კულტურა ყობანურის სახელწოდებით, რომლის შიგნით ძვ. წ. ა. V–IV საუკუნეებიდან შესამჩნევი ხდება სარმატული ელემენტები.

ეს იმაზე მიგვანიშნებს, ასკენის მკვლევარი, რომ ძველი წელთა აღრიცხვის დასასრულისათვის კავკასიონის ჩრდილოეთ კალთებზე ჯერ კიდევ ადგილობრივი მოსახლეობაა. რაც შეეხება სტეპებს, იქ უკვე სარმატები მომთაბარობენ. მათ შორის არიან ალანებიც. (მითითებული ნაშრომის 80-ე გვ.). დასკვნა ეფუძნება როგორც წერილობით წყაროთა ანალიზს, ასევე არქეოლოგიურ მონაცემებს. არსებული მასალა, ხშირ შემთხვევაში მითიური, დაუჯერებელი, სარწმუნო სახეს ღებულობს ლეონტი მროველის ნაშრომში. მხოლოდ ერთია, რომ მროველი სკვით-სარმატებს ხაზარებს უწოდებს. აი, მკვლევარის დასკვნა: «Обратившись к анализу сведений Л. Мровели о скифских походах, можно как в капле воды, увидеть сжатое изложение тех исторических событий, которые по крупницам можно воссоздать, лишь суммируя все другие доступные источники. События удивительно четко ложатся в определенной последовательности: те что ранее воспринимались как легендарные, обретают материальность, а имена, казалось бы, мифических персонажей могут быть достаточно убедительно отождествлены с именами реальных, известных нам по другим источникам.» (იგივე ნაშრომის 71 გვ.).

ლეონტი მროველის ნაღვაწის ვრცელი შეფასება მოტანილია იმ მიზნით, რათა ერთი მხრივ მართებულად იქნას გააზრებული მისი მნიშვნელობა და მეორე მხრივ, ასევე სწორი შეფასება მიეცეს იმ

„სახელოვან“ მკვლევართა ნახელავს, რომელნიც „მაღალი დონის სამეცნიერო პროდუქციას“ ქმნიან ასეთი წყაროს დაკნინების გზით.

მხოლოდ საილუსტრაციოდ: იური სერგეევიჩ გაგლოვემა (მოგვიანებით გაგლოითმა) შექმნა მონოგრაფია «Аланы и вопросы этногенеза осетии» Тб. 1966. მან დიდი ძალისხმევა ჩააქსოვა ქართული წყაროების და მათ შორის მროველის თვალსაზრისის, ოსების შესახებ, „ორიგინალური“ გაგების მცდელობას. საქმე მხოლოდ იმაში არაა, რომ შეგნებულად უვლის გვერდს იბერების, ქართველების ოსებთან ურთიერთობის საკითხს. არც ის, რომ ჰირკანების და იბერების ტომთა ურთიერთმიმართებაა „გაბუნდოვანებული“. მთავარია, რომ საქართველოში ქართველებს ვერ ხედავს. სამწუხაროდ ისევ ციტატი: ფარნავაზ მეფემ დახმარებისათვის ოსებს და ქუჯის მიმართ. ვინაა ქუჯი? «...нетрудно догадаться, что к этой группе имен относится и имя эгрисского владетеля, что ясно указывает на его сарматское происхождение. Об этом, очевидно, свидетельствует и факт совместных действий Куджи и овсов на стороне Фарнаваза. Очевидно Куджи был сарматским военачальником...» (მითითებული ნაშრომის გვ. 183).

დასკვნა წამკითხველმა გააკეთოს, იქვე გაითვალისწინოს ნაშრომის 188 გვ. გატარებული აზრი იმის შესახებ, რომ ფარნავაზს „მიუტაცია“ ღურძუკეთი და დვალეთი. ჩრდილოეთ კავკასიონის დანარჩენი ტერიტორია კი კვლავ ოსებს დარჩენიათ.

ამის შემდეგ მოდი და ნუ დაინტერესდები ოსების, ოსებისა და ალანების ურთიერთმიმართების და მათი იბერ-ქართველებთან ურთიერთობის პრობლემით. მანამდე კი კვლავ მცირე ამონარიდი ლეონტი მროველის ნაშრომიდან: ფარნავაზმა დახმარებისათვის მიმართა ქუჯის, რომელიც იყო ეგრისელთა (ძვ. წ. ა. IV საუკუნეში უკვე მეგრელთა, გნებათ ზანთა, ლაზთა, მაგრამ არა სარმატთა) მთავარი. აი, რა უპასუხა ქუჯიმ: „შენ ხარ შვილი თავთა მათ ქართლისათა, და შენ გმართებს უფლობა ჩემი... შენ ხარ უფალი ჩუენი და მე ვარ მონა შენი.“ (ქართლის ცხოვრება, ტ. 1. თბ. 1955, გვ. 22). თუ აქედან ქუჯის და ეგრისელთა სარმატობა დასტურდება, მაშინ კვლევა-ძიებას აზრი ეკარგება.

სულ სხვა თვალსაზრისს ავითარებს ოსების ეთნოგენეზისა და კავკასიონელებთან (ამ შემთხვევაში ქართველებთან) მიმართებაში ჭეშმარი-

ტად ცნობილი ოსი მკვლევარ-მეცნიერი ვ. აბაევი. მისი დასკვნა ასეთია: «...ოსетинский язык - это иранский язык, Формировавшийся на кавказском субстрате» (В.И. Абаев, Осетинский языки фольклор,» М-Л., 1949, т.1. ст. 11.). და კიდევ ერთი: «Племенные названия, digor, iron, tuae, не объясняется из иранского, а восходят к этническим сомоназваниям доосетинского населения, удержавшимся и после ироназаций.» (იქვე, გვ. 79).

ბატონი ვასილ (ვასო) აბაევის თვალსაზრისი არა მხოლოდ უპირისპირდება ი. გაგლოევის დაუსაბუთებელ მტკიცებას, არამედ ოსეთის ტერიტორიაზე ტომობრივ თვითსახელს ღიგორელები, ირონელები, დვალელები ოსების დასახლებამდე არსებულ კავკასოსის მონათესავე ტომთა არსებობაზეც მიუთითებს. ოსების გამოჩენამდე კავკასიონის ჩრდილოეთით დაფუძნებულმა ტომებმა სარმატიზაციის (ირანიზაციის) პირობებში თვითსახელი შეინარჩუნეს იმ ღონემდე, რომ თანამედროვე ოსები თავს უწოდებენ ირონ და ღიგორონ. ცნობილი მკვლევარი ა. ცაგაევა აზუსტებს რა ოსეთის ტომობრივების რაობას, ეთანხმება ვ. აბაევის მტკიცებას ტომობრივ-გეოგრაფიული სახელწოდების კავკასიური წარმომავლობის შესახებ.

ამრიგად, ი. ს. გაგლოითი (გაგლოევი) მიიჩნევს, რომ ოსების ეთნოგენეზი სკვით-სარმატ-ალანების ტომთა შიდა განვითარების შედეგია. კავკასიელების როლი უარყოფილია. მისგან სხვაობით, ისეთი ცნობილი მკვლევარები, როგორიც ე. ნ. კრუპნოვი, ვ. ა. კუზნეცოვი, ვ. ფ. მილე-რია ოსების ეთნოგენეზში წამყვან ელემენტად სწორედ კავკასიელებს მიიჩნევენ.

პრინციპული მნიშვნელობა აქვს ოსებისა და ალანების ჩრდილო კავკასიაში გამოჩენისა და დამკვიდრების საკითხს. როდის უნდა მომხდარიყო ეს? თუ დავეთანხმებით ძირითად აკადემიურ გამოცემებში გამოთქმულ აზრს იმის შესახებ, რომ ძვ. წ. ა. III საუკუნეში იწყება კავკასიის (და არა კავკასიონის) წინა დაბლობებში ირანულ ენოვანი მომთაბარე სარმატების მოძრაობა. (История Северо-Осетинской АССР. Орджоникидзе, 1987), მაშინ უნდა ვაღიაროთ, რომ პროველის მიერ ფარნავაზის მოკავშირედ დასახლებული ოვსები, რომელიც ძველი კავკასიური წარმომავლობის ტომია, რაც დიდ ეჭვებს

ბადებს. ყოველივე ლოგიკურად ლაგდება, თუ დავეთანხმებით ა. დ. ცაგაევას მტკიცებას იმის შესახებ, რომ «...первое появление скифосарматских племен в этом районе регистрируется с VII-VI вв. до н. э.» (Цагаева А.Д. Топонимия Северной Осетий. Орд. 1971, с 179-180). მკვლევარი ბევრ საყურადღებო ტერმინს განიხილავს, რომელთა ახსნამ უნდა მოჰფინოს ნათელი კავკასიონის ჩრდილოეთით მცხოვრები იმ ტომების საკითხს, რომელთაც აქტიური მონაწილეობა მიიღეს ოსების, ყარაჩაელების და სხვა ეთნოსთა ფორმირებაში. განხილულია ტერმინები რომელთა ახსნა მხოლოდ ქართულზე დაფუძნებით შეიძლება. ყურადღებას იქცევს მსჯელობა მითიურ ტომზე „ცარციატი“. ცარციატთან დაკავშირებული ტოპონიმები დაფიქსირებულია ალაგირის, თრუსოს მაღალმთიან ადგილებში დღევანდელი ოსეთისა და ყაზბეგის რაიონებში. (გვ. 181). ამასთან დაკავშირებით საკითხავია, მითიური ტომები ცარციატი და სონი (სონი), ხომ არაა წანარი და სვანი? მით უფრო, რომ ავტორის აზრით ეს ტომები ოსების წინაპრებთან არ მეგობრობდნენ, ხოლო მათ მიდამოებში მრავლადაა ქართული ტოპონიმები, განსაკუთრებით ტერმინებთან გორი, ჯვარი, სამთავრო-სთან დაკავშირებული. იქვე ალაგირის მიდამოებში, ცეოსის ხეობის გასაყართან წმინდა ნიკოლოზ დვალის სამლოცველოც იყო.

როდესაც არ არსებობს ზუსტი ცნობები, საკითხის ირგვლივ საკამათო ბევრია. ამ შემთხვევაში ზუსტი მხოლოდ მროველის მითითებაა ოვსების (და არა ოსების) ფარნავაზთან (ძვ. წ. ა. IV წ) ურთიერთობის შესახებ. შესაბამისად, საფიქრებელია, რომ ოსების სავრომატული ნაწილი ამ დროს უკვე ცნობილი მძლავრი სამხედრო ძალა იყო. ყოველივე იმაზე მიანიშნებს, რომ სწორედ აორსები იყვნენ ოვსების სახელით ცნობილნი ქართველთათვის. იმ დროს სახელწოდება ოსი და მით უფრო ალანი საერთოდ უცნობი იყო. თუ ასეთი მსჯელობა მისაღებია, მაშინ აორსების ტომთა გაერთიანება ძვ. წ. ა. IV ს-ში კი არა, რამდენადმე ადრე ჩამოყალიბდა. IV ს. ისინი უკვე კავკასიის ჩრდილოეთში მკვიდრობენ და სამხრეთ კავკასიის სახელმწიფოთა საქმეებშიც აქტიურად მონაწილეობენ. სტრაბონი მიუთითებდა სარმატული წარმომავლობის აორსების ტომთა გაერთიანების არსებობაზე მდ. დონის (ტანაისე) მიდამოებში, ხოლო სირაკებისა მდ. ყუბანის (მდ. მცირე ხაზარეთისა) აუზში ყოფნის ფაქტს. ეს ორი გაერთიანება ტომებისა

მომთაბარეობდა აზოვისა და კასპიის ზღვებს შორის, მდ. დონისა და მდ. ყუბანის შორის ვრცელ ტერიტორიებზე.

რაც შეეხებათ ალანებს, ახ. წ. ა. I საუკუნიდან ხდებიან ცნობილი. მალე თავის გავლენასა და სახელს მონათესავე ტომებზე ავრცელებენ. აქედან უკვე დასკვნაა ალანების მრავალრიცხოვნებისა და სიძლიერის შესახებ. აქედანვე აზრთა სხვაობაა მათი სკვითური, სარმატული, მასაგეტური წარმომავლობის შესახებ. აქედანვე ცნობაა მათი ჯერ კავკასიის ჩრდილოეთში ბატონობის თაობაზე, შემდეგ კი (ახ. წ. ა. IV საუკუნიდან) ჰუნებთან ერთად ევროპაში ლაშქრობის შესახებ.

ცნობილია რომ ჰუნების მრავალრიცხოვანმა ურდომ 372 წ. ვოლგა გადალახა და დასავლეთით დაიძრა. მათ ალანთა გაერთიანება დაამარცხეს, ნაწილობრივ მოსპეს, დანარჩენები შეიერთეს და უკვე 375 წ. ოსტგუთებს დაუპირისპრდნენ. 378 წ. ჰუნებმა რომის ლეგიონები დაამარცხეს. ბოლოს ალანები ვანდალებთან ერთად ჩრდილოეთ აფრიკაში მოხვდნენ, სადაც იუსტინიანე იმპერატორის ლეგიონებთან სასტიკად დამარცხდნენ.

ასეთი იყო მეომრული გზა ალანთა ძირითადი ბირთვისა. ჩრდილოეთ კავკასიაში დარჩენილი ალანები საკმაოდ დიდ ტერიტორიას ფლობდნენ ჯიქეთიდან მოყოლებული დაღესტნამდე. სწორედ მათ წინააღმდეგ იქნა აგებული სიმაგრეები კავკასიონის ძირითად გადასასვლელებზე. ეს სიმაგრეები ასრულებდნენ როგორც დაცვით, ასევე დაჭირავებული მეომრების შემოსასვლელი კარის ფუნქციებს.

რამდენადაც ალანები კავკასიონის ჩრდილოეთის ფლობდნენ ჯიქეთის ბოლოდან თერგამდე, ამდენად მათ ევროსისა და კავკასიონის მოდგმასთან ერთად მონაწილეობა მიიღეს დღევანდელი ოსების, ყარაჩალების, ბალყარების ეთნოგენეზში. უფრო მეტი. მკვლევართა ნაწილი ალანებს ყარაჩაელთა და ბალყართა წინაპრად მიიჩნევს, მაგრამ არა ოსებისა. ძალზე რთულია ეთნოსის წარსულის ზუსტი ასახვა, როცა არ არსებობს წერილობითი ისტორია და მკვლევარებს მხოლოდ მოხუცთა მონაყოლის ანალიზი აქვთ. მართალია ქართულმა წყარომ შემოგვინახა სახელწოდება ოვსი, მაგრამ აქ დღევანდელი არც ოსები იგულისხმებიან და არც ალანები. ქართველობა ალანებს ისევე ოვსებს უწოდებდა, როგორც საკუთრივ აორსებს. ოვსებს სამხედრო და ეკონომიურ კავშირებთან

ერთად ზოგჯერ მტრული და უფრო ნათესაური კავშირები ჰქონდათ სამხრეთის მეზობლებთან. სწორედ სკვით-სარმატული და კავკასიური წარმომავლობის ტომების შერევის შედეგად ჩამოყალიბდა ოსი ერი. პროცესი არ იყო მარტივი და უმტკივნეულო. თუ ე. წ. ძველი ოსები კავკასიონის ქედის იქით ფართე ტერიტორიებს ფლობდნენ, ახალი ოსები უკვე ქედს მიჯაჭვულნი აღმოჩნდნენ. თუ ძველი ოსების სამხრეთი მეზობლები კავკასოსის მონათესავე ტომები იყვნენ, ახალი ოსები უკვე ამ ტომთა საცხოვრის არეალში ყალიბდებიან და შესაბამისად ჯერ შერეულ მოსახლეობას ქმნიან, შემდეგ კი მათ სრულ ასიმილაციას აღწევენ. თუ ადრე ვაინაზები, წანარები, დვალეები ცალკე კავკასიურ ტომთა გაერთიანებაში შედიოდნენ, ახლა წანარების ნაწილი და დვალეების უმეტესობა, მათი კუთვნილი ტერიტორიებით უკვე ოსეთისა და ოსების შემადგენლობაშია მოქცეული.

ამ პერიოდიდან მოყოლებული ოსეთის შემადგენლობაში მოექცა თავისი უკვე გაოსებული მოსახლეობით თავაური, ქურთაული, ვალაგირი, ფაიქომი, დიგორი და ბასიანი. რაც შეეხება უშუალოდ თერგის (დერგი, ადრე ლომეკი) ხეობას, დღევანდელი ჩმის (ადრე ჩემია), ბალთასა და ალთას ჩათვლით, სავარაუდოდ ეს ტერიტორიები თემურ ლენგის შემოსევებამდე შერეულ მოსახლეობას ეჭირა.

ოვსთა, ალანთა და კავკასიანთა შერევა-შერწყმა არც უცებ მომხდარა და არც უმტკივნეულოდ. ძვ. წ. ა. V-IV საუკუნეებში უკვე მომხდარ ფაქტადაა მიჩნეული კავკასოსის ტომთა გაერთიანების დაშლა, ნაწილობრივ განდევნა თერგის აღმოსავლეთით, ნაწილობრივ დამორჩილება და დაყოფა ოვსებსა და ქართველს (იბერებს ბარისა) შორის. ვახუშტი ბატონიშვილი გადმოგვცემს, რომ თერგის დასავლეთით დარჩენილი კავკასიონელები, წანარები და დვალეები იძულებულნი გახდნენ დამორჩილებოდნენ ჯერ მცხეთის მამასახლისთა ძალაუფლებას, შემდეგ კი მეფე ფარნავაზისას. მათი ჩრდილოეთი ნაწილი კი ოვსთა გავლენის ქვეშ მოექცა და თანდათან გაოსდა. ამის შემდეგ, გვამცნობს ისტორია, კავკასიანნი (კავკასიელნი) „...იყვნენ მორჩილებასა შინა, და მომცემელნი ხარკთა მეფეთა ქართველთასა: ბურბუკი, ხევი, დუალეთი, კასრის კარის ზეით. ზოლო სხვანი იყვნენ მორჩილებასა შინა ოვსთა მეფეთასა.“ (ქართლის ცხოვრება. ტ. IV, გვ. 654.).

ოვსების მიერ ჩრდილოეთ ნაწარეთისა და დვალეთის დამორჩილება გრძელდებოდა ახ. წ. ა. II საუკუნემდე, როცა იბერიის მეფე ამაზასპმა ილაშქრა ჩრდილო კავკასიაში და არაკავკასიელნი განდევნა ან შეავიწროვა. ასეთი განსაზღვრა ვითარებისა ნიშნავს გარდამავალი უპირატესობის მოპოვებას და არა საბოლოო გამარჯვებას. ცნობილია, რომ არა მხოლოდ ოვს-ალანები, არამედ ჰუნებიც არაერთხელ ლაშქრობდნენ სამხრეთში ზოგჯერ იბერიის მეფეთა თანხმობით და „შეუთანხმებლადაც.“ ეს ბუნებრივია, რადგან მოლაშქრენი ნადავლს მიეღებოდნენ და კარგად ხედავდნენ არა მხოლოდ იმ ქვეყნის სიმდიდრეს, რომლის წინააღმდეგ იყვნენ მიწვეულნი, არამედ დამპყრობელი ქვეყნის დოვლათსაც.

ერთი ასეთი მოთარეშე ლაშქრობა ოვსებს მოუწიათ ვახტანგ გორგასლის ბავშვობისას. თავდამსხმელებს დრო კარგი (მათთვის) შეურჩევიათ. მეფე მირდატი ადრე წავიდა ამ ქვეყნიდან, მან მხოლოდ ის შეძლო, რომ მამის, მეფე არჩილის მიერ გამაგრებული ჩემიას (ახლა ჩმის) ციხე გააძაგრა და წანარნი მცველად მიუჩინა. მირდატს ვახტანგი 9 წლისა დარჩა. იბერთა უპატრონობით ოვსთ უსარგებლიათ, მალულად კასპს დასცემიან და ქონებასთან ერთად, ვახტანგის 3 წლისა და მირანდუხტი ტყვედ წაუყვანიათ, საფიქრალია შემდეგ დიდი გამოსასყიდის მიღების მიზნით. ექვსი წელი ითმინა სირცხვილი ვახტანგმა. 15 წლის მეფედ აღზევდა და მაშინვე სამზადისი ბრძანა. ჯუნშერს საკმაოდ დეტალურად აქვს გადმოცემული ვახტანგ გორგასლის ლაშქრობა ჩრდილოეთში. ოვსებისა და ხაზარების გაერთიანებული ლაშქრის დამარცხების შემდეგ, წერს ისტორიკოსი „...განიბნივეს ტყუევნად ოვსეთისა, შეპუსრნეს ქალაქნი მათნი. და განვიდეს პაჭანიკეთს, რამეთუ მაშინ მუნ იყო პაჭანიკეთი მოსაზღვრედ ოვსეთისა, მდინარესა მას ოვსეთისასა წიად, და ჯიქეთი მუნვე იყო... და მოყუნა ვახტანგ პაჭანიკეთი და ჯიქეთი, და შეიქცა, და მიაღდა ოვსეთსავე.“ (ქართლის ცხოვრება. ტ.1. გვ. 156-157.).

ამ ლაშქრობებით ოვსებისა და ქართველების ურთიერთობა საბოლოოდ არ მოგვარებულა და არც დამთავრებულა. მალე თავად ოვსების ცხოვრებაში მოხდა დიდი ცვლილება. უკვე ითქვა, ე. კრუპნოვი, ვ. კუზნეცოვი, ვ. მილერი ოვსების ეთნოსში წამყვან კომპონენტად კავკასიურ ტომებს მიიჩნევენ.. ამ ოვსებს VI-VII სს. ალანები ავიწროებენ,

აიძულებენ მთებს მიეჯგაჭვონ და აქაც შერეული მოსახლეობა შექმნან. ეს ყარაჩაელი ეთნოსის მახსოვრობაში აისახა იმით, რომ თავაურელ ოვსებს უწოდეს ალანები, მაშინ, როცა თანამედროვე ოსებიც იტყვიან ირონ და დიგორონ.

სწორედ ეს ცვლილებები აქვს მხედველობაში ჯუანშერს, როცა გორგასლის ჩრდილოეთში ლაშქრობის თხრობისას ჩაურთავს: „შემდგომად ჟამთა მრავალთა იოტნეს პაჭანიკნი და ჯიქნი თურქთაგან; და წარვიდეს პაჭანიკნი დასავლით – კერძო, ხოლო ჯიქნი დაემკვიდრნეს ბოლოსა აფხაზეთისასა.“ (ზემოთ მოტანილი ამონარიდის შუა ნაწილი გვ. 156-157.).

ალანები V ს-ე მომთაბარე ცხოვრებას ინარჩუნებდნენ. ცნობილი ამიან მარცელინი აღწერს ურმებში მოსახლე, საქონელთან ერთად მოგზაური ალანების შესახებ, რომლებსაც ხორბალი არ მოჰყავდათ. VII ს-ან იცვლება მათი ცხოვრების ნირი. VIII-X ს. მათ უკვე ქალაქური ცხოვრება აქვთ აწყობილი. აქვე გასახსენებელია ის მომენტი, რომ სონი, სოენი სვანების გარდა ამ ძველ ოვსებსაც ეწოდებოდათ. რატომ? პასუხი ცალკე კვლევის საგანია. აქვე მხედველობაში მისაღებია ის ფაქტი რომ თავად ოსები იყოფიან ირონებად და დიგორებად და საერთო სახელი არა აქვთ. უფრო ზუსტად არა ჰქონდათ ისტორიულად და ახლა მკვიდრდება – ოსები და ოსეთი. თანაც რუსეთის დახმარებით ერთდროულად სამხრეთი ოსეთი და ჩრდილოეთ ოსეთი.

მრავალმხრივმა შერწყმა-შედულებამ დრონი მოითხოვა და მხოლოდ X-XII ს. დასრულდა ოსური ეთნოსის ჩამოყალიბება. ორი ძირითადი კომპონენტი მონაწილეობდა ამ ეთნოგენეზში: კავკასიურ-ოვსური და სკვითურ-სარმატულ-ალანური. მკვლევართა დასკვნით ოს ერთში შერწყმულია ალანურ-ირანული ენა და დამხდურთა კავკასიური ტიპი. სწორედ ამ პერიოდიდან მოყოლებული შეიძლება მსჯელობა ოსთა ურთიერთობაზე სხვა ეთნოსებთან.

ოს ეთნოსს ისეთივე რთული ისტორია აქვს, როგორც სხვა კავკასიელებისათვისაა დამახასიათებელი. იყო წარმატება და წარუმატებლობა, იყო სხვებზე აღმატება და სხვისი ყმობა. ხშირად ერთი საერთო მტერი ჰყავდა კავკასიაში მცხოვრებ ეთნოსებს და მათთან გამკლავება საერთო მოქმედებას მოითხოვდა.

ოსი ეთნოსის ჩამოყალიბება და პროგრესი საქართველოს ერთიანი სამეფოს შექმნასა და გაძლიერებას დაემთხვა. ამიტომ ბუნებრივი იყო მათი დაახლოება და გარკვეულად ინტერესთა თანხვედრა. ამას გარკვეულად არისტოკრატთა ოჯახური დაახლოება უწყობდა ხელს. უმაღლეს დონეზე ხდებოდა დინასტიური დაახლოება. ცნობილია რომ გიორგი I მეუღლე იყო ოსეთიდან წამოყვანილი ალდე, მის მეშვეობით ბაგრატ IV შორენა შერთეს, ოსთა მეფის ასული, ასევე, წყაროთა მოწმობით, ოსთა სამეფო ოჯახის ერთი შტო იქ გადასული ბაგრატიონების ხაზს აგრძელებდა. მიიჩნევენ, რომ ოსთა სამეფო ოჯახის ამ ხაზის წარმომადგენელი იყო დავით სოსლანი, პიროვნება, რომელმაც ბევრი შეიძლო საქართველოს ძლიერებისათვის.

იდილიური სურათი რომ არ დაიხატოს, აქვე გასახსენებელია, რომ მონღოლთა ბატონობის დროს ოსებმა ისარგებლეს საქართველოში უმეფობით და ხელი მიჰყვეს არა მხოლოდ მთიანეთის ძარცვას, არამედ დაიწყეს ჩასახლება და ასე დმანისსაც კი უწიეს. ისიც ცნობილი ფაქტია, რომ გიორგი V ბრწყინვალეს სამი წელი დასჭირდა სამეფოს მომხდურ ოსთაგან გაწმენდისათვის. მეზობლობა-მეზობლობად, მეგობრობა-მეგობრობად, მაგრამ ოსი ეთნოსის ინტერესები მოითხოვდა უკეთესი მიწებისა და მდიდარი მხარის დაუფლებას. არც მონღოლეთის იმპერია იყო წინააღმდეგი, რომ მტრისთვის მტერი გაეჩინა.

თავის მხრივ ქართველობაც ცდილობდა არსებულის შენარჩუნებასა და წართმეულის უკან დაბრუნებას. ესაც ერის უფლება და მოვალეობა იყო. ეს ხდებოდა არა მხოლოდ სამხრეთ კავკასიაში, არამედ ჩრდილო მხარესაც. თუ ადრე პერიოდებში მთლიანი წანარეთი და მთლიანი დვალეთი შედიოდა ქართლოსის ჩამომავალთა საგამგებლოში, შემდეგ ოსმა ეთნოსმა მოახერხა და პრაქტიკულად ამ ტერიტორიათა ნახევარი დაიკავა. ვახუშტი ბატონიშვილის აღწერილობიდან ნათლად იკვეთება, რომ იმ დროს დიდი და პატარა ლიახვების, ქსნის, ფრონეს, ლეხურას, ტანას, მეჯუდის, თემის ხეობები სრულიად საქართველოს ეკუთვნოდა. ასევე ეკუთვნოდა თერგის, არდონის, ფიაგდონის ხეობათა ზედა ნაწილი. ოსეთსა და საქართველოს შორის საზღვრად დვალეთის ორი და დარიალის კარი ითვლებოდა. ისიც ცნობილია რომ ქართველი მეფეები განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევდნენ ოსეთისაგან გამყოფ

ციხე-სიმაგრეთა სისტემის მზაობას. განმეორებით მხოლოდ ცნობისათვის: ქართლის მოურავად დანიშნული გიორგი სააკაძე პირველ რიგში დვალეთს გადავიდა სასაზღვრო სიმაგრეების შემოწმებისა და შეკეთების მიზნით.

17 ს. პირველი ნახევრიდან, ისარგებლეს რა ქართველთა მძიმე მდგომარეობით იწყება ოსების შემოსვლა და დასახლება ჯერ ზახას ხეობაში, შემდეგ კი მალრან-დვალეთში. ქართული მოსახლეობისაგან დაცლილ მამულებში ოსი ხიზნების ჩასახლებას რიგ შემთხვევაში ადგილობრივებიც უწყობდნენ ხელს. და მაინც XVIII ს. პირველ ნახევარში ოსური მოსახლეობა დიდი და პატარა ლიახვის, მეჯუდის, ქსნის, თერგის მხოლოდ სათავეებთან ჩანს. ბარი ჯერ კიდევ მოუწვლომელია მათთვის.

1801 წლიდან იწყება დიდი ცვლილებები ოსთა და ქართველთა ურთიერთობაში. ამ წელს რუსეთის იმპერიამ გააუქმა მეფობა საქართველოში და დაიწყო დაუნდობელი კოლონიზაციის პროცესი. იმპერიული პოლიტიკა სხვა მეთოდებთან ერთად გულისხმობს: თუ დაპყრობილ ერს არა ჰყავს სხვა ერის ნაწილი კომპაქტურად ჩასახლებული, ჩაუსახლე და საჭირო მომენტში აუჯანყე. ასეთ შემთხვევაში მათ უეჭველად დასჭირდებათ დამპყრობის შუამავლობა, აქედან გამომდინარე შედეგებით.

1801 წ. საქართველოს მოსახლეობა 622, 6 ათასი ქართველისაგან, (79, 4%), 52 ათასი აფხაზისაგან (6,6%), 47 ათასი სომეხისაგან (6%), 30 ათასი ბორჩალოელისაგან (3,8%), 29,3 ათასი ოსისაგან (3,7%), 3,3 ათასი ებრაელისაგან (0,4%), 500 ბერძენისაგან (0,1%) შედგებოდა.

ქართველობა ერთადერთი ერი იყო რომელსაც ორი დამოუკიდებელი სამეფო ჰქონდა (ქართლ-კახეთისა და იმერეთის) და კავკასიაში ყველაზე მძლავრს პოლიტიკურ-სამხედრო და ეკონომიკურ ძალად ითვლებოდა. დღევანდელი აზერბაიჯანი 15 სახანოდ იყო დაყოფილი. აქედან ორი ერეკლე II ყმადნაფიცი. სომხებს ერთი ერეგნის სახანო ჰქონდათ და ისიც ერეკლე II ყმადნაფიცი. ასეთ ვითარებაში რუსეთის იმპერიამ კოლონიზატორული პოლიტიკა საქართველოს წინააღმდეგ წარმართა. აქედან იყო და მოელოდა ძლიერ წინააღმდეგობას.

რუსეთის იმპერიის მესვეურები გეგმაზომიერად მოქმედებდნენ, მათი დახმარებით ადილეური წარმოშობის ტომებმა შეძლეს ცალკე პოლი-

ტიკური ერთეულის შექმნა და ისტორიული ოვსეთის დაკავება. (ამ საკითხზე სხვაგან იქნება მსჯელობა). ეს ფაქტი ვახუშტი ბატონიშვილს ასე აქვს აღწერილი: „ხოლო შემდგომად მოოხრებისა ოვსეთისა და შემოსვლისა მათისა კავკასიას შინა, იწოდნენ : ოვსეთი ჩერქეზად ანუ ყაბარდად, და კავკასიასა შინა მყოფნი, მათ შემოსულთაგან ოვსეთად, რამეთუ აწცა გუარიანთა, მათ უწოდებენ ოსად, ხოლო სხუათა უგუაროთა – კუალად დუალადვე“. (ქართლის ცხოვრება ტ. IV. გვ. 634). სრულიად გასაგებად და მოკლელად აღმოცეხული ის პროცესები, რაც დაიწყო ივანე მრისხანეს დამოყვრებით და დასრულდა ოვსეთის მიწაზე ახალი ერთეულის – ყაბარდოს შექმნით. ასევე ცხადდება ნათქვამი, რომ ადიღეველთაგან ოტებულის ოსები დვალეთს მიეძალნენ, მოახდინეს მისი ნაწილებრივი მიტაცება და შერეული მოსახლეობის შექმნა, სადაც გაბატონებულებია, გუარიანები“ უკვე ოსები არიან, ხოლო დამორჩილებულები, „უგუარები“ ჯერ ხანობით მაინც კვლავ დვალეზად რჩებიან.

იმ დროს საქართველო ძალზე დასუსტებულია. იგი სპარსეთისა და თურქეთის დავის საგნადაა ქცეული. რუსეთის იმპერიას ჯერ კიდევ არა აქვს დღის წესრიგში საქართველოს დაპყრობის ამოცანა და მხოლოდ დიპლომატიურ ინტრიგებში მონაწილეობს. ან რა უნდა ითქვას სხვებზე, როდესაც მამით ქართველმა (ერეკლე I შვილმა) დიდმა პეტრე I-აც მწარედ მოატყუა ქართველობა და მტრების საჯიჯგნი გახადა ქართლი და კახეთი. დასუსტებულ საქართველოს დვალეთის დაცვა, კიდევ რომ მოენდომებინა, არ შეეძლო. დვალეთი ქართლის სამეფოს ნაწილი იყო და დაცვის ორგანიზებას ქართველებს ევალებოდათ, ცხადია. რომ თავად გაუბედურებულნი დვალეზს ვერ უშველიდნენ. ვერც უშველეს. დვალეთი ოსებმა დაიკავეს. დვალეზი, ვინც შეიძლო, თავს უშველა, საქართველოს სხვადასხვა კუთხეს შეეფარა, ვინც არა, ღარჩა და გაოსდა.

1801 წ. როცა მსჯელობაა საქართველოში 29,3 ათასი ოსის არსებობაზე, მხედველობაში უნდა ვიქონიოთ, რომ მათი დიდი უმეტესობა გაოსებული დვალეზი იყო.

ოსებისა და ქართველების ურთიერთობის საკითხს, ისევე, როგორც ოსების ეთნოგენეზისა და საქართველოში მეორე ოსეთის შექმნის პრობლემას არაერთი მკვლევარი შესწილბია. ამ შემთხვევაში ეს მიზანი არაა, ამიტომ მხოლოდ საყოველთაოდ აღიარებული ფაქტებია განმეორებული. ფაქტის გაგება კი მრავალნაირად შეიძლება.

რუსეთის იმპერიის გავლენით ბევრი კავკასიონელი ეთნოსის ბედი ტრაგიკულად შეიცვალა, ზოგისთვის იგი სავალალოდ, ზოგისთვის სანუგეშოდ წარიმართა.

ოსები (უკვე ოსები) კავკასის მოდემის მიწა-წყალზე დამკვიდრებული, იძულებულნი ხდებიან ქართლის მოდემის ზონაში ებიონ დაკარგულის კომპენსაცია. იმპერია მეთოდურად აიძულებს ოსებს ჯერ დვალეთში თავშესაფრის ძიებას, შემდეგ კი უკვე კავკასიონის სამხრეთში. მხოლოდ საილუსტრაციოდ: ცნობილია, რომ XIX ს. დასაწყისისათვის დვალი ოსები (გაოსებული დვალები და ცალკეული ოსები) ქსნისა და არაგვის საერისთაოების მხოლოდ ათიოდე სოფელში ქმნიდნენ კომპაქტურ დასახლებას. ცოტა უფრო მეტ სოფელში იყო შერეული მოსახლეობა. დანარჩენ მხარეში და მათ შორის ცხინვალში და ჯავაში არც ერთი ოსი ან გაოსებული დვალი არ აღინიშნება. წყაროები მიუთითებენ, რომ ქართლის მთისპირეთში ოსები 19 ს. მეორე ნახევარში იწყებენ მასობრივ დასახლებას. თუ ათეულ საუკუნეთა მანძილზე ერთი ეთნოსი მეორეს ტერიტორიაზე მკვიდრ მოსახლედ არ ჩანს, შემდეგ კი ათეულ წლების მანძილზე ხდება ინტენსიური ჩასახლება, ამას თავისი ახსნა უნდა ჰქონდეს. ეს ახსნა იმპერიის მიზანმიმართული პოლიტიკაა. ეს პროცესი ისე არ უნდა იქნას გაგებული, როგორც რუსეთის ზრუნვა ოსი მოსახლეობის მიმართ. ოსებს შესანიშნავი სივრცე ეკავათ ისტორიულად და არც აიყრებოდნენ იქიდან სხვათა სასარგებლოდ. მთელი კვინტესენცია ამ რთული მიგრაციულ, პოლიტიკურ, სამხედრო, ეკონომიკური გარდაქმნებისა, ჩადებული სრულიად გაცხადებულად: ვლადიკავკაზი (დაეუფლე კავკასიას).

ოსების სამშობლოდან აყრა და საქართველოს ტერიტორიაზე ჩასახლება, მხოლოდ დასაწყისი იყო. 1842წ. რუსეთის მთავრობამ კავკასიონის საქართველოს მთიანეთის მოსახლეობისაგან შექმნა ე. წ. ოსეთის ოკრუგი, ცენტრით სოფ. ქვეშეთში. შემდეგ მაღალი იმპერიული მოსაზრებით, ოკრუგის ტერიტორიული სივრცე გადააკეთეს რამდენჯერმე, ცენტრი სოფ. ქვეშეთიდან სოფ. ჯავაში გადაანაცვლეს და ბოლოს მას ჩამოაცილეს დვალეთი და 1858 წ. ოსეთის სამხედრო ოკრუგს გადასცეს, რომლის ცენტრი ვლადიკავკაზში მდებარეობდა. ასე, საბოლოოდ „დაიკარგა“ ისტორიული დვალეთი და იგი ე. წ.

ჩრდილოეთ ოსეთის ნაწილი გახდა. რაც შეეხება დიდი და პატარა ლიხვების სათავეებს, სადაც უკვე ოსურად მოსაუბრე მოსახლეობა სჭარბობდა, ისინი ჯავის საპოლიციო უბანში შედიოდნენ, რომელიც სოფ. ანანურიდან იმართებოდა. „მმართველობის“ გაადვილების მიზნით, ბოლოს ჯავის საპოლიციო უბანი გორის მაზრას დაუქვემდებარეს.

1917 წ. თებერვლის ბურჟუაზიულმა რევოლუციამ და ოქტომბრის სამხედრო გადატრიალებამ თავდაყირა დააყენა ადრე დამკვიდრებული წესრიგი. ოსთა და ქართველთა ურთიერთობაში ამოქმედდა ის „ნაღმი“, რომელიც მიზანმიმართულად იყო ჩადებული იმპერიის მესვეურთა მიერ. ამ საკითხზეც არაერთი გამოკვლევა არსებობს და განმეორებას სიახლე არ შეიძლება ახლდეს. (მხოლოდ ერთი. სხვა ნაშრომთაგან განსხვავებით, ავტორის „რევოლუციური ანექსია“ < თბ. 2008, სრულად იძლევა ვ. ლენინის კონცეფციას ეროვნული საკითხის თეორიისა და პრაქტიკის შესახებ და წარმოადგენს ოსთა და ქართველთა ურთიერთობის ხასიათის გაგების საფუძველს).

ცნობილია, რომ ვ. ლენინი კავკასიაში დასაქმებულ ს. ორჯონიკიძესა და ს. კიროვს ხშირად მოძღვრავდა რა გზით, რა მეთოდებით უნდა ემოქმედათ, როგორ უნდა შეპირებოდნენ კავკასიონელებს დამოუკიდებლობას, თავისუფლებას და ა. შ. თუ ისინი დამოუკიდებლობის გზაზე დამდგარი საქართველოს წინააღმდეგ იბრძოლებდნენ. და მათაც იბრძოლეს. და ბრძოლა დაუფასდათ.

პირველ რიგში, უკვე დამკვიდრებული იყო 1842 წ. შემოღებული ტერმინი „სამხრეთ ოსეთი“. ამ ტერმინს უკვე გარკვეული ფსიქოლოგიური ძალა ჰქონდა შეძენილი. ამ ნიადაგზე უკვე იყო ჩამოყალიბებული შეხედულება ისტორიული (ახლა უკვე ჩრდილოეთ ოსეთად მიჩნეული) და საქართველოს მიწა-წყალზე ჩასახლებული (უკვე სამხრეთ ოსეთად მონათლული) ოსების გაერთიანების შესახებ. ამ „იდეამ“ ადვილად იმუშავა ოსებს შორის. ამ ფერხულში ჩაბმულები აღმოჩნდნენ გაოსებული დვლები. (მართებულად ამბობდა ვ. ლენინი: გარუსებული უცხოელი რუსზე მეტად რუსი შოვინისტიყო. გაოსებული დვალი რატომ არ იქნებოდა ოსზე მეტი ნაციონალისტი ოსი? და ა. შ.). მეორე: მეფის მთავრობა არა მხოლოდ უსახლებდა ქართველობას ე. წ. ხიზნებს, არამედ გარკვეულ შეღავათებსაც უწე-

სებდა ადგილობრივ ქართველ მოსახლეობასთან მიმართებაში. ეს არა მხოლოდ ათამამებდა ზიზნებს, არამედ გარკვეულ წინააღმდეგობასაც ბადებდა და ადგილობრივებში თესავდა ზიზნების მდგომარეობაში გადასვლის (გაოსების) სურვილს. მესამე და რაც მთავარია, ქართული პოლიტიკური ინტელიგენცია დაქსაქსული, ურთიერთდაპირისპირებული (ბოლშევიკებად, ესერებად, მენშევიკებად, ფედერალისტებად და ა. შ.) ისედაც დასუსტებული და ეროვნულ იდეოლოგიას მოკლებული (თუ ნოე ჟორდანიაც ლენინელობდა, რა ითქმის დანარჩენებზე?), თურქეთისა და საბჭოთა რუსეთის დამპყრობლური პოლიტიკის შიშით ვერც ორგანიზებას ახერხებდა და ვერც სეპარატიზმის ლიკვიდაციას. რაც შეეხება გასაბჭოების შემდგომ პერიოდს, თავად უუფლებო (საქართველოს ჰქონდა რუსეთის საოლქო-ადმინისტრაციის ოდენი პარტიული და სამეურნეო უფლებები) რესპუბლიკას, საბჭოთა იმპერიის ნების საპირისპირო „სიზმრის ნახვაც“ კი ეკრძალებოდა. (რამდენადაც არსებობს ე. წ. „სამხრეთ ოსეთის ოლქის სტატუსის შემსწავლელი კომისიის“ დასკვნა: „ქართველი და ოსი ხალხების ურთიერთობის ისტორიიდან“ > თბ. 1991, საჭირო არაა კონკრეტული მასალის მოშველიება). არც იმის მტკიცებაა აუცილებელი, რომ ისტორიულ ოსეთში ოსური სული მიკნინებული იყო, ყველაფერი რუსულ თარგზე მოიაზრებოდა და მხოლოდ ე. წ. სამხრეთ ოსეთში იყო ნებას მიშვებული ყველაფერი ოსური. (ავტორს, რომელიც კომისიასთან ერთად თვეობით სწავლობდა ე. წ. სამხრეთ ოსეთში „მშრომელთა ინტერნაციონალურ აღზრდის“ საკითხს, აქვს კიდევ წვლილი იმ დახურულ მოხსენების შედგენაში, რაც 1984 წლის გაზაფხულზე წარედგინა მაშინდელ ხელისუფლებას).

ის ტრაგიკული მოვლენები, რომელიც ოსურ-ქართულ ურთიერთობებში გამოიკვეთა 1987-89 წწ. იყო ლოგიკური შედეგი საბჭოთა იმპერიის გამთიშველი პოლიტიკისა. ოსებმა მეტროპოლიის დახმარებით მოიგეს. მოიგეს ისევე, როგორც მონღოლების შემოსევების შემდეგ. ძლიერს „აყოლა“ ტრაგიკული აღმოჩნდა ოსების ალანური წინაპრებისათვის. ჰუნებმა ალანები დასავლეთ ევროპაში გაიყოლიეს, ბოლოს ვანდალებთან ერთად აფრიკაში მოხვდნენ და დღეს დაკარგულია მათი ხსენება.

ძლიერ დამპყრობს „აყოლილი“ ოსები მონღოლური ბატონობის ეპოქაში ღრმად შემოიჭრნენ ქართლში. არბიეს და ხოცეს ქართველობა,

დაიწყეს მათი საცხოვრისის მითვისება. კავკასიონს გადმოსულებმა დმანისის უწიეს. არ იკმარეს, რომ ისედაც სხვის მიწა-წყალზე სახლობდნენ. ჩრდილეთი ბასიანი, დიგორი, ალაგირი, თაგაური, ჩემია, ალთა-ბალთა უკვე განადლებული ჰქონდათ და ახლა სამხრეთით გორი, დიდგორი და ბოლოს ვარძია და ბასიანი ისურვეს. ტრაგიკულად დამთავრდა სხვისი ქონების მითვისების ეს მცდელობაც. ჯერ ხანობით მაინც უმართლებთ ოსებს მესამე ბატონის – რუსების ხელში. დიდი წარმატებით შეიძლეს საქართველოს გათავისება. რუსეთის ხელშეწყობით საქართველოში 160 ათასზე მეტი ოსი შემოსახლდა. აქედან 65 ათასი კომპაქტურად დააფუძნეს ყორნისის, ახალგორის, ცხინვალის რაიონებში. სწორედ ამ მიდამოებშია შექმნილი ხელოვნური სახელმწიფოებრივი გაერთიანება, ე. წ. სამხრეთ ოსეთის რესპუბლიკა.

უკვე ითქვა, რომ ოსებთან ერთად ალანურ წარმოშობისად თვლიან თავს ყარაჩაელები და ბალყარები. საინტერესო ფენომენია. ოსები ირანენოვანი, ყარაჩაელები და ბალყარები თურქულ ენოვანი ეთნოსებია. როგორ უნდა მომხდარიყო ეს?

მკვლევარები აღნიშნავენ, რომ ტომები, რომლებიც ცენტრალურ და დასავლეთ ჩრდილო კავკასიაში მოსახლეობდნენ უძველეს დროში იბერიულ-კავკასიური წარმოშობისანი იყვნენ. ძვ. წ. ა. I ათასწლეულში მათ არეალში გამოჩნდნენ კიმერიელები, სკვითები, შემდეგ სარმატები, ალანები, ჰუნები. ბოლოს მიემატნენ თურქულ ენოვანი ტომები. მათი ურთიერთ შერევის შედეგია ირანულ ენოვანი ოსების და თურქულ ენოვანი ყარაჩაელ-ბალყარელი მოსახლეობის ჩამოყალიბება. რაც შეეხება კავკასიური წარმომავლობის ტომებს, მათი განვითარების შედეგად მიიჩნევა ადიღეურ ენაზე მოსაუბრე ჩერქეზულ, ყაბარდოული და ნაწილობრივ ახალი აფხაზური გაერთიანებანი.

ყარაჩაელებისა და ბალყარების წარმომავლობის შესახებ მრავალი თვალსაზრისი განიხილებოდა. ერთი ვერსიით ისინი ჰუნების ნაწილს წარმოადგენენ, მეორეს მიხედვით ყირიმელი თათრები არიან, მესამე, მეოთხე და ა. შ. მათ მონღოლებიდან მოყოლებული სლავების ჩათვ-

ლით ყველა ისტორიულად ცნობილ ეთნოსებს მიაკუთვნებდნენ. განსაკუთრებული პოპულარობით მაინც მათი ალანური წარმოშობა და გათურქებული კავკასიელობა სარგებლობს.

ამ შემთხვევაში მიზანი არაა სპეციალური კვლევა. თვალსაზრისის ძირითადი ზაზი ასე გამოიყურება: კავკასიელი მოსახლეობის უძველესი პერიოდის აღმწერელი წყაროს, „ქართლის ცხოვრების“ თანახმად, სულ მცირე, ძვ. წ. ა. III ათასწლეულში იაფეტიდი თარგამოსიანელები იკავებენ კავკასიონის ჩრდილოეთ მხარეს. რამდენადაც ვოლგამდე მაინც სხვა მკვიდრი მოსახლეობა არ არსებობდა, მათ შეეძლოთ დაეკავებინათ ძალზე ვრცელი ტერიტორიები. ძვ. წ. ა. VIII-VII სს. მიჯნაზე მათ თავს კიმერიელები ესხმიან. კიმერიელებმა გადაიარეს კავკასიონის დასავლეთ გადასასვლელებზე და მცირე აზიაში შეიჭრნენ. მათ მოჰყვნენ სკვითები, რომლებმაც კავკასიონის პარალელურად იარეს აღმოსავლეთით და ბოლოს ალბანეთის (დერბენტის) გზით შეესივნენ აზიას. რამდენადაც ეს ტომები თარეშით დაკმაყოფილდნენ, რაიმე არსებითი კვალი კავკასიელების ცხოვრებაში არ დაუტოვებიან. ძვ. წ. ა. V-IV სს. მიჯნაზე იმავე გზით შემოიჭრნენ სარმატები. წინამორბედთაგან განსხვავებით, მათ კავკასიელების არეალში სამოსახლო მიიზომეს. შესაბამისად, კავკასიონის ტომთა გაერთიანება გახლიჩეს. მეოტები, სინდები, კერკეტები, ზიზები აზოვის ზღვის ჭაობებს მიაჯაჭვეს, მდ. ყუბანის მარცხენა ნაპირზე მცხოვრები ევროსელები შეავიწროეს, კავკასიონის ტომთა ნაწილი მთებში შერეკეს, თერგის (ლომეკის) აღმოსავლეთით გადარეკეს და სამკვიდრო შექმნეს. ესენი აორსების ტომთა გაერთიანებას ქმნიან და კავკასიანებზე ბატონდებიან. ამავე დროს ლაშქრობენ სამხრეთში და აქედან წაყვანილ ტყეებს ჩრდილოეთ კავკასიაში ასახლებენ. შემდეგ პერიოდში დამპყრობთა შორის დაწინაურდა ალანთა ტომი, რომელმაც თავისი სახელი დანარჩენებზე გაავრცელა. ამიტომ, რომ ისტორია ალანებს, მხოლოდ ახ. წ. ა. I საუკუნიდან იცნობს. ალანების სახელი აორსებზეც გავრცელდა და მათთან შერეულ კავკასიელებზეც (როგორც კავკასიონის, ასევე ევროსის ნათესავ ტომებზე). ალანებმა დაიკავეს ყუბანის პირეთიდან დაღესტნამდე ტერიტორია. შესაბამისად, ადგილობრივ მოსახლეობაზეც ვრცელდებოდა სახელწოდება ალანი, თუმცა თავისი წარმომავლობით ისინი ალანებს არ განეკუთვნებოდნენ. ამიტომ იყო,

თუმცა მიაჩნდათ, რომ ალანი, ასეი და ოსი ერთი და იგივე ტომის სახელია, სინამდვილეში ვითარება საწინააღმდეგოს ამტკიცებდა. ოსები თავს ირონებს ეძახდნენ, ხოლო ასებად, ოსებად ბალყარები მიაჩნდათ. ამით უნდა აიხსნას ის ფაქტი, რომ ასები და ალანები X-XIII სს. მანძილზე მტრობდნენ კიდევ ერთი მეორეს. ცხადია მტრობის (მეტოქეობის) გარდა იყო მოსახლეობის შერევაც, რაც გავლენას ახდენდა ეთნოსების ფორმირებაზე. მიჩნეულია, რომ ყარაჩაელები და ბალყარები ჩამოყალიბდნენ კავკასიური მოსახლეობის საფუძველზე, მასში ჯერ ირანულ ენოვანი (აორსები, ალანები) და შემდეგ თურქულ ენოვანი (ბოლგარები და ყივჩაღები) ტომების შერევა-შერწყმის შედეგად. მეორე თვალსაზრისი, რომ თურქულ ენოვანმა ბოლგარებმა და ყივჩაღებმა შეიერთეს (შეითვისეს) აშდიგორელები და შექმნეს ყარაჩაი-ბალყარების ეთნოსი, საკითხის არსს არა ცვლის. მკვლევარები უტყუარად აღნიშნავენ, რომ ტოპონიმები (აქედან ეთნონიმები) რომლებიც „გორი“-ს უკავშირდება, იბერიულ-კავკასიური წარმომავლობისაა. (უკვე ითქვა: ჩრდილოეთ კავკასიაში დიგორი, აშდიგორი და ა. შ. სამხრეთში-გორი, ახალგორი, დიდგორი და ა. შ.) აქედან გამომდინარე, ცხადია, რომ თავად აშდიგორელები კავკასიელებისა და აორსების შერეული მოსახლეობაა. მკვლევარებს მიაჩნიათ, რომ თურქულ ენოვანი ყივჩაღები მონღოლებთან 1222 წ. განცდილი მარცხის შემდეგ გაიფანტნენ, შემდეგ მონღოლებს შეერივნენ და ასე განაგრძეს არსებობა. მათი ნაწილი კავკასიელების (ალანების, აშდიგორელების) ადგილობრივ მოსახლეობას ჩაუსახლდა, შეერია, შეეთვისა და ამ ნიადაგზე ჩამოალიბდა ყარაჩაელ-ბალყარების ეთნოსი. გასაკვირი არაა, რომ ყარაჩაელებს XIX ს. შუა პერიოდამდე ალანებს ეძახდნენ და ქართველ მკვლევართა მტკიცებით, მეგრელები დღესაც ასე ეძახიან. რაც შეეხებათ ბალყარებს, მათი მისამართით ქართველების ნათქვამი „ბასიანები“, ჯერ კიდევ საჭიროებს დაზუსტებას. ქართველებისათვის ბასიანი გეოგრაფიული სახელწოდება იყო და რჩება. თუ ითქმის ბასიანელი, სულაც არ ნიშნავს ეთნიკური კუთვნილების აღნიშვნას. ბასიანი – საქართველოს სამხრეთის გეოგრაფიული ტერმინიცაა, მაგრამ იქ მაცხოვრებელი ბასიანელი ბალყარელს როდი ნიშნავს და ა. შ.

დადასტურებულად ითვლება, რომ ყარაჩაელ-ბალყართა სალიტერატურო ენა თურქულია, ჩამოყალიბებული იქ ყივჩაღების XIII ს. ჩასახლების შემდეგ (XIV ს. ეთნოსი უკვე საბოლოოდ ფორმირებულია). ყარაჩაელ-ბალყარებს უკავიათ ჩრდილო კავკასიის ის ნაწილი, რომელიც ლეონტი მროველის მოწმობით ეგროსის კუთვნილი მიწა-წყალი იყო და სადაც ათეულობით საუკუნეების მანძილზე სვანური მოსახლეობა მკვიდრობდა, ამდენად აუცილებელი ხდება ამ ორი ეთნოსის ურთიერთობის წარსულის კვლევა თანამედროვე მეთოდებით. ის, რაც ამ მხრივ თ. მიბჩუანმა შეძლო, ბევრის მეტყველია, მაგრამ არა საკმარისი. სიცხადე საკითხში არც ზ. რატიანის ნაშრომს „წყაროთა ღაღადი ანუ პირიქითაა საქართველო“, თბ. 1995, შეუტანია, საბჭოთა კავშირის დროს ეთნოურთიერთობების საკითხი, სამწუხაროდ წარმატებული არ იყო. (მოსკოვში არსებული ეთნოპრობლემების შემსწავლელი ინსტიტუტი იმდენად „მიზან მიმართული“ მუშაობდა, რომ პოპულარებას უწყევდა მრავალ „აღმოჩენას“. ვთქვათ, თუ ეთნოსი 100 ათასს აჭარბებს, ის უკვე ერია. თუ რაოდენობრივად ნაკლებია – ის მხოლოდ ეროვნებაა და ა. შ. მათი „მეცნიერული“ ნამოქმედარი ამტკიცებდა ორი გერმანული ერის, დასავლეთის და აღმოსავლეთის, ორი კორეელი ერის, – ჩრდილეთელი და სამხრეთელი და ა. შ. არსებობს).

განსაკუთრებით აღსანიშნავია საბჭოთა რუსეთის შესაბამის ინსტიტუტებში მიმდინარე ღრმა „სამეცნიერო“ საქმიანობა. ყოველივე ექვემდებარებოდა ერთ პრინციპს: გათიშე, დააშორიშორე, დააპირისპირე. (ეგებ მოვა დრო, როცა ობიექტურად მოაზროვნენი შეძლებენ ამგვარი „სამეცნიერო ცენტრების“ გაშიფრვას).

მკვლევართა მიერ ბევრი უტყუარი დებულებაა დადგენილი, რომელიც ყარაჩაელთა და ბალყართა წარმომავლობას უკავშირდება. და მაინც გაურკვეველია თავად „ყარაჩაელი“-ტერმინის საკითხი. ეთნოსის გენეზისში მრავალი ელემენტი მონაწილეობდა. ამას არქეოლოგიურ, ეთნოგრაფიულ, ლინგვისტური კვლევები ცხადყოფენ. დამწერლობის არ არსებობა, ისტორიული კუთვნილების ზეპირსიტყვაობაზე დაფუძნება კვლევებს ართულებს.

ამავე დროს, ანთროპოლოგია, არქეოლოგია, ფოლკლორი არა-ორაზროვნად მიუთითებენ კავკასიურ-იბერიული ქვედა პლასტების არსებობაზე. სწორედ მათ მიეკუთვნება ძვ. წ. ა. III ათასწლეულიდან მოყოლებული კოლხურ-ხეთური კულტურის ელემენტების გავრცელება ჩრდილოეთ კავკასიაში. ძვ. წ. ა. II-I ათასწლეულების ცნობილი ე. წ. ყობანური კულტურა თავისით არ შეიქმნებოდა.

სხვა წერილობითი ცნობები იმ უძველესი პერიოდის შესახებ არ არსებობს ლეონტი მროველის გარდა. ის კი დღევანდელი ყარაჩაელებისა და ბალყარების სივრცეს ეგროსის კუთვნილ მიწა-წყლად მოიაზრებს. ყველაფერი მიუთითებს იმაზე, რომ იბერიულ-კავკასიურ ტომებს ჩაუსახლდნენ მოსული ჯერ ირანულ ენოვანი, შემდეგ კი თურქულ ენოვანი ტომები, რამაც ენობრივი ცვლილება გამოიწვია, მაგრამ კავკასიური ტიპი ვერ შეცვალა. ენა იცვალა, გენეტიკური კოდი დარჩა.

ყარაჩაელები და ბალყარები მათი რთული გენეზისის მიუხედავად კავკასიონის ჩრდილოეთ კალთებს იკავებენ საუკუნეთა მანძილზე, სხვა სამშობლო არ გააჩნიათ და ლოგიკურია, რომ კავკასიონელებად ითვლებიან. კავკასიონელებად, მაგრამ არა კავკასოსის მონათესავე ეთნო გაერთიანებად, მიუხედავად იმისა, რომ არსებობს სრული საფუძველი მათ ფორმირებაში კავკონთა მონაწილეობის აღიარებისა.

ამ დასკვნას ამაგრებენ ქართველი მკვლევარები. გარდა იმისა, რომ ყარაჩაელები და ბალყარები ეგროსის კუთვნილ მამულში ცხოვრობენ, მათ შეითვისეს ეგრების (სვანების) კულტურულ-სამეურნეო მიღწევები. საკმარისია მიეთითოს ჩრდილოეთ კავკასიური ეთნოსების მიერ დამკვიდრებულ თუ შემონახული ტოპონიმებზე: სვანების მთა, ველი, წყალი და ა. შ. სვანური ნადირობის კულტი აფშატი შეთვისებული აქვთ კავკასიონელებს. შედეგს არ ცვლის თუ აფშატს არქმევენ აპსატს და სხვ. თ. მიბჩუნამა გამოწვლილვით შეისწავლა კავკასიონის ამ რეგიონის მოსახლეობა და მივიდა დასკვნამდე რომ არსებული გვარების საკმარაოდენობა (დაახლოებით 40 გვარი) არა მხოლოდ სვანური წარმოშობისაა, არამედ მოხუცებს ახსოვთ კიდევ თავისი სვანობა. ეს არც უნდა იყოს გასაკვირი, რადგან ყარაჩაელთა და ბალყართა აღნიშნულ, სვანთა ტერიტორიაზე ჩასახლება უნდა მომხდარიყო არა უადრეს XIV-XVII საუკუნეებისა. ამ თვალსაზრისს ეთანხმება ვ. ალექსეევის დასკვნა, რომ

ყარაჩაელებს და ბალყარებს გენეტიკური კავშირი სწორეთ სვანებთან ჰქონდათ. (Алексеев В. П. Некоторые проблемы происхождения балкарцев и карачаев в свете данных антропологии. Нальчик, 1960, с. 320-333). იგივე აზრი ჯერ კიდევ ათასეულობით წლებით ადრე იყო გამოთქმული სტრაბონის, მენანდრეს და სხვათა მიერ. სვანებს მიიჩნევდნენ იმ რიცხოვრივად მძლავრ გაერთიანებად, რომელიც კავკასიონის „გარშემო“ ცხოვრობდა. არა მხოლოდ ჩრდილოეთისა და სამხრეთის კალთებზე, არამედ გარშემო. (ს. ყაუხჩიშვილი. გეორგიკა. ტ. III, გვ. 221). ასე რომ არა ყოფილიყო, სვანები 200 ათასი მეომრის შეკრებასაც ვერ შეძლებდნენ. შესაბამისად, სადაო არ უნდა იყოს, რომ სვანები, ცხოვრობდნენ რა ჩრდილოეთ კავკასიონში, აქტიურ მონაწილეობას მიიღებდნენ ყარაჩაელთა და ბალყართა ეთნოგენეზში. პროცესი არ იქნებოდა მხოლოდ მშვიდობიანი ან მხოლოდ ომის გზით არ წარიმართებოდა. ცნობილი ფაქტია, რომ ადიღეველთა ნაწილმა ისტორიული ოსეთის ტერიტორიაზე გადაინაცვლა, შექმნა ყაბარდო და მეზობლები შეავიწროვა. არის ცნობა იმაზე, რომ ამას რეგიონალური მიგრაციები მოჰყვა. ვახუშტი ბაგრატიონი აღნიშნავს: „ხოლო შემდგომად მოოხრებისა ოსეთისა და შემოსვლისა მათისა კავკასიას შინა, იწოდნენ : ოსეთი ჩერქეზად ანუ ყაბარდად, და კავკასიასა შინა მყოფნი, მათ შემოსულთაგან ოსეთად...“ (ქართლის ცხოვრება, ტ. IV. გვ. 634). ასევე ცნობილია, რომ ყაბარდოს (ყაბარდოელები ისეთივე ადიღეველებია, როგორც აბაზინები. შაფსულები, უბიხები... ყველა ვისაც ერთ დროს ჩერქეზების სახელით აერთიანებდნენ), მთავარ თემრიუყ იდაროვი, მას შემდეგ, რაც რუსეთის მეფე ივანე მრისხანეს ქალიშვილი მიათხოვა და მოყვრობის ძალით გული მოიცა, მეზობელი ტომების დალაშქვრას შეუდგა. 1557 წ. ყაბარდო მჭიდროდ დაუკავშირდა რუსეთს. თემრიუყ-მა სხვებთან ერთად სვანური დასახლებებიც დაიპყრო ყუბანის, ბახსანის, ზედა ბალყარის, ბეზინგის და ჩეგემის ხეობებში. თ. მიბჩუანის ცნობით, დაპყრობილი იყო 164 სვანური სოფელი. იქვე განმარტებულია, რომ დღევანდელ ბაქსანს იმ დროს ერქვა ბახსონ და აქედან არიან წამოსული სვანი ბახსოლიანები. ამავე ცნობას ადასტურებს ოსეთის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტი, რომლის მიხედვით სვანები ცხოვრობენ მდ. ბაქსანის და ყუბანის ხეობებში. XVIII ს. შუა პერი-

ოდში სვანური მოსახლეობა ჯერ კიდევ მყარად იკავებდა ჩამოთვლილ ხეობებს და ბუნებრივია, მათი მონაწილეობის გარეშე ყარაჩაელებისა და ბალყარების ეთნოგენეზი ვერ წარიმართებოდა. სწორედ ამიტომ, თუმცა მათი ენა კავკასიონურს არ განეკუთვნება, მაგრამ აშკარად აჩენს კავკასიურ ელემენტებს.

ბევრად განსხვავებული მდგომარეობაა ადიღეური ძირიდან მომდინარე ყაბარდოელების, ჩერქეზების, საკუთრივ ადიღეელებთან მიმართებაში. ნებისმიერი ეთნოსი მრავალჯერადი შერევა-შერწყმის, მიგრაციული თუ ასიმილაციური პროცესების მომსწრეა. ბევრის წარსული ისეა ჩახლართული, რომ ჭეშმარიტების დადგენა თითქმის შეუძლებელია. ასეა ადიღეელების მიმართაც.

პირველ რიგში დასადგენია მათი კავკასიური ფესვები.

სტრაბონის მიხედვით ძვ. წ. ა. I ათასწლეულში ჩრდილოეთ კავკასიის ველებზე მოსახლეობდნენ მეოტები და სინდები. მკვლევართა ნაწილის მტკიცებით (თუ ვარაუდით) ადიღეურ-ყაბარდოული (ჩერქეზები) ტომები მეოტების ჩამომავლებია. მეოტები კი ძვ. წ. ა. VI საუკუნიდან არიან ისტორიისათვის ცნობილნი. იმ დროს ისინი აზოვის (მეოტიის) ზღვის ჩრდილო აღმოსავლეთში და მდ. ყუბანის (ძველი სახელწოდებით პაპანისი, ანტიკიტი, კოპა, აქედან ქართულად კაფა) ქვემო დინების აუზში მოიაზრებIAN.

ისტორიულად კავკასიონელებისათვის ის პერიოდია, როცა უკვე გადაქედილი აქვთ კიმერიელებს და სკვითებს ეს ვრცელი მხარე და სარმატების შემოსევის პერიოდია. სარმატულმა აორსებისა და სირაკების ტომთა გაერთიანებებმა მიმოფანტეს კავკასის მონათესავე ტომები და მათი არეალი დაიკავეს.

მასსოფრობის ძალით შეეხედოთ ჩრდილო კავკასიას ძვ. წ. ა. III ათასწლეულიდან მოყოლებული. ამ პერიოდის შესახებ მხოლოდ ლეონტი მროველის მონათხრობია ცნობილი. იგი ზუსტად აღწერს იაფეტიდი თარგამოსის შთამომავლებს შორის ტერიტორიული გამიჯვნის საკითხს და კავკასიონის ჩრდილოეთ მხარეს ასე ყოფს. ლიხის მთიდან ზღვამდე

და ასე მდინარემდე მცირე ხაზარეთისა (მდ. ყუბანი) ერგო ევროსს. ამასთან ევროსელებია სვანები და მეგრულ-ლაზები. მდ. ყუბანის მარჯვენა მხარიდან (ჩრდილოეთიდან), მდ. თერგამდე (ლომეკამდე) ერგო კავკასოსს. მისგან აღმოსავლეთით ლეკოსს. მროველის მოწმობით ლეკოს-კავკასოსის სამფლობელოთა ჩრდილოეთი საზღვარი დაწესებული არა ყოფილა და არც საჭიროება მოითხოვდა, რადგან მდინარემდე დიდი ხაზარეთისა (ვოლგამდე) უზარმაზარი სტეპები აუთვისებელი იყო. ეს ტერიტორიები შეძლების ფარგლებში ლეკოს-კავკასოსის მონათესავე ტომებმა დაიკავეს. ისტორიისათვის უცნობია რამდენი შეიძლეს კავკასიისა და ლეკოსის ტომთა გაერთიანებმა. არის არაპირდაპირი მითითება, რომ საკმაოდ ჩრდილოეთით უნდა წაწეულიყვნენ.

ამ გეოგრაფიულ არეალში პირველად კიმერიელები და სკვითები გამოჩნდნენ. მათ თარეშით გაიარეს და მცირე აზიას შეესივნენ. ვითარება ჩრდილოეთ კავკასიაში რადიკალურად შეიცვალა სარმატების შემოსევების შემდეგ. ისინი რბევით არ დაკმაყოფილებულან, მიიზომეს საარსებო სივრცე ლეკოსისა და კავკასიის ტომთა შევიწროება-განდევნის გზით. ლოგიკური კითხვა: რა დაემართებოდათ კავკასიის მოდგმის ტომებს? მტრის ურდო შემოიჭრა არა კასპიის (დარუბანდის) ზღვის სანაპიროს გავლით და არც მეოტიის (აზოვის) ჭაობიანი სანაპიროს გზით. მომხდური ჩრდილოეთ კავკასიის ცენტრშია შემოსული. კავკასიის ტომთა გაერთიანება გაიფანტებოდა და გაერიდებოდა ბევრად ძლიერ მტერს თუ ერთ მუშტად შეკრული დაიხვედა მთებისაკენ? საფიქრებელია, რომ თავად კავკასიის მონათესავე ტომები საუკუნეთა მანძილზე გაბნეულები იქნებოდნენ დიდ ტერიტორიაზე და გარკვეულად უკვე დაშორიშორებულნი ტერიტორიულადაც და ენობრივადაც (თუნდაც გამოკვეთილი დიალექტების დონეზე). შესაძლებელი იქნებოდა თუ არა მათი შეკრება ორგანიზებული წინააღმდეგობის გაწევის მიზნით? ბევრი იქნებოდა დამოკიდებული მომხდურთა მოულოდნელ, სწრაფ მოქმედებაზე. დასაშვებია თუ არა კავკასიის მონათესავე ტომთა გაფანტვა? შეიძლება თუ არა ვარაუდი. რომ მეოტებისა და სინდების ტომები აზოვის ზღვას ყოფილიყვნენ მიჯაჭვულნი და მოწყვეტილნი იმ ტომებისაგან, რომლებიც იძულებულნი გახდნენ კავკასიონის მთებში ეპოვათ თავშესაფარი ან, როგორც ვაინახები, თერგის აღმოსავლეთით ხეობებში ჩაკეტილიყვნენ? გარკვეული სიცხადის შეტანა პრობლემის გარკვევაში

ანთროპოლოგიურ კვლევას შეუძლია. მათი მონაცემებით კი ადიღეურ, ჩერქეზულ, აბაზინურ, ყაბარდოულ მოსახლეობასთან ერთად პონტოს ტიპს დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობის ნაწილიც მიეკუთვნება. მაგრამ აქ გასარკვევია, დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობის რა ნაწილი? სხვანაირად გაურკვევლობის კვალს ტოვებს ანთროპოლოგთა მტკიცება, რომლის მიხედვით კავკასიელთა 4 ტიპიდან ქართველობა რა ნიშნებით ხვდება სამში, პონტოს, კავკასიურ და წინააზიურში. კიდევ ერთი მომენტი დასადგენი. მროველის მიხედვით კავკასის ნათესავეად აღიარებულ ვაინახებსა და დვალებს გარდა ქართველობაც მოიაზრება კავკასიურ ტიპში. იქვე არიან ყარაჩაელები, ბალყარები, ოსები, დასავლეთ დაღესტნის მაცხოვრებლები. ეს ყველაფერი გასაგებია. კავკასოსის მონათესავე ტომებმა დიდი მონაწილეობა მიიღეს ამ ეთნოსთა ჩამოყალიბებაში. უფრო მეტი, ისინი იყვნენ საფუძველი, რომელზეც ეს ეთნოსები დაეშენნენ. ამავე ტიპს არ განეკუთვნებიან ადიღეველ-აბაზინურ-ყაბარდოულ-ჩერქეზული და დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობის ის ნაწილი, რომელიც პონტოს ტიპის შემადგენლობაშია. საკითხავია თუ მეოტები და სინდები ძველი კავკასიონელები (კავკასის მონათესავე ტომები) იყვნენ, რატომ ვერ შეინარჩუნეს კავკასიური ტიპის ნიშნები? საკითხი ღიაა განსჯისათვის და თუ კვლევის დღევანდელი მეთოდები საბოლოო დასკვნის საშუალებას არ იძლევა, ეგებ გენეტიკურმა კვლევებმა შემატონ სიცხადე? კავკასიის განოგეოგრაფია ჯერ კიდევ დიდ ძალისხმევას მოითხოვს.

შეიძლება სიმართლეს სიცხადე შემატოს ფ. კრასილნიკოვის თვალსაზრისმა იმის შესახებ, რომ ადიღე-ჩერქეზები სულაც არ არიან აბორიგენი კავკასიონელები? მისი თქმით «...Существует предания... что племя «адыге», как называют сами себя черкесы, переселились с северных берегов Черного и Азовского морей и заняло восточный берег, значительную часть обоих склонов Кавказского хребта и Кубанскую равнину.» (Красильников Ф.С. Кавказ и его обитатели. М. 1919, с 55). თუ კვლევა დაადასტურებს, რომ დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობის რა ნაწილია პონტოს ტიპის შემადგენელი ელემენტი, მაშინ შეიძლება ისიც განისაზღვროს, ეს ნაწილი განეკუთვნება თუ არა ადიღეველთა (ჩერქეზთა) იმ ნაწილს, რომელმაც კავკასიონის სამხრეთი კალთები დაიკავა.

რას გვეუბნებიან ამ ხაზით წერილობითი წყაროები და ზეპირ-სიტყვაობა იმ ეთნოსებისა, რომლებიც მოკლებული იყვნენ წერის კულტურას? ამ საკითხების კვლევას პრინციპული მნიშვნელობა ენიჭება ისეთ ვითარებაში, როცა რუსეთთან კავშირების დამყარების შემდეგ (რუსეთის მიერ კავკასიელების დაპყრობის შემდეგ) ბევრი რაიმე იძულებით შეიცვალა კავკასიონელთა ცხოვრებაში, მათზე ჭეშმარიტ ცოდნაში.

მკვლევართა დავას არ იწვევს ის, რომ კავკასიის ჩრდილო დასავლეთით, ძველი წელთა აღრიცხვიდან მოყოლებული ცნობილი არიან მეოტები და სინდები ამის მიუხედავად აზრთა სხვაობას იწვევს მეოტების ტომთა შემადგენლობა. თუ ცნობილია, რომ ერთი მხრივ სინდი, კერკეტი, ტორეტი, ზიზი, (ქართულად-ჯიქი), ახეები (აქაველები) ეთნიკურად მონათესავე ტომებია, მეორე მხრივ კამათს იწვევს მეოტების ვინაობის (რაობის) საკითხი. დანდარები, ტარპეტები – ვინ იყვნენ ისინი? არის აზრი მათი ადიღური კუთვნილების შესახებ. გამოთქმულია მოსაზრებაც თვით ადიღეელების არა კავკასიონელობის შესახებ. რაც ცნობილია საბოლოო დასკვნისათვის საკმარისი არაა.

მკვლევართა მიერ აღიარებულადაა მიჩნეული, რომ სინდებს ეკავათ ტამანის ნახევარკუნძული ანაჰამდე და მდ. ყუბანის ქვემო წელი. უფრო გვიან მათგან სამხრეთით სახლობდნენ კერკეტები, შემდეგ ტორეტები, ახეელები (აქაველები), მოსხები და ჰენიოხები. ცოტა განსხვავებულ მოსაზრებას გვაცნობს სტრაბონი. მისი ცნობის თანახმად ჯერ იყვნენ ახეელები, შემდეგ ზიგები და შემდეგ კერკეტები. ამას გარდა, სტრაბონის მიხედვით მეოტების შემადგენლობაში მოიაზრებიან თავად სინდები, დანდარები, ტორეატები, ტარპეტები, არეხები, ობილიაკენები, სიტაკენები, დოსხები. ყურადსაღებია, რომ თავად მეოტების საცხოვრებელი არეალის დადგენაც იწვევს აზრთა სხვაობას. თუ ცნობილია, რომ სინდები ტამანის ნახევარკუნძულზე სახლობდნენ, მათ ქვევით კერკეტები, ახეელები, მოსხები და ჰენიოხები, რატომ ვერ საზღვრავენ მეოტების არეალს? მხოლოდ იმაზე თანხმდებიან მკვლევარები, რომ მათი სივრცე მდ. ტანაისამდე (დონამდე) ვრცელდებოდა. იმიტომ ზომ არა, რომ ისინი მომთაბარე ცხოვრებას ეწეოდნენ? მათ ზევით (ჩრდილოეთით) VI-V

სს. მდ. ვოლგა-დონის შორის უკვე სავრომატული ტომებია (აორსები და სირაკები).

ძვ. წ. ა. VI ს. ჩნდება ბერძნული ელემენტები. ბერძნები აარსებენ სავაჭრო კოლონიებს ყირიმისა და ტამანის ნახევარკუნძულებზე. V ს. ეს კოლონიები ქმნიან ბოსფორის სამეფოს და თავის გავლენას სინდთა ტომებზეც ავრცელებენ. (გამოთქმულია მოსაზრება, რომ ჩრდილოეთ კავკასიის ახელები (აქაველები) საბერძნეთიდან გადმოსული და აქ ცალკე ტომად დამკვიდრებული ახელებია. რამდენად სანდოა ეს ცნობა?)

სავრომატების შემოჭრამ ვოლგა-დონის მიდამოებიდან სამხრეთით ძირეულად შეცვალა ჩრდილოეთ კავკასიაში დამკვიდრებული ტომების არა მხოლოდ საარსებო არეალის გეოგრაფია, არამედ შემადგენლობა და ერთიანობაც. ტომთა გაერთიანებანი დაიშალა და ძველი და ახალი წელთაღრიცხვის მიჯნაზე უკვე ახალი სახელები, ახალი საცხოვრებელი არეალით ფიქსირდებიან ისეთი ცნობილი ავტორების მიერ, როგორიცაა სტრაბონი, პტოლომეი, პლინიუს უფროსი.

ვერც ერთი ავტორი ნათელს ვერ ჰფენს ცენტრალური კავკასიონის მოსახლეობის ეთნიკურ კუთვნილებას. ყოველი ტომი ან ტომის ნაწილი კალკე ხეობაშია ჩაკეტილი და როგორც კულტურულ-ეკონომიკურად, ასევე ენობრივად თანდათან შორდება ადრე ახლო ნათესაურ მოსახლეობას. სტრაბონის თქმით, ისინი მეცხოველეობით და ნადირობით ირჩენენ თავს. ერთია მხოლოდ, 70 ტომი (ან სხვადასხვანაირად მოლაპარაკი) ადამიანები დიოსკურიასში (ცხუმში, სოხუმში) იკრიბებიან სავაჭროდ და არა მხოლოდ. სტრაბონი მათ სარმატებისა და სკვითების მეზობლებს უწოდებს. პტოლემეი და პლინიუს უფროსი, იალბუზსა და მყინვარწყვერს შორის ასახელებენ ტალებს (დვალებს), აკინელებს, სოდებს. ამის გარდა აღნიშნავენ ტროგლოდიტების, პოლიფაგების (ანუ ბევრის მჭამელების), ისადიკების არსებობას, თუმცა მკვლევართათვის უცნობია ვინ, რომელი ეთნოსის წარმომადგენლები არიან ისინი.

კავკასიონის ჩრდილოეთის სტეპები, ის რაც აორსებისა და სირაკების სამომთაბარეო იყო, ახ. წ. I საუკუნიდან ალანთა კუთვნილება ხდება. ფიქრობენ, რომ თავად ალანები სავრომატული ტომია, რომელმაც თავისი გავლენა და სახელი დანარჩენებზე გაავრცელა.

ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიაში მომხდურთა გავლენით ტომთა არსებული გაერთიანებანი იშლება, მიმდინარეობს შერწყმის პროცესი, საფუძველი ეყრება ახალ, შეჯვარებულ ეთნოსებს, რომელბიც ადიღეელების თვით სახელით არიან ცნობილნი. მკვლევართა ერთი ნაწილი ემხრობა მათი ჩრდილოეთიდან შემოსვლის იდეას. სხვათა აზრით ადიღეელები, ისევე როგორც მათი განაყარი ყაბარდოელები და აბაზინები პირიქით, ადგილობრივი კავკასიური ტომია, რომელმაც მოსულები შეითვისა, მოახდინა მათი ასიმილაცია, თუმცა თავადაც გარკვეული ცვლილება განიცადა. ასე რომ მეოტების, ზიგების (ძიგებ-ჯიქების) და კერკეტების ჩამოყალიბება სავრომატებთან შერწყმის შედეგია.

მკვლევარებს მიაჩნიათ, რომ ადიღური წარმომავლობის ტომებს ენა და ტოპონომიკა კავკასიური აქვთ. მაგალითად მოაქვთ მრავალ ტერმინთა დაბოლოება აპე, ფსი (ფში). აპე ადიღურად ყურეს ნიშნავს. პარალელისათვის-უბე, ლაზურად ნიშნავს უბე. ქართველებშიც არის უბის სახელი – უბე, ოლონდ ეს თვალის უბეა (უბეა) და არა ზღვის, ქალის და სხვა. აპე-თუ წყლის უბეა, თავად წყალს ეწოდება – ფში (ფსი). ქართულშიც არის მსგავსი სიტყვები, ოლონდ ის სხვა წყალს ეწოდება. და თუ ასე გაგრძელდა მსჯელობა, მაშინ შეიძლება შეხსენება, რომ უფრო მეტი საერთოა და მეტად დამაფიქრებელი, სამეგრელოში ანა-კლია, აფხაზეთში ანა-კოფია (დღევანდელი ახალი ათონი) და დღევანდელი რუსეთში – ანა-პა. ასე რომ გაგრძელდეს, მაშინ ისტორიული ნიკო-ფსი-ც საჭიროებს ახლებურ ახსნას. როცა პომპეუსმა მითრიდატე პონტოელის დევნა შეწყვიტა (ძვ. წ. ა. I ს.) და არსებულ პუნქტს უწოდა ნიკოფსი, ისიც ადიღურად ზომ არ აზროვნებდა?

ნიკოფსის ჩრდილოეთით ზიქები (ზიგები, ძიგები, ჯიქები) იკავებენ ეგროსის კუთვნილ მიწა-წყალს. ეს უკვე ახ. წ. ა. I ათასწლეულში ხდება. ჯუანშერი, აღწერს რა ვახტანგ გორგასალის ლაშქრობას ჩრდილო კავკასიაში, ამბობს, რომ ოვსეთის მეზობლად სახლობდნენ ჯიქები. „ჯიქეთი მუნვე იყო“, მაგრამ ამ ლაშქრობის „შედგომად ჟამთა მრავალთა იოტნეს პაჭანიკნი და ჯიქნი თურქთაგან; და... ჯიქნი დაემკვიდრნეს ბოლოსა აფხაზეთისასა.“ (ქართლის ცხოვრება, ტ. 1. გვ. 156-157). ჯიქები ნიკოფსის

ჩრდილოეთით ევროსის მამულებს იკავებენ არა უადრეს VI საუკუნისა. ისინი ადიღეველი ტომებიდან ყველაზე სამხრეთით სახლდებიან და უკვე აფხაზეთის სამთავროს მეზობლები ხდებიან.

XIII ს. მონღოლების გამოჩენამ და ხანგრძლივმა ბატონობამ ცვლილებები გამოიწვია ჩრდილოეთ კავკასიის ეთნიკურ შემადგენლობაში. მათგან დევნილმა ყივჩალებმა მთებს შეაფარეს თავი და ყარაჩაელებისა და ბალყარელების ეთნოგენეზში მიიღეს გადამწყვეტი მონაწილეობა.

მონღოლთა მიერ განადგურებული იქნენ ჩრდილოეთ კავკასიის ეთნოსები. რაც მთავარია, ჰუნებს გადარჩენილი (IV) ალანები დაიშალნენ, ნაწილი მონღოლებს მიემხრო და მათ ლაშქრობებში ჩაერთო, ნაწილი მთებში კავკასიელებს შეერია და განსაზღვრა ოსი ეთნოსის მომავალი.

ალანთა განადგურებამ საშუალება მისცა ადიღეველებს წაეწიათ აღმოსავლეთით დაცლილ მიწებზე და ნახევრად მომთაბარე ცხოვრებას დაბრუნებოდნენ. XV საუკუნისათვის, ალანთა მიწებზე დასახლებული ადიღეველები ქმნიან ახალ ეთნოსს-ყაბარდოელებს.

უპრიანია აქ კიდევ ერთხელ ვახუში ბატონიშვილის ნათქვამის განმეორება: 1. იგი ეხება რა სავრომატების (აორსების) ლაშქრობას ჩრდილოეთ და შემდეგ სამხრეთ კავკასიონში, აღნიშნავს „ურბანოსმა“ ქართლ-სომხეთიდან წაყვანილი ტყვეები ჩრდილო კავკასიონის ბარში ჩაასახლა და ამ მხარეს „უწოდა ოვსეთი“ (ქართლის ცხოვრება. ტ. IV, გვ. 632). 2. ადიღეველებმა დაიკავეს რა ალანთაგან დაცლილი მიწები, შექმნეს ახალი სამთავრო. „ხოლო შემდგომად მოოხრებისა ოვსეთისა და შემოსვლისა მათისა კავკასიას შინა, იწოდნენ: ოვსეთი ჩერქეზად ანუ ყაბარდად, და კავკასიასა შინა მყოფნი, მათ შემოსულთაგან ოვსეთად.“ (გვ. 634).

ძალზე მრავალმნიშვნელოვანი განმარტებაა: 1. ძვ. წ. ა. V-IV ს. როცა ოვსეთი იქმნება, მისი მოსახლეობის მნიშვნელოვანი ნაწილი ქართლებელია. ოვსეთი სწორედ ჩასახლებული ტყვეების მიერ დაკავებულ ტერიტორიას ეწოდა; 2. ადიღეველების მიერ ალანებისაგან დაცლილ ტერიტორიის დაკავებს, მოჰყვა „ოვსეთის მოოხრება“, შეიცვალა ქვეყნის სახელწოდებაც. ოვსეთის მოსახლეობამ მიატოვა ბარი და მთებში ჰპოვა თავშესაფარი. ამ ახალ რეალობას ვახუშტი ბატონიშვილი ასე აღნიშნავს: ოვსეთს ეწოდა ყაბარდო ანუ ჩერქეზეთი (ერთი პერიოდი

ჩერქეზებს უწოდებდნენ ადიღური წარმომავლობის ყველა ტომს), ხოლო ლტოლვილი ოვსების ახალ საცხოვრისს ეწოდა ოვსეთი, ე. ი. ოვსეთმა ბევრად სამხრეთით გადამოინაცვლა.

XIV საუკუნემდე ადიღები ყარაჩაელების დასავლეთით სახლობდნენ. ამის შემდეგ ისარგებლეს იმით, რომ მონღოლებმა მიატოვეს ალანთაგან წართმეული მიწები და აღმოსავლეთით წაიწიეს. მიგრაციულმა პროცესებმა თუმცა ადიღეელების სივრცე ბევრად გააფართოვა, მაგრამ ამავე დროს ეთნიკური ფორმირების პროცესიც შეაფერხა. XV ს. ადიღეელებმა აღმოსავლეთმა ნაწილმა ყაბარდოელების სახით ახალი ეთნოსი შექმნა.

გენეზისი ნებისმიერი ეთნოსისა რთული და წინააღმდეგობრივია. ამ გზას ვერც ადიღეელები ასცდნენ, ტომთა გაერთიანება, გაყოფა, ერთი მათგანის გაძლიერება, დასუსტება ჩვეულებრივი მოვლენაა. მკვლევარები XVIII ს. ბოლოს ასახელებენ ხეგაკებს, წოფსინებს, ნატუხაელებს, შაფსულებს, აბაძეხებს, ბჟედუხებს, აბაზელებს და სხვა. ტომი თავის მხრივ უფრო წვრილ ერთეულებად იყოფოდა, რაც ეთნიკური შეკავშირების პროცესს ართულებდა. ვთქვათ, ხეგაკები და წოფსინები დასუსტების შემდეგ ნატუხაელებს შეუერთდნენ. ჟანეჟლები ბჟედუხებს შეერწყნენ და ა. შ.

ცვლილებები არა მხოლოდ ტომთა გაერთიანების ან ტომთა სახელწოდებების სახით მიმდინარეობდა. ადიღურ ტომებს XIV ს. შუა პერიოდიდან ჩერქეზები ეწოდათ. ერთი პერიოდი ჩერქეზებს ჩრდილო კავკასიის ყველა მცხოვრებს უწოდებდნენ.

მკვლევართათვის ადიღეელების ისტორია თითქოს ნათელია. სინამდვილეში ბევრი რამ დგას კითხვის ნიშნის ქვეშ. ვთქვათ მიჩნეულია, რომ მეოტები, ზიქები (ჯიქები) და კერკეტები არიან ადიღეელებთა წინაპრები. ჯიქები (რომლის შიგნით მოიაზრებენ აბაზებს და დასავლეთის ჩერქეზებს, ჩერქეზებად კი ამ შემთხვევაში კერკეტებს) აფხაზეთის ბოლოს დაეფუძნენ არა უადრეს VI საუკუნისა. ამავე დროს კერკეტებში ბევრი აფხაზებს მოიაზრებს. აფხაზები კი დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე I ს. იხსენიებიან. არის შეუთავსებლობა? შესაბამისად საჭირო ხდება საკითხის უფრო ღრმა, შეიძლება ახლებური კვლევა. ამ შემთხვევაში აქტუალობას იძენს საკითხი: პონტოს ტიპს დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობის რომელი ნაწილი მიეკუთვნება.

აუცილებლობას წარმოადგენს კავკასიონელი ეთნოსების გენეგეოგრაფიის დადგენა.

წინააღმდეგ შემთხვევაში მკვლევარები ისეთ ისტორიულ „აღმოჩენებად“ მიდიან, როგორიცაა აფხაზების ეგვიპტელობა, ადიღეველების – სანიგობა (Л. И. Лавров.) ადიღეური აბაზების – აბაზგობა (Н. Г. Волкова) და ა. შ. დასადგენია, ასევე, თავად ტომთა (გნებავთ ეთნოსთა) სახელწოდებების პერიოდულობაც. ვთქვათ: ადიღეველები XIV საუკუნიდან იძენენ ჩერქეზების სახელს. ამავე საუკუნიდან ჩნდება სახელწოდება აბაზა. აქედან აბაზინები. რამდენად შეიძლება ამ აბაზინების მიკუთვნება აფხაზეთის ტერიტორიაზე ცნობილ აბაზგებთან? ხომ არაა ეს არა მეცნიერული, არამედ პოლიტიკური კონცეფცია შორს მიმავალი დასკვნებით? შეიძლება უფრო მართებული იყოს XIX ს. დამკვიდრებული აზრი, რომ აბაზები (აბაძეხები) არის ადიღების (დასავლეთის ჩერქეზების) და აფხაზების შერევის შედეგი? მით უფრო რომ XVII ს. დასავლეთ საქართველოში ნამყოფ-ნაცხოვრები უცხო ტომელები აფხაზებს იცნობენ როგორც ქართულ ტომს, ხოლო ჯიქებს, როგორც ადიღეურს. მათთვის აფხაზეთის ტერიტორიაზე სხვა ტომი უცნობია. როგორ მოხდა, რომ XVII ს. მოგზაურებს გამორჩათ ის ცვლილებები, რაც რუსი მკვლევარებისათვის XI ს. ცნობილი?

უკვე ითქვა, რომ ყველა ჩერქეზული ტომის თვითსახელია ადიღე. თავის მხრივ ადიღელები იყოფიან ადიღელებად, ჩერქეზებად, ყაბარდოელებად. მათ ყველას XIV ს-ან ჩერქეზები ეწოდათ. ამიტომაც, რომ მათ ერთი სალიტერატურო ენა გააჩნიათ. ამავე ენაზე მეტყველებენ აბაზები და თანამედროვე აფხაზები.

მკვლევარები უტყუარად მიიჩნევენ, რომ ადიღეველთა ნაწილი მონღოლების ხანაში გადასახლდა მდ. ყუბანის მიდამოებიდან მდ. თერგის აუზში და შექმნა ყაბარდოელი ეთნოსი. სხვა ადიღეველები XIV ს. განსახლდნენ მდ. ურუპის, ყუბანის, ზელენჩუკის მიდამოებში. მათ XIX ს. ყაბარდოელთა მცირე ნაწილი ჩაესახლა. ამ მოსახლეობის ის ნაწილი, რომელიც დასახლდა მდ. ზელენჩუკის, ყუბანის, კუმის კავკასიონის ხეობებში ახლა აბაზინების (ადრე აბაზას) სახელით არიან ცნობილნი და აქვთ 15 სოფელი: აფსუა, პატარა აბაზინი, ტაპანტა, აბაზა-ხიბლი, კარაპაგი და სხვა ასევე აქვთ სამი სოფელი ქ. კისლოვდსკის მიდამოებში.

აბაზინები ორ დიალექტზე მეტყველებენ: ტაპანდა და შკარაუა. თითოეული დიალექტი ორ-ორ ნაწილად იყოფა. ყველას თვითსახელია აბაზა. ახლო მეზობლებიც ასევე უწოდებდნენ, მაგრამ თანამედროვე რუსი მკვლევარები მაინც აბაზინებს ამკვიდრებენ.

აქ კიდევ ერთ უცნაურ მტკიცებულებასა აქვს ადგილი. იგივე მკვლევარები დაბეჯითებით ამბობენ, რომ აფხაზი ეთნოსის გენეზისი სწორედ აბაზინების მონაწილეობით მიმდინარეობდა. ცნობილია, რომ აფხაზეთის ტერიტორიის უძველესი ტომებია მისიმილიანები, აფშილები, აბაზგები, სანიგები. მიჩნეულია, რომ მათი შერწყმის ნიადაგზე შეიქმნა აფხაზი ეთნოსი. ქართვემა აბაზგებს უწოდეს აბხაზები, შემდეგ სამთავროს შექმნის კვალობაზე. იქ მაცხოვრებლებზე გავრცელდა სახელი აბხაზი (აფხაზი). ეს მოხდა არა უგვიანეს VI-IX საუკუნეებში. იყვნენ კი მაშინ აბაზები (აბაზინები)? ისიც ცნობილია, რომ აბაზები (მათი წინაპრები) თანამედროვე აფხაზეთის ჩრდილოეთით ტუაფსემდე ტერიტორიას იკავებენ მხოლოდ XIV ს. მოყოლებული. ბოლოს აბაზები ყაბარდოელ ფეოდალთა გავლენის ქვეშ მოექცნენ და მათთან ერთად შევიდნენ რუსეთის მფარველობაში 1557 წ. ეს ის დროა, როცა საქართველოს სახელმწიფო დასუსტებულია, დაყოფილია და ჩრდილოეთ კავკასიელი ტომები შედარებით ადვილად შემოდიან მის საზღვრებში. ისტორია ამ პროცესს მთის ჩამოწოლას უწოდებს.

რუს მკვლევართა ნაწილი აბაზებს (აბაზინებს) სოციალური მდგომარეობით გაერთიანებულ ჯგუფად მიიჩნევს და არა ეთნიკური წარმომავლობით. «Термин абаза служил также для обозначения групп зависимого населения» (Волкова Н. Г. Этнонимы и племенные названия Северного Кавказа. М. 1973, с. 51). ამდენად გასაკვირი არ უნდა იყოს, რომ რუსული წყაროები „ობეზს“ უწოდებდნენ აბაზას, აფხაზებს და საერთოდ დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობას. მაგრამ ეს სულაც არ ნიშნავს „ობეზების“ (ტვირთის მზიდავების) ეთნიკურობას. ასე „ობეზი“ შეიძლება ყოფილიყო ნებისმიერი ეთნოსის წარმომადგენელი; ის შეიძლება წარმომდგარიყო ანგარიშსწორების ფუულადი ერთეულიდან – აბაზი. (მაგალითისათვის: რუსები ხშირად სომხებს „ტარხუნ“-ს ეძახდნენ, ხოლო ქართველებს „ლავროვე ლისტს“ მცენარის სახელის მიხედვით). ამგვარად, აბაზა შეიძლება მართლაც

სოციალური შინაარსის ტერმინი იყო, რომელიც გარკვეული ეთნოსის მნიშვნელოვან ჯგუფს ეწოდა მათი საქმიანობის ხასიათის გამო; 2. დიდი რუსი ისტორიკოსი ვასილ ტატიშჩევი, ეხება რა კავკასიელი ეთნოსების საკითხს, აბაზას ტომს (აბაზინებს) თათარ-მონღოლური წარმოშობის მოსახლეობად მიიჩნევს. აი, მისი დასკვნა: «Абаза, есть народ татарской по Куме и в горах до вершин Кубани по властию кабардинских князей» (Татищев В. Н. История Российская, М-Л, 1962, стр. 422).

რაც შეეხება „ობეზი“ სახელწოდებას, სულაც არ ნიშნავს რომ აქ აბაზა (აბაზინი) იგულისხმება. იგივე ვ. ტატიშჩევი, ახასიათებს რა კავკასიონელებს, განმარტავს: «Авхети, мнил бы нынешние Кахети в Грузии область, но она от Черного моря далеко за горами. Паче же мню, часть Мингрелии северная, которую турки и кабардинцы имянуют Авхазос, наши древние именовали Обезы,... Ныне оной большую часть кубанцы наполняют.» (იქვე, გვ. 171)/ ვ. ტატიშჩევის ეს დახასიათება XVIII ს. მეორე ნახევარს განეკუთვნება.

ცნობილია, რომ რუსეთი აბაზას საკითხს მუდამ ყაბარდოს პრობლემას უკავშირებდა თურქეთთან ხანგრძლივი დავის დროს. აბაზები (აბაზინები) მომთაბარე ცხოვრებას ეწეოდნენ და ეს გარკვეულად არ-თულებდა მათი პოლიტიკური კუთვნილების საკითხს. 1753 წ. თურქეთმა დასვა მათი თურქეთისადმი ქვეშევრდომობის საკითხი. რუსეთმა ეს პრეტენზია უარყო. 1774 წ. რუსეთ-თურქეთის ქუჩუკ-კაინარჯის ზავით ყაბარდო რუსეთს ერგო. 1802 წ. აბაზების უმრავლესობა ნოღაელებთან ერთად ცალკე კომპაქტურად დასახლდა და ყაბარდოელთა ბატონობას თავი დააღწია.

აქ კიდევ ერთი უცნაურობა იკვეთება. თანამედროვე მკვლევართა მნიშვნელოვანი ნაწილი მიიჩნევს, რომ აბაზა (აბაზინები) კავკასიონის ჩრდილოეთით გადასახლებული აფხაზები არიან. ამას „ამტკიცებენ“ სახელწოდებათა და ენობრივი მსგავსების საფუძველზე. ჯერ ერთი, ეთნოსებისა ან ქვეყნების სახელთა მსგავსება, სულაც არ ნიშნავს ნათესაობას. პირინეის იბერია და კავკასიის იბერია, კავკასიის ალბანეთი და ბალკანეთის ალბანეთი სახელთა დამთხვევაა და სხვა რამ დაუსაბუთე-

ბელია. ასევეა აფხაზეთი და აბაზინეთი. რაც შეეხება სამეცყველო ენის ნათესაობას, ჯერ კიდევ საკითხავია, როგორ წარიმართა პროცესები თავად აფხაზეთში. ცნობილია, რომ აბაზები 1917 წლამდე მესაქონლეობასა და ნადირობას მისდევდნენ და პრაქტიკულად პატრიარქალურ-თემური ცხოვრებით ცხოვრობდნენ. მათი ერთ ადგილზე დამაგრება მხოლოდ საბჭოთა რუსეთში მოხდა. შესაბამისად მიწათმოქმედებაც ამ პერიოდიდან დამკვიდრდა, მანამდე გრძელდებოდა მათი ადგილ მონაცვლეობა.

იმის გამო, რომ ჩრდილოეთ კავკასიონელებს, დამწერლობა არა ჰქონდათ, არ შეეძლოთ ისტორიული წარსულის დფიქსირება. ამიტომ ხშირად იყენებენ ზეპირსიტყვაობას. რამდენად ზუსტია მოზუცთა ნაამბობი? მით უმეტეს, ვისაც აქვს დანამდვილებითი ცნობები ამ მოზუცთა შესახებ, ვერ უარყოფს, რომ ბევრი მათგანი ადვილად იმატებდა 20-30 წელს, რადგანაც ეს გარკვეულ პრესტიჟთან იყო დაკავშირებული. ვისაც ავტორივით შეუსწავლია კავკასიონის მცხოვრებთა სიცოცხლის ხანგრძლივობის საკითხი, ის არ გაიკვირვებს, მტკიცებას, რომ კავკასიონელ მოზუცთა გადმოცემები დიდი ვარცლის მეშვეობითაც ვერ ხარისხდება.

თანამედროვე რუსული „მეცნიერული“ თვალსაზრისი, XIII ს-ან აფხაზი მოსახლეობის ჩრდილოეთ კავკასიაში მიგრაციისა და ამ ნიადაგზე აბაზების (აბაზინების) ტომის ჩამოყალიბების შესახებ ყოველგვარ „მეცნიერულ ფანტაზიას“ სცილდება. ეს მკვლევარები დასახულ მიზანს არგებენ ისტორიულ ფაქტებს და არ იძლევიან რეალური მოვლენის ობიექტურ ახსნას. მიუკერძოებელმა მკვლევარმა როგორ უნდა იფანტაზიოროს, რომ სასურველი რეალობად წარმოადგინოს. ვინც იცის კავკასიონელების ისტორია, მან ისიც იცის, რომ აფხაზეთის ტერიტორიაზე მცხოვრებლები (აბაზები, სანიგები, აფშილები, მისიმილიანები) მიწათმოქმედნი და მესაქონლეები, ხელოსნები, ვაჭრები და ა. შ. იყვნენ იმ დროსვე, როცა მათი რაობა გამჟღავნდა ისტორიაში. ლოგიკურად წარმოვსახოთ: მთელი ათას წელზე მეტი ხნის მანძილზე ისინი მკვიდრობენ ისტორიული აფხაზეთის (ქ. ანაპიდან ქვევით ანაკოფიამდე და ანაკლიამდე) ტერიტორიაზე. აქ მისდევენ ისინი მიწათმოქმედებას, ხელოსნობას, ბიზანტიასთან ვაჭრობას და ა. შ. ისინი ქმნიან აფხაზეთის სამთავროს (ამაზე შემ-

დევ იქნება მსჯელობა), გამოდიან ერთიანი საქართველოს სამეფოს შექმნის ინიციატორებად, წარმოადგენენ საქართველოს იმპერიის წამყვან ნაწილს (პოლიტიკურად, ეკონომიკურად, კულტურულად), ადიან სოციალურ-ეკონომიკური ურთიერთობის მაღალ საფეხურზე და შემდეგ ნებაყოფლობით ეშვებიან თემური წყობილების დონეზე. კაცობრიობის ისტორიას არა აქვს პროგრესის რეგრესით შეცვლის ასეთი მაგალითები. აფხაზებმა როგორ მოახერხეს ეს?

რუსი მკვლევარების ნაწილი დასაბუთებულად მიიჩნევს, რომ აფხაზთა ნაწილი გადავიდა ჩრდილოეთ კავკასიონში დაიწყო მომთაბარე ცხოვრება. და ეს მოხდა XIII ს. მოყოლებული უბრალოდ გავიხსენოთ XIII ს. საუკუნის პირველ ნახევარში, ერთ ღროს უძლეველ ქართულ იმპერიას მონღოლები ამარცხებენ, იმორჩილებენ, ღუშანებად ყოფენ და შესაბამის გადასახადებს უწესებენ. ამასთან, მონღოლური რისხვა დასავლეთ საქართველოს არ შეხებია. დასავლეთი საქართველო გადაურჩა ყველა მომხდურის მხრივ აოხებას.

ამავე ღროს მონღოლებმა დაიპყრეს კავკასიონის ჩრდილოეთი და იქ „შესაბამისი“ ამოხრებელი ღონისძიებები გაატარეს. ეს მდგომარეობა გაგრძელდა თვით კოჭლი თემურის ლაშქრობებისას. თემურ ლენგმა რვაჯერ ილაშქრა საქართველოში, მაგრამ დასავლეთი (აფხაზეთი) მას არ აუოხრებია. სანაცვლოდ მან გადათელა, გადააგვარა და გადააჯიშა კავკასიონის ჩრდილოეთით მაცხოვრებელი ეთნოსები. ეს მან წაშალა ერთიანი კავკასიონური მეობა, კულტურა, სულიერება. ზოცა, ჟლიტა, გადააგვარა ფიზიკურად და სულიერად ჩრდილოელები.

საღად მოაზროვნე ადამიანისათვის როგორი წარმოსადგენია, რომ მტრებისაგან დაცული, მოწინავე საერთო კულტურის სფეროდან გამოეყოფოდა მოსახლეობის გარკვეული ნაწილი და წავიდოდა ბედის საძიებლად იქ, სადაც მას არც ფიზიკურად, არც ეკონომიკურად, არც სულიერად, არც ენობრივად, არც გენეტიკურად და ა. შ. შემხვედრი, გამგები, არც ნათესავი და არც მეგობარი არ ეგულებოდა, სადაც ბატონობდა თემურ ლენგის კანონები; არც გაგება, არც დანდობა, არც შენდობა.

შეიძლება წარმოდგენა იმისა, რომ მბორგველი ადამიანი შეიძლება მოხვდეს უარეს სიტუაციაში, მაგრამ წარმოდგენა იმისა, რომ ცივილიზებული (იმ ღროისთვის) აფხაზი მოსახლეობა მშვიდ ცხოვრებას

მიატოვებდა და სადაც ჩრდილოეთში მომთაბარე ყოფას ეზიარებოდა – წარმოუდგენელია. ამიტომაც არის, რომ ამ იდეის (აფხაზების ჩრდილოეთში გადასვლისა და იქ აბაზინური ტომის შექმნის იდეის) ავტორებს ერთი ისტორიული ცნობაც არ გააჩნიათ. არც შეიძლება გააჩნდეთ. მიზანი კი ყოველთვის როდი ამართლებს საშუალებას.

მიზანი არ არის ადილეური წარმომავლობის ეთნოსთა დაწვრილებითი ისტორიის გადმოცემა. ეს არცაა შესაძლებელი ცნობების სიმწირის პირობებში. ან რა უნდა ითქვას აბაზას ტომზე, რომელიც 1883 წ. მონაცემებით 9921 სულისაგან შედგებოდა. რომელთა თანამედროვე ტერმინოლოგია XX საუკუნეშია შექმნილი, რომელთა სოფლების სახელწოდებები საბჭოთა პერიოდში ჩამოყალიბდა და სხვა. თვით ცნობილი სოფ. აფსუა ყოფილი შახგირეევსკოა. აი, როგორია „მეცნიერული“ დასკვნა: «Так, бывшее сел. Шахгиреевское стало Апсуа (то есть «Аңхазы»)». როგორია? აჰსუა სხვა არაფერია თუ არა აფხაზი.

სინამდვილეში?

სინამდვილე თანამედროვე მკვლევართა მიერ ისეა წარმოდგენილი, რომ საკითხის სიღრმეში ჩაუხედავი მოსურნე სინამდვილისა ტვინარეული დარჩება. განსაკუთრებით ბოლო ნახევარი საუკუნეა რაც ისტორიული სინამდვილე ილახება. რუსული იმპერიული პოლიტიკა კვლევის სხვა მიმართულებას არა სცნობს საქართველოს მიმართ.

მთელი XIX-XX სს. მანძილზე მოძღვრავდნენ იმპერიის დამქაშები ქართველურ ტომებს: ქართველი სხვაა, თუში, ხევსური, დვალი, მეგრელი, სვანი, აფხაზი, აჭარელი სულ სხვა ეთნიკური ჯგუფებია. საქართველო მცირე იმპერიაა, სადაც აუცილებელია ეს ეთნოსები იბრძოდნენ დამოუკიდებლობისათვის. ნუ შეშინდებიან, ჰუმანური რუსეთი მათ გვერდში ამოუდგება, დაეხმარება და დაიცავს.

მეფის რუსეთის გამთიშველი პოლიტიკა, მეტ-ნაკლებად წარმატებული იყო. ამას ემატებოდა კავკასიონელ ეთნოსთა ურთიერთდაპირისპირების ნაცადი მეთოდი. პოლიტიკის არსი ასე ჟღერდა: ერთი ხელისუფალი – იმპერატორი, ერთი ენა – რუსული, ერთი ქვეყანა – რუსეთი. ამ სამი პრინციპისათვის არც კომუნიზტებად წოდებულ

ექსპლოატატორებს უღალატიათ: ერთი მეფე – პარტიის გენერალური მდივანი, ერთი ენა – რუსული, ერთი ქვეყანა – საბჭოთა კავშირი. ცვლილება უმნიშვნელო იყო: მეფეს ეწოდა გენერალური მდივანი, ხოლო რუსეთს – საბჭოთა კავშირი.

განსაკუთრებით გააქტიურდა რუსეთის იმპერიალისტური პოლიტიკა 1918-1921 წლებში. დამოუკიდებელი დემოკრატიული საქართველოს რესპუბლიკა მიუღებელი იყო რუსეთისათვის. არა აქვს მნიშვნელობა, მას სოციალისტურს უწოდებდნენ, ბოლშევიკურს თუ სხვა.

ისტორიულად ცნობილია რუსთა ის უარყოფითი რეაქცია, რაც ვ. ლენინის მიერ ფინეთის დამოუკიდებლობის ცნობას მოჰყვა. ასმაგად მიუღებელი იყო საქართველოს დამოუკიდებლობა. მას მთელი კავკასია მიჰყვებოდა. ამასთან, დამოუკიდებელი საქართველოს საზღვრებში იყო მოქცეული თურქეთისათვის ჩამორთმეული ქართული პროვინციები, ლორე-ახტალა-სანაინოს (სანაინის) სასაზღვრო ტერიტორია და რაც მთავარია კავკასიონს იქითა (ჩრდილოეთის) ტერიტორიები. ამიტომ იყო, რომ ცნობილმა გენერალმა დენიკინმა, სანამ საბჭოთა წყობილების წინააღმდეგ ლაშქრობას წამოიწყებდა, ჯერ საქართველოს ჩამოაჭრა ისტორიულად კუთვნილი ტერიტორიები ადლერ-სოჭი-ტუაფსეს რაიონებში და საზღვრი მდ. ფსოუზე განაწესა, შემდეგ კი ვ. ლენინმა 1920 წ. 7. 05. ზავით ეს ახალი საზღვარი აღარ შეცვალა. (ამ საკითხებზე იხ. ავტორის „რევოლუციური ანექსია“).

საბჭოთა კავშირის შემადგენლობაში მოქცეულ საქართველოს (ფორმალურად რესპუბლიკად წოდებულს) რატომ უნდა ჰქონოდა უკეთესი იმედი. არ ეწერა და არც იყო. საბჭოთა პერიოდში ჩამოეჭრა მას ლორე-ახტალა-სანაინის (სანაინოს) ოც კილომეტრიანი საზღვრისპირა ტერიტორია სომხეთის სასასრგებლოდ. ასევე ჩამოეჭრა აღმოსავლეთით ტერიტორიები ძეგამ-ჩაის ხეობამდე ე. წ. საინგილო. რაც შეეხება ჩრდილოეთის საზღვრებს, აქ ყველაფერი მოსკოვის სურვილს ექვემდებარებოდა. ნ. ხრუშჩოვის გადაწყვეტილებით 1957 წ. ჩამოეჭრა ქლუხორის რაიონი. ქართველებს უკან დაახვედნენ კავკასიონის მთაგრეხილის პირიქითა მიწა-წყლიდან და მცოცავი აგრესია დღემდე გრძელდება. არაა საჭირო დიდი დაკვირვება, 200 მეტრი, კიდე, კიდე და საზღვარი კილომეტრობით იწევს უკან.

საქართველო კავკასიაში სტრატეგიული მნიშვნელობის ქვეყანაა. მის მორჩილებაზე ბევრადაა დამოკიდებული კავკასიელების მორჩილება. ამიტომ მუდმივი დამაბულობა უნდა იყოს აქ. ამიტომ შეიქმნა ე. წ. სამხრეთ ოსეთის რესპუბლიკა და აფხაზეთის რესპუბლიკა. რესპუბლიკების აბრით, რუსეთი მყარ პლაცდარმს იქმნიდა მთელი წინა აზიის ქვეყნების წინააღმდეგ.

რუსეთის იმპერიული პოლიტიკის ავანგარდში წონიანი მნიშვნელობა აფხაზურ პრობლემას გააჩნია. ისაა, ერთი მხრივ სატყუარა და მეორე მხრივ ჩამკეტი ჩრდილო კავკასიის ეთნოსებისათვის და რაც მთავარია, იარაღი საქართველოს დასაჩოქებლად.

აფხაზეთის საკითხი თავისთავად საინტერესო და ბოლომდე გაურკვეველი ისტორიული მოვლენაა. აფხაზთა ეროვნული და ტერიტორიული პრობლემები ყოველთვის იყო მკვლევართა ყურადღების ცენტრში. მის შესახებ საუკუნეების მანძილზე წერდნენ უცხოელი მოგზაურები და რა თქმა უნდა ქართველები. ამ ცნობების შეკრება და ანალიზი არა ერთ მკვლევარს უცდია. მათ შორის პირველ რიგში აფხაზად აღიარებულ ავტორებს.

აფხაზ ავტორთა ნააზრევი პირობითად სამ ნაწილად, შეიძლება დაიყოს. პირველი განეკუთვნება იმ დროს, როცა აფხაზური აზრი, აფხაზობა (შინაგანი და გარეშე ფაქტორების ხელშეწყობით) იკრებს ძალას და ცდილობს საკუთარი მე ჩამოაყალიბოს, შექმნას დამწერლობა და მოახდინოს ისტორიული წარსულის სისტემატიზაცია. პირველი ეტაპის ყველაზე თვალსაჩინო წარმომადგენელია დამწერლობის, ლიტერატურისა და ისტორიის შექმნის მოთავე დიმიტრი გულია. ჭეშმარიტად დიდია მისი ღვაწლი. სხვაა, რამდენად მეცნიერული და მისაღები იყო კონცეფცია აფხაზთა აბისინელობის (ეგვიპტელობის) შესახებ. კონცეფციას ჰქონდა თეორიული „საფუძველი“. ცნობა ძვ. წ. ა. XI ს. ფარაონ სესოსტრატის ლაშქრობის შესახებ კავკასიაში, აქ მისი ლაშქრის ნაწილის დარჩენის შესახებ, ძველი ეგვიპტელებისა და კოლხების ფიზიკური, შემოქმედებითი და რაც მთავარია ტრადიციული მსგავსების შესახებ, მართლაც მიმზიდველი კონცეფციის მატარებელია. ბრძენმა ჰეროდოტემ იცოდა თავისი საქმე. დიდი ენერგია შეაღია დ. გულიამ კონცეფციის შექმნას და ბოლოს თუმცა უარყვეს მისი დასკვნები, მაინც

მნიშვნელოვანი კვალი დატოვა აფხაზთა მეობის კვლევის საქმეში. უფრო მეტია მეცნიერული კვლევის ახალი მეთოდები (გენური, მათემატიკური და სხვა, რომელიც ჩვენთვის უცნობია) მომავალში ახალ სიცხადეს შემატებენ დ. გულიას კონცეფციას. არც ჰეროდოტე იყო დაუღვინებელი მოაზროვნე და უსაფუძვლოდ არ წამოაყენებდა აზრს ეგვიპტელებისა და კოლხების ნათესაობის შესახებ. მომავალი განსჯის, ყოველი ახალი ზომ დაგიწყებული ძველია. ფაქტი კი ერთია. კვლევების ბოლოს დ. გულიამ ბრძანა, რომ აფხაზები ქართველებია. აფხაზები ისეთივე განსაკუთრებული ნაწილია იბერიულ-ქართული სამყაროსი, როგორც სვანები, ფხოველები (ხევსურები), კახელები და ა. შ.

აფხაზ მკვლევართა მეორე ეტაპის თაობამ, მემკვიდრეობა მიიღო და ახალ მოთხოვნათა შესაბამისად გადაამუშავა. მკვლევართა ამ თაობის წარმომადგენლებს ახასიათებთ „ზომიერება“. იყო ეს ეპოქის მოთხოვნა თუ კვლევების უფრო მეცნიერულობის შედეგი, გასარკვევია. გარკვეული ისაა, რომ მათ უკუაგდეს აფხაზთა შორეთიდან „გადმოსახლებულობის“ კონცეფცია და შეეცადნენ ახლებურად განემარტათ ისტორიული სიძველენი. ამ ეტაპის ყველაზე ავტორიტეტული წარმომადგენლები არიან ბატონები ზურაბ ანჩაბაძე, გიორგი ძიძარია, შალვა ინალ-იფა.

საფუძველის შემქმნელი ზ. ანჩაბაძეა. ვინც პირადად იცნობდა და თუნდ შორიდან სწავლობდა ამ პიროვნებას, მის დიდ პოტენციალში და ავტორიტეტში დარწმუნებული იყო. ამასთან, ეს ავტორები იცავდნენ „ზომის“ ფილოსოფიურ კატეგორიას და მყარ საფუძველს უქმნიდნენ მომავალ (მესამე ეტაპის) რადიკალურ მკვლევარებს.

სხვათა ნააზრევის ანალიზი უმადური საქმეა. მკვლევარმა საკუთარი უნდა წარმოაჩინოს, შემსწავლელი კი თავად მიხვდება მტყუან-მართალს. ამ პრინციპის საწინააღმდეგოდ ზოგჯერ აუცილებელი ხდება სხვათა ნათქვამის შეფასებაც. ასეა ახლაც.

ბატონ ზურაბის ხსოვნისადმი დიდი პატივისცემის მიუხედავად უნდა მოხდეს მისი თვალსაზრისის ერთი მომენტის განხილვა. მიიჩნევს: ძვ. წ. ა. 40-12 ათასწლეულებში ჩნდება ეთნიკური ნიშნები. კავკასიაში იქმნება საფუძველი ერთიანი ეთნოსის ჩამოსაყალიბებლად. ამ ეთნოსის ერთობის არეალი დასავლეთ კავკასიაში უნდა იყოს. 12-6 ათასწლეულში ერთიანი კავკასიური ეთნოკულტურა იყოფა სამ ჯგუ-

ფად: 1. სამხრეთ კავკასიური. 2. ჩრდილო დასავლეთ კავკასიური, 3. ჩრდილოეთ აღმოსავლეთ კავკასიური. შესაბამისად იბერიულ-კავკასიური ენათა სამი განშტოება ყალიბდება. აფხაზეთი შედის სამხრეთ კავკასიურ არეალში, მაგრამ არის ჩრდილოეთ აღმოსავლური ჯგუფის დამახასიათებელი ელემენტები.

აი, აქ არის საკითხი გასარკვევი: 1. ძვ. წ. ა. 40-12 ათასიან წლებში რამდენად შეიძლება ეთნოსის ნიშნებზე საუბარი. დასაბუთებულად მიჩნეულია, რომ დედამიწაზე გამყინვარება თავის აპოგეას აღწევს 25 ათასი წლის წინ. ცხადია კავკასია ვერ აცდებოდა ამ ბუნებრივ მოვლენას. ისიც დასაბუთებულია, რომ გამყინვარება, დათბობის პროცესებს სწრაფად უთმობს ადგილს, დაახლოებით 12 ათასი წლის წინა. ჯერ ხანობით მაინც ძვ. წ. ა. VIII ათასწლეულის დასაზღვრების ნაშთია ნაპოვნი თურქეთის ტერიტორიაზე. რა იყო კავკასიაში, რომელი ტომები უცნობია. შესაბამისად რა ეთნოსზე შეიძლება მსჯელობა? 2. ძვ. წ. ა. 12-6 ათასწლეულში რომელი ერთიანი კავკასიური ეთნოკულტურის დაყოფაზე შეიძლება მსჯელობა? ცნობილია, რომ ძვ. წ. ა. IV-III ათასწლეულში სხვა ცივილიზაციების პარალელურად (ეგვიპტური, შუმერული, კრეტულ-პელაზგიური) იყო ე. წ. მტკვარ-არაქსის ცივილიზაცია. მისი განფენის შედეგად მართლაც სამი შტო წარმოიქმნა სამხრეთ კავკასიური, ჩრდილო დასავლეთ კავკასიური, და ჩრდილო აღმოსავლეთ კავკასიური. ამასთან, ჩრდილო-დასავლურ შტოს კოლხურის გაგრძელებად თუ არა მსგავსად მაინც მიიჩნევენ. აქ არაა ლაპარაკი რომელიმე ეთნოსზე. 3. ძირითადი დასამახსოვრებელი დასკვნა ავტორის აზრით, ასეთია: აფხაზეთი, მართალია შედიოდა სამხრეთ კავკასიური შტოს შემადგენლობაში, მაგრამ ჩანს ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიურის ელემენტები. ეტყობა, აქ იყო ორი შტოს შეხებისა და მიღწევათა ურთიერთ-გაცვლის არეალი. სინამდვილეში, იმ დროს, აფხაზეთი გეოგრაფიულად და ეთნიკურად არ არსებობდა, როგორც არ არსებობდნენ სხვა გეოგრაფიული და ეთნიკური ერთეულები. ამიტომ მტკიცება, რომ დღევანდელი აფხაზეთის ტერიტორიაზე ადგილი აქვს სამხრეთის შტოს შიგნით ჩრდილოეთის შტოს ელემენტების გაჩენას, – მხოლოდ სურვილია შეიქმნას საფუძველი, რათა მომავალში, როცა უკვე მსჯელობა იქნება ტომებზე და ეთნიკურ კუთვნილებაზე, ყოველივე

„დასაბუთებულად“ წარმოსდგეს. ნათქვამის სისწორის დასადასტურებლად წყაროთა ძიება არაა საჭირო. თავად ზ. ანჩაბაძე აცხადებს, რომ კავკასიელთა ეთნო-ლინგვისტური დაყოფა სამ ჯგუფად მოხდებოდა ძვ. წ. ა. IV ათასწლეულში. რაც შეეხება კავკასიონის სამხრეთისა და ჩრდილოეთის ურთიერთ განსაზღვრულობას, მიწათმოქმედების კულტურა აფხაზეთის ტერიტორიაზე და ჩრდილოეთში (სოჭის მხარეში) ერთნაირი თავისებურებებით ხასიათდება ძვ. წ. ა. III ათასწლეულში. და მართლაც სხვა რამეს ისტორია არ ცნობს. (ეს და სხვა მონაცემები ალბუღია ნაშრომიდან: Анчабадзе З. Очерк этнической истории Абхазского народа. Сухуми, 1976).

ამ შემთხვევაში ავტორის მსჯელობიდან დასამახსოვრებელია ფუნდამენტური დასკვნა: 12-6 ათასწლეულებში აფხაზეთი არის სამხრეთ კავკასიური არეალის წევრი, მაგრამ მასში შეინიშნება ჩრდილოეთ დასავლეთის არეალის ნიშნები.

ნაშრომში მსჯელობაა აფხაზეთის ფესვებზე და გენეზისზე. სრულიად მართებულად აღნიშნავს, რომ მკვლევარები იბერიულ-კავკასიურ ენათა ოთხ ოჯახს (ჯგუფს) გამოჰყოფენ: ადიღური, ვაინახური, დაღესტნური და ქართველური. მკვლევართა იდეური კამათი გრძელდება. აქ დასამახსოვრებელი ერთია: ნაშრომში ცალკე ჯგუფად (ოჯახადაა) დასახელებული აფხაზო-ადიღური ენები. თუ ადრევე, ეთნოსების გაჩენამდე შეინიშნებოდა აფხაზეთში სამხრეთული და ჩრდილოეთური ნიშნები, ახლა უკვე გარკვევითაა დადასტურებული, აფხაზურ-ადიღური ენობრივ-ლინგვისტური ერთობა.

საკითხის მიზანს სცილდება აფხაზურ-ადიღური ფესვების ძიება მცირე აზიის ტერიტორიაზე მცხოვრებ უძველეს ხალხების შორის. რამდენადაა დასაბუთებული მათი მომდინარეობა პროტო-ხეთურიდან, რამდენად შეიძლება ძველ წყაროებში დასახელებული მცირე აზიური ტომი ქაშქი მივიჩნიოთ ადიღეველების (ქაშაგების) წინაპრად, ზოლო მეორე წყაროში ნახსენები აბეშლა აფსილებს დავუკავშიროთ ეს ცალკე განსჯის და ჯერხანობით გადაუწყვეტი პრობლემა. ასევე დაუსრულებელი მსჯელობის საგანია ცალკეული ტოპონიმების დაკავშირება ადიღურთან, მათი ჟღერადობის მიხედვით და აქედან დასკვნა, რომ კავკასიელთა ეს ჯგუფი ძვ. წ. ა. XVIII-XII სს. მცირე აზიაში

სახლობდა. ჯერ ერთი, ცალკეული ტოპონიმების, გნებავეს ტომების, ეთნოსების სახელწოდებათა მსგავსება ძნელად მისაღებია, მაგრამ ადვილად მაცთუნებელი. ნაშრომში მოტანილი სინუპე, სუფსა, ფაზისი, აკამპსა და ა. შ. რით ამტკიცებს, რომ ეს ადგილები ადილ-აფხაზების (უკვე დამტკიცებული აქვს ეს ერთობა) წინაპრების სამოსახლო იყო? ეგებ პირიქითაა? ვთქვათ სინუპე ლაზურად წყლის უპეს (უბეს) ნიშნავს. ადილურად? დაბოლოება პსა. ფშა-რატომ მიუთითებს ადილეველობაზე? განა ფსა (სუფსა), ფშა (ფშანის წყალი) სხვანაირად არ აიხსნება? თუ ცალკეული სახელწოდებათა მსგავსებიდან ასე შორს მიმავალი დასკვნების გაკეთება მეცნიერულ დასაბუთებად მიიჩნევა, მაშინ რა ვუყუოთ კავკასიონის ჩრდილოეთით მდინარეების, ხეობების, დასახლებული პუნქტების მსგავსებას კი არა დამთხვევას სამხრეთულთან? ვთქვათ რუსეთის ტერიტორიაზეა ანა-პა, აფხაზეთის ტერიტორიაზე-ანა კოფია (ახალი ათონი), სამეგრელოს ტერიტორიაზე – ანა-კლია, ასპინძის რაიონში ანა-კეთი, კახეთში – ანა-გა, ართვინის ვილაეთში – ან-კლია. ვამტკიცოთ, რომ ყველგან ადილეველების ნასახლარებია? ლოგიკას მოკლებული აზრია. ვთქვათ რუსეთის შემადგენლობაშია იალ-ბუზი (ელბრუსს რომ ეძახიან, რათა იალბუზის თქმით ენა არ მოიტეხონ), კახეთში იალ-ნო, ქართლში იალ-ლუჯი, რა ვამტკიცოთ, რომ რუსების დარქმეულია ამ მთათა სახელები? ეგებ პირიქით?

ცხადია, კვლევისას ყოველ მცირე ელემენტსაც თავისი ადგილი და მნიშვნელობა აქვს. ზოგჯერ მსჯელობა მიგიყვანს სწორ დასკვნამდე ლოგიკის ძალით. ასეა ზ. ანჩაბაძესთან მიმართებაშიც. იგი ასკვნის, რომ ძვ. წ. ა. III-II ათასწლეულია ძველი აფხაზური ეთნოსის ჩამოყალიბების პერიოდი. აფხაზები და აფხაზეთი იმ დროს არ არსებობდა, მაგრამ ნიშანდობლივია დებულება „ძველაფხაზური ეთნოსის“ შესახებ. ეს დებულება დასამაჩსოვრებელია, რადგან მოვა დრო, როცა დაისმის საკითხი ძველი და ახალი აფხაზების შესახებ. აქ კი სრულიად განსხვავებული დასკვნა აქვს ავტორს. დიას. მისი მტკიცებით ძვ. წ. ა. III-II ათასწლეულებში ყალიბდება ძველ აბხაზური (არა აფხაზური, არამედ აბხაზური) ეთნოსი, რომელიც შემდგომ (დაუდგენელ) პერიოდში იყოფა ადილეველად და აბხაზად. თანაც ნიშანდობლივია ის, რომ ამ აბხაზ

ეთნოსს გამოეყოფა ადიღეური, რომელიც შემდეგ იყოფა მეოტთა და სინდთა ტომებად, უფრო გვიან უფრო მრავალ (ათეულობით) წვრილ ტომებად, თანამედროვე ეტაპზე კი ქმნიან ადიღეველთა, ყაბარდოელთა, აბაზინთა ეთნოსებს. ვერ გამრავლდნენ, ვერ განვითარდნენ მხოლოდ საკუთრივ „აბხაზები!“. ალბათ, „ქართველი იმპერიალისტების“ მცდელობის შედეგად. ავტორის აზრით ისტორია „ადასტურებს“ რომ ეს ასე მოხდა. ძვ. წ. ა. VI ს. შეიქმნა კოლხას სამეფო. მის შემადგენლობაში აბხაზეთის ნაწილი მაინც შევიდოდა. ცხადია, ეს მათ განვითარებას შეაფერხებდა. ერთად-ერთი თუ არა, ერთ-ერთი პროგრესული ფაქტი „ძველი აბხაზი“ ეთნოსის ცხოვრებაში ბერძნული, შემდეგ რომაული დასახლებების შექმნა იყო. დიოსკურია (ძველი, „ძველი აბხაზური“) ცხუმის ადგილას და პიტიუნტი (ასევე „ძველ აბხაზური“) ბიჭვითნის ადგილას იყო არა მხოლოდ სავაჭრო-ეკონომიკური, არამედ კულტურულ-საგანმანათლებლო ცენტრებიც. დასაზუსტებელი მხოლოდ ისაა ვინ იყვნენ „ძველი აბხაზები“, განსაკუთრებით მაშინ, როცა „აბხაზები“-სიტყვის გაცნობიერებამდე ათას წელს უნდა გაეგლო.

აქ კიდევ ერთი „მარგალიტა“ გასახსენებელი. ზ. ანჩაბაძის თვალსაზრისით აღმოსავლეთ საქართველო, იბერია, ეთნიკურად ერთფეროვანი იყო. დასავლეთში კი კოლხეთის სამეფოში კოლხებთან ერთად სხვა მსხვილი ეთნიკური ჯგუფებიც (ტომები) არსებობდნენ. მათ შორის აფხაზეთის ტერიტორიაზე. აზრი ასეა ფორმულირებული: «Резюмируя приведенные выше материалы, следует сказать...» «В частности, определенная племенная пестрота была характерна и для территории Абхазии, составлявшей в тот период северную часть Колхидского государства» (стр. 28).

ერთი შეხედვით სრულიად მართებული და უპრეტენზიო განაცხადია. იბერიის ქვეყანა ეთნიკურად ერთიანია, კოლხიდის სახელმწიფო კი ეთნიკურად ჭრელი. მათ შორის ეთნიკურად ჭრელია აფხაზეთის ტერიტორიაც, რომელიც კოლხიდის სახელმწიფოს ჩრდილოეთ ნაწილს წარმოადგენდა. აქ ბევრი რამაა დასაზუსტებელი: 1. კოლხიდის სახელმწიფო თუ კოლხიდა მხარეა. 2. რომელ ისტორიულ პერიოდზეა კონკრეტულად მსჯელობა? 3. მხედველობაში აქვს აიეტის კოლხეთი,

ისტორიული კოლხა, ეგრისი, ლაზიკა, -უცნობია. 4. უცნობია ისიც ეთნიკურად ჭრელ „კოლხიდის სახელმწიფოში,“ მათ შორის აბხაზეთის ტერიტორიაზე სიჭრელეს სახელდობრ რომელი ტომები ქმნიან. 5. ამ პერიოდისათვის ადიღეველები უკვე გამოყოფილნი არიან აფხაზეთისაგან თუ არა. არა და ამ მსჯელობიდან თავისუფლად შეიძლება აზრის გაგრძელება აფხაზთა ცალკე ეთნოსის უძველეს არსებობაზე.

კოლხიდის სახელმწიფო დაუსუსტბია ეთნიკურ ჭიდილს და ამიტომ მოუხდენია მისი დაპყრობა მითრიდატე პონტოელს. მაგრამ ეს უკვე ძვ. წ. ა. I საუკუნეა. მითრიდატეს ომების ჟამთა ამწერლები კი არაფერს გვაუწყებენ „კოლხიდის სახელმწიფოს“ შესახებ და „გვერდს უვლიან“ აბხაზეთში აბხაზეთის მოსახლეობის საკითხს. ხომ უცნაურია? თვით პომპეუსის ლაშქრობის დროს, მისდევდნენ რა დამარცხებულ მითრიდატეს, მივიდნენ ძველ ლაზიკამდე (უფრო ძველი ლაია, ლაიაში), აქ დააფუძნეს ახალი გამაგრებული პუნქტი ნიკოფსი და აფხაზები მაინც ვერ ნახეს. რატომ?

დაკვირვებული და გაკვირვებული ადამიანი გვერდს ვერ აუვლის ასეთ მტკიცებას: კოლხიდის სახელმწიფოს დასუსტებაში ადგილობრივ მაგრამ არა კოლხიდური ეთნიკური გაერთიანებების გარდა, «...известную роль сыграли также, некоторые горские (в частности северокавказские) племена, которые в тот период постоянно вторгались в Колхиду, особенно на территорию Абхазии.» (стр. 29).

ყოველგვარი ფაქტების გარეშე, ასეთ მტკიცებას ერთი მიზანი აქვს: შეიქმნას წინაპირობა იმისა, რომ როცა ისტორიის ასპარეზზე ჩნდება სატომო სახელები აფშილეთი, აბაზგია, სანიგეთი, მისიმილიანეთი, გაჩნდეს შესაძლებლობა მთიელთა შორის ადიღეველებიც მოიაზრებოდნენ. არა და, თავად მისივე მტკიცებით იმ დროს კავკასიონის ჩრდილოეთ მხარეს ჯერ კიდევ სვანური მოსახლეობაა. უფრო მეტი, ნაშრომში მოტანილია ცნობა, რომ კოლხები (და არა კოლხიდა) ეს იგივე ეგრები (ეგროსელებია) ან იგივე ლაზები. სახელი იცვლებოდა, ეთნოსი რჩებოდა. კერძოდ, მოაქვს ციტატი. «От Диоскуриады... до р. Апсари прежде жил народ, называемый колхами и переименованный в лазов.» რა გამოდის? „კოლხიდის სახელმწიფოში სოხუმიდან ქვევით, მდ. ჭოროხამდე ერთ ეთნოსს უცხოვრია. მათ რომელ ეთნოსთა ჭიდილმა დაასუსტა შიგნიდან ეს გაერთიანება? პასუხი არ ჩანს.

კიდევ ერთი დებულება, რომელიც მართლაც საოცრებას ემსგავსება. ბატონი ზურაბი ცდილობს დეტალურად გაარკვიოს აფხაზეთის ტერიტორიაზე მცხოვრები ტომების რაობა. მოჰყავს ძვ. წ. ა. VI ს. ავტორის ჰეკატე მილეტელის ცნობა: «Кораксы, племя колхов, вблизи колов... Кораколистская Крепость и Кораксийская стена...» და მათგან სამხრეთით «Колы, народ у Кавказа... Предгорья Кавказа называются Колскими горами.» ამ გამონათქვამებიდან გამომდინარე, ნაშრომში ასეთი დასკვნაა გაკეთებული «...нельзя сказать ничего определенного об этнической принадлежности кораксов и колов или дать их точную локализацию» (стр. 30). მოდი და ნუ დაიბნევი. ციტატი გარკვევით ამბობს, რომ კორაქსები კოლხური ტომია. აქ კი სწერია მათი ეთნიკური კუთვნილება უცნობიაო. სხვა თუ არაფერი, ზ. ანჩაბაძეს აფხაზ ფეოდალთა ჩამომავალს, როგორ დაავიწყდა, რომ სოხუმის სამხრეთით ჩამოუდის მდ. კელასური (ასევე უწოდებდნენ კლისურა და კორახი, იქ მცხოვრებელი კორაქსების ტომის მიხედვით). ამ მდიანრეს მიუყვებოდა ცნობილი კედელი, რომელიც საბერძნეთისა და საქართველოს ნაწილებად ყოფდა აფხაზეთს. კორაქსების მახლობლად კი კოლები ცხოვრობდნენ და მთებსაც მათი სახელი ერქვათ. სხვა ამბავია, რომ გარკვეულობა სხვანაირი დასკვნების საფუძველს ქმნის, ვიდრე ავტორის მიზანია.

ზ. ანჩაბაძის ნაშრომი უფრო შორს მიდის მიზნის მიღწევის გზაზე. მოტანილია ფსევდო სკილაკ კარინდელის (ძვ. წ. ა. IV ს.) ცნობა ეგროსის ეკუთვნილ მიწა-წყალზე მოსახლე ტომების შესახებ და ამბობს, რომ სულ ჩრდილოეთით ცხოვრობენ სინდები. შეხსენებისათვის: ადიღეელებზე საუბარის დროს ითქვა, რომ სავრომატების შემოსევის დროს სინდები დასახლდნენ აზოვისპირეთში, დაიკავეს ტამანის ნახევარკუნძული ანაპამდე. ამ სინდების სამხრეთით ციტატი ასახელებს კერკეტებს, შემდეგ ტორეტებს, ახელებს, ჰენიოზებს, კორაქსებს, კოლებს, მელანხლენებს, ჰელონებს, კოლხებს. კოლხებთან აკავშირებს ქალაქებს დიოსკურიას (სოხუმი, ძველად ცხუმი) და გიენოსს (ოჩამჩირე). თითქოს გასაგებადაა ნათქვამი. სხვანაირად სჯის ბატონი ზურაბი. ის ასკვნის: «Из этого можно сделать вывод, что кораксы и колы локализуются к северу от Диоскурии и в этническом отношении они не колхи, поскольку Псевдо-Скилак называет их отдельно от колхов» (стр. 30). მი-

ყვეთ ავტორის ლოგიკას: ჰეკატე მილეტელთან ყურადღებას არ აქცევს მტკიცებას, რომ კორაქსები კოლხური ტომია. რატომ? იმიტომ, რომ ამ შემთხვევაში კორაქსები და კოლები, მისი ანგარიშით უნდა „განლაგდნენ“ დიასკურიის ჩრდილოეთით და უნდა აეკრძალოთ მათ კოლხობა. ასეთი ადვილად ამოსაცნობი ამოცანა ეფუძნება იმ ფაქტს, რომ სხვა ტომებთან ერთად ნახსენებია კოლხთა ტომი. არა ეთნოსი, როგორც პირველ შემთხვევაში „კორაქსები კოლხური ტომია“, არამედ ტომები. ვინ დაადგინა და გამოიცილა კოლხურ ეთნოსში კოლხი ტომის არსებობა? ფსევდოსკილაკ კარინდელი ზომ ტომებს ჩამოთვლის და არა ეთნოსებს. ასე რომ ძვ. წ. ა. VI ს. ცნობაში ლაპარაკია კოლხი ეთნოსის შიგნით კორაქსთა ტომის არსებობაზე, მეორე შემთხვევაში კი ძვ. წ. ა. IV ს. საკუთრივ კოლხთა ტომის არსებობაზე.

ზურაბ ანჩაბაძე ძალზე შორს მიდის, როცა რომელი პლინიუს სეკუნდის (ახ. წ. ა. I ს) გამონათქვამებს ეხება. პლინიუს სეკუნდთან ნათქვამია, რომ დიოსკურიის ახლოს ცხოვრობენ კორაქსები და იქვე ასახელებს აფშილებს და სანიგებს. აქედან ნაშრომში გამოთქმულია გარაუდი: «По-видимому, кораксы могут быть отождествлены с одним из этих племен» (стр. 30). რატომ? ახსნა არაა. სანაცვლოდ არის გასაოცარი დასკვნა: «Во всяком случае на основании данных Гекатея и Псевдо-Скилакса считать кораксов и колов колхскими племенами в узком (этническом) смысле нет достаточных оснований» (стр. 31). უფრო ღრმა აზროვნება წარმოუდგენელია. ნაშრომის 30-ე გვერდზე წერს, რომ ჰეკატეს ცნობით კორაქსები კოლხური ტომია. «О кораксах Гекатий сообщает следующее: «Кораксы, племя колхов...» მეორე გვერდზე (31გვ.) კი იმავე ავტორის იმავე ცნობაზე დაყრდნობით უარყოფს კორაქსების კოლხურ ეთნიკურობას.

ახლა შევხედოთ ავტორის აზროვნების ხაზს: ჯერ მსჯელობა აქვს კოლხიდის სახელმწიფოზე. არა კოლხების, არამედ კოლხიდის. კოლხიდის ცნების ქვეშ ბევრი რაიმეს მოაზრება შეიძლება. მათ შორის მრავალი ეთნოსისა. მართალია სხვადასხვა ეთნოსებზე არა მსჯელობს და არ ასახელებს. (რაც არაა როგორ დაასახელებს) მაგრამ მოაზრება, დაშვება ზომ შეიძლება. შემდეგ მოდის მსჯელობა, რომ კოლხიდის სახელმწიფოში ყველა კოლხი არაა. აქ თეორიული დაშვება უკვე რეალურ ვარიანტად განიხილება. მინიშნებაა, რომ კოლხი მხოლოდ ერთ-ერთი

ეთნოსია. კოლხები ერთ ეთნოსს კი შეადგენენ, მაგრამ მრავალი ტომის გაერთიანებაა. აქ უნდა ვაღიაროთ, რომ კოლხი შეიძლება განვიხილოთ ფართე გაგებით-ტომთა გაერთიანება, ეთნოსი და ვიწრო გაგებით კოლხი ტომი. ეს საშუალებას იძლევა საჭირო შემთხვევაში კოლხი ვიწრო გაგებით ეთნოსად წარმოვიდგინოთ და რამდენადაც სხვა ტომებიც ცნობილია, ეს ტომები არ შეიძლება კოლხთა ეთნოსს ეკუთვნოდნენ. და თუ ტომი და ეთნოსი იგივეა, სხვა ტომები სხვა ეთნოსები ყოფილან. რომელი ეთნოსებია მხედველობაში? ეს უკვე მომავლის საქმეა.

მომავლის საქმე უკვე გაკეთებულს ორგანულად ერწყმის.

პირველი, ვისაც ზ. ანჩაბაძე ორიგინალურად განიხილავს, ჰენიოხებია. ავტორი არ უარყოფს, რომ მკვლევართა ნაწილი ჰენიოხებად სვანებს ასახელებს. დ. გულია ჰენიოხებს აფხაზთა წინაპრებად მიიჩნევდა. ს. ჯანაშია ჰენიოხებს მეგრულ-ლაზთა წინამორბედებად თვლიდა. ლ. ლავროვის აზრით ჰენიოხი ეთნოსის აღმნიშვნელი კი არ იყო, არამედ ტომთა გაერთიანება რაღაცა ნიშნით. ამასთან ვერ ასახელებდა რა ნიშნით. ნ. კვეზერელ-კოპაძე არ გამორიცხავდა რომ ჰენიოხები ტვირთის მზიდავები იყვნენ. მით უფრო სავარაუდოდ მიაჩნდა ეს, რომ ჰენიოხები ცხოვრობდნენ დღევანდელი აჭარის და დღევანდელი აფხაზეთის ტერიტორიებზე. რა საერთო უნდა ჰქონოდათ მათ?

ინტერესს იწვევს ზ. ანჩაბაძის პრობლემისადმი მიდგომა. ზოგჯერ აქვს მსჯელობა ჰენიოხებზე როგორც ეთნიკურად არა კოლხებზე, ზოგჯერ ჰენიოხები ეთნიკურობის გარეშე მოიხსენიებიან და ზოგჯერ კოლხების შემადგენლობაშიც შედიან. ნებისმიერი მოაზროვნე ადამიანი დასვამს საკითხს: სადაა ჭეშმარიტება?

მიუხედავად ბატონ ზ. ანჩაბაძისადმი პირადი სიმპათიებისა იძულებული ვარ მისი სამეცნიერო კვინტესენცია არ მივიღო განხილვის გარეშე. ბრძნული დასკვნაა: სხვისი დებულება მაშინ ხდება შენი, როცა მას კრიტიკული განხილვის შემდეგ მიიღებ.

როგორ სჯის ზ. ანჩაბაძე ჰენიოხების საკითხს?

პირველ რიგში აზუსტებს საკვლევ პრობლემას და აღნიშნავს, რომ იგი არ ეხება სამხრეთში მაცხოვრებელ ჰენიოხებს. მას მხოლოდ მომავალი აფხაზეთის ტერიტორიაზე მოსახლე ჰენიოხები აინტერესებს. რატომ ჰენიოხების მხოლოდ ნაწილი, ცხადი შემდეგ ხდება. როცა ძველი ავტორები ტომებს ჩამოთვლიან ცალკე ასახელებენ ჰენიოხებს,

ცალკე კორაქსებს, კოლებს და სხვა. სტრაბონი მიუთითებს, რომ კოლები ჰენიოხების იქით ცხოვრობენ. პტოლემეი პონტოს (შავი) ზღვის გაყოლებით ჩრდილოეთიდან სამხრეთით ასახელებს: ახელები, კერკეტები, ჰენიოხები, სვანო-კოლები. II ს. ავტორი, დიონისე ეგვიპტელი, ახელებს, კერკეტებს, ჰენიოხებს პელაზგებად (საპელაზგიოდან გამოსულებად) მიიჩნევს, ხოლო სვანო-კოლებს ეგვიპტიდან წამოსულებად. IV ს. ავტორი, ფსევდო-ორფეი აღნიშნავს, ტომებს: კოლებს, ჰენიოხებს, აბასკებს. ყოველი ავტორი მიუთითებს ტომების არსებობაზე. ზ. ანჩაბაძე აქედან ასეთ დასკვნას აკეთებს: «Таким образом, по данным антических источников, гениохи представляли собой «племя» (или группу родственных племен), которые этнически не были колхами» (стр. 31). დიდებული მიგნებაა. ჯერ ჰენიოხებს მიიჩნევს ცალკე ტომად ან ტომთა გაერთიანებად, მერე მათ საერთოდ ჩამოაცილებს სამხრეთში მაცხოვრებელ ჰენიოხებს (რადგან არა აქვს მათი ასეთი არსებობის განმარტება), შემდეგ კი ასკვნის, რომ ზევით დასახელებული (სტრაბონი, პტოლემეი და სხვა) ავტორების მიხედვით ეთნიკურად განსხვავდებიან კოლებებისაგან. და არა მხოლოდ კოლებებისაგან. ზ. ანჩაბაძე განაგრძობს: „Вместо тем, как видно из тех же материалов, этнически они отличались и от абазгов, зихов и ахейцев» (стр. 31). სამწუხაროა, რომ ასე თავისებურად ეყვრობიან ანტიკური პერიოდის ავტორთა გამონათქვამებს. სხვანაირად ვერ აიხსნება ამ შემთხვევაში ზიხების (ჯიქების) და აბაზგების ხსენება. ყველაფერს გარდა ხომ უნდა განსხვავდებოდეს ტომების ჩამოთვლა ეთნოსების ჩამოთვლისაგან.

ჰენიოხები ტომია თუ მოსაქმეობის ან რელიგიურობის აღმნიშვნელი ტერმინი, ჯერ ეს უნდა გარკვეულიყო. არც იმის უგულებელყოფა შეიძლება, რომ ჰენიოხები სახლობდნენ თანამედროვე აჭარის და თანამედროვე აფხაზეთის ტერიტორიებზე, მათ შორის კი სხვა ტომთა სიმრავლე იყო. ამ ფაქტს, ხომ ახსნა სჭირდება.

ისტორიულად ცნობილია, რომ ტომები ზოგჯერ გაიყოფოდნენ და ნაწილი მიგრირებდა უკეთესი ცხოვრების სურვილით. ადგილი ჰქონდა იძულებით გადაადგილებასაც. უკვე იყო მსჯელობა კავკონების (კავკასიის მონათესავე) ყოფნაზე ბალკანეთის ნახევარკუნძულზე (ულუმბოს მთის ფერდობებზე), მცირე აზიაში და კავკასიონის მიდამოებში. ეგებ

ჰენიოხებიც ასე იყოფოდნენ? ეგება ჰენიოხობა ტომის სახელი კი არ იყო, არამედ რელიგიურობა მრავალ ტომთა? განა ქალდეველობა (ხალდეველობა) მრავალ ეთნოსს არ მოიცავდა?

ჯერ გავიხსენოთ: იგივე ფსევდო სკილაქსი, ჰენიოხებს, ხალხთა სხვაობას უწოდებს, პლინიუს სეკუნდი კი ჰენიოხთა მრავალსახელიანობაზე მიუთითებს. რას ნიშნავს ეს? ხომ არაა საუბარი არა ერთ ტომზე ან ერთ ეთნოსზე არამედ რწმენით (რელიგიურობით) გაერთიანებულ ტომებზე? საპელაზგოში (მათგან ძველ საბერძნეთში) სწამდათ, რომ ჰელიოსი (მზის ღმერთი) ცეცხლოვანი ეტლით ზეცაში მიმავალი კავკასიონის მწვერვალებიდან (კავკონთა მთებიდან) ამოდის. აქედანვე ამცნობს მისი უმცროსი და ეოსი ძმის მოახლოებას, აისის დადგომას. თ. მიბჩუნაძე ასეთ მიხედვრას საფუძველი მოუძებნა, როცა განმარტა, რომ სვანები ცეცხლის ელვარებას-ჰელიოს უწოდებენ. ჰელიოდან, ჰელიოსიდან, ცეცხლის მოხმარების კულტი ხომ არ იკვეთება? ჰელიოხები, ჰენიოხები ხომ არ არიან ის ტომი ან ტომები რომლებმაც ცეცხლის კულტი აღიარეს და ღმერთი ჰელიოსი კაცობრიობას არუქეს? II ს. ავტორი დიონისე ეგვიპტელი რატომ უწოდებდა ჰენიოხებს ჰელაზგიის მიწის შვილებს? რატომ ითვლებოდა ლეგენდარული აიეტის ზეციურ მამად ჰელიოსი? ხომ არ არიან პრომეთე და ჰელიოსი კავკასიონის მხრიდან საპელაზგოში წასული ღმერთები? ხომ ცნობილია, რომ ოლიმპოს ღმერთთა პანთეონის დიდი ნაწილი მცირე აზიიდან და კუნძულებიდან იყვნენ მისულნი საპელაზგოში. თავად პრომეთემ „მოსხოს“ მთის წვერიდან გაიტაცა ცეცხლი და ადამიანებს მისი მოხმარება ასწავლა. და ბოლოს, როცა საპელაზგოში მესამე თაობის ღმერთებმა გაიმარჯვეს მეხთამტყორცნი ზევსის მეთაურობით და ოლიმპოს (ულუმბოს) მთის წვერზე დაიდეს ბინა, იქ არც პრომეთე და არც ჰელიოსი არ მიუწვევიათ. პრომეთე კავკასიონს მიაჯაჭვეს, ჰელიოსი კი კვლავ კავკასიონის მწვერვალებიდან ამოდიოდა ყოველ დღე თავისი ცეცხლოვანი ეტლით.

ისმის ლოგიკური კითხვა: ჰელაზგებმა რატომ დაუკავშირეს ეს ორი ტიტანი კავკასიონს? თუ კვლავ გავიხსენებთ, რომ კავკონების (კავკასიონის მონათესავე ტომების) არსებობა დაფიქსირებულია აქ, კავკასიაში, მცირე აზიასა და ბალკანეთის ნახევარკუნძულზე; თუ გავიხსენებთ, რომ ჰენიოხები ცხოვრობდნენ კავკასიონთან, სამხრეთში (მცირე აზიის ჩრდილო-აღმოსავლეთში) და, რომ მათ საპელაზგიოს მიწის შვილებს

უწოდებდნენ, მაშინ თუნდაც მცირე სიცხადე მოეფინება ამ საკითხს. ჰენიოხების რაობის საკითხიც ახლებურად უნდა იქნას გაშუქებული.

ეს მცირე გადახვევა ზ. ანჩაბაძის მიერ ჰენიოხთა ნაწილის უგულვებელყოფამ გამოიწვია. თავად ავტორი კი სასურველ მიზანს აღწევს იმით, რომ ცდილობს დაამკვიდროს აზრი, თითქოს აფხაზეთი ყოველთვის იყო, ყოველთვის აფხაზეთი ეწოდებოდა, მოიცავდა ძალზე დიდ ტერიტორიას და კოლხეთს მხოლოდ ემეზობლებოდა. იგი ასე განაგრძობს მსჯელობას: «Кроме гениохов, кораксов и колов, как выше указывалось, на территории Абхазии того времени локализуются и другие «племена» - ахейцы, меланхлены, гелони и др. (стр. 32). და რადგან აფხაზეთი მუდამ იყო, უნდა ვივარაუდოთ, რომ იქ მხოლოდ თანამედროვე ან ახალი აფხაზებით წინაპრები სახლობდნენ. ამ შემთხვევაში იქ მაცხოვრებელი ტომების სვანობა ან კოლხობა უნდა გამოირიცხოს. სხვანაირად ძნელია ასეთი ნათქვამის გაგება: «...Можно полагать, что эти племена относились к абхазо-адыгской этнической общности» (стр. 33).

რაკი „დაამტკიცა“ ზ. ანჩაბაძემ ჰენიოხების, კორაქსების, კოლების და სხვათა აფხაზ-ადილეველობა, რაღა შეუშლიდა ხელს, რომ სინდები, კიმერიელები, კერკეტები, ჯიქები პელაზგიური წარმომავლობის ტომებად გამოეცხადებინა და კოლხებისაგან (არა კოლხი ტომისაგან), როგორც ეთნოსისაგან გაეცალკეებინა. მისი აზრით კოლხები ეგვიპტიდან გამოსულებია აფხაზ-ადილეველები კი საპელაზგოდან (ბალკანეთის ნახევარკუნძულიდან). როგორია? მისი წინამორბედი დ. გულია, რომ აფხაზებს ეგვიპტელებად მიიჩნევდა და ვერ დაასაბუთა. ბოლოს ხომ აღიარა ძველი აფხაზები ქართველები არიანო. ზ. ანჩაბაძეს რა ექნა? და აი გამოსავალი: ეგვიპტიდან კოლხები არიან წამოსულები. აფხაზ-ადილეველები, მათთან კიმერიელები საპელაზგოდან (ბალკანეთის ნახევარკუნძულიდან), ძველი საბერძნეთიდან არიან მობრძანებულებიო. არა მხოლოდ მობრძანებულები, არამედ ახალ, მაღალ საფეხურზე განვითარებისა აბრძანებულები. აი, მისი მტკიცება: « В античную эпоху материальная и духовная культура населения Абхазии поднимается на новую, ещё более высокую ступень» (стр. 33).

ეს აყვავებული, ახალ საფეხურზე ასული აფხაზეთი ძვ. წ. ა.

II საუკუნიდან იწყებს დაკნინებას. საქმე იქამდე მივიდა ჰენიოხებმა ქ. პიტიუნტი (ბიჭვინთა) გაძარცვეს. ხო, მაგრამ ხომ დაამტკიცა, რომ ჰენიოხები აფხაზ-ადილეური წარმომავლობის ტომია და თან იმ ტერიტორიაზე მაცხოვრებელი. როგორ გავიგოთ: ჰენიოხებმა საკუთარი ქალაქი გაძარცვეს თუ ეს სხვა ჰენიოხებია რომლებიც ძალაღ საფეხურზე ასულ აფხაზეთს ესხმიან თავს? საძაგლები.

ავტორის მსჯელობით, შეიძლება თავდამსხმელები „ჰენიოხების ტომთა გაერთიანების“ ის ნაწილია, რომელიც სანიგების სახელით მოიხსენიება. სანიგი და ჰენიოხი ხომ „ეთნონიმებია“. და რაკი ჰენიოხები აფხაზ-ადილეულები არიან, მაშ, სანიგებიც ადილეულები ყოფილან. კერძოდ კი ჯიქებ-სადზები (საგები). ტყუილად ფიქრობენ ქართველი ავტორები (და არა მხოლოდ ისინი), რომ სანიგები სვანური ტომიაო. ამასთან თუ გათვალისწინებული იქნება გაგრა-სოჭის რეგიონის ტოპონიმიკა, რომელიც „მხოლოდ აფხაზურ-ადილეურია“, სანიგების არა ადილეურობა უნდა გამოირიცხოს. ხო და, რაკი ჰენიოხები და სანიგები ადილეულებია, მაშ მათი სოხუმაძე მოსახლეობა სრულიად კანონზომიერია.

რაც შეეხებათ აფშილებს და აბაზგებს, მათზე სხვანაირი მსჯელობაც კი მკრეხელობაა. ისინი თანამედროვე აფხაზი ხალხის „უშუალო წინაპრები“ იყვნენ. ე. ი. ადილეური წარმომავლობის ტომები. ამ შემთხვევაში წინ რა დაუდგებოდა ავტორს, რომელმაც „წარმატებით დაამტკიცა ჰენიოხებისა და სანიგების ადილეულობა და აბსილ (აფშილ), აბაზგებს მიაღდა. შედეგი წინასწარ „ცნობილი“ იყო და არც შეცვლილა. აფშილ-აბაზგებიც ადილეური ტომებია.

ბოლოს კი საერთო დასკვნა: «Таким образом, основную часть населения античной Абхазии составляли этнические общности абхазо-адыгского происхождения.» (стр. 39).

რა მნიშვნელობა აქვს როდის ხდებიან ცნობილნი ესა თუ ის ტომები, როდის ყალიბდება აფხაზეთი, რა ეთნიკურ თუ ტომობრივ ცვლილებებს განიცდის, მთავარია, როგორი უნდა რომ დაინახოს ავტორმა მათი წარსული.

ბატონი ზ. ანჩაბაძის კვლევის შედეგის შედარებით ფართე განხილვა თავად ავტორის დიდმა ავტორიტეტმა განაპირობა. მან დაასამარა

აფხაზეის ეგვიპტიდან ამოსვლის კონცეფცია, მან შეცვალა აფხაზეის ისტორიული განვითარების ძველი ისტორია, მან განსაზღვრა აფხაზ (და არა მხოლოდ) მკვლევართა საქმიანობის მომავალი ხასიათი. მასთან შედარებით სხვა ძველი და მისი ეტაპის მკვლევარები შედარებით უფერულდებიან.

პირველ რიგში ეს ძველ (გარდასულ დროთა) მკვლევარებს შეეხება. ცნობილი დიმიტრი გულია ნახევრად მაინც შეშინებულ (ქართველების მიერ) მოღალატედ ცხადდება, როცა ძველ აფხაზთა ქართულ (გნებათ კოლხურ, მაგრამ არა ადიღურ) წარმომავლობაზე მსჯელობს. ცხონებულ სიმონ ბასარიას გამონათქვამები ფასს კარგავენ. მით უფრო რომ მისი რჩეული თხზულებების კრებული მართლაც ზომიერი მკვლევარის გიორგი ძიძარიას მიერაა გასალაშინებული. ბატონი გიორგი ალექსის ძე კი, მისი ვაჟის გუდისას აღიარებით, უფრო იმაზე სწუხდა, რომ მისი გვარიდან ქართული ძირი ვერ ამოაგდო. ძარია, სარია – მეგრული (ქართული) გვარებია. ახლა თუ ძიძას დაეუმატებთ – სადღაა მათი ადიღეელობა და ა. შ. და მაინც ს. ბასარია მსჯელობს აფხაზთა დიდ პროგრესზე VI-IX საუკუნეებში და სამართლიანადაც ამყობს იმ წარმატებებით. მხოლოდ ერთია: როცა ამბობს აფხაზეთის სკოლებით, მონასტრებით, სულიერი კულტურის ძეგლებით „მოფენაზე“, არ აზუსტებს რა ენაზე, რომელი დამწერლობით და ა. შ. სარგებლობდნენ აფხაზები. ეს საკითხები მხოლოდ მკვლევართა მესამე თაობამ „დააზუსტა“, ზ. ანჩაბაძის მიერ ჩაყრილ საფუძველზე. ს. ბასარია გადმოგვცემს აფხაზეის მიერ განცდილ ისტორიას თურქების 400 წლიანი ბატონობის პირობებში და იმ შევიწროებას რაც რუსეთის გაბატონებას მოჰყვა. მასობრივი გადასახლებები თურქეთში. ხაზს უსვამს ახალი აფხაზური და აბაზინური ენების გაუცხოების ფაქტს. და ეს მაშინ, როცა თურქეთში წასულმა აფხაზებმა ენაც შეინარჩუნეს და წარმომავლობის ცნობიერებაც. ს. ბასარია წერს: «Кумско-Лоовские абазинские племена причисляют себя к племени «Тапанта...» (стр. 87).

ჩრდილოეთ კავკასიაში მოსახლე აბაზინებმა ისიც არ იციან როდის, რა მიზეზით, რომელი სოფლებიდან გადასახლებულან. გაუგიათ, რომ აფხაზეთიდან წასულან მაგრამ «Марух-Чарух» გამოთქმის მეტი

არაფერი ახსოვთ. „მარუხ-ჩარუხის“ ძახილით კი აბაზინთა აფხაზობა ვერ დამტკიცდება. ბატონ სიმონის თქმით, არავინ იცის რა მიზეზით წავიდნენ აფხაზეთიდან ჩრდილოეთში, რომელი ტომები იყვნენ, საიდან და ყველა ახსნა ხშირად მცდარი მკითხაობა (გვ. 93). უტყუარი მხოლოდ ისაა, რომ ჩრდილოეთით პირველი გადასვლა მოხდა XVII ს. ბოლოს. (და არა XIII ს., როგორც ეს რუს მკვლევარებს წარმოუდგენიათ). ისიც უცნობია რომელი ტომები წავიდნენ ჩრდილოეთში, მაგრამ ცნობილია, რომ: «Далее, имеются исторические сведения, что нашествие монголов заставило обитавшие в верховьях и по берегам Кубани племена перейти на южную покатость своих гор и что в этот период в Абхазию переселилось много кабардинцев и абадзехов...» (стр. 94). უფრო მეტი, ავტორი აგრძელებს რა მსჯელობას, ამბობს: «Среди нашего абхазского населения... существуют разные мнения: есть даже, которые утверждают, что абазины всегда жили на С. Кавказе, и что, наоборот, мы, абазины, от туда перекочевали сюда.» (стр. 95).

ეთნოსთა შორის ურთიერთობა ყოველთვის არსებობდა. იყო ომები, იყო მეზობლობა, მცირე მიგრაციები, შერეული მოსახლეობა და ა.შ. არის ისტორიული ფაქტები XV ს. აფხაზეთის სამთავროს შექმნის თუ აღდგენა – ალორძინების შემდეგ შარვაშიძეების (მთავრების) მიერ ჩრდილოეთ კავკასიონიდან მეომრების გადამოყვანის შესახებ, რათა ოდიშის მთავარ დადიანისაგან თავი დაეცვათ და მათ ხარჯზე მამული გაეფართოვებინათ. ჩამოსულთა დახმარებით აფხაზეთის სამთავრო თანდათან გაფართოვდა და მდ. ენგურს მიაღწია. შეიქმნა ე.წ. ბუფერული ზონა სამურზაყანოს სახელით. ჩრდილოეთ კავკასიონიდან გადმოსახლებულები (ძირითადად მესაქონლეები და მონადირენი) ყოველთვის ვერ ეგუებოდნენ მიწათმოქმედ ცხოვრებას და ადგილი ჰქონდა მათი ნაწილის უკან, მშობლიურ კერაზე დაბრუნებას. სწორედ ამის შესახებ სწერს ს. ბასარია, როცა აღნიშნავს: «Сказание о переселении абхазов из некоторых сел Самурзаканы в связи с небывалой засухы существует и в Поквешской общине» (стр. 97). ასეთი გადასახლებანი შესაძლებელიც იყო და არც გასაკვირი. უფრო მეტი, ავტორი არ გამორიცხავს, რომ აბხაზური (ახალი) ტომები ყოველთვის

ცხოვრობდნენ ჩრდილოეთ კავკასიაში (გვ. 98) ასეთსავე მიგრაციულ პროცესებზე მიუთითებდა ფ. კრასილნიკოვი თავის ნაშრომში «Кавказ и его обитатели, М. 1919, стр. 53-55.

აფხაზების ისტორიული წარსული ზ. ანჩაბაძის მიერ მყარ, ახლებურად გააზრებულ საფუძველზე იქნა წარმოჩენილი. ეს არ ნიშნავს, რომ არა რჩებოდა საეჭვო, განუხილველი და ახლებურად განსახილველი საკითხები. სხვა თუ არაფერი, კავკასიელების ანთროპოლოგიური ტიპოლოგიის საკითხები ბევრ საჭოჭმანო კითხვებს ბადებდა და მათი ახსნა აუცილებელი იყო.

როცა ანთროპოლოგები კავკასიის მოსახლე ეთნოსების ტიპოლოგიას სწავლობდნენ, ოთხი ტიპი გამოიკვეთა. მათ შორის პონტოს ტიპი. უკვე ითქვა, რომ ამ ტიპს ადილეური წარმომავლობის ტომების გარდა დასავლეთ საქართველოს გარკვეული მოსახლეობაც განეკუთვნება. არა მთლიანად მოსახლეობა, არამედ ნაწილი. ვინ?

პირველ რიგში უნდა აღინიშნოს, რომ კავკასიელთა ანთროპოლოგიური შესწავლა არაა სრული. მეორე, არაა აზრთა სრული ერთობა ამა თუ იმ ტიპისადმი ამა თუ იმ ტომის კუთვნილების საკითხში. ეს ნიშნავს, რომ საკამათო-სამსჯელო ბევრია და საბოლოო დასკვნა მომავალმა მკვლევარებმა უნდა შეასრულონ, არა მხოლოდ არსებული, არამედ მომავალში მიღებული მეთოდების გამოყენებით. კერძოდ, საჭიროა (ეს აზრი მეორდება) კავკასიონელთა გენოგეოგრაფიული რუქის შედგენა. შესაბამისად, დღეს-დღეობით შეიძლება საკითხს ისე შეხედო, როგორც მექოთნე ქოთნის ყურის შერჩევისას. ანუ, თუ მკვლევართა ნაწილი ანთროპოლოგიურად აფხაზებს მეგრულ-აჭარლებს მიაკუთვნებს, ბატონ შალვა ინალ-იფას თქმით, ეს შეიძლება იმის შედეგი იყოს, რომ ადილეური ტომები ადრეულ პერიოდში დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე სახლობდნენ და მათი კვალი დარჩა. აი, რას ბრძანებს აფხაზ მკვლევართა მეორე ავტორიტეტი ბატონი შალვა. (Ш. Инал-ипа. Вопросы этно-культурной истории Абхазии, Сухум, 1976): Если же исходить... из более реальных историко-этнографических, языковых и других факторов, то может оказаться, что в основе очевидно бесспорного антропологического сходства абхазов с мегрелами и аджарцами лежат не картвелский пласт в этногенезе абхазов, а, наоборот, древнейший абхазский (абхазо-

авыгский) этнический субстрат на территории современной Западной Грузии (стр. 105).

თეორიულად მართებული მსჯელობაა, ასეთი დაშვება შეიძლება. მაგრამ საჭირო იქნება ბევრი რაიძეს უტყუარი დადასტურება და ბევრის უკუგდება. სახელდობრ: 1. რამდენად დადასტურებულია მცირე აზიის არეალში ადიღური და აფხაზური ტომების ყოფნა? სახელწოდებათა მსგავსება (ქაშქი-ქაშაგი, აბეშლა-აფშილი) არ ნიშნავს საკითხის გარკვევას. ეს შეიძლება მხოლოდ ვარაუდი იყოს. მით უფრო, რომ ისიც საკითხავია, რამდენად ზუსტადაა გამოფრული ძველი ტექსტი; 2. დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე რამდენიმე ტოპონიმის დაბოლოების მსგავსება ადიღურ მეტყველებასთან თუ იქ ადიღეველების ცხოვრების დადასტურებად იქნა მიჩნეული, მაშინ ეგება ისიც დადასტურებულად ჩათვალონ, რომ თბილისი რუსებმა დააარსეს, თბილისი-თბილი რუსულად თბილად (тепли) ითარგმნება, ხოლო მოსკოვი მეგრელების დაარსებული იქნება „მო სქუა“. დავიჯეროთ? თავის დროზე ასეთი სახელწოდებების შესახებ ფართოდ იმსჯელა სულმნათმა პავლე ინგოროყვამ („გიორგი მერჩულე“ თბ. 1954). მის მიერ გაკეთებული კომენტარების განმეორება, საკითხის გაგებას მეტ სიცხადეს ვერ შემატებს.

ბატონ შალვა ინალ-იფას მართებულად აქვს მითითებული, რომ ანთროპოლოგებს შორის არაა აზრთა ერთობა კავკასიელთა ტიპების განსაზღვრის საკითხში. თვით ისეთი დიდი ავტორიტეტი, როგორიცაა ვ. პ. ალექსეევი, მისი აზრით არ უნდა იყოს ზუსტი, როცა აფხაზებს, აჭარლებს მიაკუთვნებს პონტოურ ტიპს და მასში ჩერქეზებისა და ყაბარდოელების კუთვნილებას გამოირიცხავს. აი ყურადღებას რაზე ამახვილებს ალექსეევი, მიუთითებს, რომ ანთროპოლოგიურად თუმცა შეინიშნება აფხაზების ახლობლობა ადიღეველებთან, მაგრამ ეს მეორადი, გვიან შექმნილი უნდა იყოს, აფხაზებს უფრო მჭიდრო ერთობა აქვთ ქართველებთან. «Антропологические данные как будто свидетельствуют об исторических связях абхазов в большей мере с грузинским миром, чем с адыгским. Вхождение абхазов в состав народов адыгской языковой семьи осуществилось поздно

и, во всяком случае, представляет собой вторичное явление в их этнической истории» (стр.194. В. П. Алексеев. происхождение народов Кавказа. М. 1974). სწორედ ასეთი დასკვნა ართულებს საკითხის საჭირო მიმართებით განხილვას ბატონი შალვასათვის. ბატონი შალვა ასევე მიუთითებს მ. აბდუშელიშვილის დასკვნაზე, რომ თავად აფხაზებიც არ არიან ანთროპოლოგიურად ერთტიპიურები. კერძოდ გუდაუთის აფხაზები ოჩამჩირე-გაგრის აფხაზებისაგან განსხვავდებიან.

ძველი პროპაგანდისტური მეთოდია: მკითხველს, მოსაუბრეს ძირითადად სიმართლე უნდა მიაწოდო და თუ მცირე სიცრუეს გაურევ, ეს ილეთი შეიძლება შეუმჩნეველი დარჩეს. რაღაც ამდაგვარი გამოუვიდა ბატონ შალვას როცა ნაშრომის 111 გვერდზე, შემოგვაპარა ასურეთის მრისხანე მეფე ტიგლათპილასარის ძვ. წ. ა. 1112 წ. გაკეთებული წარწერის განხილვა. ასურეთმა ბევრი ქვეყანა დახარკა, მათ შორის იყო კოლხეთის (კილხის) მხარე. კილხის შესატყვისად ნაშრომში „მუშა ჰიპოთეზად“ ბატონ შალვას განხილული აქვს: ხაბზი, ხაპზი, აბხაზ-ი. რა მოხდა? ქვეყანა დაიქცა? ავტორმა უბრალოდ გამოთქვა აზრი, ხომ არ შეიძლება ასურულ წარწერაში აფხაზი იგულისხმებოდესო. მერე რა, რომ სიტყვა აფხაზი იმ პერიოდიდან 1500 წლის შემდეგ გაიჟღერებს.

არც იმით გადაბრუნებულა ქვეყანა, რომ ბატონ შალვას დაკვირვებით სინუპედან მოყოლებული აფხაზეთის ჩათვლით და უფრო ჩრდილოეთით (ეს კი არსებითია) თურმე ხათების, ქაშქების, აბეშლების ტომებს უცხოვრიათ. დიდი ამბავი თუ ავტორის დაკვირვებით მცოდნე მკითხველი გაკვირდება. რა, არამცოდნენი უფრო მეტნი არ არიან? ხო და გაიგონ ამ აღმოჩენის შესახებ. არც ერთს არ აწყენს იმის დამახსოვრება, რომ ლეონტი მროველის მიერ ევროსის წილ ქვეყნად დასახელებულ ტერიტორიაზე ძვ. წ. ა. III-II ათასწლეულებში აფხაზ-ადილეველებს უცხოვრიათ. ეგება თარგამოსის ძე ევროსიც ადილეველი იყო? სხვანაირად გაფიქრებაც კი მკრეხელობაა ავტორისათვის, რომელიც ასე მოძღვრავს საკუთარ ხალხს: არ-აფხაზურად სიმრავლეს ნიშნავს. აგერ სამხრეთში ცხოვრობდა ტომი ტიბარენების. რაკი „არ“ ურევია სახელში ის აფხაზურია. დიახ, კასკების (ქაშქების) ტომთა

გაერთიანებაში (ანუ აფხაზების) ტიპარენები შედიოდნენ (გვ. 127). და ა.შ. მრავალი მარგალიტი. (ასეა, როცა ინალიშვილი, ძველი აფხაზი, ინალ-იფა და ახალი აფხაზი ზდება).

ავტორს არც სხვა ავტორების დამოწმება ავიწყდება. თავის დროზე ცნობილმა გ. მელიქიშვილმა გამოთქვა აზრი ხეთური ენის დასავლეთ კავკასიურ ენებთან სიახლოვის შესახებ. განა ეს ადიღეურ-აფხაზურთან გენეტიკურ ერთობას ნიშნავს? თუ ახლობლობაზეა მსჯელობა ეს უფრო სვანურს შეესატყვირება. არც საყოველთაოდ გახმაურებული („მეცნიერული აღმოჩენების“ გამო) გ. ტურჩანინოვა დავიწყებული. ხუმრობა საქმე? ეს დიდი მეზღაპრე ხომ ამტკიცებდა, რომ მსოფლიოში პირველი ასოთი დამწერლობა აფხაზებმა შექმნეს, შემდეგ ის, ყოფილ ფინიკიაში ქ. ბიბლ-ში დაამკვიდრეს, დაახლოებით ძვ. წ. ა. 2000-1800 წლებს შორის. აქედან გავრცელდა მთელ მსოფლიოში ასოთი დამწერლობა (Г. Ф. Турчанинов, Памятники письма и языки народов Кавказа и восточной Европы. Л.1971. стр. 115). სამწუხაროდ თავად აფხაზებმა ვერ შეინარჩუნეს ეს დიდი მონაპოვარი. მაგრამ ამაში ხომ დამნაშავენი ქართველები არიან? როგორია?

ბატონი შალვა არ ივიწყებს აფხაზების წარმომავლობის არც ერთ ვარიანტს, არც ეგვიპტელობას, არც არაბობას. თვით მოსინიკებსაც კი. თურმე, «(кроме близости племенных названий «моссиники» и «саниг») (стр.177), ცხოვრების ნიშნებითაც ჰგვანებიან ეს ტომები ერთი მეორეს. რაც შეეხება „სანიგების“ ადიღე-აფხაზობას, ეს ხომ ჯერ კიდევ ბატონმა ზ. ანჩაბაძემ „დაამტკიცა“. მერე რა, რომ ზოგ მკვლევართა აზრით ჰენიოხები და სანიგები ლაზ-მეგრელ ტომებადაა მიჩნეული, ზოგის აზრით სვანებად. მთავარია, რომ ავტორს «... именно абхазское их происхождение представляется наиболее бесспорным» (стр.184). თუ ჰენიოხები სვანებია, აცხადებს ბატონი შალვა, «(...почему гениохи-сваны, живя здесь с древнейших времен и до начала н. э., не оставили, можно сказать, никаких следов в местной топонимике?» (стр. 185). დიახ, „დიდ მეცნიერს“ უნებლიედ გამორჩა ის ფაქტი, რომ ნაშრომს ქმნიდა და გამოსცემდა ქალაქში, რომლის სახელწოდება (ცხუმი, სოხუმი) სწორედ სვანურიდან მოდის.

XX ს. 60-იანი წლებიდან ყოფილ საბჭოთა კავშირში, დღევანდელ რუსეთში და საკუთრივ ახალ აფხაზეთში ამავე პერიოდისა, იმდენი ითქვა და დაიწერა აფხაზეთის ადილეველობაზე, რომ არა თუ ანალიზი, ჩამოთვლაც ნაშრომებისა ძალზე რთულ საქმეს და რაც მთავარია, ამ შემთხვევისათვის სრულიად ზედმეტ შრომას წარმოადგენს. ავტორი იყო რა მონაწილე იმ მაღალსტატუსიანი ჯგუფისა, რომელიც სპეციალურად სწავლობდა მშრომელთა „ინტერნაციონალური აღზრდის“ მდგომარეობას აფხაზეთში, იყო თითქმის ყველა სოფელში ხეივნიდან მოყოლებული (სოფ ხეივანი მდებარეობს აფხაზეთისა და რუსეთის საზვართან), თითქმის ყველა ქარხანა – ფაბრიკაში, უმაღლეს და საშუალო სასწავ-
ლებლებში, პარტიულ-სამეურნეო და შსს ორგანიზაციებში და საკმაოდ კარგად გაერკვა იქ შექმნილ ვითარებაში. თავიდანვე ცხადი იყო, რომ აფხაზეთში მზადდებოდა ისეთივე აფეთქება ეროვნული ურთიერთობის ხაზით, როგორიც მანამდე მოაწყეს ოსებს და ინგუშებს შორის, ხოლო ორიოდე წლის შემდეგ ყარაბაღში (უფრო ზუსტად აზერბაიჯან – სომხ-
ეთს შორის, შუა აზიაში (ფერგანის ტრაგედია) და განსაკუთრებული მონდომებით საქართველოში. ამიტომ შესაბამისი ლიტერატურის ანალიზს აზრი ეკარგება. საჭიროა მხოლოდ მოკლე შეფასება, რუსი და აფხაზი მკვლევარების „მეცნიერული შედეგები: 1. კავკასიონის ჩრდილოეთით მაცხოვრებელი ეთნოსები ანთროპოლოგიურად ორ ტიპს კავკასიურს და პონტოს ტიპს განეკუთვნებიან: 2. პონტოს ტიპს განეკუთვნებიან ადილეური წარმომავლობის ეთნოსები და დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობის ნაწილი. რამდენადაც კვლევები მიმდინ-
არეობდა საბჭოთა კავშირის არსებობის დროს, გასაგებია, დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობა არა ზუსტდებოდა, არ ითქმებოდა, აფხაზეთი ან აფხაზეთის მოსახლეობის ის ნაწილი, რომელსაც რუსული წყაროები აბაზინებს უწოდებდნენ და მხოლოდ XIX ს. ქართველების გავლენით უწოდეს აფხაზები; 3. ენობრივად ადილეველ-ამ ახალ აფხაზებს იბერიულ-კავკასიურ ენათა დიდი ოჯახის ცალკე ჯგუფად განიხილავენ, მაგრამ საბოლოო დასკვნის გაკეთებამდე უნდა გაირკვეს: თარგამოსია-
ნელთა რომელ შტოს განეკუთვნებიან ისინი. სხვა მხრივ გაუგებარია: ირანულ-ენოვანი ოსები, თურქულ-ენოვანი ყარაჩაელ-ბალყარები ანთრო-
პოლოგიურად კავკასიური ტიპის ეთნოსებში შედიან, ხოლო ენობრივად

კავკასიური ოჯახის წევრები ანთროპოლოგიურად ცალკე ტიპს ქმნიან. რატომ და როგორ? ისტორიულად თარგამოსიანელი ლეკოსისა და კავკასოსის მონათესავე ტომებს ეკავათ ჩრდილოეთი მხარე. მათგან კავკასის მონათესავე ტომებს ჩრდილო და დასავლეთი ნაწილი, სადაც დადასტურებულია ვაინახთა, (ჩეჩენ-ინგუშთა), დვალთა და წანართა ყოფნა. თუ ადიღეველები თარგამოსიანელებია, მაშინ ისინი კავკასოსის მონათესავე ტომებში უნდა შევიდნენ და ანთროპოლოგიურადაც ამ ტიპს უნდა განეკუთვნებოდნენ. წინააღმდეგ შემთხვევაში, ასახსნელია რატომ შეიძინეს ოსებმა, ყარაჩალებმა, ბალყარებმა კავკასიელობის ნიშანი და როგორ დაკარგეს ის ადიღეველებმა (ყაბარდოელ, ჩერქეზები, აბაზინ, აფხაზებმა). აფხაზებთან მიმართულებაში არაა საკმარისი ბატონ გ. ანჩაბაძის დებულება, რომ XIX საუკუნემდე პონტოს ტიპის აფხაზებს აბაზინები ეწოდებოდათ და ასეთნიც იყვნენ და მხოლოდ XIX-XX სს. განმტკიცდა მათი აფხაზური სახელი და ისიც ქართველების გავლენით. (გ. ანჩაბაძე. ქართველები და აფხაზები. ისტორია და თანამედროვეობა. თბ. 2009 წ.).

XXI ს. ასეთი მდგომარეობა, კიდევ ერთხელ ადასტურებს არა მხოლოდ ენობრივ-ლინგვისტური ან ანთროპოლოგიური, არამედ გენეტიკური შესწავლის აუცილობლობასაც. (კვლევის სხვა მეთოდები, შეიძლება უფრო უტყუარი მომავლის საქმეა).

საკითხის გარკვევაში ოდნავი სიცხადის შეტანის მიზნით, რაკი (თუნდაც სქემატურად) გავეცანით რუსეთისა და აფხაზეთის მკვლევართა ნაწილის პოზიციას, ასევე მოკლედ გავიხსენოთ ქართველ (და არა მხოლოდ) მკვლევართა დებულებებიც.

უძველესი პერიოდის კავკასიელების შესახებ ცნობას „ბიბლია“ იძლევა. მასში დასახელებული თუბალ-კაენი (მიწათმოქმედი და მეტალურგი), შემდეგში იაფეტის ძედ წოდებული თუბალი, ასურელთა მძლავრი მოწინააღმდეგე ტაბალია, რომლის სახელიც დროთა ვითარებაში იბერად იქცა. ამის შესახებ გარკვევით სწერდა იოსებ ფლავიოსი. „ბიბლია“ თუბალთან ერთად ასახელებს მეშეხს. მეშეხი ასურელების მიხედვით მუშქი-მუსკია, რომელიც იმავე ფლავიოსის მოწმობით კავადოკიელთა წინაპარია. დასაწყისშივე იყო მსჯელობა თუბალ-მეშეხზე და განმეორება ზედმეტია. მხოლოდ ერთი. „ბიბლია“ იძლევა წარღვ-

ნამდელ და წარღნისშემდეგ პერიოდებს. სხვა ეთნარქები, რომელთაგან შეიძლება აფხაზები წარმომდგარიყვნენ იქ დასახელებული არ არის.

ისტორიულად უფრო გვიან პერიოდს მხოლოდ „ქართლის ცხოვრება“ აღწერს. ლეონტი მროველი, თარგამოსისა და მის შემკვიდრეთა სამფლობელოების აღწერისას უშუალოდ ეხება იმ ტერიტორიას სადაც იყო ძველი ანუ ვრცელი აფხაზეთი და არის თანამედროვე ანუ შეკვეცილი აფხაზეთი. მროველის მიერ თარგამოსიანელთა შორის სამფლობელოების გაყოფა, ერთი დაანგარიშებით ძვ. წ. ა. III ათასწლეულს მიეწერება, მეორე დაანგარიშებით ძვ. წ. ა. V ათასწლეულს. იმის მიხედვით თუ როგორ ვიანგარიშებთ თარგამოსიდან ზევით ნოემდე თაობათა ასაკს.

თარგამოსის რვა ძეს შორის გაიყო სამფლობელო. უფრო ზუსტად ექვს ძეს შორის, რადგან ორ მათგანს ლეკოსს და კაკვასოსს ჩრდილოეთში დაუსახლებელი მხარე უნდა აეთვისებინათ. ვრცელი და შემცირებული აფხაზეთიც ეგროსის კუთვნილ სამფლობელოში ზედება. ლეონტი მროველი კარგად იცნობდა აფხაზეთს, იცოდა მისი წარსული, მაგრამ როცა აღწერა ეგროსის სამფლობელოს საზღვრები: დასავლეთით შავი (სპერის, პონტოს) ზღვა, სამხრეთით ქართ-ოსის კუთვნილი მამული, აღმოსავლეთით ასევე ქართოსის მიწები გაყოფილი ლიხის (ლადოს) მთით, ჩრდილოეთით მდ. მცირე ხაზარეთისა (მდ. ყუბანი), არ უხსენებია აფხაზეთი დედაქალაქით ეგრი, ბეღია, თუ ლიხნი. მროველი ახსენებს ეგრისელებს, მაგრამ არ აკონკრეტებს ვინ, რომელი ტომები იგულისხმებიან შიგ. მხოლოდ სხვა ადგილას გამოიკვეთება მეგრელები და სვანები. ისაც ძვ. წ. ა. IV ს. მოვლენასთან დაკავშირებით. რატომ არ ასახელებს მროველი აფხაზებს? აფხაზი მკვლევარები ხომ ამტკიცებენ ძვ. წ. ა. III ათასწლეულში მის არსებობას? ლოგიკური ახსნა ერთია: იმ დროს ძვ. წ. ა. V ან III ათასწლეულში ეგროსის მონათესავე ტომები ჯერ კიდევ ინარჩუნებდნენ ერთობას. ჯერ კიდევ არ იყო სვანური გამოყოფილი ეგროსულს (მეგრულს). ეგროსული იყო საერთო ენა მეგრელებისა, მომავალი აფხაზებისა და სვანებისა, სადაც სვანური უკვე ცალკე ენად ყალიბდებოდა.

ჰქონდათ ამ ტომებს საერთო და განმასხვავებელი. თუ ვერწმუნებით ჰომეროსს და მის შემდგომ ავტორებს, აია-კოლხეთია მათი სამშობლო. ლეგენდარული მეფე აიეტი ერთდროულად ბალკანეთს ნახევარკუნძულზე

კორინთოს ქალაქ-სახელმწიფოსა და აია-კოლხეთის მეფეა. მტერთაგან ძლეული იგი კორინთოს სტოვებს და აია-კოლხეთის მძლავრ სამეფოს ქმნის. აქ სტუმრობენ მას არგონავტები, აქედან მიაქვთ ოქროს საწმისი და მიჰყავთ მისი ქალიშვილი მედეა. ეს ამბები უკვე ძველი წ. ა. II ათასწლეულის კუთვნილებაა. ზუსტი თარიღი კი არა საუკუნეც დასადგენია. სავარაუდოდ ძვ. წ. ა. XVI ს. ამ დროს სვანური და მეგრული უკვე ცალკე ენებია, მაგრამ შეიძლება საბოლოოდ დაშორებული არაა, შეიძლება შერეული მოსახლეობითაც. ცალკეული მკვლევარები გამოთქვამენ საყურადღებო მოსაზრებებს, რაც საბოლოო დასკვნად ვერ ჩაითვლება. კერძოდ, თ. მიბრუნანი ყურადღებას ამახვილებს იმ ფაქტზე, რომ სვანებში აია-მიწის ღმერთად იყო მიჩნეული. აქედან აია-კოლხეთი ხომ არ მომდინარეობს? და რა ტერიტორიას მოიცავდა აია-კოლხეთი? შედიოდა მის შემადგენლობაში გვიან აფხაზეთად წოდებული ტერიტორია იქ მაცხოვრებელი ტომებით თუ არა?

აია-კოლხეთის შესახებ აზრთა სხვაობაა მკვლევარებს შორის. თავად აიეტის შესახებაც არაა ერთსულოვნება. ერთი მოსაზრებით ის კოლხი-მეგრული უნდა იყოს, მეორე აზრით-სვანი, არის მოსაზრება მისი აფხაზობის შესახებ, ეგებ ლაზი? ყველა ამ ვარიანტს თანაბარი უფლება აქვს არსებობისა, რადგან იმ დროს არ იყო მკვეთრი დაყოფა მათ შორის. შეიძლება იყო დიალექტი, რომლისგანაც შემდეგ ძველ კოლხური – აფხაზური ენა ჩამოყალიბდა. იყო ზანური თუ ლაზური, რომელსაც შემდეგ მეგრული ენა ეწოდა. ასევე იყო სვანური ცალკე, მაგრამ მჭიდრო კავშირში მეგრულთან. თავად კოლხური-ეგრული (და არა მეგრული) უეჭველად იქნებოდა კორინთულის (პელაზგურის) და ეგრულის სინთეზის შედეგი. თავად კოლხური რა კავშირშია კორინთულ-კორინხულთან? რა ურთიერთმიმართებაა ბალკანეთში პელაზგებსა (პელაზგურსა) და კავკასიასა და მცირე აზიაში ლაზებს, ლაზგებს, ეგროსელებს შორის? რატომაა, რომ მრავალი წყარო მიუთითებს პელაზგებისა და კავკასიონელებს შორის მჭიდრო ურთიერთობაზე? უკვე იყო ნათქვამი, რომ არა მხოლოდ ეგროსის სამფლობელოში მაცხოვრებლები ითვლებოდნენ პელაზგებად, არამედ იბერები და ალბანელებიც.

კარგა ხნის წინ გამოითქვა მოსაზრება კავკონებისა და პელიოსების (პენიოხების) ტომთა ნაწილის კავკასიიდან მცირე აზიის გავლით

ბალკანეთის ნახევარკუნძულზე მიგრირების შესაძლებლობის შესახებ. ზევითაც იყო ამაზე ნათქვამი. თ. მიბჩუანი პრაქტიკულად იგივე აზრს ემხრობოდა, როდესაც სვანეთში-ჰელიო-ოს შესახებ მსჯელობდა. თუ სვანურად ცეცხლის ელვარებას ჰელიო ეწოდება, შეიძლება თუ არა იმის დაშვება, რომ იმ დრონის კვალობაზე იყო ცეცხლის კულტი, მისდამი დამოკიდებულების, მისი გაღმერთების რიტუალებით და წარმოდგენებით. მზე, როგორც ცეცხლის გამონაშუქი, ჰელიო შეიძლებოდა თუ არა, რომ გაღმერთებინათ და მასზე შეექმნათ წარმოდგენა, რომელიც ჰელიოსთანაა დაკავშირებული? თუ სპარსეებში ცეცხლთაყვანისმცემლობა მუსულმანობის გავრცელებამდე იყო გაბატონებული, ეგროსის კუთვნილ სამფლობელოში ორი-სამი ათასი წლით ადრე რომ ყოფილიყო, გასაკვირველია? რა თქმა უნდა არა.

მზის ღმერთი ჰელიოსი იყო აია-კოლხეთის მეფის აიეტის ღვთიური მამა (უკვე იყო ამაზე მსჯელობა). როგორ მოხდა რომ იგი ერთდროულად კორინთოს და კოლხეთის მფლობელი იყო? არის ვარაუდი, რომ მისი მიწიერი მამა მერმერო და პაპა ილი ლეგენდარული დარდანის (კორინთოს მეფის) ჩამომავალი, დარდანილების დინასტიის წარმომადგენლები იყვნენ. მამის ზაზით მიიღო კორინთოს მეფობა აიეტმა, მაგრამ ვერ შეინარჩუნა და აია-კოლხეთში გადმოსახლდა. ლოგიკურია აზრი, რომ მეფეს თან ძალზე ბევრი გამოჰყვებოდა. აქ ხომ არ მოხდა აიას მაცხოვრებელთა შერევა, გაერთიანება კორინთელებთან (კორინთელ-კოლხებთან)? ამ ნიადაგზე ხომ არ გაჩნდა ახალი მოსახლეობა კოლხებისა, რომელიც აერთიანებდა ჰელაზგებს ლაზებთან? ვარაუდი ბევრი რაიმესი შეიძლება. მათ შორის იმისაც, რომ აია-კოლხეთში წამყვანი ელემენტი იყო ენებად თუ დიალექტებად დაყოფილი სვანური, ლაზურ-ზანური ელემენტები ან სულაც მათი საბოლოო გაუმიჯნავი მოსახლეობა, სადაც ერთ ნაწილს გვიან აფხაზეთად წოდებულ ტერიტორიაზე მაცხოვრებელი ეგროსის მონათესავე ტომები შეადგენდნენ. ამ ტომებს შეიძლება ჰქონდათ თავისი დიალექტი, მაგრამ გენეტიკურ-ფსიქიკურად ისეთივე ეგროსელები იყვნენ, ისეთივე აია-კოლხები იყვნენ, როგორც სვანები, მეგრელებ-ლაზ-ზანები. ცალკეულ ტომებად დაყოფა მათში იყო, მაგრამ იმ დრონის ტომთა სახელები ისტორიამ არ შემოგვინახა. კოლხეთის სახელწოდებაც ცნობილია მრისხანე ტიგლატილესარ

I (1115-1077 წ. ძ. წ. ა.) წარწერიდან. ასურეთის ბატონი გვამცნობს კოლხეთის შესახებ, მაგრამ არ აკონკრეტებს ეგროსის ნათესავი ტომები ჰყავს ან სამფლობელოს რომელი ნაწილი, მხედველობაში. მაგრამ რასაც ბრძანებს, საკმარისია ვირწმუნოთ კოლხეთის (შეიძლება აია-კოლხეთის) რეალური არსებობა.

ისტორიულად ცნობილი ფაქტია, რომ ძვ. წ. ა. VIII-VII სს. წინა აზიას ჩრდილოეთიდან წამოსულმა კიმერიელებმა გადაუარეს. ისინი დასავლეთს კავკასიონის გადმოსასვლელით შემოიჭრნენ სამხრეთში, გადათელეს კოლხეთი, გაანადგურეს მცირე აზიის ქვეყნები და რბევით ეგვიპტეს უწიეს. მხოლოდ იქ დამარცხდნენ უზადო მებრძოლი კიმერიელები, შემობრუნდნენ, დაიფანტნენ, ნაწილი ტაბალებს ჩაუსახლდა ჰაოსის კუთვნილ მამულში და მათი შერევის შედეგად სომეხი ერი, სახელით ჰაოსიანები, ენით ინდოევროპელები ჩამოყალიბდნენ.

ამ შემოსევებმა აია-კოლხეთი დააქინა, მის საფუძველზე უკვე კილხას (კულხას) ტომთა გაერთიანების სამეფო ყალიბდება. ძლიერების პერიოდში ეს სამეფო გაერთიანება საკმაოდ ვრცელ ტერიტორიებს იერთებს. მათ შორის განადგურებული ტაბალებისა და მუშქ-მესხების ტომებით. იყვნენ თავად ეგროსელები მეშენ-მუშქ-მუსკ-მესხების ჩამომავლები თუ ამ პერიოდში მოხდა მესხების შემოსვლა მათ არეალში, დაუდგენელია. ცხადი, მხოლოდ ისაა, რომ ეგროსელების ჩრდილოეთი საზღვარი ცვლილებას განიცდის.

უკვე იყო მსჯელობა კიმერიელების კვალდაკვალ სკვითების, შემდეგ სარმატების ლაშქრობებისა და მისი შედეგების შესახებ ჩრდილოეთ კავკასიაში. იმ ეპოქაში მოხდა სინდთა ტომის ჩასახლება ტამანის ნახევარკუნძულზე და მათ მიერ ანაპას ზევით ტერიტორიების დაკავება. სინდები და მეოტები კი ადიღეველთა შორეული წინაპრები არიან. იყვნენ სინდები და მეოტები კავკასის მონათესავე ტომთა გაერთიანებიდან თუ მომხდურ სავრომატების ნაწილს წარმოადგენდნენ, ეს ჯერ კიდევ გადაუწყვეტი პრობლემაა. არა და, ამის მიხედვით უნდა დადგინდეს მათი თარგამოსიანელობა (ნათესაობა კავკასიელებთან, ეგროსელებთან და ა. შ.). ამის დადგენას გარკვეული მნიშვნელობა აქვს აფხაზების აფხაზეთობასთანაც. დასამახსოვრებელი კი ისაა, რომ იმ დროს არავითარი ძველი აფხაზეთი და მით უმეტეს აფხაზურ-ადიღეური ტომები

საერთოდ ისტორიამ არ იცის. მიუხედავად დიდი მცდელობისა არ არსებულის არსებობა არა მტკიცდება. როგორც ფილოსოფოსები იტყვიან, ვერ იჭერენ შავ კატას ბნელ ოთახში, განსაკუთრებით იმიტომ, რომ ის იქ არ არის.

ამასთან დაკავშირებით კიდევ ერთი პრობლემა წამოჭრილი. ძვ. წ. ა. IV-III ათასწლეულებში სამხრეთ კავკასიაში იყო ე. წ. მტკვარ-არაქსის კულტურა. III ათასწლეულის ბოლოს ეს კულტურა კნინდება და მისი ელემენტები ჩნდება კავკასიონის ჩრდილოეთში. არქეოლოგები ადასტურებენ ჩრდილოეთის ამ ე. წ. მაიკოპის კულტურის დიდ მსგავსებას კოლხურ კულტურასთან. მას შემდეგ არა ერთხელ დასმულა საკითხი იმ ტომების, ეთნოსების შესახებ, რომელთაც ეს კულტურა უნდა შეექმნათ და უზრუნველყვით მისი განვითარება. ისტორია არ იცნობს იმ პერიოდში, იმ არეალში სხვა მოსახლეობას გარდა ეგროსელებისა და მათ მეზობლად კავკასოსელებისა. როგორ შეიძლება ამ ფაქტს ზურგი აქციონ და კულტურის მატარებლად არ არსებული ტომები გამოაცხადონ.

ძვ. წ. ა. VI ს. ჩნდება ბერძნული ფაქტორიები პონტოს ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროსთან და შესაბამისად უცხოური კოლონიები არსდება, სადაც არა მხოლოდ ვაჭრობა ვითარდება. ამ დროიდან ჩნდება უცხო ტომელთა (ბერძენთა, შემდეგ რომაელთა) ცნობები აქ მაცხოვრებელი ტომებისა და ეთნოსების შესახებ.

ძვ. წ. ა. VI საუკუნეს მიეკუთვნება ცნობა მდ. ფაზისის გაყოლებით ჰენიოხების სახლობის შესახებ. ნათქვამია, რომ ამ ადგილებში ჯერ ცხოვრობდნენ ჰენიოხები, შემდეგ აქ დასახლდნენ მილეთელები, პირველებმა კი ჩრდილოეთით გადაინაცვლეს. ჰენიოხებს ტრაპეზუნტისა და მდ. აფსაროსის (ჭოროხის) აუზში აღნიშნავს პლინიუს უფროსი (ახ. წ. ა. I ს), „ფლავიუს არიანე (ახ. წ. ა. III). სხვა ავტორები, ფსევდო სკილაქს კარიანდელი (ძვ.წ.ა. IV), არისტოტელე (ძვ. წ.ა. IVს), არტემიდორე ეფესელი (ძვ. წ. ა. IIს) და სხვა ჰენიოხებს თანამედროვე აფხაზეთის ჩრდილო-დასავლეთ ნაწილში აფიქსირებენ. მათთან ასახელებენ უკვე სხვა ტომებსაც. ახალი წელთა აღრიცხვის I-II საუკუნეებიდან ჩნდება ცნობები შავი ზღვის ჩრდ. აღმ. სანაპიროსთან (ეგროსის კუთვნილ სივრცეში) სხვადასხვა ტომების მოსახლეობის

შესახებ. სანაცვლოდ ქრება ჰენიოხთა მოხსენიება. იმ არეალში სადაც ჰენიოხები იყვნენ ასახელებენ სანიგებს, სანჰენიხებს.

ძვ. წ. ა. V ს. ავტორი ჰელანიკე მიტილენელი ასახელებს ჰენიოხებს, კერკეტებს, მოსხებს, ქარიმატებს, კორაქსებს. არტემიდორე ეფესელი (ძვ. წ. ა. II ს.) ასე ჩამოთვლის: ნავსადგურ ბატას მიდამოებში (ქ. ანაპას ჩრდილოეთით) სახლობენ კერკეტები)850 სტადიის მანძილზე, ზღვის ნაპირის გასწვრივ. მათ შემდეგ არიან ახეელები (აქაველები) – 500 სტადიის მანძილზე, შემდეგ მოდიან ჰენიოხები 1000 სტადია, ისინი აღწევენ ქ. პიტიუნტს (ბიჭვინთას). იგივეს იმეორებს ფსევდო სკილაქსი. სტრაბონი აზუსტებს ახ. წ. ა. I საუკუნისათვის შექმნილ ვითარებას და ამბობს; ჩრდილოეთიდან სამხრეთით ჯერ არიან ახეელები (აქაველები), შემდეგ ზიგები, შემდეგ ჰენიოხები, კვლავ კერკეტები, მოსხები, კოლხები და ა. შ. (თ. ყაუხჩიშვილი, სტრაბონის გეოგრაფია. თბ. 1957წ. გვ. 120).

საინტერესო ცვლილებაა, რომელსაც გვერდი არ აევლება. ჰელანიკე მიტილენელი აღწერს რა ძვ. წ. ა. VI ს. მოვლენებს ეგროსის კუთვნილ სივრცეში ასახელებს ჰენიოხებს, კერკეტებს, მოსხებს, ქარიმატებს, კორაქსებს. ჩამოთვლის ტომებს, მაგრამ არ აზუსტებს მათ მიერ დაკავებული სივრცეს. როცა მსჯელობაა ჰენიოხებზე, აღნიშნულია, რომ ისინი ადრე მდ. ფაზისის მიდამოებში ცხოვრობდნენ, შემდეგ ჩრდილოეთით წავიდნენ, მათი ადგილი კი მიღეთელებმა დაიკავეს. ძვ. წ. ა. V ს. ისინი უკვე ჩრდილოეთში არიან, მაგრამ სამხრეთით არიან კერკეტები, შემდეგ მოსხები, შემდეგ ქარიმატები და კორაქსები. რამდენადაც ცნობილია, რომ მდ. კელასურს ძველად კორახი ერქვა იქ მაცხოვრებელი ტომის მიხედვით, გამოდის, ყველა ამ ტომებს უცხოვრიათ კელასურიდან ჩრდილოეთით. ამასთან, ჩამოთვლის თანახმად, ყველაზე ჩრდილოეთით ჰენიოხებია. მდ. ფაზისის (რიონის) აუზიდან ქ. ანაპამდე მოუნაცვლებიათ მათ ადგილი. მოუნაცვლებიათ თუ მოღვაწეობის ცენტრი გადაუტანიათ?

ერთი მცირე მოსაზრება: არგონავტების კოლხეთში ლაშქრობის აღწერისას ა. როდოსელი გვამცნობს, რომ ფაზისში შეცურებისას მათ თვალწინ გამოჩნდა ღმერთქალ ფასიანეს ქანდაკება, ტახტზე მჯდომარი, წინწილებით ხელში და ლომების დაცვით., ზუსტად ისეთივე, როგორიც ქ. ათენში დატოვეს. რა დამთხვევაა? პელაზგი ვაჟკაცები (ჯერ კიდევ

არა ბერძნები) ჩამოდიან აია-კოლხეთში აიეტის (ღმერთ ჰელიოსის სულიერი ძის) სამეფოში და პირველი, რასაც ხედავენ, ქალღმერთ ფასიანეს ისეთივე ქანდაკებაა, როგორიც არის ათენში. ცხადია, ეს შემთხვევით ვერ მოხდებოდა. ეს პელაზგებისა და კოლხების (შეიძლება ლაზების ან ლაზგების, ჰელიოს-ჰენიოსების. სახელწოდება იცვლება მოსახლეობა რჩება) სულიერ-კულტურულ კავშირებზე მითითებაა თუ უფრო მეტი? და საიდან საით, როდის, ვის მიერაა იგი განვრცობილი? (ამიტომ კვლევა აუცილებელია, დასკვნები-ნაადრევი).

ისმის ლოგიკური კითხვა: ჰენიოსები (ჰელიოსები) რომლებიც საუკუნეობით ცხოვრობდნენ მდ. ფაზისის მიდამოებში ძვ. წ. ა. VI ს. რატომ შეიცვლიდნენ საცხოვრებელს? და რა მოუვიდოდა იმ მატერიალურ-კულტურულ გარემოს, რომლის შესახებ ა. როდოსელი გვაუწყებს, რომელიც მოცემულია მითში არგონავტების შესახებ? ხომ არ იყო ყოველივე შედეგი კიპერიელთა შემოსევებისა? კიპერიელთა ურდო (ურდო არა ლანძღვის გაგებით) თავის გზაზე ყოველგვარ ბარიერს აღგვიდა. კაკკასიონმა ვერ დააოკა მომხდურები და რას უზამდა აია-კოლხეთი, დიდი და მცირე ფრიგია და ა. შ. არაა გამორიცხული, რომ ჰენიოსები გაიფანტნენ, სამხრეთში და ჩრდილოეთში მთებს შეეხიზნენ, ხოლო მათგან დაცლილ ტერიტორიაზე მიღეთელები ჩამოსახლდნენ. ყოველ შემთხვევაში, ამ დრომდე ცნობები ცალკეული ტომების შესახებ არ არსებობს. ცნობილი სქემა, ჭანი-ზანი-სანი, გნებათ კოლხი, ჰენიოსი დაზუსტებას მოითხოვს.

პირველ ასეთ „დეტალიზაციას“ ეგროსის კუთვნილ არეალში ჰელანიკე მიტილენელი აკეთებს და ამბობს, რომ ჰენიოსების მეზობლები ჩრდილოეთში, არიან კერკეტები, მოსხები, ქარიმატები და კორაქსები. დასაშვებია, რომ თვითეული ერთეული ტომთა გაერთიანებაა და მომავალში შეიძლება დაიყოს, გამოჩნდეს შემადგენელი ელემენტი მნიშვნელობის შეძენის კვალად. მთავარი შემდეგშია: ჩამოთვლილი ხუთეულიდან, რომელიმე შეიძლება თუ არა ყოფილიყო არა ეგროსელი? თუ ჰენიოსები მდ. რიონის აუზიდან ჩრდილოეთით ინაცვლებენ, სავარაუდოა, რომ ეს იძულებითი ცვლილებაა და გზაზე ბარიერების გადალახვასთანაა დაკავშირებული; შემხვედრ არა მონათესავე ტომებს მოსპობდნენ, განდევნიდნენ, შეიერთებდნენ; 2. ჩრდილოეთით გადანაცვ-

ლების დროს, აიყოლებდნენ სხვა მონათესავე ტომებს: კერკეტებს, მოსხებს, ქარიმატებს, კორაქსებს. შესაბამისად, როდესაც ისინი შეჩერდებოდნენ ქ. ანაპის მიდამოებში (ჩრდილოეთით უკვე სინდების ტომი იყო), მათ სამხრეთით შეჩერდებოდნენ სხვებიც; 3. თუ ვივარაუდებთ, რომ ჰელიოსობა, ჰენიოხობა რელიგიურ რწმენასთანაა დაკავშირებული (ჰელიოსის-მზის ღმერთს თაყვანს სცემდნენ საპელაზგოშიც ანუ ბერძნების ბალკანეთში მისვლამდეც), მაშინ დასაშვებია, რომ ტომთა მიგრირება კი არ მოხდებოდა, არამედ რელიგიური კულტურის ცენტრის გადანაცვლება ჩრდილოეთით. ეგროსელები (და არა მეგრელები), აია-კოლხეთის შვილები, მონათესავე ტომები კვლავ მფლობელობენ ისტორიულ ტერიტორიას, მაგრამ მოხდებოდა რელიგიური ცენტრის ჩრდილოეთში წინ წამოწევა. თუ დავუშვებთ საპირისპიროს, რომ ჰენიოხები (ჰელიოხები) ცალკე ტომი იყო, მაშინ გაუგებარი ხდება მათი გაყოფა სამხრეთის და ჩრდილოეთის ნაწილებად და მათი უკიდურეს ჩრდილოეთში დამკვიდრება, მაშინ, როცა მათ სამხრეთით სახლდებიან სხვა (მანამდე უცნობი) ტომები.

გავიდა საუკუნეები და ეგროსის მონათესავე ტომთა არეალში მოხდა ცვლილება. არტემიდორე ეფესელის (ძვ. წ. ა. II ს.) ცნობით ანაპის მიდამოებში (ჩრდილოეთიდან) კერკეტები სახლდებიან, შემდეგ ახეველები (აქაველები) და ამის შემდეგ მოდიან ჰენიოხები, რომლებიც ბიჭვინთის (პიტიუნტის) მიდამოებს უწევენ ისტორიულად იმავე პერიოდში მოღვაწე სტრაბონი კიდევ უფრო დეტალურად ასახავს მომხდარ ცვლილებას და ტომთა ასეთ განლაგებას იძლევა: აქეელები, ზიგები, ჰენიოხები, კერკეტები, მოსხები, კოლხები.

აუცილებელია ოდნავ მაინც იმის გაცნობიერება, რა უნდა მომხდარიყო განვლილი ხუთი საუკუნის მანძილზე. ძვ. წ. ა. VI ს. სამხრეთიდან (მდ. კელასურიდან) ჩრდილოეთით სახელდებიან კორაქსები, ქარიმატები, მოსხები, კერკეტები და მათ მეზობლად ჰენიოხები. მეზობლად, მაგრამ სად? ამას გარდა ძვ. წ. ა. I ს. უკვე აღარ სახელდებიან ქარიმატები და კორაქსები. სანაცვლოდ ჩნდებიან ახეელები (აქაველები), ხოლო სტრაბონთან ზიგები. თან რაც ყურადსაღებია, სტრაბონი ჩამოთვლის რა ტომებს ასე აფიქსირებს; „ხოლო მითრიდატეს ომების აღმწერნი, რომელთაც მეტად დაეჯრებათ, ამბობენ რომ ჯერ არიან აქეელები,

შემდეგ ზიგები, მერე ჰენიოხები, კვლავ კერკეტები, მოსხები, კოლხები და ა.შ.“ (თ. ყაუხჩიშვილი, სტრაბონის გეოგრაფია, თბ. 1957 წ. გვ. 120). აქ ორიოდ შენიშვნაა გასათვალისწინებელი: 1. ლოგიკურად დასაშვებია, რომ ხუთი საუკუნის მანძილზე ტომთა ცხოვრებაში (მაგრამ არა განლაგებაში) ცვლილებები მოხდებოდა; 2. ბერძენ კოლონისტებს უკავშირებენ (და სამართლიანად) აქვეელთა (აქაველთა) მოსახლეობის გაჩენას ქერჩის სრუტის აღმოსავლეთ ნაწილში. მათი გადმოსახლება ახლა უკვე ძველი საბერძნეთიდან კავკასიის ჩრ. დასავლეთ ნაწილში მკვლევართა მიერ გაზიარებულია, როგორც ისტორიული რეალობის ასახვა; 3. ახეელები (აქაველები) ჩასახლდნენ სინდთა ტომებს შორის და ამიტომ მათ ქვევით ზიგების დასახლება გაუგებრობას არ იწვევს; 4. გაუგებრობის წყაროა კერკეტების ტომის ლოკალიზება. ზოგ ავტორთან ჩამოთვლა ასეა: კერკეტები, აქაველები, ჰენიოხები. სტრაბონი კი კერკეტებს ჰენიოხებსა და მოსხებს შორის ასახელებს... რაშია ჭეშმარიტება? კითხვა უბრალო ინტერესის შემცველი არაა, იმის მიხედვით რაზე შეჯერდებიან მომავალი მკვლევარები, კერკეტები შეიძლება მიეკუთვნონ ან არა ეგროსელებს. ამავე დროს უნდა მოიძებნოს ის კონკრეტული მიდამო, სადაც მათი არსებობა დასაბუთებული იქნება, როგორც არა ეგროსელი არამედ მის არეალში შეჭრილი უცხო ტომისა.

წინასწარ უნდა აღინიშნოს, რომ ცნობილი აფხაზი არქეოლოგის ცნობით, იმ ტერიტორიებზე (ბიჭვინთის, ლიხნის და სხვა) გათხრების შედეგად მოპოვებული მასალები, სხვა რამეს, თუ არა კოლხური კულტურის არსებობის შესახებ, არავითარ ცნობებს არ შეიცავენ (Трапш М. М. Памятники эпохи бронзы и раннего жила в Абхазии. Сухуми, 1970 г.).

ასეთი რეალობიდან გამომდინარე გასარკვევია, რომელი კონცეფციაა მკვლევარებისა ჭეშმარიტების შემცველი: 1. კერკეტები ადილეური წარმომავლობის ტომია და სტრაბონთან დასახელებული ზიგების (მომავალში ჯიქების) მონათესავე; 2. კერკეტები ისეთივე ეგროსის არეალის კუთვნილებაა, როგორც მოსხები (აბასხები), კოლხები და სხვა; 3. კერკეტები არც ადილეური წარმომავლობისაა და არც ეგროსული. იგი კავკასოსის ტომთა გაერთიანების ნაწილია სავრომატებისაგან ოტებული და ეგრისელთა არეალში ჩასახლებული.

გადაჭრით კერკეტებზე რაიმეს თქმა ძნელია. მტკიცება მკითხაობს დაემკვანება. მხოლოდ მითითების მიზნით: კერკეტები მკვლევართათვის ცნობილი არიან ძვ. წ. ა. VI საუკუნიდან. ზიგები კი მხოლოდ I ს. ხვდებიან ყურადღების ცენტრში. ამასთან, ზიგები მოიხსენებიან ჰენიოხებამდე (მათ ჩრდილოეთით.), კერკეტები კი ჰენიოხების სამხრეთით. როგორ უნდა მომხდარიყო ეს. ზიგები, გასაგებია, ისინი ადილეურ ტომთა გაერთიანებაში შედიოდნენ და ბუნებრივია, რომ ეგროსელი ტომების ჩამოთვლამდე ჩრდილოეთით სახლდებიან. ჩრდილოეთიდან სამხრეთით ჯერ ზიგები, შემდეგ ეგროსელები ანუ ჰენიოხები და სხვა. ჰენიოხებსა და მოსხებს, კოლხებს შორის, ამ მონათესავე ტომთა შორის უცხო წარმომავლობის ტომი როგორ მოხვდებოდა და მეობას როგორ შეინარჩუნებდა. საუკუნეების მანძილზე შერევა, ასიმილირება როგორ არ მოხდებოდა? ტომთა შორის ხომ მუდმივი ჭიდილი იყო სასიცოცხლო არეალისათვის პრინციპით: ძლიერი რჩება, სუსტი მორჩილდება ან ისპობა. ამ საკითხებს მომავალი მიუკერძოებელი კვლევები სჭირდება. ლოგიკამ ბევრი ისტორიული ხარვეზი უნდა შეავსოს.

ამავე დროს აუცილებელია იმის გათვალისწინება, რომ ჰენიოხები მრავალ ტომს აერთიანებენ, იკავებდნენ კავკასიონის ჩრდილოეთ და სამხრეთ კალთებს. სტრაბონის მოწმობით იყო ოთხი გაერთიანება, თავისი ოთხი მეფით (ბელადით). ისიც ცნობილია, რომ მითრიდატე პონტოელს გამოკიდებული პომპეუსი სწორედ ჰენიოხთა წინააღმდეგობის გამო შეჩერდა ლაია, ლაიაში, ძველი ლაზიკა (სახელწოდება დროთა ვითარებაში იცვლებოდა) გამაგრებულ დასახლებასთან, უფრო გაამაგრა ციხე-ქალაქი და უწოდა ნიკოფსი (თუ ნიკეფსი). შეიძლება თუ არა იმის დაშვებაც, რომ კერკეტები ჰენიოხებს გამოყოფილი ტომთაგანია, გაძლიერებული და დამოუკიდებლობის გზაზე დამდგარი. ესაც განსჯის საგანია.

ახალი წელთა აღრიცხვის დასაწყისში დიდი ცვლილებები მიმდინარეობს ეგროსის წილხვედრ ქვეყანაში. ჯერ კიდევ ძვ. წ. ა. II ს. სუსტდება კულხა, კოლხთა სამეფო და თანდათანობით ადგილს უთმობს გაძლიერების გზაზე შემდგარ ლაზთა ტომობრივ გაერთიანებას. ახ. წ. ა. II ს. ქრება ჰენიოხთა სახელი და ამ არეალში ჩნდებიან ცალკეული ტომები. ადრე საუკუნეების მანძილზე ჰენიოხების არსებობა ფიქსირდება

ტრაპეზუნტ-ჭოროხიდან მოყოლებული ჩრდილოეთში ანაპის ჩათვლით. და არა მხოლოდ ზღვის სანაპიროს გასწვრივ. ძველი დროის ცნობილი მოაზროვნე სენეკა (ახ. წ. ა. II ს.) ჰენიოხებს კავკასიონის მწვერვალების მაცხოვრებლად მიიჩნევდა. ახ. წ. ა. II საუკუნიდან ჰენიოხთა არეალში მანამდე უცნობი, ლოგიკურია სავარაუდებლად, ადრე ჰენიოხთა სახელქვეშა გაერთიანებული ტომები ჩნდებიან. ეს ხდება ეგროსის კუთვნილ მიწა-წყალზე, ეგროსელთა შორის და ჯერ ხანობით მაინც იქ უცხო ეთნოსების (ტომების) დამკვიდრებას ადგილი არა აქვს. რა თქმა უნდა იგულისხმება ბერძნული კოლონიების არსებობა და შემდეგ რომაელთა გამოჩენა. რაც შეეხება ლეგენდარულ მითრიდატე პონტოელს, ტომით ხალიბი (ჰალიდონი) ეგროსელებისათვის უცხო დამპყრობად ვერ ჩაითვლება და არც გამოუწვევია ტომობრივ-ეთნიკური ცვლილება. შესაბამისად ჰენიოხთა გაქრობა და ახალ ტომთა გამოჩენა მის წილ ტერიტორიაზე, სხვა არაფერია თუ არა ტომების გამაერთიანებელი სახელწოდების გაუფერულება, უკუგდება და ცალკეულ ტომთა სახელწოდების ამ ნიადაგზე წარმოჩენა. სხვა შემთხვევაში უნდა ახსნილი იქნეს როდის, რომელი უცხო ძალა, რა გზებით დამკვიდრდა ამ არეალში.

დამატებით იმ ფაქტზეც უნდა გამახვილდეს ყურადღება, რომ ნაკლებად არის გამოკვლეული ეგროსის მონათესავე ტომთა რელიგიური საკითხი. თუ გავიზიარებთ თვალსაზრისს, რომ უძველესი დროიდან მოყოლებული ამ არეალში პელაზგიურ ღმერთთა პანთეონს მიაგებდნენ პატივს, რაც დადასტურებულად ითვლება, მაინც არაა საკმარისი. ეგროსის მონათესავე ტომთა არეალში დოღმენების არსებობის ფაქტი, შემორჩენილი გადმოცემები, მეტ ყურადღებას საჭიროებენ. კავკონებისა და ჰენიოხების მეშვეობით ბალკანეთის ნახევარკუნძულზე ამირანის(პრომეთეს), ჰელიოსის (მზის ღმერთის) კულტის შესაძლო მიტანა, არ გამორიცხავს ადგილობრივ დიდ და მცირე ღვთაებათა არსებობას. მკვლევარები ამიტომ აფიქსირებენ თანამედროვე აფხაზთა შორის ამირანის ორეულის აბრსკილის არსებობას, კავკასიონელთა შორის ნადირობის მფარველის აბსატის, აფსატის კულტს და ა. შ.

არ უნდა იქნეს მხედველობიდან გაშვებული ის დიდი პოლიტიკური ცვლილებები, რაც ეგროსელების გარესამყაროში მოხდა ძვ. წ. ა. IV ს. მოყოლებული. ალექსანდრე მაკედონელის ლაშქრობამ დიდი გადატრი-

ალეხა მოახდინა მცირე და წინა აზიასში. ამ გარდაქმნებს არა მხოლოდ პოლიტიკური, არამედ რაც მთავარია შექმენებითი ცვლილებები მოჰყვა. ბერძნული კოლონიების მეშვეობით ათენის დემოკრატიული იდეები ისედაც ცნობილი იქნებოდა ეგროსელთა მოწინავე მოაზროვნეთათვის, იქნებოდნენ ისინი რელიგიური, ფილოსოფიური თუ პოლიტიკური სფეროს წარმომადგენლები. ძველი ბერძნები ადასტურებენ იმ ფაქტს, რომ მუშქებმა (მესხების წინაპრებმა) ფინიკიდან შეითვისეს ასოთი დამწერლობა, მათგან ძველმა ბერძნებმა გადაიღეს და აქედან უკვე მთელ მსოფლიოში გავრცელდა. თანამედროვე აფხაზი მკვლევარები იმ ნაწილში შეიძლება მართლები არიან, როცა ძველ აფხაზურ დამწერლობაზე საუბრობენ. თუ ვაღიარებთ ისტორიული წყაროების ცნობის სინამდვილეს ეგროსის წილ ქვეყანაში მოსხების (აბასკების) ტომის არსებობაზე, მაშინ საფიქრალია, რომ მათ, მუშქების ნაწილს, შეიძლება ფინიკიური დამწერლობის გავლენით ჰქონოდათ საკუთარი. არც ისაა გამორიცხული, რომ ძველ ქართულ დამწერლობას ჰქონოდა შეხება, კავშირები მოსხურთან. სხვა თუ არაფერი, ფარნავაზის (ქართების) და ქუჯის (არა ეგროსელების, არამედ ეგრების) ურთიერთობა ისტორიული ფაქტია და საკმაოდ ახლო, ნათესაურ კავშირებზე მითითება. თუ დასაბუთებულადაა მიჩნეული ფარნავაზის მიერ ქართული დამწერლობის რეფორმირება, მაშინ არც ისაა გამოსარიცხი, რომ მას სცოდნოდა სხვათა დამწერლობების შესახებ.

კიდევ ერთ მნიშვნელოვან ფაქტორზე უნდა გამახვილდეს ყურადღება. ესაა ახალი რელიგიური მოძღვრების გავრცელების ფაქტი. არაა აუცილებელი ვრცელი მსჯელობა ანდრია პირველწოდებულის, სიმონ კანანელის, მატათას მოღვაწეობაზე ეგროსის კუთვნილ სივრცეში. ყოველივეს ერთად გავლენა რომ მოეხდინა ეგროსელებზე და შესაბამისი ცვლილება გამოეწვია, გამორიცხული არ არის.

სავარაუდოა, რომ პოლიტიკურმა და მსოფლმხედველობითმა ცვლილებებმა განაპირობეს ჰენიოხთა ერთობის რღვევა. ჰენიოხები ახ. წ. ა. II ს. აღარ იხსენიებიან, ასპარეზზე ცალკეული ტომები გამოდიან. ეს ხდება სინდების ქვეყით, ქ. ანაპის მიდამოებიდან მოყოლებული და სამხრეთით ტრაპეზუნტ-ჭოროხამდე. სივრცეში, სადაც მოიაზრებოდნენ ეგროსელები და ახალი ვითარებისათვის მოიაზრებიან ცალკეული, ეგროსის მონათესავე ტომები. აღნიშნული პერიოდისათვის ეგროსელების

გარშემო მომხდარ ცვლილებებს არ შეიძლება მათი ერთიანობა არ დაერღვია. საკმარისია მიეთითოს ჩრდილო კავკასიაში აორსების (ქართველებისათვის ოვსებად წოდებულების), შემდეგ ალანთა მძლავრი გაერთიანების გამოჩენაზე ეგროსელების ჩრ-აღმოსავლეთით, ხოლო აღმოსავლეთით და სამხრეთით იბერიის ასევე ძლიერი სამეფოს მოღვაწეობაზე. ამას ემატებოდა რომაელთა ზემოქმედება და ყოველივე აისახებოდა ეგროსელებზე. მათი ეთნიკურ-ტომობრივ-რელიგიური ერთობა დაირღვა და ამიერიდან ისტორიულ ასპარეზზე ისინი დამოუკიდებლად, თუმცა ხშირად შეერთებულად გამოდიან. ისტორიული წყაროები ამ არეალში აფიქსირებენ ბევრი მსხვილი თუ წვრილი ტომის არსებობას. მათი მხოლოდ ის რაოდენობა, რომლებიც დიოსკურიაში (ცხუმში) სავაჭროდ თუ სხვა საქმეთა გამო იკრიბებოდნენ 70 ამეტებს. ზოგი 300-მდე ტომს ასახელებს, რომელთაც 30 სხვადასხვა ენაზე მოსაუბრე თარჯიმანი ემსახურებოდა.

ტომთა რაოდენობის დადგენა შეუძლებელიცაა და უსარგებლოც (ამ საქმისათვის). ძირითადი ტომებია: კოლები, კორაქსები, კოლხები, აფშილები, აბაზგები, სანიგები, სოანო-კოლხები, მოსხები (აბასკები), ლაზები, ღრილები, ძიდრიტები, მაკრონები, მისიმიანები, მელანქლენები და სხვა. ამ ტომთა შესახებ ცნობები ახ. წ. ა. I-II საუკუნეებიდან არსებობს. ცხადია ისინი ადრეც იყვნენ, უცებ კოსმოსიდან არ ჩამოსულან. ისიც ცხადია, რომ მათი კრებისითი სახელი იყო ეგროსელები, აია-კოლხეთი, კოლხიდის ქვეყანა, კულხა, ჰენიოხები, მაგრამ არავითარი ეგრისი, სამეგრელო, აფხაზეთი არ არსებობდა. როცა თანამედროვე მკვლევარები საუბრობენ 20-30 ათასი წლის წინ აფხაზეთში მიმდინარე პროცესებზე, იქ შექმნილ კულტურაზე და ა. შ. ჭეშმარიტებასთან რომ არ შესციოდონ, უნდა შესაბამისი განმარტება დაურთონ გამოთქმულ აზრს. არავინ დაობს რომ 20-30 ათასი კი არა უფრო უხნესია აფხაზეთის, ისევე როგორც სხვა ტერიტორიებზე ადამიანის ცხოვრების ნაკვალები, მაგრამ თქმა იმისა რომელი ეთნოსისა სახელდობრ, მკრეხელობაა.

ახ.წ. ა. I-II სს. მოყოლებული ეგროსის წილხვედრ ქვეყანაში შეიძლება მსჯელობა ცალკეული ტომების ან მათი გაერთიანებების შესახებ. რაც შეეხება სახელმწიფოებრივ, გნებავთ ეთნიკურ ერთობას ამ

ფორმით, იგი მხოლოდ ლაზიკის (სხვანაირად ეგრისის) სახელმწიფოს არსებობასთანაა დაკავშირებული. მიზანი არაა ლაზიკის სახელმწიფოს ისტორიის გადმოცემა. მხოლოდ ერთ მომენტზე უნდა გამახვილდეს ყურადღება. ლაზიკის სამეფო ეგროსის კუთვნილი არეალის მხოლოდ სამხრეთ ნაწილს მოიცავდა თუ ჩრდილოეთსაც? კითხვა რიტორიკისთვის არაა. ანაპას მიდამოებიდან სამხრეთით ვრცელ ტერიტორიას ლაზიკას უწოდებდნენ. აქვე იყო ციხე-ქალაქი ძველი ლაზიკა. ლაზიკა და ლაზები სამხრეთში და ლაზიკა ჩრდილოეთში. ეს საკითხი მკვლევარებისაგან მეტ ყურადღებას მოითხოვს. თუ ძველ ლაზიკას პომპეუსმა ნიკოფსი (თუ ნიკეფსი-გამარჯვების ქალღმერთის წყალი) უწოდა, ამით პრობლემა ვერ მოიხსნებოდა. პირიქით, ლაზურ-სვანურ-ქართული ტოპონიმები და ჰიდრონიმების სიუხვე ახსნას საჭიროებს.

მრავალი მკვლევარი შესჭიდებია ეგროსელთა არეალში დაფიქსირებულ ტომთა რაობის საკითხს. ადრე ითქვა, რომ თანამედროვე აფხაზი მკვლევარები და ნაწილი რუსი „მეცნიერებისა“ მტკიცედ ადგანან იმ პოზიციას, რომ ერთ დროს აფხაზურ-ადიღეური მოდგმა ცხოვრობდა მცირე აზიის ჩრდილო-აღმოსავლეთ ტერიტორიაზე, შემდეგ წაიწიეს ჩრდილოეთით და შეჩერდნენ მდ. ენგურიდან მოყოლებული ყუბანისპირეთისა და ნალჩიკის მიდამოებში. გზად ისინი ტოვებდნენ საკუთარი კულტურის ნაკვალევს და ყველაფერი ძველი, არქეოლოგიური მონაპოვარი, ტოპონიმები, ჰიდრონიმები, მითები, ლეგენდები ადიღურ-აფხაზურია. იყო აზრი მათი ეგვიპტური წარმომავლობის შესახებ, უკუაგდეს, გაჩნდა აზრი მათი პელაზგურობის შესახებ.

საპირისპირო პოზიცია დააფიქსირეს ქართველმა (და არა მხოლოდ ქართველმა) მკვლევარებმა. მათი მტკიცებით ეგროსელების არეალში დაფიქსირებული ტომები სვანურ-კოლხური წარმომავლობისანი არიან. ამასთან, იმ ტერიტორიაზე არსებულ ძველ სახელწოდებებს ხშირად უძებნიან სვანურ ან მეგრულ ენაზე ახსნას. დასაბუთების განსამტკიცებლად უხვად იყენებენ ცნობილი ადიღეველი მკვლევარის, პროფ. კ. მერეტუკოვის მიერ შედგენილ ლექსიკონს, (К. Меретуков, Адыгойский топонимический словарь. М. 1990), სადაც ბევრი ტოპონიმი სვანურს უკავშირდება: სვანური ქედი, სვანების ველი და ა. შ. ასევე ხსნიან მეგრული ლექსიკის გამოყენებით ბევრ ტოპონიმს,

მაგალითისათვის: ცნობილი საკურორტო ქალაქი რუსეთის კრასნოდარის მხარეში, გელენჯიკი ასეა ახსნილი, გელენ-მეგრულად გალენ ნიშნავს განაპირას, გარე მყოფს. ჯიხა- მეგრულად ციხეა. გამოდის გელენჯიკი ყოფილა მეგრულად-გარე ციხე. ამ მეთოდით, კრასნოდარის მხარის უძველესი ტოპონიმებისა და ჰიდრონიმების დიდი ნაწილი მეგრულ ან სვანურს არის დაკავშირებული. ამ მხრივ ძალზე ნაყოფიერად უშუშავიათ პატივცემულ გ. გასვიანს, ზ. რატიანს, თ. მიბრუანს და სხვა. ბოლო ხანს კი ბ. კინწმარიშვილი შეეცადა ზოგიერთი საკითხი ახლებურად წარმოეჩინა. რამდენად დასაბუთებულია მათი მტკიცებულებანი ეს მკითხველმა საზოგადოებამ უნდა შეაფასოს.

ამ სტრიქონების ავტორის დამოკიდებულება აღნიშნული პრობლემისადმი ემყარება არა იმდენად მისი ღეტალების ღრმა ცოდნას, განმტკიცებულს ადგილზე შესწავლით (როგორც თ. მიბრუანის შემთხვევაშია), არც ლინგვისტურ-ენათმეცნიერულ ანალიზს, არამედ ლოგიკას. ამიტომ იგი შეიძლება მიუღებელი აღმოჩნდეს ბევრისათვის.

ამოსავალია შემორჩენილი წერილობითი წყაროები, არქეოლოგიური მასალა, მითები და ლეგენდები (რომელიც რაღაც მოვლენაზეა აგებული. პრინციპი: არაფრიდან არაფერი წარმოსდგება). 1. არქეოლოგია ადასტურებს დასავლეთ საქართველოს და ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიის მატერიალურ-კულტურული მონაპოვრების ერთტიპიურობას; 2. ანთროპოლოგია ადასტურებს დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობის ნაწილისა და ჩრდილო კავკასიის დასავლეთი მხარის მოსახლეობის ნაწილის ერთიპიურობას. (ამ საკითხს ჯერ კიდევ ბევრი აკლია საბოლოო დასკვნამდე); 3. ძველ ავტორთა წერილობითი ცნობები იქ მაცხოვრებელი ტომების შესახებ ეხება ძვ. წ. ა. VI საუკუნიდან აქეთ პერიოდს. თუ გამოვიცხავთ ცნობას აიეტისა და არგონავტების შესახებ, ერთად-ერთი წყარო რომელიც უფრო ძველ პერიოდს აღწერს არის ლეონტი მროველის მიერ გადმოცემული ისტორია. იგი ყველა ძირითად საკითხში სწორად აფიქსირებს ისტორიულ მოვლენებს, მისი სისწორე დადასტურებულია კავკასიელთა სხვა ტომების წარსულით და აფხაზთა მიმართაც სანდო ორიენტირია. რაც შეეხება მისდამი დამოკიდებულებას ეს უკვე წამკითხველისა და გამგების „გემოვნების“ საქმეა.

ლეონტი მროველი აღწერს კავკასიონელთა და მათ შორის აფხაზთა

წარმომავლობის პროცესს. იგი არ გამოჰყოფს ცალკე ტომებს და ამბობს, რომ: ლიხის მთის დასავლეთით ზღვამდე, ჭოროზ-ტრაპეზუნტიდან ჩრდილოეთით მდ. ყუბანამდე იყო წარმომავლობით მონათესავე ტომთა სამოსახლო. ამ გაერთიანებას მისი ეთნარქოსის ეგროსის სახელით მოიხსენიებს. იმის მიხედვით თუ როგორ დაიანგარიშება ეგროსიდან იაფეტამდე თაობათა ასაკი, ეგროსელების აღნიშნულ არეალში საბოლოო დამკვიდრება შეიძლება მერყეობდეს ძვ. წ. ა. V-III ათასწლეულებს შორის. პროველი არაფერს ამბობს ეგროსელთა ეგვიპტიდან ან ბალკანეთიდან მოსვლის შესახებ, მხედველობაშია მათი საბოლოო დაფუძნება ამ მხარეში ან სხვანაირად (დღევანდელიდან) დე ფაქტო მდგომარეობის დე იურე აღიარება.

ბუნებრივია ვივარაუდოთ, რომ ამხელა სივრცეს ერთი ტომი ვერ მოიცავდა. ეგროსის სახელთან მრავალი ტომი ასოცირდება. პროველი მათ არ ჩამოთვლის. მხოლოდ ბევრად გვიან, ძვ. წ. ა. III ს. მომხდარ მიგრაციასთან დაკავშირებით (როცა საურმაგ მეფემ ღურძეუები დაასახლა ახალ ადგილებში), ახსენებს სვანებს. ეს რა თქმა უნდა არ ნიშნავს მხოლოდ სვანების ეგროსელებას. ეგროსელები არც მხოლოდ ეგროსელები (ლაზ-მეგრელები) არიან. ასევე ითქმის, რომ ჰენიოხები მოიცავენ სვანურ, ზანურ, ლაზურ ტომებს და არა მხოლოდ მათ. როდესაც ახ. წ. ა. II ს. ქრება ჰენიოხობის გაგება, ჩნდება ბევრი ტომის (უკვე ცაკლეული ტომის) სახელი. აქ უკვე კამათიც შეიძლება, რომელი ტომი შეიძლება ყოფილიყო სვანური (უკვე ენის) მატარებელი, რომელი მეგრულის და რომელი აფხაზურის. წერილობითი წყაროების მიერ დაფიქსირებული ტომების განლაგება ამის საშუალებას იძლევა. ლოგიკურია ვიფიქროთ, რომ თუ სვანური და მეგრული ერთი ფუძიდან წამოსული, ჯერ დიალექტების ღონეზე (ძვ. წ. ა. III ათასწლეული) გაიყვნენ, შემდეგ კი ცალკე ენებად ჩამოყალიბდნენ, მაგრამ ერთობას, ნათესაობას ინარჩუნებდნენ, როგორც ეგროსელები, იგივე პროცესები ახასიათებდა აფხაზურსაც. აფხაზური ტომები ჯერ დიალექტის ღონეზე იქნებოდნენ განცალკევებული (აღარაა საუბარი კილოკავებზე, რაც ტომის სივრცეშიც შეიძლება მრავალფეროვანი ყოფილიყო), შემდეგ კი შეიძენდნენ ცალკე ენისათვის დამახასიათებელ ნიშნებს, რაც სრულებითაც არ ნიშნავს მათ არაეგროსელობას, არა ჰენიოხობას, არა

კოლხობას. უფრო სავარაუდოა, რომ აფხაზური მიიღებდა ძალზე ბევრს სვანურისაგან, მეგრულისაგან, მაგრამ შეინარჩუნებდა თვითმყოფადობას და თავის მხრივ მრავალფეროვნებას შესძენდა მონათესავე ენებს.

რაც შეეხება აფხაზური ენის ადიღურ ენათა ოჯახში შესვლას, საკითხი ასე წარმოისახება. არც ერთი წერილობითი წყარო ახალი წელთა აღრიცხვის VI საუკუნემდე არ აფიქსირებს ადიღური წარმომავლობის ტომების მოხვედრას ეგროსელების ე. ი. აფხაზების სასიცოცხლო არეალში. ძვ. წ. ა. Vს. მოყოლებული, საბერძნეთის გავლენით ეგროსელები იყოფიან, ტომთა ურთიერთობა რთულდება, ბევრჯერ ურთიერთსაპირისპირო ქმედებასაც აქვს ადგილი. IVს. შემდეგ (ფარნავაზის შემდეგ) კელასურს (კორაზი, კლისურა) ჩრდილოეთით მაცხოვრებელმა ტომებმა „ისურვეს“ ბერძნებთან მიმხრობა და გაჩნდა ზღვარი მათი მომხრე და ქუჯის მომხრე ეგროსელებს შორის. ცხადია ბერძნები, შემდეგ რომაელები, ბიზანტიელები და ნებისმიერი დამპყრობი ხელს შეუწყობდა გაუცხოების გაღრმავებას, ტომთა გათიშვასა და დაპირისპირებას. და მაინც ახ. წ. ა. VI საუკუნემდე ეგროსის კუთვნილ სივრცეში არ არის ტომი კერკეტების გარდა, რომლის ეგრისელობა საეჭვო იქნებოდა. რაც შეეხება ადიღური წარმომავლობის ტომებს, ისინი ჩრდილოეთ კავკასიაში სახლობდნენ, მაგრამ ეგროსელების არეალში არა. როდესაც ვახტანგ გორგასალმა ილაშქრა ოსებისა და ხაზარების წინააღმდეგ, ჯუანშერის ცნობით, მისი ლაშქარი (მის შემადგენლობაში კავკასიელნიც შედიოდნენ) შეესია ოსეთს, შემდეგ „... განვიდეს პაჭანიკეთს, რამეთუ მაშინ მუნ იყო პაჭანიკეთი მოსაზღვრედ ოსეთისა, მდინარესა მას ოსეთისასა წიაღ, და ჯიქეთი მუნვე იყო... და მოყუნა ვახტანგ პაჭანიკეთი და ჯიქეთი, და შეიქცა, და მიადგა ოსეთსავე.“ (ქართლის ცხოვრება, ტ. 1. გვ. 156-157). იმ დროს უკვე იყო ეგროსის წილხდომი ქვეყნის ჩრდილოეთ ნაწილი აფხაზეთად ცნობილი და რომ ვახტანგი აფხაზეთამდე მისულიყო, ცხადია ჟამთააღმწერელს ეს არ გამოორჩებოდა. ვახტანგმა ჯიქეთი დალაშქრა და უკუიქცა, რადგან ჯიქეთს იქით აფხაზეთი იყო, ეგროსის მხარე და მისი ზეღოფა ნათესავთა რბევად და ბერძენთა წინააღმდეგ ლაშქრობად ჩაითვლებოდა. ამ ამბების შემდეგ გადის დიდი ხანი, ამბობს ჯუანშერი და ცვლილებები ხდება ჩრდილო კავკასიელთა ცხოვრებაში. „შემდგომად ჟამთა მრავალთა იოტნეს პაჭანიკნი და ჯიქნი თურქთაგან; და

წარვიდეს პაჭანიკნი დასავლით-კერძო, ხოლო ჯიქნი დაემკვიდრნეს ბოლოსა აფხაზეთისასა.“ (ქართლის ცხოვრება, ტ. 1. გვ. 156-157).

ჯიქების (ზიგები, ძიგები) ტომი მიჩნეულია ადიღური ენის კუთვნილებისად. შესაბამისად, ჯიქების დამკვიდრება აფხაზეთის ბოლოს არის ამ მხარეში ადიღური ელემენტის გამოჩენის საწყისი. როდის მოხდა ეს ზუსტი თარიღი უცნობია, სავარაუდოდ X ს. არა უადრეს X ს. პაჭანიკები ყივჩაღებმა განდევნეს დასავლეთით, წინააღმდეგ შემთხვევაში, არ ითქმებოდა „შემდგომად ჟამთა მრავალთა“. ამ პერიოდიდან მოყოლებული და არა 20-30 საუკუნით ადრე, იწყება ეგროსელებში (უკვე აფხაზებში) ადიღური ელემენტების გაჩენა. ამასთან, არა ადიღურის შეჭრის, არამედ აფხაზეთის ჯერ სამთავროსა და შემდეგ სამეფოს მიერ ჯიქეთის ნაწილის (მაინც) დაკავების გზით. თავად ჯიქები, მომთაბარეობიდან მკვიდრ ცხოვრებაზე გადასვლას XII იწყებენ.

მანამდე კი ჯერ თავად აფხაზეთის ჩამოყალიბება მოხდა.

კავკასიონის არც ერთი კუთხე, იქ მაცხოვრებელი ეთნოსი არაა ისე ღრმად შესწავლილი, როგორც ძველი და ახალი აფხაზეთი, როგორც ძველი და ახალი აფხაზები. ამავე დროს, არც ერთი ეთნოსის ისტორია არაა ისე არეული, იდეურ-პოლიტიკური დაპირისპირებების საგნად ქცეული, როგორ აფხაზების. დღეს დაპირისპირება გაუცხოების ღონემდგა ასული.

არა და იყო დრო, XIX ს. ჩათვლით, როცა აფხაზებს ქართველობა ეამაყებოდათ და ქართველებს აფხაზობა. ცნობილი ფაქტია, რომ აფხაზი დიდებულები, ეთნოსის საერთო ინტერესებიდან გამომდინარე, თავის სათხოვარს რუსეთის იმპერატორს როცა უგზავნიდნენ, ხაზს ქართველებთან ერთობის სიმტკიცეს უსვამდნენ. რატომ ქართველებთან და არა ადიღეელებთან? ყაბარდო ხომ უფრო ადრე, 1557 წ. შევიდა რუსეთის მფარველობაში? რატომღა რომ ქართული მართლმადიდებელი ეკლესიის ბიჭვინთის საკათალიკოსოს საწყმოს საზღვრად მიჩნეულია ტერიტორია ლიხის მთასა და მდ. კაფას (ყუბანის) შუა. ქართული სამართლის ძეგლები, თბ. 1965, ტ. II, გვ. 180), რატომღა რომ ეგროსის კუთვნილი ქვეყნის ცენტრი (ბეღია), სადმე სამხრეთში კი არ იყო, არამედ ოჩამჩირეს (გიენოსის) ახლოს. მითითება ბევრ რაიონზე შეიძლება. ხო და, ყოველივეს ხომ ახსნა სჭირდება?

პირველ რიგში აუცილებელი ხდება იმის დადგენა, ტომები, რომლებიც აფხაზეთის ტერიტორიაზე მოსახლეობდნენ რა მიზეზით იცვლიან სამოსახლოს V-VI საუკუნეებში. რამ აიძულა სანიგები, რომელთა ტერიტორია ქ. ცხუმსაც (სოხუმს) მოიცავდა, გადაეწიათ ჩრდილოეთით და მამა-პაპეული მიდამო აფშილებისათვის დაეთმოთ. თავად აბაზგები რომლებიც ადრე დღევანდელი ოჩამჩირე-მდ. კელასურს შორის ტერიტორიაზე იყვნენ განფენილნი, ასევე ინაცვლებენ ჩრდილოეთით და ანაკოფიისა (ახალი ათონი) და მდ. ბზიფს შორის სახლებიან. შესაბამისად სანიგები უფრო შორს იწევენ. რატომ? ასევე საინტერესოა და საკამათო, ტერიტორია, რომელიც ჰენიოხებს ეკავათ, როგორ უცებ აღმოჩნდა სანიგების, სუანო-კოლხების, სტრაბონის თქმით კი სვანების სამოსახლო? თუ ადრე მიჩნეული იყო, რომ ჰენიოხებს ეკავათ კავკასიონის გარშემო ტერიტორია, მოგვიანებით იმავე ტერიტორიას სანიგები როგორ იკავებენ. ჰენიოხები რა მთვარეზე გაფრინდნენ? და რა არის საერთო სანიგებსა და სვანებს შორის? მენანდრე ხომ მიუთითებდა, რომ სვანები „ერთი იმ ტომთაგანია, რომელიც კავკასიის გარშემო ცხოვრობს-ო“.

მიზანი სულაც არაა აფხაზეთის ტერიტორიაზე დაფიქსირებული ტომების ისტორიის კვლევა. ამოცანაა გარკვევა, რამდენად შეიძლება სანიგები, აბაზგები, აფშილები ყოფილიყვნენ ადიღეელები, დასახლებულები დღევანდელი გალის რაიონიდან ჩრდილოეთით და რას უნდა გამოეწვია მათი V-VI საუკუნეებში ჩრდილოეთით გადანაცვლება. ხომ ცნობილია რომ ამ ტომებმა, შექმნეს თავისი სამთავროები, ჰყავდათ თავიანთი მთავრები (მეფეები) და გარკვეულწილად დამოუკიდებლობას ინარჩუნებდნენ როგორც ლაზიკის (ეგრისის) სამეფოსაგან, ასევე რომაელთა და აღმოსავლეთ რომის (ბიზანტიის) იმპერიის მესვეურთაგანაც. ხომ არ იყო ეს დაკავშირებული ერთი მხრივ ლაზიკის სამეფოს გაძლიერება-გაფართოებასთან. ცნობილია რომ აფსილეთი (აფშილეთი) უშუალოდ შევიდა ლაზიკის შემადგენლობაში. შესაბამისად სამეფოს ძლიერებისას სამთავროც შეეცდებოდა საზღვრების გაფართოებას. მეორე მხრივ, დადასტურებული ცნობაა, რომ რომაელებმა ორჯერ ძირფესვიანად გაჟლიტეს აბაზგთა მოსახლეობა და დაცლილი ტერიტორიები იოლად ასათვისებელი იყო მეზობლებისათვის. არა ნაკლები

მნიშვნელობა ექნებოდა იმ პერიოდში გაძლიერებული სპარსეთისა და აღმოსავლეთ რომის ბრძოლების ასპარეზად ლაზიკის სამეფოს ტერიტორიის გადაქცევას.

V-VI საუკუნეებში კავკასიელებს დიდი გამოცდის პერიოდი დაუდგათ. ცნობილია, რომ ჯერ კიდევ მის „კუთვნილ“ დასავლეთ სომხეთში რომის იმპერიამ მეფობა გააუქმა 391 წელს. სომხეთის ერთ დროს დიდი სამეფო (ძვ. წ. ა.შ.), სპარსეთმა და რომმა დიდი ბრძოლების შემდეგ გაინაწილეს (I-II საუკუნეებში იბერიის სამეფო წარმატებით ერეოდა ამ ორი მტაცებლის დავაში და თვითონაც ცდილობდა სომხეთის დაუფლებას). 391 წ. კი რომის იმპერიამ „თავის მამულში“, სომხური მეფობა მოსპო. სპარსეთი რითი იქნებოდა ნაკლები მტაცებელი. და აი, 428 წ. აღმოსავლეთ სომხეთშიც გაუქმდა მეფობა. სპარსეთი ამით არ დაკმაყოფილდა და 510 წ. უკვე ალბანეთში მოისპო მეფობა, ხოლო 523 წ. კი იბერიაში. კავკასიაში რჩებოდა მხოლოდ ლაზიკის (ეგრისის) სამეფო და რა გასაკვირია, რომ სპარსეთიც და აღმოსავლეთ რომის იმპერიაიც ცდილობდნენ ხელთ ეგდოთ ეს მართლაც სტრატეგიული მხარე და არც ადგილობრივთა მეფობას ეწერა დიდი დღე. მთელი VI ს., 554 წლამდე (როდესაც ლაზიკის მეფე გუბაზი რომაელებმა ღალტით მოკლეს), მძიმე ბრძოლები სწარმოებდა განსაკუთრებით სამეფოს და მასთან ერთად სამთავროების (აფშილეთ-აბსილეთის, აბაზგიის და სანიგეთის) ტერიტორიებზე. იმის მიხედვით, თუ ვის მხარეს იყვნენ ეს სამეფო-სამთავროები, მათ რომაელებიც ჟღერდნენ და მარცხავდნენ და სპარსელებიც. სანიგეთი შედარებით დაცული (შორეული მხარე) იყო და გასაკვირი არაა, რომ შეწუხებული მეზობლები იქ თავშესაფარს ეძებდნენ (ჩრდილოეთით მიიწევდნენ). ისტორია გვეუბნება, რომ ბოლოს 550 წ. ამოჟლიტეს დედა-წულიანად აბაზგები. განთავისუფლებულ მიწებზე აფშილებმა გადაიწიეს. ისტორია იმასაც გვეუბნება, რომ მძიმე უბედურებას ლაზებმაც ვერ გაუძლეს და 562 წ. აქაც მეფობა გააუქმა აღმოსავლეთ რომის იმპერატორმა. მეფის ტიტული გაუქმდა და მთავრის (პატრიკიოსის) ტიტულით შეიცვალა. ამას შემდეგ ამ მხარეს პოლიტიკურ ბრძოლის სათავეში პატრიკიოსი ჩაუდგა.

IV ს. როდესაც ლაზიკის სამეფომ შეიძლო აფშილ (აფსილ), აბაზგია, სანიგეთის სამთავროების დაქვემდებარება (არა დაპყრობა, არა

მიერთება, არამედ გავლენის სფეროში მოქცევა უმცროსი მოკავშირის (სტატუსით) თანდათან გაქრა ძველი, წვრილი ტომების სახელები. სავარაუდოდ ამ მსხვილმა გაერთიანებებმა მოახერხეს მათი მიერთება. ასიმილაცია ალბად უადგილო განსაზღვრა იქნებოდა, ეს ტომები ისედაც ახლო ნათესაურ კავშირში იყვნენ. ამიტომ უპრიანიი თქმა, შეერთება, გაერთიანება და არა დაპყრობა.

ისტორიულად დადასტურებულია, რომ მეფობის გაუქმება არ მოასწავებდა წინააღმდეგობის შეწყვეტას. დამპყრობები იცვლებოდნენ, მოსახლეობის ბრძოლა დამოუკიდებლობისათვის გრძელდებოდა. აღმოსავლეთ რომისა (ბიზანტიის) და სპარსეთის ჭიდილში კავკასიის დაუფლებისათვის, მალე არაბები ჩაერთნენ და დიდი წარმატებითაც. VII ს. არაბების მიერ თვალუწვდენელი იმპერიის შექმნით ხასიათდება.

არაბები არა მხოლოდ იპყრობდნენ ახალ ქვეყნებს, არამედ, რაც მთავარია ახალი რელიგიის (მუსულმანობის, ისლამისტობის, მაჰმადიანობის) გავრცელებასაც ცდილობდნენ. კავკასია კი იმ ხანად გამარჯვებული ქრისტიანობის მხარეს წარმოადგენდა. ცნობილია რომ ქრისტიანთა მსოფლიო კრებას 325 წ. დასავლეთ საქართველოდან ორი ეპისკოპოსი ესწრებოდა. იმ პერიოდიდან მოყოლებული ქრისტიანობა ოფიციალურ სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადებული მტკიცედ დამკვიდრდა სამხრეთ კავკასიელთა შორის.

არაბების გამოჩენა სომხეთში 640 წ. და ქართლში 654 წ. არა მხოლოდ ამ ქვეყნების დახარკვას ნიშნავდა, არამედ მათი რელიგიების მოსპობის მცდელობასაც.

არაბობას ვერც ეგროსელები გადაურჩნენ. პატრიკიოსმა გიორგი (სერგი) ბარნუკის ძემ ბიზანტიის ბატონობის წინააღმდეგ აჯანყება მოაწყო და მშველელად არაბები მიიწვია 697 წ. ხანგრძლივი ომების შედეგად დასუსტებულმა ბიზანტიამ წინააღმდეგობა ვერ გაუწია და 710 წლისათვის არაბებმა ლაზიკა აფშილეთი, სანიგეთი, აბაზგია დალაშქრეს. ეგროსელთა (და არა ეგროსელთა) წინააღმდეგობა ახლა უკვე ძლიერი არაბი დამპყრობლებისაკენ წარიმართა. თავის მხრივ არაბები სანიგეთზე გავლით ორჯერ ლაშქრობენ ხაზართა კავანატის წინააღმდეგ. მხოლოდ შეხსენებისათვის: არაბები ალბანეთის კარისა და დარიალის გავლით მუდმივად ცდილობენ ჩრდილოეთ კავკასიის დაპყრობას და ერთი პერიოდი მდ. ვოლგამდეც მიაღწიეს.

შეიქმნა ვითარება როცა ბიზანტიის იმპერიაც და ხაზართა კავანატიც არაბებისაგან მუდმივი საფრთხის ქვეშ მყოფნი ეძებენ მოკავშირეებს და დაპყრობილ ხალხებს აქეზებენ საერთო მტრის წინააღმდეგ.

ქართლოსიანთა ბრძოლას არაბების წინააღმდეგ ერის მთავრები უდგანან სათავეში. ეგროსელთა ბრძოლას კი პატრიკიოსები. შესაბამისად, ბუნებრივი ხდება მათი მოკავშირეობა.

VIII ს. პირველ ნახევარში ეგროსელთა ბრძოლას ხელმძღვანელობენ, გიორგი (სერგი) ბარნუკის ძის შემდეგ, თეოდოსი, მას ცვლის კონსტანტი და 720 წლიდან ლეონი. პატრიკიოს ლეონის სახელთანაა დაკავშირებული არაბების განდევნა დასავლეთ საქართველოდან.

ისტორია გვამცნობს ლეონის, როგორც დიდი ორგანიზატორისა და შორს მჭვრეტელი პოლიტიკოსის ცხოვრებას. იმდენად დიდისა, რომ არ წყდება კამათი მისი ბიოგრაფიის ირგვლივ. მკვლევართა ნაწილი მის უღაო აფხაზობას ემხრობა, ნაწილს იგი ვახტანგ გორგასლის ჩამომავლად მიაჩნია. გამოჩნდნენ მისი ბაგრატიონობის ან სულაც ბერძნობის მომხრეები. კამათი ბევრი მიმართულებით შეიძლება. მხედველობიდან არ უნდა იქნეს გაშვებული ცნობა იმის შესახებ, რომ გუბაზ მეფეს ოჯახობა მთაში ჰყავდა გახიზნული, როცა სპარსეთს ებრძოდა. არც ის უნდა იქნეს დავიწყებული, რომ წათე II (ლაზიკის უკანასკნელი მეფე) მემკვიდრეები ჰყავდა. სწორედ გუბაზ-წათეს მემკვიდრეებს ჩამოართვეს ბიზანტიის იმპერატორმა მეფობა და პატრიკიოსის ტიტული მიანიჭა. საგარაუდებელია, რომ ლეონი (თავადაც პატრიკიოსი) იმ პატრიკიოსთა შთამომავალი იქნებოდა.

ლეონ პატრიკიოსმა პოლიტიკურად სწორი ნაბიჯი გადადგა, როცა არაბების წინააღმდეგ მებრძოლი, ქართლის ერის მთავარ სტეფანოზის, უფროსი ვაჟის მირის, ქალიშვილი გურანდუხტი მიიყვანა ცოლად და ამით ერთგული მოკავშირე გაიჩინა. ამავე დროს ძმას თეოდოსს ხაზართა ხაკანის ერთი ასულთაგანი შერთო ცოლად და ამით ზურგი გაიმაგრა. ამ სამეულის შეუერთდა ბიზანტია (აღმოსავლეთ რომი, საბერძნეთი. არსი ერთია ამ მხრივ). იმპერატორმა შეიწყნარა ლეონის მდ. კელასურის ჩრდილოეთ აფხაზეთში გადასვლა. კელასური, (კლისურა, ძველად კორახი) იყო საზღვარი ლაზიკის აფხაზეთსა და საბერძნეთის აფხაზეთს შორის. რამდენადაც არაბებს ეკავათ ორივე აფხაზეთი და

იმპერიისათვის იგი ისედაც დაკარგული იყო, ამიტომ ლეონის საზღვარს გადასვლა დასაშვებლად იქნა მიჩნეული. უფრო მეტი.

რათა არაბთა წინააღმდეგ საბრძოლველად წაექეზებინა, იმპერატორმა ქართლოსიანებს, მირის და არჩილს, სამეფო გვირგვინები გამოუგზავნა და სცნო მათი უფლება ქართლსა და ლაზიკაზე. ამავე დროს ლეონის მთავრობა (პატრიკიოსობა) მდ. კელასურს ზევით (ჩრდილოეთ) აფხაზეთზე იმ პირობით თუ იგი, უკვე მეფეებთან ერთად გააგრძელებდა ბრძოლას. ამით შეიკრა ოთხთა კავშირი (თქმა არ უნდა დროებითი) არაბების წინააღმდეგ.

ორი მომენტი უნდა დაფიქსირდეს: 1. პატრიკიოსი ლეონი ტიტულს კი არ იძენს, არამედ მეძველდროებით იღებს, როგორც ლაზიკის მეფეთა ჩამომავალი. ამავე დროს, იგი პატრიკიოსია სამხრეთ აფხაზეთშიც. ვახტანგ გორგასალმა სამხრეთ აფხაზეთი იმპერატორისაგან მიიღო, როგორც დედოფალ ელენეს მზითევი. შესაბამისად, იქ, ქართლის მეფეთა იურიდიული უფლება ვრცელდებოდა და ლეონ პატრიკიოსიც კანონიერად ფლობდა, როგორც ქართლის მეფეთა სიძე-მემკვიდრე (მირს სხვა მემკვიდრე გურანდუხტის გარდა არა ჰყოლია). რაც შეეხება ჩრდილოეთ აფხაზეთს, აქ მისი უფლება მხოლოდ შეთანხმების ძალით დაკანონდა; 2. ლეონის მთავრობა კელასურს ზევით აფხაზეთში გარკვეულ წინააღმდეგობასთან იყო დაკავშირებული. იმპერატორის თანხმობის მიუხედავად ეს წინააღმდეგობა არ მოსპობილა. მხედველობაშია შავლიანების ოჯახური დინასტია, რომელიც თავად ცდილობდა ჩრდილოეთ აფხაზეთზე სრული კონტროლის დაწესებას. შავლიანები ერისთაობდნენ სანიგეთში და სავარაუდოდ აბაზგებისაგან დაცლილ ტერიტორიასაც აკონტროლებდნენ. ცხადია, მათთვის იოლი არ იქნებოდა ახალ ბატონთან შეგუება. არც ყოფილა. ცნობილია, რომ მათი ბრძოლა პირველობისათვის, უკვე აფხაზეთის სამეფოში წარმატებით დაგვირგვინდა. აფხაზეთში 868 წ. გამეფდა იოანე შავლიანი, შემდეგ ადარნახე შავლიანი მეფობდა 881 წლამდე. ამის შემდეგ კვლავ აღსდგა ძველი დინასტია, ლეონიდების (პატრიკიოს ლეონისა და მეფობის დამაარსებლის ლეონ II მიხედვით) სახელით ცნობილი. სავარაუდოდ შავლიანებს არც პირველობისათვის ბრძოლა შეუწყვეტიათ და არც გავლენა დაუკარგავთ. არის თვალსაზრისი, რომ შავლიანების მემკვიდრენი არიან შარვაშიძეები. არის მეორე თვალსაზრისიც, რომლის

მიხედვით არა მხოლოდ შარვაშიძეები, არამედ ლეონიდეიც ადიღური წარმომავლობის არიან. მხოლოდ ამის დასაბუთებაა დაუსაბუთებელი.

გადავიდა რა ჩრდილოეთ აფხაზეთში, ლეონმა პრაქტიკურად მთელი აფხაზეთი გააერთიანა და აფხაზეთის მთავრის ტიტული მიიღო.

არაბთა ბატონობის წინააღმდეგ ერთობლივმა ბრძოლამ შედეგი გამოიღო. 735 წ. ხალიფატი იწყებს სადამსჯელო ოპერაციას ცნობილი „მურვან ყრუს“ სარდლობით. სომხეთისა და ქართლის დასჯის შემდეგ ჯერი ლაზ-აფხაზთა სამფლობელოებზე მიდგა. არაბებმა ააოხრეს არგვეთი, დაანგრეს ციხე-გოჯი და უშუალოდ აფხაზეთს მიადგნენ (ახლა უკვე აფხაზეთს), სადაც მოქმედებდნენ ლეონი, მირი და არჩილი. ალყა შემოარტყეს ანაოფიის ციხეს (ახლანდელი ახალი ათონი) სადაც მირი და არჩილი იდგნენ. ლეონი მათთან თანხმობით ცნობილ სობლისის ციხეს ამაგრებდა. ერთობლივი მოქმედებით არაბობა დაამარცხეს და ლიხს იქით გადარეკეს. ლაზ-აფხაზთა მხარე საბოლოოდ განთავისუფლდა არაბებისაგან. იმავე პერიოდში ბიზანტიამ მოახერხა არაბების დამარცხება და ამ მხრივ საფრთხე მოიხსნა.

არჩილ სტეფანოზის ძემ ისარგებლა არაბთა დასუსტებით და მთელი ქართლის სამეფო გააერთიანა თბილისის საემიროს გამოკლებით. მირი ჭრილობებისაგან მიიცვალა. შეიქმნა სიტუაცია, როცა სხვა მემკვიდრე მეფე მირს ლეონ აფხაზთა მთავრის გარდა არა ჰყავდა. ამიტომ სრულიად კანონიერად, დინასტიური მემკვიდრეობის ძალით, ლეონმა მთელი დასავლეთი საქართველო დაიკავა. ბიზანტიამ სცნო არჩილის მეფობა და ლეონის მთავრობა განთავისუფლებულ ტერიტორიებზე. არჩილი მეფობდა 759 წლამდე. ლეონის შემდეგ (740 წ.) იყვნენ თეოდოსი და კონსტანტი, ხოლო 753 წლიდან ლეონ II. აქ კიდევ ერთი მომენტი გასახსენებელი. ლეონ II ფლობდა მთელ დასავლეთ საქართველოს, როგორც აფხაზეთის მთავარი.

ჯერ კიდევ მისი ბიძის ლეონ I და არჩილ მეფეს შორის შედგა შეთანხმება, რომლის ძალით დასავლეთ საქართველო (მაშინ აღმოსავლეთი არაბებს ეკავათ) ასე გაიყო გავლენის სფეროებად: არჩილი (მირი უკვე გარდაცვლილია) იქნებოდა მდ. კელასურს ქვევით ტერიტორიების გამგებელი, როგორც მეფე. მისი რეზიდენცია იქნებოდა ციხე-გოჯში და ქუთათისში. ლეონი აღიარებდა არჩილის უზენაესობას, იმ ფაქტს,

რომ ბიზანტიის იმპერატორმა კელასურს ზევით (ჩრდილოეთით) აფხაზეთი მას არჩილის დახმარებით მიაკუთვნა და მასთან შეთანხმებით მოქმედებდა. ამ შეთანხმებით ორივემ ისარგებლა სამხრეთიდან დაცულ აფხაზეთს შეეძლო ჩრდილოეთით თავისუფლად ემოქმედნა. თავის მხრივ არჩილსაც შეეძვნა პირობები აღმოსავლეთ საქართველოსთვის მიეხედა.

753 წ. აფხაზეთის მთავარი გახდა ლეონ II (პირველის ძმისწული და მისი მეუღლის, გურანდუხტის აღზრდილი). მას ბედად ერგო აფხაზეთის სამეფოს დაარსება. მოვლენები ასე წარიმართა: არჩილ მეფე 759 წ. გარდაიცვალა. მისი ბოლო მემკვიდრე-ჯუანშერი 786 წლამდე ცოცხლობდა. მან მართალია მეფობა ვერ განიმტკიცა, მაგრამ სანამ ცოცხალი იყო, ნომინალურად ლეონ II მფარველ-მოკავშირედ ითვლებოდა. შესაბამისად, ლეონ II (ბიძის მემკვიდრე), თუმცა მეფე მირის კანონიერ მემკვიდრესაც წარმოადგენდა, მეფობაზე პრეტენზიას ვერ განაცხადებდა. როგორც კი ჯუანშერის გარდაცვალება გაიგო, იგი ამოქმედდა. თავი მეფედ გამოაცხადა და სამეფო ცენტრი ქუთათისში გადაიტანა. რამდენადაც მეფეებს მირის და არჩილს სხვა კანონიერი მემკვიდრე არა ჰყავდათ ლეონ II გარდა, მისი მოქმედება და მისწრაფება, ჯერ დასავლეთ საქართველოს, შემდეგ აღმოსავლეთისაც, დაკავების შესახებ კანონზომიერია. უფრო მეტი. ლეონ II (საერთოდ ლეონიდებს) უფრო მეტი კანონიერი უფლება ჰქონდა არა მხოლოდ დასავლეთ, არამედ აღმოსავლეთ საქართველოშიც მეფობისა, ვიდრე აშოტ დიდს (ტაო-კლარჯეთის მეფეს და კურაპალატს), კახეთის სამთავროს ქორეპისკოპოსს თუ სხვა ნებისმიერ პრეტენდენტს.

ლეონ II (753-798 წწ.) შეიძლო მთელი დასავლეთის გაერთიანება. მისი ძალაუფლება ვრცელდებოდა ჩრდილოეთით მდინარემდე მცირე ხაზარეთისა, აღმოსავლეთით ლიხის მთამდე, ხოლო სამხრეთით ტრაპეზუნტამდე. ლეონ აფხაზეთის მთავარი, გახდა რა მეფე, ლოგიკის ძალით მას აფხაზეთის მეფე ეწოდა, ხოლო მის მიერ დაკავებულ ტერიტორიას აფხაზეთი.

ბიზანტიის იმპერია აფხაზეთის მთავარს ეგუებოდა, რადგან ნომინალურად მაინც მის გავლენაში მყოფ ქვეყნად თვლიდა. მეფობის შემოღების შემდეგ მდგომარეობა შეიცვალა. დამოუკიდებლად მოქმედი აფხაზეთის სამეფო, რომელსაც ზურგს ხაზარები (ლეონის დედის ძმის კაცანატი) უმაგრებდნენ, ბიზანტიას აღარ აწყობდა. ამიტომ, ისტორი-

ული ცნობით, სამჯერ ილაშქრეს ბიზანტიელებმა აფხაზეთის სამეფოს წინააღმდეგ, თუმცა უშედეგოდ.

ლეონ II შემდეგ აფხაზეთის მეფეები იყვნენ: თეოდოსი 798-825 წწ. დემეტრე II (825-861 წწ.), გიორგი I (861-868 წწ.), შემდეგ მოდის შავლიანთა დინასტია იოვანე და ადარნასე 868-881 წწ. შემდეგ კვლავ ლეონის ჩამომავლები (ე. წ. ლეონიდები): ბაგრატ I (881-893 წწ.), კონსტანტინე III (893-922 წწ.), კონსტანტინე III (893-922 წწ.), გიორგი II (922-957 წწ.), ლეონ III (957-967 წწ.), დემეტრე II (967-975 წწ.), თეოდოსი III (975-978 წწ.) და ბოლოს ბაგრატ III (978-1014 წწ.). ეს ბაგრატ III აფხაზეთის მეფე, არის აფხაზეთის მეფე გიორგი II ქალიშვილისა და ქართველთა მეფეთ-მეფე გურგენის შვილი, მემკვიდრე და უკვე გაერთიანებული საქართველოს პირველი მეფე. აქედან მოყოლებული და საქართველოს სამეფო-სამთავროებად დაშლამდე აფხაზეთი სახელმწიფოს ორგანული, განუყრელი ნაწილი ხდება.

საჭიროა ერთი მნიშვნელოვანი ფაქტორის გახსენება. აფხაზთა მეფეები დიდ ძალისხმევას მიმართავდნენ სხვა ქართული სამთავროების შემოსაერთებლად მთელი VIII-X სს. მანძილზე ძალზე წარმატებული იყო ამ მხრივ მეფე გიორგი II (922-957 წწ.) მან მოახერხა და აფხაზეთის სამეფოს დაუპირიქა ჯერ მტკვრის მარცხენა ნაპირის ქართლი, შემდეგ კახეთი და ბოლოს ჰერეთსაც გადასწვდა. ეს არ იყო უბრალოდ უცხოქვეყნების დაპყრობა. ეს იყო ბრძოლა პირველობისათვის არსებულ სამთავროთა შორის: კახეთ-ჰერეთი, ტაო-კლარჯეთი, თბილისის საემირო და აფხაზეთის ჯერ სამთავრო, შემდეგ სამეფო. იბრძოდნენ რა პირველობისათვის, აფხაზთა მეფეებს არც ჩრდილეთის მხარე ავიწყდებოდათ, სადაც იყო ჯიქეთი, ალანია, ხაზარეთი. აი, აქ ისტორიულ აფხაზებს აქვთ პირველი შეხება ტომთან, რომელიც წარმომავლობით ადიღეურად ითვლება. მაგრამ, უკვე ითქვა, რომ საკითხი ჯერ კიდევ დიდ კვლევას მოითხოვს. იმის მიხედვით, როგორ დადგინდება, ადიღეელები არიან კავკასიონის მონათესავენი თუ არა, უნდა იყოს მსჯელობა მათი კავკასიონელობის შესახებ. რაც შეეხებათ აფხაზებს, მათი კავკასიონელობა არასოდეს ეჭვის ქვეშ არ დგებოდა, მიუხედავად იმისა, როგორ კონცეფციას ანვითარებენ თანამედროვე მკვლევარები. არა და მათი წარმოსახვა ბევრ უცნაურობას გადაწვდა. განსაკუთრებულ

ინტერესს იწვევს აფხაზების ტიბეტიდან ან ინკების წარმომავლობის ვარიანტები. დარჩენილია კიდევ მათი უცხოპლანეტელობის ვარიანტი.

სინამდვილეში არ სჭირდებათ აფხაზებს ფესვების ძიება არც ეგვიპტეში, არც ტიბეტში და მით უფრო აცტეკებს შორის. მათ აქვთ შესანიშნავი წარსრული, ისეთივე ძველი, როგორიცაა კავკასიონელობა, ისეთივე გმირული, როგორიცაა კავკასიელობა, ისეთივე ამაღლელი, როგორიცაა კავკასია.

ამრიგად, აფხაზეთის სამეფო შეუერთდა რა დანარჩენ ქართულ სამეფოებს, გახდა ერთიანი საქართველოს შექმნის ინიციატორი და აქტიური წევრი. ასე გრძელდებოდა ვიდრე XV ს. ბოლოს არ დაირღვა ერთობა. სამცხე-საათაბაგო გამოეყო სამეფოს და ბოლოს თურქეთის გავლენის სფეროში მოხვდა. აფხაზეთი, როგორც ოდიშის სამთავროს ნაწილი იმერეთის მეფის გამგეობაში დარჩა. ასე გაგრძელდა ლევან II დადიანის დრომდე. ლევანმა (1611-1657) შეძლო აფხაზეთის გავლენის სფეროში მოქცევა. მანვე შეუწყო ხელი აფხაზეთის სამთავროს შექმნასა და ოდიშთან დაპირისპირებას. სწორედ ლევან დადიანის საწინააღმდეგოდ დაიწყო აფხაზეთის მთავარმა (შარვაშიძემ) ჩრდილო კავკასიიდან მარბეველი შეიარაღებული მთიელების (ადილეველების) გადმოყვანა. ლევან დადიანი იძულებული გახდა, რბევის თავიდან აცილების მიზნით, აღედგინა ცნობილი კორაჩის (კორაქსის, კელასურის) 60 კმ. სიგრძის კედელი. ძალა აღმართს ხნავს და კედელს როგორ ვერ გადალახავდა. დადიანები, ჩაბულები გურიის მთავართან, იმერეთის მეფესთან, ურთიერთშორის ქიშპში, სუსტდებიან და ჩრდილოეთით ტერიტორიებს თმობენ.

VIII ს. მოყოლებული აფხაზეთის ჯერ სამთავრო, შემდეგ სამეფო თავის სახელს ავრცელებს ლაზებზე, დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობაზე, შემდეგ ქართლზე და ბოლოს საქართველოც ცნობილია აფხაზეთის სახელით. ბევრ მკვლევართან აფხაზეთი და საქართველო სინონიმების სახითაა მოცემული. შესაბამისად, ქართველები აფხაზებია და აფხაზები ქართველები. ასე გაგრძელდა XVII ს. შუა ხანებამდე. ცნობილია, რომ თავად ქართველი მემატიანე, როცა მონღოლთა შემოსევის ისტორიას ეხება, აღნიშნავს, რომ რუსუდან მეფეს თავისი მშობლიური აფხაზეთი დამშვიდებით ჰქონდაო (აფხაზეთში კი მთელ დასავლეთ საქართველოს გულისხმობდა).

აფხაზეთის, როგორც საქართველოს გაგება, თანდათანობით იცვლება და ბოლოს XVII ს. უაღრესად მცირდება. სამხრეთით მდ. კელასურამდე, ოდიში ინარჩუნებს სამთავროს საზღვარს. ჩრდილოეთიდან უკვე მასობრივად ჩამოდიან და საზღვებიან ადიღეველები.

ცნობილი აფხაზი მკვლევარი გიორგი ბიძარია (Г. А. Дзидзария, Ф. Ф. Торнау и его кавказские материалы XIX в.) ეხება ჩერქეზეთსა და ყაბარდოში გავრცელებულ თქმულებას ადგილობრივ გმირ ცანდია იანლდიპშე, იძლევა აფხაზეთში აფსუური ფოლკლორის ცნობას, რომლის მიხედვით აბაზები (ადიღეველები) ჯერ დასახლებულან მდ. ყუბანის აუზში, შემდეგ გადმოსულან აფხაზეთში.

თავად ადიღეველთა უდიდესი ავტორიტეტი შორი ნოგმოვი, იკვლევს რა ისტორიას, აღნიშნავს, რომ ჩერქეზები VI ს. ღონის მიმართულებით გადასახლდნენ, იქიდან ნაწილი აზოვის ზღვის სანაპიროზე გადავიდა, ნაწილი კი მდ. ყუბანის ჩრდილო აღმოსავლეთით. მას აღწერილი აქვს თქმულება გმირ ინალზე, რომელმაც შეკრიბა ადიღები, დაუკავშირა აშეს და შაშეს (აშე-შაშეში შარვაშიძეებს მოიაზრებენ) და მათი დახმარებით დაიპყრო აფხაზეთი. ადიღეველთა სამწუხაროდ იგი იქვე გარდაიცვალა და მდ. ბზიფის მდამოებში დაიკრძალა. აი, შორი ნოგმოვის ნათქვამი: «После покорения Абхазии, находясь на Дзибе для заключения мира с абхазскими племенами, он по окончании всех дел скончался смертью праведника. Тело его похоронено в упомянутой земле.» (Ногмов Шори. Ногма. История Адыгейского народа. Нальчик. 1982). იგივეს გვაუწყებს "История Кабардино-Балкарской АССР. М. 1967 г.

კავკასიის ეთნოპრობლემათა ღრმა მკვლევარი ა. დიაჩკოვ-ტარასოვი აფხაზეთის საკითხთა კვლევისას მიდის ასეთ დასკვნამდე: «Абхазы не всегда проживали там где они сейчас обитают; их предания, многие исторические данные и обычаи показывают, что они прибыли с севера и до того притеснили грузинские племена, пока не остановились около Ингури.» А. Н. Дьячков-Тарасов. «Бзыбская Абхазия.» Известия Кавказского отдела Имп. русск. геогр. об-ва, XVIII, Тифл. 1905, ср. 65). ცხადია ავტორი, როცა ამბობს აფხაზების მიერ ქართველური ტომების შევიწროებაზე, გულისხმობს

არა ისტორიულ აფხაზებს, რომლებიც ოდითგან ცხოვრობდნენ ამ არეალში, არამედ იმ ადიღეველებს, რომლებიც ჩრდილოეთიდან ჩამოსახლდნენ, დაიპყრეს აფხაზეთი და შეერივნენ რა აბორიგენ აფხაზებს, მათი სახელწოდება მიიღეს. გავიხსენოთ, რომ XIX ს-დე, რუსული წყაროები ჩამოსახლებულებს აბაზინებს უწოდებდნენ და მხოლოდ ქართველების გავლენით ეწოდათ მათაც აფხაზები.

აქვე უნდა მივითითოს, რომ ადიღეველების ჩამოწოლა სამხრეთში მხოლოდ შარვაშიძეთა პოლიტიკური მიზნების რეალიზაციის გამო არა ხდებოდა. ოდიშის (სამეგრელოს) სამთავრო XVII ს. მეორე ნახევარში აღარ წარმოადგენდა იმ ძალას, რომელსაც აფხაზეთის სამთავრო ვერ გაუმკლავდებოდა. გათვალისწინებული უნდა იქნეს ორი ფაქტორი: 1. ყირიმის ხანის ძალადობა ჩრდ. კავკასიაში, რომელიც ადგილობრივ მოსახლეობას მთებში გახიზვნიდა უბიძგებდა; 2. თურქეთის ძალადობა აფხაზეთში და წინააღმდეგობის აუცილებლობა.

ასე გაგრძელდა 1864 წლამდე, როდესაც რუსეთის იმპერიამ აფხაზეთის სამთავროს ავტონომიურობას დაუსვა წერტილი.

ისტორია ვარაუდებს ვერ იტანს. ყველაფერი ჩატეულია სიტყვებში: სად, როდის, რა. ამისდა მიუხედავად, მიუხედავად რეალობისა, ფაქტებისა, გაცნობიერებული სინამდვილისა ქვეცნობიერი ვერ წაიშლება. ქვეცნობიერი კი ზოგჯერ ცნობიერზე უფრო მეტი სინამდვილის შემცველია.

ქვეცნობიერია: არა აქვს მნიშვნელობა შარვაშიძეები შავლიანთა დინასტიის წარმომადგენლებია და მათი ისტორიის გამგრძელებლებია თუ არა, საქართველოს განუყოფელი და ორგანული ნაწილი არის. ვინ, თუ არა შარვაშიძეებმა იცოდნენ აფხაზების და აფხაზეთის როლი საქართველოს სამეფოს შექმნის, განვითარების, სიძლიერის და ბოლოს შენარჩუნების საქმეში. ვის შეუძლია გამორიცხოს ისტორიული წარსულის მნიშვნელობა და მისი აღორძინების მისწრაფება მათში. როდესაც შარვაშიძეები ჩრდილო კავკასიელებს ქირაობდნენ და სამხრეთს (ოდიშს) უტყევდნენ, იყო მხოლოდ თავდაცვის, მიწების ხელში ჩაგდების, თუ აფხაზეთის სამეფოს აღდგენის სურვილი? ვინ განსაზღვრავს ყოველივეს? რატომ ცდილობდნენ ისინი მდ. ენგურის გადალახვას?

XIX ს. რადიკალურად იცვლება კავკასიონელების და მათ შორის მოსახლეობა შერეული აფხაზეთის ბედიც. 1810 წ. გიორგი შარვაშიძე დათანხმდა აფხაზეთის რუსეთის იმპერიასთან დაკავშირებას ავტონომიის

უფლებით. თანხმობა იძულებითი იყო, რადგან რუსეთი უიმისოდაც მიიღებდა საწადელს. ამ დროისათვის შარვაშიძეებს სამურზაყანო დაკარგული ჰქონდათ. სანაცვლოდ ჩრდილოეთით ჯერ კიდევ ხოსტამდე ფლობდნენ ძველი აფხაზეთის (და უფრო ძველი ლაზიკის) ტერიტორიას. ხოსტადან ანაპამდე უკვე ადიღეველები სახლობდნენ. აფხაზეთის ჩრდილოეთ დასავლეთი, ერთ დროს ეგროსელების მშობლიური მხარე უკვე ჩამოსახლებულებს ჰქონდათ დაკავებული. რაკი ეს მხარე აფხაზეთს ეკუთვნოდა, თანამედროვე ბევრი მკვლევარი მოსულებს აფხაზურ ტომად მიიჩნევს. ასე ხდებიან ადიღეველები აფხაზები. (ამ ლოგიკით, სულმნათი კ. გამსახურდიას მოსწრებული ნათქვამისა არ იყოს: ადამიანი თუ საძროხეში დაიბადა, ძროხად ხომ არ იქცევა?).

1864 წ. აფხაზეთის ავტონომიის გაუქმებას, მოჰყვა ე. წ. სოხუმის სამხედრო განყოფილების დაფუძნება. სახელწოდება „აფხაზეთი“ გარუსების კვალობაზე უნდა წაშლილიყო. აფხაზეთის უკანასკნელი მთავარი მიხეილ შარვაშიძე ახლობლებით რუსეთში (გორონეჟში) გადასახლეს. ესეც არ იკმარეს და მკვლევართა დაანგარიშებით 20 ათასამდე აფხაზი აიძულეს თურქეთში გადასახლებულიყო. ასევე გადასახლებას ჰქონდა ადგილი 1877-1878 წწ. რუსეთ-თურქეთის ომის შემდეგ. დემოგრაფთა მონაცემების თანახმად, აფხაზი მოსახლეობის დაახლოებით ნახევარი წავიდა თურქეთში. აქ არაა საუბარი ჩრდილოეთ აფხაზეთში ჩამოსახლებულ ადიღეველებზე. თუ მათაც, ზოგი მკვლევარის მსგავსად, აფხაზებს მიათვლიან, მაშინ მოსახლეობის დიდი უმრავლესობა ჩაითვლება წასულად.

რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში ყოფნისას აფხაზობა შერისხული იყო. მხოლოდ მოგვიანებით შეიცვალა მათდამი დამოკიდებულება. ბოლშევიკები (ს. ორჯონიკიძე, ს. კიროვი), ვ. ლენინის მითითებით (იხ. „რევოლუციური ანექსია“ თბ. 2008 წ.), მთის ხალხებს და მათ შორის აფხაზებსაც ჰპირდებოდნენ დამოუკიდებლობას, თავისუფლებას ნებისმიერი ფორმით, თუ ისინი საბჭოთა ხელისუფლების მხარეს იბრძოლებდნენ და მათ შორის დამოუკიდებელი საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის წინააღმდეგაც. აფხაზებმაც იბრძლეს და ბრძოლა დაუფასდათ. მართალია ხანგრძლივი იყო პროცესი, ცვალებადი დამოუკიდებლობის (საქართველოსგან და არა რუსეთისგან) ხარისხი,

მაგრამ შედეგი სახეზეა. 1993 წ. აფხაზეთმა მოიპოვა დანარჩენი საქართველოსგან დამოუკიდებლობა „მომქე“ რუსეთის დახმარებით. ვინძლო, არ მოჰყვეს ამ დამოუკიდებლობას, რუსეთზე დამოკიდებულების ზრდა და აფხაზეთა ისეთივე ასიმილირება, რაც არა ერთმა ეთნოსმა იწვნია და რაც მთავარია იწვნია მდ. ფსოუს ჩრდილოეთმა აფხაზეთმა.

მოკლე მიმოხილვის მიზანი იყო ეჩვენებინა, რომ აფხაზები ძველი თუ ახალი, აფხაზეთში მაცხოვრებელი თუ წასული, უცხოელად კავკასიონელებს წარმოადგენენ და შედიან კავკასიონელების ერთიან ოჯახში.

კავკასიონელების ჩამოთვლა სრული არ იქნება თუ არ შევეხეთ დანარჩენ ევროსელებსა და ქართლოსებს.

ევროსელები, თანამედროვე მეგრელები და სვანები, რაჭველები და ლეჩხუმელები, საერთოდ დასავლეთ საქართველოს აბორიგენი ტომები, საკუთრივ აფხაზეთშიც მუდამ მოსახლეობის უდიდეს თუ არა, მნიშვნელოვან ნაწილს შეადგენდნენ. აფხაზური და მეგრული გვარების იდენტურობა, მეგრელების გააფხაზების ან აფხაზების გამეგრელების შედეგი კი არ უნდა იყოს, არამედ მათი ევროსელობისა, ნათესაობისა ათასწლეულების მანძილზე. ამიტომაც იყო, რომ თანაარსებობის არც ერთ პერიოდში არ აღინიშნებოდა ასიმილაციის ფაქტი.

საილუსტრაციოდ მივმართოთ დღევანდელი აფხაზეთის ფარგლებში ე. წ. ქართველებისა და აფხაზების დემოგრაფიული თანაფარდობის მონაცემებს: 1886 წ. აფხაზეთში ცხოვრობდა 28320 აფხაზი (ძველი და ახალი) და 34806 ქართველი; 1926 წ. 55918 აფხაზი და 67 414 ქართველი; 1959 წ. 61193 აფხაზი და 158221 ქართველი; 1970 წ. 83097 აფხაზი და 213322 ქართველი; 1989 წ. 93267 აფხაზი და 239872 ქართველი.

თანაფარდობა მხოლოდ მოსახლეობის უკანასკნელი, 1989 წ. აღწერის შემდეგ შეიცვალა. როგორც თანამედროვე რუსი და აფხაზი მკვლევარები ამტკიცებენ, ქართველებმა მოახდინეს აფხაზეთა „გენოციდი“, რომლის შედეგად აფხაზეთში აფხაზი მოსახლეობა უმრავლესობა

გახდა, ქართველები ბევრად ნაკლები დარჩა, ვიდრე აფხაზია. ასეთია „ქართული იმპერიალისტური“ ქმედების შედეგი აფხაზეთში.

ეს რაც შეეხება აფხაზეთში ქართველებისა და აფხაზების რაოდენობრივი თანაფარდობის საკითხს, თორემ მოძმე სომეხი და რუსი მოსახლეობა კიდევაც რომ იყოს უფრო მეტი, ეს საზიფათო არ არის. ისინი უადრესად გაგებით ეკიდებიან აფხაზთა თანამდებობრივ სიამაყეს, ეკონომიკური ძალაუფლებით კმაყოფილდებიან და ჯერ ხანობით მაინც ადმინისტრაციულ-პოლიტიკური „არ აინტერესებთ.“

ძველ აფხაზებს გარდა ეგროსელების ლაზ-ეგრისელები და სვანები განეკუთვნებიან. ამიტომ იყო, რომ ძველი მკვლევარები აღნიშნავდნენ: ადრე არსებულ კოლხიდას (რომლის მნიშვნელოვან ნაწილს მომავალი აფხაზეთი წარმოადგენდა), ახლა ლაზიკა ეწოდებაო. (პროკოპი კესარიელი, იოანე ლიდე, ავათია სქოლასტიკოსი). როგორც კოლხიდა, ასევე მისი შემკვიდრე ლაზიკა ვრცელ ტერიტორიას მოიცავდა. გასახსენებელია ის ფაქტი, რომ ძველი ლაია, ლაიაში, შემდეგ ძველი ლაზიკა იყო ის ციხე-ქალაქი, რომელსაც პომპეუსმა ნიკოფსი (ან ნიკეფსი) უწოდა და საიდანაც იწყებოდა საქართველოს ტერიტორიული საზღვრების დახასიათება (ნიკოფსიიდან დარუბანდამდე და ა. შ.). სწორედ ამ ლაზიკას გამოეყო VI ს. აბაზგიის სამთავრო და უშუალოდ ბიზანტიის იმპერიის დაქვემდებარებაში გადავიდა. აქვე უნდა მიეთითოს, რომ აბაზგიის (შემდეგ მას აფხაზეთი ეწოდა სანიგეთთან, აფშილეთთან, მისიმილიანეთთან ერთად). მოწყვეტა დედა ლაზიკისაგან დროებითი აღმოჩნდა. VIII ს. ლეონიდებმა (ლეონ I, მთავარმა და ლეონ II, მეფემ), კვლავ გააერთიანეს ეს ორი მხარე. შესაბამისად, აფხაზეთის სამთავროს მოსახლეობა გაერთიანდა ყოფილი ლაზიკის სამეფოს მოსახლეობასთან.

აქ, კიდევ ერთი საკითხია მხედველობაში მისაღები. ერთნარქოსი ეგროსი და ეგროსელები ლეონტი მროველის მიხედვით თუბალია. ასეთივე თუბალ-თობელ-ტაბალი როგორებიც იყვნენ მისი განაყარი ძმები ჰაოსი, ქართოსი, ბარდოსი, მოვაკანი, ჰეროსი, ლეკოსი და კავკასოსი. ეგროსისა და ეგროსელების (და არა ეგრისელების) დამკვიდრება ლიხის მთის დასავლეთით არ მოხდებოდა ცარიელ მიწებზე. ისევე, როგორც ქართოსიანებს (ბარის იბერებს) აქ მთის იბერები დახვდნენ, რომლებიც

მიგრანტების მიწოლით ჩრდილოეთით გადავიდნენ, ასევე ეგროსელებს დახვდნენ ადგილობრივი ტომები. მროველის მიხედვით, უკაცრიელი (დღევანდელი გაგებით უკაცრიელი) მხარე მხოლოდ ლეკოსიანებსა და კავკასიანებს უნდა აეთვისებინათ. შესაბამისად, ისმის ბუნებრივი კითხვა: ვინ, როგორი წარსულის მქონე ტომები უნდა დახვედროდნენ ეგროსელებს?

ამ კითხვის პასუხს მხოლოდ „ბიბლია“ და „ქართლის ცხოვრება“ იძლევიან. უკვე იყო მსჯელობა იმის შესახებ, რომ ბიბლია ერთად ასახელებს თუბალ-თობალს და მეშესს. პირველი წარმომავლობის ტომები შემდეგ იძენენ ტაბალის (ასურეთულად) და ბოლოს იბერის სახელს (იოსებ ფლავიოსი), მეორენი კი მუშქ, მუსკ, მესხოი, მოსხი, მესხებად ხდებიან ცნობილნი და კაპადოკიელთა წინაპრებად ითვლებიან (იგივე იოსებ ფლავიოსი).

ახლა გავიხსენოთ ტაბალ თარგამოსის სამფლობელოს საზღვრები. კავკასიონიდან-ორეთის (ხმელთაშუა ზღვამდე), ურმია-ვანის ტბებიდან მუშქების სამფლობელომდე. ძალზე ვრცელი მიდამოა. არა ნაკლებ ვრცელი იყო მუშქების არე. ეგეოსის აუზიდან მოყოლებული თარგამოსიანებამდე. ეკავათ მათ პონტოს (სპერის, შავი) ზღვის აღმოსავლეთი სანაპირო თუ არა? კითხვა ლოგიკურია, პასუხი საძებნელი. არც „ბიბლია“ და არც „ქართლის ცხოვრება“ კონკრეტულ პასუხს არ იძლევიან. მაგრამ ამ შესაძლებლობას არც უარყოფენ. სხვა წყაროები?

უძველეს ცნობას იძლევა ძვ. წ. ა. Vს. ავტორი ჰელანიკე მიტილენელი. პონტოს ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროს მკვიდრ ტომებს შორის იგი „მოსხებს“ ასახელებს. დადასტურებულად სანდო სტრაბონი თავის გეოგრაფიულ აღწერილობაში კოლხებს ზევით (ჩრდილო-დასავლეთით) ასევე „მოსხებს“ ათავსებს (თ/ ყაიხჩიშვილი. სტრაბონის გეოგრაფია. თბ. 1957. გვ. 120).

გვიანი პერიოდის უდიდესი მკვლევარი ნიკო მარი ეჭვს გარეშე აყენებდა დებულებას სვანების მესხურიდან მომდინარეობის შესახებ. მისი აზრით აბასხი, აბასკი, აბაზგი (აქედან ობეზი, ებზე) მესხური ფუძიდანაა ნაწარმოები. როდესაც ფლავიუს არიანე (95-175 წწ.) სამსახურებრივი მოვალეობის გამო შავი ზღვის პირეთში მოგზაურობდა, მომავალი აფხაზეთის ტერიტორიაზე აფსილებსა (აფშილებსა) და სანიგებს შორის აბასკების ტომს ასახელებდა, ბუნებრივია, არიანე არა ფიქრობდა, რომ ამით საფუძველს უმაგრებდა ნიკო მარის ნათქვამს.

თანამედროვე მკვლევარები მიუთითებენ ამ არეალში მესხური წარმომავლობის ტოპონიმების არსებობაზე.

შეიძლება თუ არა ვარაუდი, რომ ეგროსელებს ლიხის მთას იქით მეშენ-მუშქ-მუსკ-მესხოი-მასხი-მოსხი-მესხ-ური წარმომავლობის მოსახლეობა დახვდათ და მათი შევიწროების, შეერთების, განდევნის გზით მოიპოვეს სასიცოცხლო არეალი? სხვა შემთხვევაში საკითხს ახსნა სჭირდება. სხვა ახსნა კი არ ჩანს.

თუ დაიშვება ასეთი ვარაუდის რეალობა, მაშინ ლოგიკურ ჩარჩოში ჯდება ძველ მკვლევართა მიერ მოცემული ცნობა ტომთა რაობის შესახებ. ასევე ლოგიკური ხდება მესხი, მოსხო, მასხი, აბასხის დაკავშირება აბასკ, აბაზგ, აფხაზთან. და რა გამოდის ასეთი ნათქვამიდან? ეგროსელები (და არა ეგრისელები) არიან თუბალ-მეშენის შთამომავალთა ურთერთშერევის შედეგი? და თუ ასეა, მაშინ თუბალთა და მეშენთა თანაფარდობას სხვადასხვა კუთხეში, სხვადასხვა დონით უნდა გამოეწვია დიალექტების გაჩენა, რომელიც მომავალში ენობრივ სხვაობამდე მიგვიყვანდა?

ტომთა სიმრავლე ერთი ეთნოსის ფარგლებშიც შეიძლებოდა და არც დიალექტთა სიმრავლეს გამოირიცხავდა. ასევე ჩვეულებრივი მოვლენა იყო ტომთა, ტომის შიგნით და მით უფრო ეთნოსთა მიმართებაში სახელწოდებასა და თვით სახელს შორის სხვაობა და სიმრავლე. ვთქვათ ასეთი ცნობილი ფაქტი: საუკუნეთა მანძილზე მდ. ენგურის მარცხენა მხარის ეგროსელებს კოლხებსაც უწოდებდნენ, ლაზებსაც, ზანებსაც, ეგრისელებსაც, მეგრელებსაც, ოდიშელებსაც. მარჯვენა მხარის ეგროსელებიც იწოდებოდნენ სხვადასხვანაირად. მათ შორის, აფხაზებადაც იწოდებოდნენ სამურზაყანოს მაცხოვრებელი ეგრისელები. იყვნენ ისინი XIX ს. ჩათვლით თვითმარქვია აფხაზები, თანამედროვე ადიღ-აფხაზებთან მიმართებაში თუ იყვნენ ისტორიული აფხაზები, რომელთა მნიშვნელოვანი ნაწილის გადაადგილება მოხდა? პასუხი დიდ დაკვირვებასა და გარკვეულ გაბედულებასაც მოითხოვს, პრინციპულობასთან ერთად.

საკითხს მეორე მხარეც აქვს. ძველ ავტორთა (და არა მხოლოდ მათი) მოწმობის თანახმად მეოტები და სინდები მხოლოდ სარმატების ლაშქრობის დროს (ძვ. წ. ა. VI) ხდებიან საცნაურნი. ისინი იკავებენ

აზოვის ზღვის აღმოსავლეთ, ჭაობიან ადგილებს. მათი სამხრეთი საზღვარი ტამანის ნახევარკუნძული და მდ. ყუბანის ზღვასთან შესართავის მარჯვენა მხარეა. მდ. ყუბანის (მდ. მცირე ხაზარეთისა) მარცხენა მხრიდან ჭოროხ-ტრაპეზუნტამდე ეგროსელებისაა. ამ არეალის ყველაზე უფრო ცნობილ და მრავალრიცხოვან ტომთა გაერთიანებას მოგვიანებით იცნობენ ჰენიოხების სახელით.

ჰენიოხების შესახებ მშრალად, მაგრამ არსებითად უკვე ითქვა. იქ, სადაც ჩრდილოეთის ჰენიოხები იხსენიებიან, (ისტორიული აფხაზეთის ტერიტორიაზე) მრავალი ტომია დაფიქსირებული. მათ შესახებაც მრავალი აზრია გამოთქმული. გასახსენებელია ორი მომენტი: 1. ჰენიოხები ტომთა ოთხი გაერთიანება იყო თავისი ოთხი მეფით; 2. ტომების სახელწოდებანი მაშინ ფიქსირდება, როცა ქრება სახელწოდება-ჰენიოხები. ეს ტომები ჩნდებიან ჰენიოხების არეალში, ჰენიოხების შემდეგ.

აქედან გამომდინარე იბადება კითხვა: აერთიანებდა თუ არა ჰენიოხობა ეგროსელთა ყველა ძირითად ბირთვს? თუ არა, მაშინ საჭირო ხდება იმის ახსნა საიდან გამოჩნდნენ აფხაზების, ლაზების, სვანების წინაპარი ტომები ამ არეალში.

ამ ტომთა შორის ძველი ავტორები ასახელებენ სოანებს, სოანოკოლხებს, სანიგებს, მკვლევართა უმეტესობა მათ სვანებს მიაკუთვნებს. მათ შესახებ სტრაბონი აღნიშნავს: „მახლობლად (ფთიროფაგების) არიან სვანები. სვანები თითქმის საუკეთესონი არიან სიმაძაცისა და ძალის მხრივ. ფლობენ ისინი ირგვლივ ყველაფერს და უპყრიათ კავკასიონის მწვერვალები, რომლებიც დიოსკურიის ზემოთ არის. ჰყავთ მათ ბასილევსი და საბჭო 300 მამაკაცისაგან შემდგარი, და როგორც ამბობენ ჰკრეფენ ლაშქარს 200 000 კაცის რაოდენობით.“

მკვლევართა მოწმობით სვანებს ეპყრათ კავკასიონის არა მხოლოდ მწვერვალები, არამედ მთათა კალთები კავკასიონის გარშემო. უფრო ზუსტად კავკასიონის დასავლეთი ნაწილის გარშემო.

სვანების მოსახლეობა კავკასიონის სამხრეთ ნაწილში დღემდე გრძელდება და ეჭვს სტრაბონის ცნობა არ იწვევს. მკვლევართა უმრავლესობა იმაზეც თანხმდება, რომ ადრეულ პერიოდებში სვანებს კავკასიონის ჩრდილოეთი ნაწილი ეკავათ. კამათს მხოლოდ ის იწვევს, სვანები აღწევდნენ თუ არა მდ. ყუბანის მარცხენა ნაპირს. პროფ. კ.

მერეტუკოვი უამრავ მასალას იძლევა იმის დასტურად, რომ სვანური ტოპონიმები და ჰიდრონიმები მიმოხეულია მდ. ყუბანამდე და ზოგ შემთხვევაში „საზღვარს იქითაც“. მოგვიანებით სვანთა საცხოვრებელ არეალს ირანულ ენოვანი და თურქულ ენოვანი ტომები იკავებენ და აბორიგენებს ან შეიერთებენ ან განდევნიან. ყოველ შემთხვევაში, XVIII ს., სვანები ჯერ კიდევ ითვლებიან ჩრდილოეთ კავკასიის მაცხოვრებლებად. ცნობილია, რომ 1743 წ. ყაზარდოელებმა, რუსეთის მთავრობას მისწერეს ჩრდილო კავკასიელების ეთნო შემადგენლების შესახებ და აღნიშნეს: ადიღების, ყარაჩაელების, თემირგოველების გარდა სვანებიც ცხოვრობენო. წერილში ნათქვამია: «Четвертый народ Сони „живут на вершинах реки Баксана, близ вершин реки Кумы и Кубани». (Известия Северо-осетинского научно исследовательского института. т VI, ордж. 1934). ზედმეტია განმარტება, რომ ჩრდილოეთ კავკასიაში სვანებს ეძახიან სონი ან ებზე. ეხება რა იმავე ჩრდილო კავკასიონელ ტომებს ჰუგო შუხარდტი აღნიშნავს, რომ ყველა მონაცემით, ამ ტომებს შორის სვანებს და სვანურ ენას ერთ დროს გაბატონებული მდგომარეობა ეკავო. მისი თქმით, სვანეთი «С севера отделяется Кавказским хребтом от тюркских языков, в области которых сванский язык, судя по некоторым данным занимал некогда господствующее положение.» (Г. Шухардт. О географии статистике картвельских (южнокартвельских) языков. Тифлис, 1899, с. 20).

მკვლევარები, კავკასიონის ჩრდილოეთ ნაწილში, არაერთგზის მიუთითებენ სვანური მატერიალური კულტურის ნაშთების არსებობაზე. ამ მხრივ ნაყოფიერად იშრომეს თ. მიბზუანმა, ზ. რატიანმა, გ. გასვიანმა და სხვა. და ამ მასალის განმეორება საკითხში სიცხადეს ვერ გააღრმავებს.

უფრო საინტერესოა ძველი ავტორის, მენანდრეს მითითება, რომ სვანები „...ერთი იმ ტომთაგანია, რომელიც კავკასიის გარშემო ცხოვრობს...“ (გეორგიკა, ტ. III, გვ. 221). გარკვევითაა ნათქვამი: არა მხოლოდ სამხრეთში ან ჩრდილოეთში, არამედ გარშემო, რაც ნიშნავს კავკასიონის დასავლეთი ნაწილის იმ კუთხესაც, რომელიც შავი ზღვის პირს გასდევს.

ანთროპოლოგებმა კარგა ხანია დაადგინეს კავკასიელთა (და არა მხოლოდ კავკასიონელთა) ტიპიურობის საკითხი. აღმოჩნდა, რომ სვანების ჩრდილოელი მეზობლები, რომლებიც თურქულ ენოვანი და კავკასიონის მიდამოებში გვიან ჩასახლებულები არიან, ანთროპოლოგიურად კავკასიურ ტიპს განეკუთვნებიან. აქედან კეთდება ლოგიკური დასკვნა: ამ ადგილებში მაცხოვრებელმა სვანებმა ასიმილაციის შედეგად შეიძინეს თურქული ენა, რელიგია, ადათ-წესები, შეერივნენ მოსულებს, მაგრამ ანთროპოლოგიური მონაცემები შეინარჩუნეს. უკვე იყო თქმული, რომ ყარაჩაელთა და ბალყართა ნაწილს ჯერაც ახსოვს სვანური წარმომავლობის შესახებ.

რაც შეეხება კავკასიონის დასავლეთს, აქ თუბალ-ტაბალ, თარგამოსიანელ ეგროსელებს დახვდათ მუშქ-მუსკ-მესხ-კოლხთა ტომები. ძვ. წ. ა. III ათასწლეულში (თუ უფრო ადრე არა) ეს შეხვედრა, ურთიერთობა იყო ძალადობრივი თუ მშვიდობიანი, ამის განსაზღვრა რთულია. მთავარია, რომ ათასწლეულების შემდეგ, როდესაც ცნობადები ხდებიან ცალკეული ტომები, მათ შორის გამოარჩევენ მესხურ-ლაზური და ეგროსულ-სვანური წარმომავლობისას.

აქ მცირე განმარტებაა საჭირო. ნიკო მარი, თავად სვანებსაც მესხების განაყარად მიიჩნევდა. ასეთი დაშვება შესაძლებელია ერთი პირობით: უნდა განიმარტოს მესხ-ლაზთა და სვანთა ერთი მხრივ და სვან-მესხთა და ეგრისელთა (და არა ეგროსელთა) ურთიერთ მიმართების საკითხი. თუ ენათმეცნიერები ამტკიცებენ ძვ. წ. ა. III ათასწლეულში მეგრულისა და სვანურის ჯერ მხოლოდ დიალექტის დონეზე დაშორი-შორების შესაძლებლობას, მაშინ ჯერ კიდევ შეიძლება მსჯელობა საერთო ენის შესახებ. ასევე შეიძლება მსჯელობა მეგრელებისა და სვანების ერთიანი წარმომავლობის შესახებ. და თუ სვანები მესხური წარმომავლობისანი არიან, იგივე უნდა ითქვას მეგრელებზე. ასეთ შემთხვევაში კი ისმის კითხვა: ვინ, რომელი ტომები არიან ეგროსელები? რატომ არის რომ ლეონტი მროველი როცა ღურბუკთა ჩასახლებაზე საუბრობს, მეფე საურმაგის მიერ, კავკასიონის არეალში, ეგროსელებში ახსენებს მეგრელებს და სვანებს. რა ცდებოდა? თუ ეგროსი არ იყო თარგამოსიანელი? კითხვა სულაც არაა რიტორიკისათვის. იმის მიხედვით თუ რა დასკვნა გაკეთდება, შეიძლება მსჯელობა ბევრი ძველი ტომის შესახებ. დადასტურებულია, რომ ნიკო მარი სახელწოდებებს

აბასხი, აბაზგი, აბასკი, აქედან მომდინარე ობეზი, ებზე ერთი ფუძიდან მომდინარე სიტყვებად მიიჩნევა და მათ ქვეშ სვანებსაც გულისხმობდა.

სტრაბონის მიხედვით ტამანის ნახევარკუნძული სინდებს (ადილეველთა წინაპრებს მეოტებთან ერთად) ეკავათ. მათი ნავსადგური სინდიკადან 400 სტადიის მანძილზე (სტადია 177,6 მეტრს შეადგენდა) ბატიები იყვნენ, მათ მოსდევდათ კერკეტების (850 სტადია), შემდეგი იყვნენ ახეელები (500 სტადია). გადმოცემით ახეელები (აქაველები) საპელაზგოდან (ბალკანეთის ნახევარკუნძულიდან) გადმოსახლებულები იყვნენ შავი ზღვის პირეთში ბერძნული კოლონიების (ფაქტორიების) დაარსებასთან დაკავშირებით. ახეელების სამხრეთი ეკავათ ჰენიოხებს 1000 სტადიის მანძილზე და მიდიოდნენ პიტიუნტამდე (ბიჭვინთამდე). სტრაბონი ბიჭვინთასა და დიოსკურიას (სოხუმს შორის მანძილს 360 სტადიად ანგარიშობს. ამ დაანგარიშებით კავკასიონის დასავლეთი ნაწილი (ზღვის პირი) ჰენიოხებს ეკუთვნოდათ. რამდენადაც ჰენიოხების მნიშვნელოვანი შემადგენელი სვანები იყვნენ, გამოდის რომ ამ მხარეში სვანებსაც უცხოვრიათ.

მაგრამ მხოლოდ სვანებს? როცა ძველი ავტორები მსჯელობენ ძველი ლაზიკის შესახებ, ეს ხომ მითითებაა იმაზე, რომ ანაპიდან სამხრეთით ძველ დროში ლაზებს უცხოვრიათ. როცა ძვ. წ. ა. Vს. ავტორი აცხადებს, რომ კერკეტების ზევით სახლობენ მოსხები, ხოლო ქვემოთ ჰენიოხები, ეს ხომ მათ შორის სხვაობაზე მითითებაა. როცა ახსენებენ სუანო-კოლხებს, ეს სვანურ-კოლხურ შერეულ მოსახლეობაზე მეტყველებს. ასევე შეიცავს მითითებას იმის შესახებ, რომ ამ შერეული მოსახლეობის გარდა შეიძლება ყოფილიყვნენ სხვა (წმინდა) კოლხები, სხვა (წმინდა) სვანები და ა. შ.

დასაშვებია მსჯელობა იმის შესახებაც, რომ ჰენიოხოზა, როგორც არა ტომობრივი, არამედ ვთქვათ რელიგიური მახასიათებელი აერთიანებდა როგორც ეგროსელებს, ასევე კოლხურ-ლაზურ წარმომავლობის სხვა ტომებსაც. სხვანაირად ჰენიოხოზა კავკასიონის ჩრდილოეთიდან ჭოროხამდე გაუგებარია და სხვა განმარტებას საჭიროებს.

ამ მცირე მსჯელობიდან გამომდინარე ცხადი ხდება, რომ ეგროსელები კავკასიონის უძველეს მოსახლეთა შორის იყვნენ.

რჩება ქართ-ოსის (ქართლოსის) მონათესავე ტომთა საკითხი.

კავკასიონის ცენტრალური სამხრეთი მხარე ქართ-ოსის მონათე-სავე ტომებს უნდა რეგებოდათ. ლეონტი მროველი არა ორაზროვან განცხადებას აკეთებს ქართოსიანთა მიწა-წყლის საზღვრების შესახებ. შეხსენებისათვის. მროველი წერს: „მისცა ქართლოსს და უჩინა საზღვარი: აღმოსავლით ჰერეთი და მდინარე ბერდუჯისი; ...ჩრდილოთ საზღვარი ღადო, მთა მცირე, რომელი გამოსდის შტოდ კავკასისგან და მოჰკიდავს წუერი დასასრულსა ღადოსა, რომელსა აწ ჰქვან ლიხი“ (ქართლის ცხოვრება, ტ. თბ. 1955. გვ. 4).

დასამახსოვრებელია, რომ ევროსისაგან განსხვავებით, ქართლოსისათვის კავკასიონის არა მხოლოდ ჩრდილოეთი მხარე არ გამოუყვიათ, არამედ თავად მთაგრეხილის ძირითადი ნაწილიც. ქართების ჩრდილოეთი საზღვარი კავკასიონის ერთი შტო იყო. რატომ? საჭირო ხდება გახსენება სახელწოდებებისა: ბარის იბერები და მთის იბერები. მართალია სახელწოდებები შედარებით გვიან უნდა დამკვიდრებულიყო, მაგრამ არსებითია იმის აღნიშვნა, რომ იყვნენ მთის იბერები. აქ კიდევ ერთი (შეიძლება დაკარგული ან უმნიშვნელო) ცნობა გახსენებისათვის: ხადოს მთის (შეიძლება ესა მროველის მეორე საზღვრად დადგენილი ღადო) გასწვრივ იყო სასაზღვრო ციხე-კოშკების ნარჩენები. შეიძლება ეს მთისა და ბარის იბერთა გამყოფი იყო? თუ გავითვალისწინებთ ღვაწლმოსილი ნიკო ბერძენიშვილის მოსაზრებას ქართლის საზღვრის, წილკანის (წინკარის) და ა. შ. შესახებ, საჭირო გახდება უფრო მიზანმიმართული კვლევა, ვიდრე ეს დვალეთთან და ოვსეთთან მიმართებაში არის ჩატარებული. იყვნენ დვალეები, წანარები, ვაინარები კავკასიონის ნათესავი ტომების ერთადერთი წარმომადგენლები თუ მათში შეიძლება ვიგულისხმოთ თუშები, ფხოველები, ჭართლულები. და არა მარტო ისინი?

მხოლოდ ყურადღების გამახვილების მიზნით. ბევრად გვიან პერიოდში ვახუშტი ბატონიშვილი საქართველოს სამეფოს აღწერისას, რამდენიმე საყურადღებო ცნობას იძლევა. კერძოდ, ეხება რა გიორგი III ლაშქრობას ამბობს: „სცნა გიორგი მეფემან, შეიკრიბნა სპანი თვისნი იმერ-ამერნი, ზემო-ქუემონი...“ (ქართლის ცხოვრება, ტ. IV. თბ. 1973. გვ. 167). საინტერესოა ვინ შეიძლება ყოფილიყო „ზემო“-ს

შემადგენლობაში? მეორეგან ავტორი ეხება რა „ზემო-ქვემო“ საკითხს, აზუსტებს მათ საზღვარს და ამბობს „...ზემო-ქვემოთა ზღუად პონტო-კასპიამდე“ (გვ. 168.).

შავი ზღვიდან კასპიის ზღვამდე ბევრი „ზემო“ ცხოვრობდა. იმ დროს საქართველოს სამეფოს ორ ზღვას შორის კავკასიონის ჩრდილოეთ-სამხრეთი ეკუთვნოდა. შესაბამისად ამ ნათქვამში მრავალი ეთნოსისა და უფრო მეტი ტომების მოაზრება შეიძლება.

და მაინც არის ერთი საყურადღებო ცნობა. იმავე პერიოდში გიორგი III სალაშქროდ „გადმოიყვანა ოვსნი“. ერთიანი ძალით ილაშქრა დარუბანდის მხარეს და რაც მთავარია „...წარმოსულმან მუნით მოარბია ბასიანი, რომელიცა სახკრველი იყო კაცთაგან“ (გვ. 169). საკითხავია, რომელ ბასიანზეა საუბარი? დარუბანდიდან წამოსულ ლაშქარს გზად მხოლოდ ჩრდილოეთის ბასიანის დარბევა შეეძლო. არაა გამორიცხული, რომ იმ დროს ბასიანელები ცალკე ტომს შეადგენდნენ და თუ ისინი ურჩობდნენ, შეიძლება მათი მორჩილებაში მოყვანა ჩაითვალოს აუცილებლად. თუ ეს ასეა და მეფის ლაშქარი სხვა „ზემო“ მაცხოვრებლები, ვთქვათ ოვსები მონაწილეობდნენ, მაშინ დასადგენია ბასიანის მოსახლეობა რომელ ტომს ეკუთვნოდა. ბასიანი, მოქცეული ევროსელების, ალანების (არა ოვსების) და დვალეებს შორის, რამდენად ინარჩუნებდა თვითმყოფადობას ან ხომ არ იყო მოსახლეობა უკვე დურძუკებთან ასიმილირებული?

სხვა ადგილას ვახუშტი ბატონიშვილი აღნიშნავს. გიორგი მეფემ „...გამოიყვანა კუალად ოვსნი, კავკასნი და ძურძუკნი“ (გვ. 270). საინტერესო განმარტებაა: კავკასნი ამ შემთხვევაში განსხვავდებიან არა მხოლოდ ოვსთაგან, არამედ ძურძუკთაგანაც. თუ მრევლი დურძუკებს კავკასიანთა მხოლოდო ერთ დიდ ნაწილად მიიჩნევს, აქ ხაზგასმულია მათი არა ძურძუკელობა. ვინ? დვალეები და წანარები აღიარებული არიან კავკასიელებად (კავკასიონებად). სხვა? ვახუშტი ბატონიშვილი აღწერს რა ქნოლო-მალრან-დვალეთის საზღვრებს, დიდი და პატარა ლიახვის სათავეებით, აღნიშნავს, რომ აქ უკვე ოსები სახლობენ. დასკვნა ასეთია: „ხოლო რაოდენნი ოსნი დავსწერეთ ამ ადგილებთა შინა, პირველად სახლებულან ქართველნი გლეხნი“ (გვ. 363). „ქართველნი გლეხნი“ უეჭველად მოიცავს შერეულ მოსახლეობას.

თუ დვალეთში ჯერ კიდევ ისმოდა დვალური მეტყველება უკვე ოსურთან ერთად, დვალეთის სამხრეთი მხარე ჯერ კიდევ აერთიანებდა ქართველ და გაქართველებულ გლეხობას. ასეთი დასკვნის საფუძველს არაერთი ისტორიული ცნობა იძლევა. იმავე ავტორის მოწმობით: კავკასოსმა „... დაიპყრა ქუეყანა ლეკანის საზღვრიდამ, ვიდრე პონტოს ზღუამდე, კავკასის მთის ჩრდილოეთი ველითურთ.“ (გვ. 632.). აქ არაორაზროვნადაა მითითებული კავკასიონის ჩრდილოეთი მხარე, დაბლობების ჩათვლით. რამდენადაც კავკასოსის მონათესავე ტომები სამხრეთიდან ჩრდილოეთით მიგრირებდნენ, ლოგიკურია, რომ მათ მიერ დაცლილ მამულებში ქართველი სახლდებოდნენ. შეხების, მეზობლობის არეალში იქმნებოდა თუ არა შერეული მოსახლეობა? ქართველთა თუ არა მიგრირებულთა დარჩენილი ნაწილი? ასეთი აზრის დასტურად ჩანს ბატონიშვილის ასეთი ნათქვამი: ხევსურებისა და ფშაველების ე. ი. ფხოველების გამო „...კახნი ბურბუკთა, ღლიღუთა და ქისტთა თვისად“ „სდებენ“ „...გარნა მათ არა უწყიან ესე მიერ ჟამით, ოდეს განდგნენ“ (გვ. 534), უბრალო ინტერესის საკითხი როდია ცნობა, რომლის მიხედვით ვაინახებს კახნი თავისიანებად მიიჩნევენ, მიუხედავად იმისა, რომ თავად ვაინახებმა ამის გაგება „განდგომის“ შემდეგ მიივიწყეს.

დასაფიქრებლად უნდა ითქვას: ტომობრივ-თემობრივი განხრით, რამდენად შესწავლილია კავკასიონის აბორიგენი მოსახლეობა? ისტორიის რა საუნჯეს ინახავს თვითეული ეთნოსი, ტომი, თემი და სოფელ-აული? ღრმა ხეობებში მომწვედელი, კარჩაკეტილი მეურნეობით დაკავებული მოსახლეობა სხვათაგან გაუცხოების გზას ადგებოდა და სათუთად ინახავდა იმ სულიერ ფასეულობას, რაც თაობების შემოქმედება და მემკვიდრეობა იყო. დაქარბულმა პროგრესმა, განკერძოების ჯგებრების რღვევამ შეიძლება სამუდამოდ დაუკარგოს კავკასიონელებს ის ძვირფასი, რომლის მნიშვნელობა მიძინებულ მდგომარეობაშია. რამდენად შეძლებენ კავკასიონელები ისტორიული მეობის, კავშირების შენარჩუნებას?

და როგორია კავკასიონელების განვითარების ტენდენციები?

კავკასიონელთა მოკლე, სქემატური დასახიათებაც ცხადყოფს მათ მრავალეროვნულობას, ეროვნებათა შიგნით და ეროვნებათშორისი ურთიერთობების სირთულეს. მათი სახელმწიფო მოწყობა ისეა აგებული, რომ ეთნიკური სიჭრელის თავიდან აცილება ვერც ერთმა ერთეულმა ვერ შეძლო. კავკასიონელები ბევრია და მათ შორის განსხვავებაა არა მხოლოდ ენობრივი ან დიალექტის დონეზე, არამედ ასაკობრივი, სახელმწიფოებრივი, რელიგიური, კულტურული და ა. შ.

კავკასიონელები ბევრად მცირე ტერიტორიას იკავებენ, ვიდრე კავკასიელები, ნაკლებია მათი პოლიტიკური, სოციალ-ეკონომიკური, სულიერ-კულტურული როლი მსოფლიოს ხალხთა ისტორიასა და თანამედროვეობაში. ამავე დროს კავკასიონელები ერთი-მეორისაგანაც განსხვავდებიან ამავე მონაცემებით.

ისტორიული განვითარების თანამედროვე ეტაპზე, წამყვან და წარმატებულ კავკასიონელებად აზერბაიჯანელები გვევლინებიან. მათ უდავო ფავორიტობას ვერავენ შეეცილება. და ეს განაპირობა ბევრმა ფაქტორმა. პირველ რიგში ესაა რაოდენობრიობა მოსახლეობისა. სულ ცოტა, ორჯერ მაინც სჭარბობენ აზერბაიჯანელები ქართველებს. სრულიად საკმარისია გავიხსენოთ ასეთი მონაცემი: 1801 წლისათვის, როდესაც რუსეთის იმპერია კავკასიის დაპყრობას იწყებდა, ქართველების ხვედრითი წილი სამხრეთ კავკასიაში იყო 42%, აზერბაიჯანელებისა კი 26%. ახლა, XXI ს. დასაწყისში აზერბაიჯანელების რაოდენობრივად, ისევე როგორც შობადობის ტემპითა და ხასიათით ტოლი არა ჰყავთ. არანაკლები მნიშვნელობა ჰქონდა კარჩაკეტილობის დაძლევის აზერბაიჯანელების წარმატებაში. ესაა დაქსაქსული, ხშირად ურთიერთდაპირისპირებული სახანოების ერთ სახელმწიფოდ გაერთიანება. საუკუნეების მანძილზე განცალკევებული სახანოები შედარებით სუსტ ერთეულებს წარმოადგენდნენ. გაერთიანებამ, ერთიანი სახელმწიფოს შექმნამ, რაც 1918 წ. განხორციელდა შესაძლებელი გახდა ერთიანი მსოფლმხედველობის, პოლიტიკის, ეკონომიკის შექმნა. სახანოების საზღვრები გადაილახა. ეთნიკურმა წარმომავლობამ რეალობას დაუთმო ადგილი.

მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა, ერთიან სახელმწიფოში, ერთიანი ერის კატეგორიის დაფუძნებამ. თუ ადრე 15 სახანო ერთიმეორეს ეთიშებოდა, მათ შორის ეთნიკურობის ნიადაგზე, 1935 წლიდან ეს ბარიერი წარმატებით იქნა გადალახული. ამ წელს გამოქვეყნდა დეკრეტი მ. კალინინის ხელმოწერით, რომლის მიხედვით, აზერბაიჯანის ტერიტორიაზე და მასთან ერთად სამხრეთ კავკასიაში მაცხოვრებელი მუსულმანები ეროვნებით აზერბაიჯანელები ხდებოდნენ. 1926 წ. მოსახლეობის აღწერის დროს ჯერ კიდევ თურქებად წოდებულები, 1939 წ. აღწერით უკლებლივ აზერბაიჯანელებად ჩაწერეს. გეოგრაფიული ტერიტორიის სახელწოდება მის მოსახლეობაზე გავრცელდა. აღარა ჰქონდა მნიშვნელობა პიროვნება თალიშელი იყო, ნუხელი, ნახიჭევანელი, ბორჩალოელი თუ სხვა, იყო წარმოშობით ლეკი, სპარსელი, თურქი, თათარი თუ სხვა, თუ ის მუსულმანური რელიგიის მიმდევარი იყო, ავტომატურად აზერბაიჯანელი ხდებოდა.

ახალგაზრდა აზერბაიჯანელ ერს, საკმაოდ ხნიერი რელიგიური აღმსარებლობა-მუსულმანობა აკავშირებდა. მართალია, ამ რელიგიასაც ახასიათებდა შინაგანი განშტოებანი (სუნიტები, შიიტები, მიურიტები და სხვა), მაგრამ არსებითი იყო ყოფილი საბჭოთა კავშირის საზღვრებში მოქცეულთათვის მუსულმანობა. საქმე იმაშია, რომ საბჭოთა ქვეყნებში რელიგია დათრგუნვილი იყო და აღმსარებლებს არ ჰქონდათ მის პრინციპებში ღრმად გათვითცნობიერების საშუალება. მთავარი იყო მუსულმანობა და არა მისი რომელიმე განშტოება. ამავე დროს, ეს რელიგია, გამორჩეული ადამიანთა ცხოვრებისა და თანაცხოვრების ყველა მხარის დარეგულირების უნარით (სისრულით), უადრესად დიდ გავლენას ახდენდა და განსაზღვრავდა საზოგადოების რწმენით თვალთახედვას. მასთან შედარებით სხვა რელიგიები აშკარად უფერულდებოდნენ. ასე იყო, ასე არის. სამწუხაროდ ყოველთვის ვერ ხერხდებოდა და ვერ ხერხდება ზღვარის დაცვა რელიგიურობასა და ფანატიზმს შორის.

გადამწყვეტ ფაქტორს აზერბაიჯანის ფავორიტობაში, მაინც ბუნებრივი პირობები წარმოადგენს. ენერგო რესურსების დიდი მარაგი, მათი მოპოვების პირობები, რეალიზაციის შესაძლებლობა და სხვა, რაც მოკლედ უნდა დახასიათდეს როგორც გეოგრაფიული გარემო, აზერბაიჯანელებს უპირატესობას აძლევს, არა მხოლოდ კავკასიონელთა ან

კავკასიელთა, არამედ მსოფლიოს ბევრი ხალხის წინაშე. ფ. ენგელსის თვალსაზრისი გეოგრაფიული გარემოს როლის შესახებ საზოგადოებრივ განვითარებაში, აზერბაიჯანის მაგალითზე დემონსტრირდება.

ლოგიკურია, რომ შესაძლებლობა სინამდვილედ მხოლოდ გარკვეულ პირობებში გარდაიქმნება. ამ პირობებს შორის გადამწყვეტი მნიშვნელობა სახელმწიფოებრივ პოლიტიკას ენიჭება. სხვა კავკასიონელები-საგან განსხვავებით, აზერბაიჯანის მოზომილმა საშინაო და საგარეო პოლიტიკამ უზრუნველყო ქვეყნის სწრაფი დაწინაურება და როლის ზრდა, როგორც რეგიონში, ასევე მსოფლიო მასშტაბით. ამავე დროს, იგი ერთადერთი ქვეყანაა, რომელიც ნაკლები დანაკარგებით გამოვიდა იმ საერთო კრიზისიდან, რომლის სახელია საბჭოთა კავშირის დაშლა და დამოუკიდებლობის მოპოვება.

აზერბაიჯანს დიდ წარმატებებთან ერთად დიდი დანაკლისიც აქვს. მთიანი ყარაბაღის ჩამოცილებამ და ყარაბაღის „დამოუკიდებელი რესპუბლიკის“ შექმნამ გამოუსწორებელი ზარალი მიაყენა აზალგაზრდა, მზარდ ქვეყანას. ყარაბაღის კონფლიქტი დაგეგმილი, მომზადებული და განხორციელებული იმპერიის ცენტრის მიერ, მიზნად ურჩი რეგიონის დასჯასა და სამხრეთ კავკასიაში ერთგული სატელიტის, სომხეთის მხარდაჭერას ისახავდა მიზნად. ყარაბაღის კონფლიქტი მეტროპოლის ნებართვისა და მონაწილეობის გარეშე ვერ განხორციელდებოდა და არც მომხდარა. ჯერ ხანობით მაინც აზერბაიჯანის სახელმწიფოს მისი ერთი შემადგენელი გამოაკლდა. ეს იყო მძიმე, ყოველმხრივი მნიშვნელობისა და გრძელვადიანი დარტყმა. და მიუხედავად ამ დანაკლისისა, აზერბაიჯანი კვლავ რჩება ყველაზე წარმატებულ ქვეყნად კავკასიონის რეგიონში.

იგივეს თქმა კავკასიონის ჩრდილო-აღმოსავლეთისა და საერთოდ კავკასიონის ერთ-ერთ უმსხვილეს რესპუბლიკა დაღესტანზე სამწუხაროდ არ შეიძლება.

დაღესტანი, ისევე როგორც კავკასიონის ჩრდილოეთის რესპუბლიკები საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდეგ არ განთავსუფლებულა, კვლავ რუსეთის კოლონიად რჩება. შესაბამისად ამ რესპუბლიკების უახლოეს მიზანს თავისუფლების მიღწევა წარმოადგენს. მიზანი განსაზღვრავს მიღწევის გზების ხასიათს.

დღეს დაღესტანი ჩრდილოეთ კავკასიაში ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ლიდერია. მართალია მოძრაობას სახელმწიფო-ბრივი ორგანიზება არ ახასიათებს, როგორც ეს ჩეჩნეთის რესპუბლიკაში იყო (ჯ. დუდაევისა და ა. მასხადოვის პრეზიდენტობის დროს), მაგრამ ბრძოლის პარტიზანული ფორმები მაინც დიდი რეზონანსის მატარებელია. ადრე თუ გვიან მოსკოვი იძულებული გახდება აღიაროს დაღესტნელი ხალხის ბუნებრივი უფლება თვითგამორკვევისა და დამოუკიდებელ სახელმწიფოდ ჩამოყალიბების შესახებ.

დაღესტნის მოსახლეობას მიზნის მიღწევის გზაზე მრავალი ბარიერი ელოება. პირველ რიგში ესაა შინაგანი დეზორგანიზაცია. უკვე იყო მსჯელობა მოსახლეობის სიჭრელის შესახებ. როცა საქმე ათეულობით ეთნიკურ-ენობრივი ჯგუფის მოქმედების კოორდინირებას ეხება, ლოგიკურია, რომ ეს მხოლოდ სახელმწიფოებრივი ორგანიზების შემთხვევაში შეიძლება მოხდეს. მოსახლეობის ორგანიზების ეს მექანიზმი კი მეტროპოლიის სამსახურშია. შეიძლება მეტროპოლიას რწმენით არც ემსახურებოდეს, მაგრამ ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობას რომ არ ხელმძღვანელობს ეს ფაქტია. აქედან გამომდინარე ფაქტია ისიც, რომ მოძრაობა დაქსაქსულია, არაორგანიზებულია და მოსახლეობის მთელ ძალისხმევას საჭირო მიმართულებით ვერ წარმართავს. მეგრძოლი ძალების მათგანიზებელ ძალად რელიგიური ინსტიტუტები გამოდიან და ისინიც გახლეჩილნი მომხრეებად და მოწინააღმდეგეებად. ასეთ პირობებში ბრძოლა წარმატებული ვერ იქნება ისეთი დამთრგუნველი ძალის წინაშე, როგორსაც რუსეთის სამხედრო-პოლიტიკური მანქანა წარმოადგენს.

ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლა სხვადასხვა ფორმებითა და მეთოდებით შეიძლება წარიმართოს, შეიძლება ჰქონდეს მშვიდობიანი, ჩუმი პროტესტის, იდეოლოგიური, შეიძლება მწვავე პოლიტიკური ბრძოლის ფორმა მიიღოს. შეიძლება იგი სამხედრო-პოლიტიკურ ქმედებებში გადაიზარდოს, ან სულაც კომბინირებული სახით გამოვლინდეს.

საერთოდ კი, თეორიის ცნობით, რაც უფრო ძლიერია მეგრძოლი მხარეების ინტერესთა სხვაობა და ხშირი კონფლიქტები (თუნდაც ცალკეული მცირე დაჯგუფებების დონეზე, როგორც ეს ჩრდილოეთ კავკასიაშია) მით უფრო ღიბხანს გაგრძელდება კონფლიქტური პროცესი;

თეორია იმასაც გვეუბნება, რომ რაც უფრო ძლიერია კონფლიქტი, მით უფრო ცენტრალიზებული და ორგანიზებული არიან მხარეები. რაც დაღესტნისა და ახლა უკვე ყარაჩაი-ჩერქეზეთისა და ბალყარეთის მხარეში არ შეინიშნება. აქ უფრო ცალკეული პატარა დაჯგუფებების ამბოხს აქვს ადგილი. ეს კი კონფლიქტოლოგიის მესამე პრინციპის შესაძლებლობას ზრდის. ეს გულისხმობს რომ თუნდაც ხშირი, მაგრამ ნაკლებად მწვავე კონფლიქტების დროს ინტეგრირების, დარეგულირების შანსი იზრდება, განსაკუთრებით, როცა კონფლიქტი ხანგრძლივად გრძელდება.

ჩრდილოეთ კავკასიაში ეროვნებათშორისი ურთიერთობის გამწვავებას კონფლიქტების დონემდე თან ერთვის, იდეური და სოციალური ურთიერთობების დაძაბულობაც. ეს ერთი მხრივ დაბლა სწევს განმათავისუფლებელი მოძრაობის მოტივაციას, მეორე მხრივ კი აფართოებს კონფლიქტის სოციალურ საფუძველს. ამასთან, რაც უფრო დიდი სხვაობაა მდიდრებსა და ღარიბებს შორის (რაც უფრო უთანაბრო განაწილებაა მატერიალური დოვლათის) მით უფრო ღრმაა კონფლიქტი. ამავე დროს, რაც უფრო სრულად გაიაზრებენ დაბალი ფენები თავის მდგომარეობას, მით უფრო მეტი სიმწვავე ექნება კონფლიქტს. და რაც უფრო ფართოა მასების ჩართულობა, მით უფრო საყოველთაოობის ხასიათს იძენს კონფლიქტი.

ეროვნებათშორისი და სოციალური კონფლიქტების გადაჯაჭვის დროს, მეტროპოლიაში სოციალურის გაძლიერებას კოლონიებში ეროვნულის გაძლიერება თან სდევს. და რაც უფრო ძლიერია სოციალური კონფლიქტის პოლარიზაცია, მით ძლიერია ეროვნულ ნიადაგზე აღმოცენებული კონფლიქტი.

კონფლიქტის აღმოცენებას წინ უძღვის ეროვნული უსამართლობის შეგნება. და რაც უფრო მაღალია შეგნების დონე, მით მეტია კონფლიქტის აღმოცენების შესაძლებლობა.

თეორია კიდევ ერთ პრინციპს გვკარნახობს. მის მიხედვით, რაც უფრო არარეალურ ან იდეალურ-სუბიექტურ ინტერესებს უკავშირდება კონფლიქტი, მით უფრო მწვავედ მიმდინარეობს იგი. ამასთან რაც უფრო ხისტი მეთოდებით ცდილობს მეტროპოლია მის დარეგულირებას, მით უფრო ღრმავდება კონფლიქტი. ჩრდილოეთ კავკასიაში ეროვნულ-

განმათავისუფლებელი მოძრაობა რელიგიურ საბურველშია გახვეული. რელიგიური მოტივი კი კონფლიქტს უფრო მწვავე ხასიათს ანიჭებს. ეს თავის მხრივ შემდეგ პრინციპს უკავშირდება. მისი არსი შემდეგშია, რაც უფრო მწვავე ხასიათი აქვს კონფლიქტს, მით უფრო ადვილია მოწინააღმდეგე მხარეების წარმოჩენა.

სწორედ ამ დროს გადამწყვეტ მნიშვნელობას იძენს მეტროპოლიის პოლიტიკისა და სისტემის ელასტიურობა. რუსეთის მთავრობის მიერ იმის გააზრება თუ რა უფრო ძვირი დაუჯდება, მოჯანყე მხარისადმი გამგებიანი, ლიბერალური დამოკიდებულება, კომპრომისი თუ ხისტი ძალისმიერი მოქმედება, ბევრად განაპირობებს ბრძოლის ხანგრძლივობასა და სიმწვავეს.

ჩრდილოეთ კავკასიონში ჩეჩენი ხალხის ბრძოლა თავისუფლები-სათვის იყო იმის მაჩვენებელი თუ რა შეუძლია ორგანიზებულ, მცირერიცხოვან ერს თვით ისეთი ძლიერი მჩაგვრელის წინააღმდეგ, როგორსაც რუსეთის იმპერია წარმოადგენს.

ორი ათეული წელია გასული ჩეჩნეთის პირველი ომის დაწყებიდან და ამის გამო, შეიძლებოდა გარკვეული დასკვნების გაკეთება, თეორიულად წინასწარ გათვლილი რომ არ ყოფილიყო მკვლევართა მიერ.

კონფლიქტის ზოგადი კანონზომიერება გვეუბნება: პირველ რიგში უნდა შეეცადო, შეუქმნა სიძნელეები მოწინააღმდეგეს (მეტროპოლიას). სიძნელეების შექმნა გამოიხატება მოწინააღმდეგის მოქმედებათა შეზღუდვაში, მისთვის თავისუფალი მოქმედების შეუძლებლობის პირობების შექმნაში. იგივე გულისხმობს მოწინააღმდეგის ფუნქციებისა და რეზერვების საშენოდ გამოყენებას. სწორედ ეს მხარე მოქმედებისა იქნა რაციონალურად გამოყენებული ჯ. დუდაევის მთავრობის მიერ.

ამას მოსდევს პრინციპები, რაც პრაქტიკულად ფ. ენგელსის მიერ შექმნილი აჯანყების წარმატების კონცეფციიდან გამომდინარეობს. ფ. ენგელსის აღნიშნული კონცეფცია შემდეგ ვ. ლენინმა ჩამოაყალიბა, როგორც საკუთარი მიგნება – აჯანყების წარმატებების შესახებ. ამ კონცეფციის თანახმად, პირველ ყოვლისა სანამ მოქმედება დაიწყება, საჭირო (სტრატეგიული) მიმართულებით ძალების კონცენტრაცია უნდა მოხდეს იმ ოდენობით, რომელიც საკმარისია წარმატებისათვის, მოქმედების დაწყება უნდა მოხდეს მოწინააღმდეგის საკორდინაციო ცენტრებზე, ისე რომ

იგი ფაქტის წინაშე აღმოჩნდეს ან სხვანაირად, მოლოდინის პირობებში მყოფისათვის, მაინც მოულოდნელი იყოს მოქმედება.

ვისაც ახსოვს ჩენჩეთის ომის პერიპეტეიები, იგი უეჭველად დაეთანხმება, რომ თეორიის რეკომენდაციები მაქსიმალურად იყო გათვალისწინებული ჯ. დუდაევის მიერ. სწორედ ამან განაპირობა მიღწეული წარმატებები. თუ საბოლოო ანგარიშით მეტროპოლიამ მაინც მოახერხა მოჯანყე რესპუბლიკის დამორჩილება, აქ გასაკვირი არაფერია. ძალთა თანაფარდობა სხვა შედეგს არ იძლეოდა. დაპირისპირებულთა დანაკარგების თანაფარდობა (როგორც ადამიანური, ისე მატერიალური) ცხადყოფს, რომ შედეგის მიუხედავად ამ ომში მეტროპოლია გამოვიდა დამარცხებული.

თეორია ასევე იძლევა რეკომენდაციებს მოქმედების ციკლორობის სასარგებლოდ. ბევრად ძლიერ მოწინააღმდეგეს ღია, პირდაპირ ბრძოლაში ვერ აჯობებ, საჭირო ხდება მოქმედების ციკლირობა, მოქმედება ფარულად, მოწინააღმდეგის მოლოდინის საწინააღმდეგოდ. არა მხოლოდ ფიზიკურად, არამედ იდეურადაც თუნდაც მოტყუებისა და მუქარის გზით, რაც მოპირისპირის დეზორგანიზებას უკავშირდება.

ზემოთ ნათქვამი თანაბრად არ შეეხება ჩრდილოეთ კავკასიონის ყველა რესპუბლიკას.

ჩენჩეთში ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლის ერთი ციკლი დასრულებულია. მოჩვენებითმა სიმშვიდემ შეცვალა ღია ბრძოლის პერიოდი. საჭირო გახდა მიღებული დანაკარგების აღდგენა, ჭრილობების მოშუშება, ძალების გადაჯგუფება, ანალიზის გაკეთება. გარეგნულმა მშვიდობამ მცდარი დასკვნები არ უნდა დაბადოს. ერს არა აქვს უფლება არ იბრძოლოს თავისუფლებისათვის. ვინც საბოლოოდ შეურიგდება ბედს, ის წყვეტს არსებობას, ადგება ასიმილაციის გზას.

ჩენჩეთისაგან განსხვავებით ინგუშეთმა მოლოდინისა და ჩუმი მოქმედების ტაქტიკა ირჩია. შეცდომა იყო თუ არა ეს ტაქტიკური ხაზი? ერთი მხრივ შეიძლება იმის თეორიული გააზრება, რა მოჰყვებოდა ჩენჩეთთან ერთად ინგუშეთის აშკარა ჯანყს. ისედაც მცირე მოსახლეობით და ტერიტორიით რესპუბლიკა მეტროპოლიისა და მისი ერთგული სატელიტის ოსების რესპუბლიკის ზეწოლით საბოლოოდ განადგურდებოდა.

რა შემთხვევაში ჰქონდა განთავისუფლების შანსი ასეთ მცირე რესპუბლიკას? თანამედროვე ეტაპზე მარქსიზმის ხსენება ცუდ ტონად ითვლება. არა და მხედველობაშია მარქსიზმი, ლენინიზმისა და საბჭოთა პრაქტიკის გარეშე. (განმარტებისათვის უნდა ითქვას, რომ ლენინიზმი მარქსიზმის საწინააღმდეგო მოვლენას წარმოადგენდა ეროვნებათშორისი ურთიერთობების საკითხში). მარქსიზმს ერთი წინადადებით აქვს საკითხი ჩამოყალიბებული. მისი არსია: არ შეიძლება თავისუფალი იყოს ერი, რომელიც სხვას ჩაგრავს. რა გამოდის ამ დებულებიდან? 1. თავისუფალი ერი სხვის ჩაგვრას არ მოინდომებს; 2. თუ ერი სხვას ჩაგრავს, ნიშნავს თვითონაა დაჩაგრული საკუთარი მთავრობის მიერ; 3. ასეთ ქვეყანაში პარალელურად არსებობს სოციალური და ეროვნული ჩაგვრა. ამასთან, სოციალური ჩაგრულზეც ვრცელდება; 4. ჩაგრულმა ერმა აშკარად უნდა იბრძოლოს სოციალური ჩაგვრის წინააღმდეგ და ამით ხელი შეუწყოს მჩაგვრელი ერის შიგნით სოციალური წინააღმდეგობის გამწვავებას; 5. როცა მჩაგვრელი ერის შშრომელი, ჩაგრული ნაწილი მიაღწევს თავისუფლებას, მაშინ ჩაგრული ერიც განთავისუფლდება.

ახლა ვნახოთ რა მოხდა პრაქტიკულად:

საბჭოთა კავშირის დაშლა განაპირობა სოციალურ-ეკონომიკურმა წინააღმდეგობებმა. ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა ყოფილ მოკავშირე რესპუბლიკებში (მათ შორის კავკასიონურ აზერბაიჯანსა და საქართველოში) იმდენად სუსტი და არაორგანიზებული იყო რომ დამოუკიდებლობის მოპოვებაზე მხოლოდ ოცნება თუ შეიძლებოდა. სანაცვლოდ გაშიშვლებული და გამწვავებული იყო სოციალ-ეკონომიკური წინააღმდეგობათა სისტემა თავად მეტროპოლიაში. სწორედ ამ ფაქტორმა განაპირობა იმპერიის დაშლა და კოლონიების შედარებით უმტკივნეულო განთავისუფლება. რესპუბლიკათა ნაწილმა იძულებულმა „მიიღეს დამოუკიდებლობა“.

იყო თუ არა ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა კავკასიონის არეალში? კითხვის დასმაც კი მკრეხელივობაა. ვინც იცის რუსეთის (მეტროპოლისის) და კოლონიების (რესპუბლიკებად, ავტონომიურ რესპუბლიკებად, ავტონომიებად წოდებულებად) ურთიერთობის ისტორია მთლიანობაში (XIX-XX სს). მანძილზე ის წამითაც არ დაეჭვებულა,

რომ ეროვნულ დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლა მუდმივად მიმდინარეობდა. იცვლებოდა ტაქტიკური ხასიათის ფორმები და მეთოდები, ბრძოლა კი პერმანენტულ ხასიათს ატარებდა. აქედან გამომდინარე, არაა საჭირო იმის მტკიცება, რომ XX ს. ბოლო 15 წ. მისი აღმავლობის ფონზე მიმდინარეობდა.

და მაინც საბჭოთა იმპერიის დაშლა ეროვნულ-განმათავისუფლებულ მოძრაობას არ გამოუწვევია. ეს იყო მსოფლიო ძალთა თანაფარდობის შეცვლის და იმპერიის შიგნით სოციალურ-ეკონომიკური წინააღმდეგობების გამწვავების შედეგი. ბევრი დაუღვინებელი „ბელადი“ მიიწერდა იმპერიის მესაფლავის პატივს, მაგრამ ობიექტურად ასე არ იყო. შეიძლება ითქვას, რომ იმპერია დაიშალა ზევდან და არა ქვევიდან. თავად დაშლის გამოცხადება 1991 წ. დეკემბერში არ იყო პროცესის დასაწყისი, მაგრამ არც დამთავრებას მოასწავებდა.

რუსეთის ფედერაციული სახელმწიფო არ იყო არც სოციალური რევოლუციის შედეგი და არც ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობისა. მიუხედავად ხმაძალა აღიარებული დემოკრატიული პრინციპებისა, მიმართვისა ეროვნებებისადმი „აიღეთ იმდენი დამოუკიდებლობა, რამდენსაც მოერევით“, სახელმწიფო რჩებოდა ძველი სისტემის ჩარჩოებში და დარჩენილი მრავალ ათეული ერისა თუ ეროვნების საპყრობილედ. განვითარების შემდგომმა ორი ათეული წლის მოვლენებმა ნათელყვეს სინამდვილე.

განსახილველ საკითხს რომ ძალიან არ გავცდეთ, ორიოდ წინადადებით გავიხსენოთ რა იყო და რით შეიცვალა.

რა იყო: 1. ე. წ. საბჭოთა წყობილება, მიიჩნეოდა სოციალისტურად, სინამდვილეში იქ იყო სახელმწიფო კაპიტალისტური სისტემა დაფუძნებული, განვითარების დაბალი საფეხურისათვის დამახასიათებელი ეკონომიკისა და ხალხის კულტურაზე. 2. შესაბამისად საბჭოთა კავშირში ძირითადი იყო წინააღმდეგობა მაღალგანვითარებულ წარმოებით ურთიერთობასა და ჩამორჩენილ საწარმოო ძალებს შორის. ეს აფერხებდა ქვეყნის კაპიტალისტურ განვითარებას და მოითხოვდა შესაბამისობის აღდგენას: 3. საბჭოთა კავშირში მოხდა წარმოებით ურთიერთობათა ფორმის შესაბამისობაში მოყვანა საწარმოო ძალთა ხასიათთან. სხვა სიტყვებით, მოხდა ის, რის შესახებაც ფ. ენგელსი

აფრთხილებდა რევოლუციონებს: თუ ისეთ ჩამორჩენილ ქვეყანაში, როგორიცაა გერმანია, მოხდება სოციალისტური რევოლუცია, უკეთეს შემთხვევაში შესაძლებელი იქნება სილატაკის თანაბარი განაწილება. ასეთ დროს კი ხელახლა აღმოცენდება ის, რის წინააღმდეგაც ხდება რევოლუცია. გაგრძელება აღარ ღირს. თუ 1895 წ. გერმანია სოციალიზმისათვის ჩამორჩენილი ქვეყანა იყო, 1917 წ. რუსეთი რაღა უნდა ყოფილიყო. შედეგიც შესაბამისი მოხდა. საბჭოთა კავშირში იდეოლოგია იყო მოსოციალისტო, პოლიტიკური სისტემა სახელმწიფო კაპიტალიზმის შესაფერი, ეკონომიკა და ურთიერთობანი საშუალოდ განვითარებული კაპიტალისტური.

ცხოვრება (განვითარების ინტერესები) მოითხოვდა სახელმწიფო კაპიტალიზმის ურთიერთობებიდან კონკურენციულ კაპიტალიზმის ურთიერთობებზე გადასვლას და ეს მოხდა საბჭოთა კავშირში. ეს იყო განვითარების კანონზომიერებით გამოწვეული მოდერნიზაცია კაპიტალისტური წყობილების ფარგლებში.

ლოგიკურია, რომ საბჭოთა იმპერიაში „დიდი რუსი ხალხი“, თავად დათრგუნვილი თანამდებობის ბურჟუაზიის მიერ, ვერც სხვა ერებს მიანიჭებდა თავისუფლებას. შესაბამისად, რუსეთის ფედერაციის ეთნიკური სუბიექტები, თუმცა რესპუბლიკებად იწოდებიან, მაინც ეროვნული ჩაგვრის უღელში არიან შებმულები. სხვაობა მათ შორის მხოლოდ გააზრების დონეში, ბრძოლის ტაქტიკურ სხვაობაშია.

ცხადია ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა საბჭოთა იმპერიაში მუდმივად მიმდინარეობდა, მაგრამ ობიექტური და სუბიექტური პირობების გამო, არ იყო იმ დონის, რომ იმპერიის რღვევა გამოეწვია. თვით ე. წ. მოკავშირე რესპუბლიკებმა ზევიდან, ისე სწრაფად მიიღეს დამოუკიდებლობის აღიარება, რომ შესაბამისად მომზადებაც ვერ მოასწრეს. ამიტომ იყო, როცა რუსეთმა, უკრაინამ და ბელორუსიამ გამოაცხადეს სლავიანურ რესპუბლიკათა კავშირის შექმნა, ყაზახეთის ხელმძღვანელობამ უსაყვედურა, გაერთიანების გარეთ დატოვების გამო. ამიტომ მოხდა ასევე, რომ შუა აზიის რესპუბლიკებმა (თურქმენეთის გამოკლებით) სასწრაფოდ მიაშურეს ე. წ. დამოუკიდებელ სახელმწიფოთა თანამეგობრობას“ (დსთ).

კრიზისის, რღვევის პერიოდმა შედარებით უმტკივნეულოდ ჩაიარა

და ამიტომ არა მხოლოდ რუსეთის ფედერაციაში გაერთიანებულმა ეთნოსებმა ვერ მიიღეს დამოუკიდებლობა, არამედ ყოფილი მოკავშირე რესპუბლიკების თავისუფლებაც ნაკლოვანი დარჩა. აქედან გამომდინარე, ბუნებრივია რომ ჩრდილოეთ კავკასიონის ფორმალურად აღიარებული რესპუბლიკები არ არიან დაკმაყოფილებულნი და ბრძოლას განაგრძობენ. ის რაც მოხდა ჩეჩნეთში არის ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლის გაგრძელება ახალ ვითარებაში და ახალი ტაქტიკური ხერხებით.

თქმა არ უნდა, როცა მოკავშირე რესპუბლიკები დამოუკიდებლობას იძენდნენ, ჩრდილოეთ კავკასიელ ეთნოსებს, რომ ერთსულოვნება შეძლებოდათ და ერთად გამოსულიყვნენ, წარმატებაც მეტი იქნებოდა, მეტროპოლიამ ჭკვიანური ნაბიჯი გადადგა, როცა მათი სტატუსი ავტონომიიდან „რესპუბლიკამდე“ აამალა. გაჩნდნენ რესპუბლიკები თავისი პრეზიდენტებით, მაგრამ სახელის შეცვლამ მდგომარეობის შეცვლა როდი გამოიწვია. რა ბედენაა კოლონიას ეწოდება ოლქი, ავტონომიური რესპუბლიკა, რესპუბლიკა თუ სხვა რამ. კოლონია კოლონიად რჩება.

ეს არ გამორიცხავს მოსკოვის მათდამი დამოკიდებულების განსხვავებულობას. ჩრდილოეთ კავკასიონში ასეთი განსხვავებული სტატუსი თავიდანვე მიენიჭა ოსეთს. თავად ოსი მკვლევარების მიერ შექმნილი ნაშრომები, ნათელყოფენ ამ რეგიონის ცვალებად მდგომარეობას იმპერიის ფარგლებში. ამ მდგომარეობით მათ შესანიშნავად ისარგებლეს, მათ შორის მეზობელი ეთნოსების ხარჯზე. ოსების მიერ ინგუშეთის ტერიტორიის დაკავებაზე და ინგუშების იქიდან განდევნაზე უკვე ითქვა. უფრო მეტ წარმატებას მიაღწიეს მათ საქართველოს ხარჯზე. იმპერიის ხელშეწყობით მოახდინეს დვალეთის მიტაცება, ქართლში ჩასახლება, როკის გვირაბით მასთან დაკავშირება და რაც მთავარია ე. წ. სამხრეთ ოსეთის რესპუბლიკის შექმნა. ახლა დღის წესრიგშია ე. წ. ჩრდილოეთ და სამხრეთ ოსეთის რესპუბლიკათა გაერთიანების საკითხი.

არა ნაკლები იყო ადიღეური ეთნოსის წარმატებანი. ერთი მხრივ მათ დიდი ზარალი განიცადეს, როცა მათი ნაწილი თურქეთში იქნა გასახლებული. მეორე მხრივ მათ გარკვეული კომპენსაცია მიიღეს ისტორიული აფხაზეთის ფარგლებში.

მხოლოდ იმპერიის ცენტრის ხელშეწყობით მოხდა ზიზნების დაკავებულ მხარეებში გაბატონება, მათთვის პრივილეგიების მინიჭება.

მართებულად აღნიშნავს ცნობილი მკვლევარი ბატონი გ. ანჩაბაძე, რომ ხიზნებს, ქართველებისათვის თავის დროზე აფხარებად წოდებულ მოსახლეობას, (რუსეთისათვის აბაზინებად წოდებულებს) ქართველების გავლენით ეწოდათ XIX ს. აფხაზები. ადიღეველებმა ჩრდილოეთ კავკასიაში დაკარგული პოზიციების კომპენსაცია აფხაზეთის ხარჯზე მოახდინეს.

რუსეთის იმპერიული პოლიტიკის შედეგად, ჩრდილოეთ კავკასიური ეთნოსებიდან, ადიღეველებმა და ოსებმა შეძლეს წარმატების მიღწევა და კავკასიონის სამხრეთში თავიანთი ახალი სახელმწიფოების შექმნა. ახლა მათთვის დღის წესრიგშია ძველი და ახალი სამშობლოების გაერთიანების საკითხი. ამის მიღწევაც მხოლოდ მეტროპოლიის დახმარებით შეიძლება. ამიტომ გასაკვირი არაა, რომ ეს ორი ეთნოსი კავკასიონელთა ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობაში მონაწილეობას არაღებულობენ. ასეა დღეს. ზვალ?

ამრიგად, კავკასიონელი ეთნოსებიდან ყველა არაა ერთნაირად მოქცეული რუსეთის, ახლა უკვე „დემოკრატიული იმპერიის“ ორბიტაში. შესაბამისად თვითველ მათგანს თავისი უშუალო მიზნები და ამოცანები აქვს. ამიტომ ფიქრი მათი ერთიანი ფრონტით მოქმედებაზე ილუზიაა. თუ ისეთი ახლობელი, უფრო ზუსტად ერთი ეთნოსის ორი ფრთა, ჩეჩნები და ინგუშები (ვაინახები, კავკასოსის ჩამომავლები) საერთო ტაქტიკურ მიზნებს, ფორმებს და მეთოდებს ვერ ისახავენ, როგორ შეიძლება სერიოზული ფიქრი საერთო კავკასიონურ ერთობაზე. აქ ყველას საკუთარი მიზანი, გზა და ამოცანები გააჩნიათ.